

iç kapak

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2017 Cilt: 5 Sayı: 10

ISSN 2147-8406

e-ISSN 2548-0111

Dergi içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına, Müdür
On the Behalf of Siirt University Institute of Social Sciences, Director
Yrd. Doç. Dr. Veysel OKÇU, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Yılda İki Defa Yayınlanan Hakemli Bir Dergidir.
A Peer-Reviewed Journal Published Twice a Year.

Aralık 2017, Ankara

Yayın-Proje: Özlem Sağlam
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 33365

Dergi İletişim

Tel: +90484 212 11 11

e-mail: sosbilens@siirt.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/susbid>

<http://susbid.siirt.edu.tr>

Dergi Yönetim ve Yazışma Adresi

Siirt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Kezer Yerleşkesi
56100/ Siirt -Türkiye

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. Veysel OKÇU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Saki ÇAKIR

Editör Yardımcısı / Asistant Editor

Dr. Ulaş BİNGÖL

İngilizce Editör / English Editor

Yrd. Doç. Dr. Yasin COŞKUN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Cahit PESEN
Doç. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU
Doç. Dr. H. İsmail ARSLANTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Said OLGUN
Yrd. Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Musa ÇAKIR
Yrd. Doç. Dr. Ata PESEN
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ECE

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adem ÖLMEZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞ, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Behçet ORAL, Dicle üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Coşkun BAYRAK, Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY, Gazi üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özcan DEMİREL, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Tuncay GÖRGÜLÜ, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ, Fırat Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Arzdar KİRACI, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Burçin BOZDOĞANOĞLU, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Engin ARSLANARGUN, Düzce üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. H. Fazlı ERGÜL, Dicle üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mustafa KAHYAOĞLU, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Adnan ALKAN, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. İhsan GÜL, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Şahap BULAK, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Sekretarya / Secretariat

Abdurrezzak ÇELİK, Siirt Üniversitesi, Türkiye

sosbilens@siirt.edu.tr

+904842121111/3451

YAYIM İLKELERİ

“Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi” tarih, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat, eğitim bilimleri, ilahiyat gibi sosyal ve beşeri bilimlerde özgün araştırmalara dayanan çalışmalarını yayımlayarak, ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Dergide yayımlanan tüm yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarına aittir.

Yazıların, başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayımlanmamış olması gerekir.

Yayımları teklif edilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra hakeme gönderilir ve iki hakemin onayının alınmasıyla yayımlanır.

Yazıların yazım dili, yabancı dilde yazılanlar hariç, Türkiye Türkçesi olmalıdır.

Yayımlanan makaleler, Yayın Kurulu’ndan izin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdurrahman KILIÇ/Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Sait PATIR/ Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK/ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Abdurrahman İLĞAN/ Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Arzdar KİRACI/ Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV/ Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Cengiz TAŞKIN/ Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Gülnisa AYNAKUL/ Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. H. İsmail ARSLANTAŞ/ Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR/Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU/Nevşehir Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa KARABULUT/ Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa UYAR/Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Nalan KAZAZ/Prizren Ukshin Hoti Üniversitesi

Doç. Dr. Sinan AYAN/ Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK/ Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abbas ERTÜRK/ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZYİĞİT/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN/Muş Alparslan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ata PESEN/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Cengiz KANIK/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Erhan AKIN/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. H. Zekavet KABASAKAL/ Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İhsan GÜL/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kasım KOCAMAN/Dumlupınar Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYHAN/ Kocaeli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehtap SARAÇOĞLU/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Musa ÇAKIR/ Siirt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇELİK/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Necati SÜMER/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Said OLGUN/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Semih AKTUĞ/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Uğur ERMAN/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vahit CELAL/ Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Veysel ŞAHİN/ Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasin COŞKUN/ Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zülküf KARA/ Mardin Artuklu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri371-402**
Turkey's Years of the Transition to Democracy in British Archives: The Establishment of the Democrat Party and Elections of 1946
Resul BABAĞLU
- İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfi'nin İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ğâfilin Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değeri403-434**
İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ğâfilin Book of İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfi and its Position in Hadith Science
Abdurrahman ECE
- Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları435-460**
Attitudes of Siirt's Arab Families Who Migrated to Other Cities Towards The Arabic of Siirt
Erkan IŞIKTAŞ - Erdem AKIN
- Üstün Zekâlı/Yetenekli Öğrenciler ile Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması461-485**
The Comparison of Emotional Intelligence Levels Between Gifted/Talented Students and Average Students
Hakan SARIÇAM - Fatma Firdevs ADAM KARDUZ
Adnan ÖZBEY - Zeliyha ÇELİK
- Samihâ Ayverdi'nin Eserlerinde Mürebbiye Eğitiminin Yansımaları486-501**
Reflections of Governess Education in Samihâ Ayverdi's Works
Hüseyin YAŞAR
- Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma502-524**
A Research on Determining Shopping Satisfaction From E-Commerce in Terms of Personality Characteristics
Abdulvahap BAYDAŞ - Mehmet Emin YAŞAR
- İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma) Yaşama Algıları525-544**
Teachers in the Primary and Secondary Schools Mobbing Living Perceptions
Fırat ARACI - Veysel OKÇU
- Okul Müdürlüğü Atamalarında İdari Yargının İptal Gerekçeleri ve Öne Çıkan Hususlar545-559**
Administrative Jurisdiction's Reverse Judgement About Appointment of Principals and Emerging Points
Engin ASLANARGUN - Taner ATMACA

Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi: İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde).....560-571

In The Context of Precaution a Vital Duty of The Ruler in Middle Age: Intelligence (In The Universe Of Yusuf Has Hacib and Nizamu'l-Mülk)

Aziz BAŞDİN - Erol TOPÇU

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri ..572-598

The Books Taught in Siirt's Madrasah After Receiving a Diploma and Their Contents

Uğur Erman

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsni's-Suhbe" Adlı Eseri Bağlamında Âdâb-I Muâşeret İle İlgili Görüşleri599-621

Thoughts of Sheikh Mahmud Zokaydi on the Etiquette in the Context of "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûk ve Husni's-Suhbe"

Hamit SEVGİLİ

Kurbanca'nın Ağıtları.....622-641

Kurbanca's Requiem

Gülnisa AYNAKUL

Uğur Mumcu'nun Sakıncalı Piyade ve Heinarkipphart'ın Oppenheimer Olayı Adlı Eserlerinde Yabancılaştırma Etkeni.....642-650

Ugur Mumcu's Sakıncalı Piyade and Heinarkipphat's the Oppenheimer Investigation

Tahir YAŞAR

Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimindeki Kararsızlıklarına Etki Eden Faktörler (Trabzon Örneği)651-664

Factors Affecting the Instability of High-School Students' Career Preference (Trabzon Sample)

Leyla AYDEMİR

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri ile Diğer Fakülte ve Yüksekokullarda Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Atılabilirlik Düzeylerinin Karşılaştırılması665-675

Comparison of Assertiveness Levels of University Students Studying at Schools of Physical Education and Sports and Other Faculties and Colleges

Servet REYHAN - Yunus Emre YARAYAN

Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi: 2008 Küresel Finansal Kriz Örneği.....676-690

Artificial Neural Network Modeled Method Estimation of Business Success: 2008 Global Financial Crisis Case

Serdar KUZU

İNGİLİZ BELGELERİNDE TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİYE GEÇİŞ YILLARI: DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULUŞU VE 1946 SEÇİMLERİ

Resul BABAĞLU*

Özet

Türkiye’de tarih yazınında, “çok partili sistem”, “çoğulcu demokrasi”, ya da “demokrasiye geçiş” olarak isimlendirilen dönem, Türk siyasi hayatında yeni bir sayfayı açan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 100-150 yıllık Türk modernleşme sürecinin önemli bir kilometre taşı olan söz konusu dönem, çeşitli iç ve dış nedenlerin olgunlaştırdığı tek partili siyasi düzenin rekabetçi bir politik sisteme evrilmesini başlatmıştır. Her ne kadar, 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti’ye (DP) karşı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde ve siyaset hayatının dışında birtakım tepkiler ortaya çıkmışsa da dönemin siyasi karar alma mekanizmaları, yeni partiye karşı engelleyici tutumlar sergilememişlerdir. Bu anlamda, kuruluş ve teşkilatlanma aşamasında ciddi engellerle karşılaşmayan DP, kısa süre içinde geniş halk kitlelerinin rağbet gösterdiği siyasi bir alan açmıştır. Sözü edilen dönemde yaşanan bu gelişmeler Türkiye’de bulunan İngiliz diplomatlar tarafından dikkatle takip edilmiştir. İngiltere ve Türkiye arasında II. Dünya Savaşı yıllarında başlayan askeri ittifakın savaş sonrası dönemde de sürdürüleceği yönündeki inanç ve geleneksel İngiliz dış siyasetinin dayandığı konsüler alandaki profesyonelleşme, çalışmamıza konu olan gelişmelerin izini İngiliz arşivlerinde sürmemize imkân tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, demokrasi, 1946 seçimleri, İngiliz Arşivi

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
E-posta: babaogluressul@hotmail.com

TURKEY'S YEARS OF THE TRANSITION TO DEMOCRACY IN BRITISH ARCHIVES: THE ESTABLISHMENT OF THE DEMOCRAT PARTY AND ELECTIONS OF 1946

Abstract

The period that has named as “multy-party system”, “pluralistic democracy”, or “transition to democracy” has bring a new developments that opened a new page in Turkish political life. As an important milestone of the 100-150 years old Turkish modernization period, this period has begun to evolve the one-party system maturing by various internal and external causes into a competitive system. Although there have been reactions to the Democratic Party established on 7 January 1946 inside the CHP and outside of political life, the political decision-making mechanisms of the period did not show any obstructive attitudes towards the new party. In this sense, the DP, which has not encountered serious obstacles in the establishment and organizational stages, has opened a political field in which the masses of people are in demand in a short period of time. These developments in the mentioned period were followed carefully by British diplomats in Turkey. The belief that the military alliance that started in the World War II between England and Turkey will continue in the postwar period and the professionalism based on the traditional British foreign policy allow the opportunity to keep track of developments about the research in the British archives.

Key Words: *Democrat Party, Republican Peoples Party, democracy, British Archive, Elections of 1946*

GİRİŞ

Türkiye’de parlamenter demokrasinin Osmanlı Devleti’ndeki kökleri 19. yüzyılın ikinci yarısında başlatılan anayasal hareketlere dayanmaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan siyasi partiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ödünsüz egemenliğine dayanan siyasi iktidara ortak olma yarışına girmişlerdir. Demokrasinin henüz adının bile telaffuz edilmediği bu dönemde, parlamentarizm, halkın yönetim mekanizmasında temsil edilmesinden çok, siyasi partilerin iktidardaki etkinliğinin artırılması esasına dayanıyordu. II. Meşrutiyet döneminde partiler arasında yaşanan iktidar kavgaları ile iktidar-muhalefet arasındaki demokrasi dışı ilişkiler sorunlu bir siyasi manzara yaratmıştır. Kavramsal açıdan muhalefet olgusunun demokrasi tarihimizde pek de anlayamamış olması, zaman zaman vatan hainliği ile eşdeğer tutulması, Türkiye’de çok partili yaşama geçişin önündeki en büyük engel olmuştur.² Cumhuriyet’in ilanından sonra çoğulcu demokrasinin ülkeye yerleştirilmesi amacıyla girişilen *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Cumhuriyet Fırkası* denemeleri, hayal kırıklığıyla sonuçlanınca özellikle 1930’lu yıllardan itibaren tek parti iktidarı daha da pekişmiştir. 20. y.y. ’ın başlarında dünyada yaygın olarak görülen tek partili rejimlerinin doğası gereği, kuvvetlerin bir araya toplanması kaçınılmaz bir durumdur.³ Bu rejimlerde ülke yönetimine hâkim olan partinin karşısında siyasal bir muhalefetin oluşması ve faaliyetlerini devam ettirebilmesi olabildiğince zordur.

Ancak gerçek şu ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki ana gayelerden biri modern ve demokratik bir toplum-devlet yaratmaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye’de gerçek anlamda demokrasiye geçişin, nihai olarak varılması gereken bir seviye olduğu dönemin yöneticileri tarafından da çok iyi bilinmekteydi. Reel-politik açıdan değerlendirmek gerekirse, bir hükümet için seçim kaybetmek ve muhalefet ile yer değiştirmek, demokrasisi oturmuş toplumların siyasi hayatında hiç de olağandışı bir durum değildir. Ancak Türkiye’de bu kadar sakin

2 Muhalefet ancak temsili yapılardaki politikacılara belirli haklar tanınca gelişebilir. Hukuki muhalefetin olabilmesi için, asgari düzeyde belirli bir demokrasinin ve düşünce özgürlüğünün varlığı ve parlamentodaki tüm üyelerin hukuki açıdan korunması ve bu korumanın parlamentodaki azınlık gruplarına da sağlanması gerekir (örneğin., parlamentoya kanun teklifi ve yapılan kanun tekliflerini tartışma, parlamentoya girebilmek için siyasal parti kurma hakkı, muhalefet partilerini ilgilendirdiğinde karar almaya katılma hakkı-örneğin., komisyonlara muhalefetin üye ile katılımı). Bkz. Klaus Von Beyme-Robert V. Danielsi, “Muhalefet”, (Çev. Mehmet Turhan), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.36 S.1, (1979), ss. 187-226.

3 Maurice Duverger, **Siyasi Rejimler**, (Çev. Yaşar Gürbüz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1966, s. 42.

bir geçişin sağlanması mümkün olamamıştır.⁴ Bu durumun başlıca sebeplerinden biri yukarıda anılan Türkiye'nin demokrasi serüveninin olumsuz tecrübelerle dolu olmasının yanında, siyaseten yeterince eğitilip yetiştirilememiş bir toplumsal yapının varlığıydı.⁵

Savaş yıllarında ölçülü bir dış politika anlayışını takip eden CHP iktidarının, 1944 yılının ortalarından itibaren Müttefik devletlerin Almanlar karşısında üstün duruma gelmeleri ile birlikte ülke içinde uyguladığı yönetim anlayışında değişimler yaşanmıştır. Alman ordularının bütün cephelerde kaybetmeye başlamasından sonra Batılı devletlerin tepkisine neden olan *Varlık Vergisi Kanunu* yürürlükten kaldırılmıştır.⁶ Görüldüğü gibi, dış politikada demokrasi yanlısı Batılı devletlerle aynı paralelde ilerleyen CHP Hükümetinin iç siyasette de liberalleşme yönünde adımlar atmış olması küresel gelişmelerin Türkiye'nin siyasi rejiminde dönüştürücü bir etki bıraktığını göstermektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru galip devletler yeni dünya düzenini belirlemek ve gelecek kuşaklara kalıcı bir barış ortamı sunmak amacıyla 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da bir konferans düzenlemişlerdir. Konferansa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği için katılma hakkı kazanan Türkiye'yi Hasan Saka ve Feridun Cemal Erkin'in olduğu kalabalık bir heyet temsil etmiştir. 25 Haziran'da imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası ile artık dünyada otoriter yönetimlerin sonu geldiği anlaşılıyordu. Çünkü Almanya örneği ortada duruyorken, dünya genelinde bu idare tarzlarına karşı ciddi bir reaksiyon ve derin bir nefret vardı. Bu bilinçle ABD'ye giden Türk heyetindeki diplomatlar meslektaşlarına, Türkiye'nin yakın bir zamanda tam demokratik bir idareye geçeceğinin sinyallerini vermişlerdir. İnönü'nün, heyete katılan diplomatlar üzerindeki etkisi konusunda Feridun Cemal Erkin İngiliz elçilik yetkilisine aktardığı şekliyle, San Francisco Konferansı'na katılacak olan delegelere İsmet İnönü'nün; konferansta çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımız yönünde bir soru sorulması durumunda savaşın bitiminden sonra bu yönde adımlar atılacağı cevabının verilmesini söylemiştir.⁷ Birleşmiş Milletler anayasasının TBMM'de onaylanması ile Türkiye'de yeni bir dönem açılmıştır. İnsan Haklarının en üst düzeyde korun-

4 Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

5 Bahri Savcı, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.14 S.4, (1959), ss. 144-216.

6 Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1977, s. 234.

7 Public Record Office (PRO), Foreign Office, (FO), 195/9487, *From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945*. Konuyla ilgili bkz. Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1977, s. 46.

masının taahhüt edildiği bu dönemde demokratikleşme yönünde çeşitli adımlar atılması yurt dışında ve ülkede bazı çevrelerce beklenmekteydi.

II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yaratmıştır. Bu politikanın temel çelişkisi, enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü önlemleri bir arada yürütme çabasından doğmuştur. Gerçekten, bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve poli-siye yöntemlerle önlenmeye çalışılmıştır. 1940 yılında yürürlüğe konulan *Milli Korunma Kanunu* da bu politikanın temel dayanağını oluşturuyordu.⁸ Bu durum da, doğal olarak bazı malları piyasanı kaçırmış ve geniş bir karaborsaya neden olmuştur. Böylece 1942'ye kadar uygulanan fiyat kontrolü, artık yürütülemez hale gelmiş ve Refik Saydam'ın ölümüyle iktidara gelen Saraçoğlu Hükümeti fiyatları serbest bırakmıştır. Fiyatların serbest bırakılması baş döndürücü fiyat artışlarına yol açmış ve bunlar, Saraçoğlu'nun deyimiyle; "kara pazar fiyatlarını da geride bırakmıştır." Sonuç olarak da 1938'de 100, 1939'da 110 olan genel fiyat endeksi, 1944'te 459'a çıkmıştır.⁹ Kaçınılmaz bir hayat pahalılığına sebep olan bu fiyat artışları, halk genelinde derin memnuniyetsizliklere yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de, dış ticarete büyük bir durgunluk yaşanması idi. Savaş yıllarında Türkiye'nin ihracat adreslerinden olan İngiltere ve Almanya, fiyatı artan Türk ürünlerini tercih etmemeye başlayınca bu durum iç piyasada da olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Hâlihazırda İngiltere, Türkiye'den alabileceği ürünleri sömürgelerinden ithal etmekteydi. ABD ise seri üretim konusunda ilerlemiş olsa da Türkiye gibi aynı üründen binlercesinin ithalat kalemini oluşturduğu bir ülke için uygun bir ticaret tarzına sahip değildi. Bu durum da Türkiye'yi yeni ticaret ortakları aramaya sevk etmiştir. Bu amaçla Bulgaristan, Romanya, Finlandiya, Filistin, İsveç, Hindistan, Brezilya, İspanya gibi devletlerle ticari ilişki arayışına girilmiştir.¹⁰

8 Y.K. Karaosmanoğlu, memleketin genel yönetim manzarası konusunda genel bir tablo çizdikten sonra hükümete şu eleştiriyi yönelttiğini aktarmaktadır: "Ben, o zamanlar hükümetimize, bu harp ekonomisi teşkilatından bahsetmiş ve bu teşkilatın başında bulunan zattan aramızdaki dostluk münasebetlerinden faydalanarak edindiğim malumatı bildirmiş isem de istihfafta karşılaşmışımdır. Bir gün gelecek, şeflik rejimlerine mahsus bu hiçbir şeyi mühimsememezlik, bu her meseleyi şef bilir, şef çözer zihniyetini taşıyanlar, bir muhalefet partisinin kuruluşu üzerine tatlı uykularından uyanacaktı ama iş işten geçmiş olacaktı." Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim, İstanbul, 2012, s. 156.

9 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 24.

10 A.C. Edwards, "The Impact of the War on Turkey", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 22, No. 3(Jul., 1946), ss. 389-400.

Savaş yıllarında yönetim mekanizmasına karşı hoşnutsuz olan en önemli toplumsal sınıf köy nüfusunu oluşturan kesimdi. 1945'te Türkiye'nin genel nüfusunun yüzde 83'ünü oluşturan ve yaklaşık kırk bin köyde yaşayan kırsal nüfus ile hükümetin arası bazı uygulamalarından dolayı bozulmuştur. Her ne kadar 1925 yılında *Aşar Vergisi* kaldırılmış olsa da, köylü kesimi memnun edecek ve yaşam seviyelerini yükseltecek yeterince önlem alınmamıştır. Öte yandan, Savaş yıllarında uygulanan *Milli Müdafaa Mükellefiyeti* gereğince çeşitli işlerde çalıştırılan ve binek hayvanlarına el konulan köylüler, *Milli Korunma Kanunu* ile üretimlerinin devlet kontrolüyle fiyatlandırılmasının doğurduğu olumsuzluklara yol vergisi ve jandarma baskısı da eklenince hükümete karşı sert bir tavır almışlardır.¹¹

Hükümete karşı duran sosyal gruplar kırsal kesimden ibaret değildi. Şehir nüfusunu oluşturan ve ticaret, sanayi ve diğer alanlarda faaliyet gösteren girişimciler de bu yıllarda uygulanan ekonomi siyasetinden memnun değillerdi. Her ne kadar, bu toplumsal tabakaya mensup olan bazı kesimler, savaş koşullarının sunduğu fırsatlardan yararlanmış olsa bile, hükümetin ekonomiye plansız ve ölçsüz müdahalelerine ilişkin genel bir korku hüküm sürmüştür.¹² CHP iktidarının bu dönemde gayrimüslimlere yönelik birtakım olumsuz uygulamaları bu toplumsal sınıfların grup bilinciyle hareket etmelerine ve yönetime karşı güvensizlik beslemelerine yol açmıştır.¹³ Bunun yanı sıra, şehirlerde yaşayan ve sabit gelire çalışan kesimlerin bu yıllardaki gelir-gider dengelerinde ciddi oranda bozulmalar yaşanmıştır. Hükümetin enflasyonist politikalarına karşın ücret artışlarını dondurması sonucunda ortaya çıkan yaşam pahalılığı özellikle işçi kesimlerini derinden etkilemekteydi. Demokrat Parti tarafından 1946 seçimlerinde propaganda malzemesi olarak en çok başvurulan ekme ve temel yaşam maddeleri için uygulanan karne sistemi ve ortaya çıkan kuyruklar, fuhuşun yaygınlaşması, gelir adaletsizliği, yoksulluk ve kıtlık bu dönemi konu eden romanlarda da yaygın olarak işlenmiştir.¹⁴

CHP'nin çok partili hayata geçiş kararını almasının ardında yatan ekonomik ve siyasi gelişmelerin yanında, devrimlerin ve genel anlamda batılılaşmanın karşısında varlığını koruyan geniş bir kitleyi içine alan sosyolojik faktörler de bulunmaktaydı. Bu kitleyi oluşturan toplumsal tabakaların gözünde CHP, batılılaşma politikasıyla özdeşleşmiş haldeydi. Dolayısıyla, geleneksel-dinsel yaşam

11 M. Asım Karaömeroğlu, "Turkey's 'Return' to Multi Party Politics: A Social Interpretation", *East European Quarterly*, XL, 40,1, (Spring 2006), ss. 89-107.

12 *A.g.m.*, s. 91.

13 Bkz. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni*, İletişim, İstanbul, 1999.

14 Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32-47.

alışkanlıklarını sürdürme arzusunda olan bu kitlelerin, batılı yaşam biçimine karşı duydukları endişe, CHP karşıtlığı şeklinde somutlaşmıştır.¹⁵ Bunun yanında, uzun yıllar yönetimde bulunan CHP'nin iktidar yorgunluğu şeklinde tarif edilebilecek bir yıpranma sürecine girmesi de halk genelinde yeni siyasi oluşumlara özlem duyulması ile sonuçlanmıştır.¹⁶ Bunun yanında, 1945 yılına kadar geçen devreler süresince halk kitleleri, içinde belirmiş çeşitli fikir akımları, tek parti yönetiminin verdiği yorgunluklar, artık yönetici kadro üzerindeki baskılarını göstermeye başlamıştır. Asker ve sivil bürokrasi ve çevresindeki aydınlar, hangi fikirde olurlarsa olsunlar, yeni bir yönetime geçilmesi noktasında birleşiyorlardı.¹⁷ Belirtmek gerekir ki, Türkiye'de çok partili hayata geçişin iç ve dış nedenleri sıralanırken, etkenler arasında sistemli bir bağ kurulamayacağı gibi, her biri eşit oranda etkiye de sahip olmamıştır.¹⁸ Bu geçişi olgunlaştıran unsurlara bakıldığında, dış nedenler uygun bir sosyo-politik ortam sağlayarak o dönemde var olan toplumsal muhalefet dinamiğini siyasal alana taşımıştır.

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

İsmet İnönü'nün muhalif bir fırka kurulması yönündeki arzusu öteden beri bilinmekteydi. 1939'un Mart ayında İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada ifade ettiği düşünceler ve 1939'da toplanan 5. Kurultayda meclis içinde muhalefet görevi üstlenecek 30 kişilik müstakil grup kurma girişimi, CHP'nin çoğulcu demokrasiyi kurmaya istekli olduğunu göstermiştir.¹⁹ İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1944 ve 1 Kasım 1945 tarihlerinde yaptığı meclisi açış konuşmalarında açıkça şu ifadeyi kullanması; *"Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır"* yakın bir zamanda ortaya çıkacak olan siyasi oluşumun habercisi

15 İsmail Cem, **Türkiye'de Az Gelişmişliğin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 320.

16 Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 114.

17 Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 46.

18 Türkiye'de çok partili hayata geçişte rol oynayan etkenler üzerinde kıyaslamalı bir değerlendirmeye için bkz. Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Ankara, 1984-1985, ss. 64-75.

19 Sina Akşin, "Demokrat Parti'nin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 13-15. Müstakil Grup, Milli Şef İsmet İnönü başkanlığında toplanıyor, grubun yönetici ve üyeleri de aynı kişi tarafından seçiliyordu. Bu grup, CHP Grup toplantılarına katılabiliyor ancak oy verme hakkına sahip değildi. Ahmet Emin Yalman, "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey", **Middle East Journal**, Vol.1, No.1, (January 1947), ss. 46-58.

gibiydi.²⁰ Muhalefet fikrini olağanlaştıran bu gelişmelerden sonra CHP içinde birtakım aykırı sesler son zamanlarda duyulmaktaydı. Atatürk'ün son Başbakanı olan Celal Bayar, İnönü döneminde ilk ciddi muhalefet hamlesini göstermiştir. TBMM'de 1944 yılı *Muvazene-i Umumiye Kanunu* görüşülürken, 22 Mayıs tarihli oturumda Celal Bayar, hükümete sert eleştiriler yöneltmiştir. Bayar konuşmasında bütçe açığı, hayat pahalılığı nedeniyle yoksulluğun giderek arttığı, ekonomik politikaların tutarsızlığı, emisyon hacminin yükseldiği, üretimin arttırılmadığı, üreticinin parasını devletten zamanında alamayarak zarara uğradığı gibi önemli konular üzerinde durmuş, alacağı cevabın bütçeye vereceği oyun rengini belirleyeceğini söylemiş, yasa tasarısı için 29 Mayıs'ta yapılan oylamada ret oyu kullanmış ancak bu tek kırmızı oy basında beklenen yankıyı uyandırmamıştı. İkinci muhalefet hareketi de, Şubat 1945'te Şirket-i Hayriye'nin devlet tarafından satın alınmasına ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında otoriter anlayışın CHP içindeki temsilcisi Recep Peker'den gelmişti. Peker, bu girişimi aşırı devletçi olarak değerlendirerek bu yasa tasarısına altı milletvekiliyle beraber kırmızı oy vermiştir.²¹ Üçüncü muhalefet de yine 1945 yılı içinde kendini göstermiştir. Bu muhalefetin, daha öncekiler gibi bireysel olmadığı, bir süre sonra ortaya çıkacaktır. TBMM'de 1945 yılı ilk yedi aylık bütçe Bütçe Kanunu Tasarısı görüşülürken, tasarıya eleştiriler yapılmış ve bu yasa tasarısı, 29 Mayıs 1945'te oya sunulunca da, Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur başta olmak üzere Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak, tasarıya olumsuz oy vermişlerdi.²² Bu dönemde,

20 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 36. Türk siyasetine liberal havanın hâkim olduğu bu yıllarda sayıları 20 civarında olan birçok siyasi parti kurulmuş, ancak bunlarda DP dışındakiler zaman içerisinde siyaset sahnesinden çekilmişlerdir. İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 2015-2016. Ayrıca Bkz. Cemil Koçak, "1946'nın İvır Zıvır Partileri", **Tarih ve Toplum**, S.80, (Ağustos 1980), ss. 16-19.

21 CHP'nin 1935 Kurultayında katı bir devletçilik uygulanmasını savunmuş olan Recep Peker, bu kez devlet işletmelerinin özel girişimcilere devredilebileceğini öne sürerek şöyle demiştir: "Biz fayda ve zararını inceledikten sonra, şimdi devlet elinde bulunan işlerden uygun olanları, özel teşebbüslere, mesela yarı hisseleri ile devretsek ne olur?" Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 166.

22 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, 1946-1960**, Phonix, Ankara, 2004, s. 42-43.

aydınlardan oluşan Yahya Kemal, Suphi Tanrıöver ve Celaleddin Ezine gibi bazı isimlerin de hükümete yönelik seslerini yükselttikleri görülmüştür.²³

Bu tarihlerde bir İngiliz elçilik yetkilisiyle akşam yemeğinde buluşan Ahmet Emin Yalman, İsmet İnönü'nün CHP'nin yönetiminden istifa etmesi durumunda kurulacak olan yeni partinin başkanlığını Rauf Orbay'ın yapabileceğini belirtmiştir.²⁴ Yalman'ın bu sözleri üzerine İngiliz diplomat, Rauf Orbay'ın yeterince aktif görünmediğini aktarıırken Yalman, Rauf Orbay'ın her ne kadar böyle bir imaja sahipse ve hükümet yetkilileriyle yakın ilişkiler içerisinde olmasa da kendisinin büyük hizmetler sunabilecek bir yapıda olduğunu vurgulamıştır.²⁵ İnönü yönetimine eleştiriler getirerek sürdürdüğü konuşmasında Yalman, son birkaç yılda hükümette *evet efendimci* (yes men) bürokratların sayısının arttığını ve Atatürk döneminde böyle bir tabloda söz edilemeyeceğini ifade etmiş, ancak İngiliz yetkili Atatürk dönemi için yapılan değerlendirmeye katılmadığını belirtmiştir.²⁶

Siyasi hayatta büyük bir etki yaratamayan Milli Kalkınma Partisi'nin ardından yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına gidecek olan süreci Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun meclisteki görüşmelerinde çıkan tartışmalar başlatmıştır.²⁷ 17 Ocak 1945 tarihinde meclis gündemine gelen Çiftçi Topraklandırma Kanun Tasarısı için bir komisyon oluşturulmuştur. Başkanlığını İzmir Milletvekili Rahmi Köken'in yaptığı bu komisyonun sözcülüğünü de Adnan Menderes yapmıştır. Karma komisyon çalışmalarını üç ay sürdürmüş, 3 Mayıs 1945 tarih 1/386 sayılı raporuyla Hükümetin hazırladığı tasarıda birtakım değişiklikler yapılarak madde-

23 FO, 195/9487, *From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945*. Ülke içinde belirli bir muhalif havanın estiği bu aylarda Cumhuriyet tarihinde üçüncü defa çok partili rejime geçildiğini belgeleyen ilk siyasi parti olma vasfını *Milli Kalkınma Partisi* kazanmıştır. 18 Temmuz 1945'te kuruluşuna izin verilen bu parti, İstanbul sanayicilerinden iş adamı Nuri Demirağ ile Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulmuştur. Siyasi hayatta çoğunlukla tecrübesi olmayan ve birbiriyle çelişen kişilerden oluşan bu yeni parti, devletçiliği reddetmekte, Rus taraftarı bulduğu CHP'yi tenkit etmekte, dış politika sahasında İslam Birliği Şark Federasyonu projesinin hayata geçirilmesini istemekteydi. Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1988, s. 58.

24 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

25 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

26 FO, 195/2487,88/21/45. *Ankara, July 12, 1945*.

27 CHP'nin Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nu böyle bir ortamda çıkarmaya çalışması üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Doğan Avcıoğlu'na göre; CHP içerisindeki sol ve radikal kanadın büyük toprak ağalarına karşılık küçük ve yoksul köylünün iktisadi durumunu düzelterek bu grubu kendi taraflarına çekme girişimleri sonucu hazırlanan bir kanundur. Ancak bu grubun girişimi, toprak ağalarının bizzat mecliste kendilerinin olması ya da bölgelerinden kendi adamlarını meclise göndermeleri sonucunda kazandıkları siyasi ve ekonomik güç karşısında başarısız olmuştur. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2001, s. 232.

ler detaylandırılmış ve madde sayısı 50'den 66'ya çıkarılmıştır. Meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısının amacı; köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de sosyal demokrasiyi ve toplumsal adaleti sağlamak şeklinde duyurulmuştur. Yasayla öngörülen topraksız ve toprağı yeterli olmayan çiftçiye geçimlerini sağlayacak kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için gerekli donanım ve maddi yardımın sağlanması amacı güdülmüştür. Dağıtılacak olan toprağın hazine arazisi, vakıf ve belediyelere ait arazi veya 5000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yoluyla elde edileceğı düşünölmüştür. Bu araziler ihtiyacı karşılamazsa 2000 dönüme kadar orta büyüklükteki çiftlik arazilerinin de istimlak edilerek dağıtıma tabi tutulması yoluna gidileceğı düşünölmüştür.²⁸

Yasanın 17. Maddesi gereğince, yoğun nüfusu olan bölgelerde, köylülere yirmi yıllık faizsiz borç verilebilecek ve 200 dönümden fazla toprağına sahip olan çiftçilerin arazilerinin dörtte üçü kadarı kamulaştırılabilecekti.²⁹ Mecliste bu yasa üzerine yapılan tartışmalar, hükümetin ilk kez açıktan açığa ve şiddetle eleştirilmesine vesile olmuştur. Yasaya muhalefette bulunanlar, yakınları toprak sahibi olan milletvekilleri idi ve bunların sözcüsü olan Milletvekili Adnan Menderes, Aydınli büyük bir toprak sahibiydi. Muhalefet, önce ekonomik gerekçeler üzerinde odaklaşmıştır (yasanın mülkiyet güvenliğini felce uğrattığı, yatırımlara sekete vuracağı ve verimsiz tarıma yol açacağı öne sürölüyordu). Ancak hükümetin otoriter tutumu üzerine muhalefet, ölkede demokrasinin olmadığını söyleyerek, hükümeti protesto etmiştir. Bu protestoyu da bizzat Menderes'in yönlendirdiğı konuşuluyordu.³⁰

Muhalif milletvekillerinin ve büyük toprak sahiplerinin sözcüsü durumunda olan Adnan Menderes, arkasında yeni yeni oluşmaya başlayan desteğı fark etmiştir. Özellikle geniş tarım arazilerine sahip olan taşra seçkinleri yasanın meclisten geçmemesi için her türlü kulis faaliyetlerini yapmışlardır. Bu görüşmelerde Adnan Menderes nazik üslubu ve etkili konuşmasıyla kendini gösterme imkânı bulmuştur. Kendisinin de geniş arazileri bulunan Menderes, bu kanuna kadar diğeri meclis üyelerince geniş topraklarının olduğı konusunda, hiç dikkat çekmemiştir. Yapı itibariyle son derece nazik olan Menderes bu kanun görüşmelerine kadar parti içerisinde de muhalif olabilecek hiçbir tavırda bulunmamıştır. Bu sebepten

28 Şerif Demir, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

29 Tarım Bakanlığında oluşturulan özel bir komisyon, Ziraat Bankası'nın da desteğıyle tohum, kredi ve tarımsal verimlilik konusunda yeni yasanın uygulanabilmesi için çalışmalara başlamıştır. "Land Reform in Turkey", **Times**, 2 May 1946.

30 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2010, s. 309.

hiç dikkatleri üzerine çekmeyen Adnan Menderes, toprak ağalarının desteği ile bu yasaya karşı zaman zaman acımasızca eleştirilerde bulunmuştur. Menderes'i bu muhalefetine Emin Sazak, Cavit Oral gibi büyük toprak sahibi milletvekilleri de yalnız bırakmamışlardır.³¹

Bütün bu gelişmelerden cesaret alan Celal Bayar ve üç arkadaşı, 7 Haziran 1945 günü Dörtlülük Takririni sundular. Bayar, daha önce 1945 bütçesine ret oyu vermiş bulunuyordu. Dolayısıyla, CHP'ye karşı süregelen muhalefetin merkezinde bulunması Celal Bayar'ın bu hareketin içinde olmasını sürpriz olmaktan çıkarmıştır.³² Dörtlülük Önerge, CHP Grubunun 12 Haziran günlü açık oturumunda tartışmaya açılmış ve Dörtlülük'e sert eleştiriler yöneltilmiştir. Yoğun tartışmalar sonucunda Başbakan Saraçoğlu, önergenin reddedilmesini istemiş ve yapılan oylama sonucunda; Dörtlülük Önergeye hazırlayıcılarının dışındaki tüm milletvekilleri tarafından ret oyu verilmiştir.³³

Bu aşamadan sonra Dörtlülük Takrir sahiplerinden özellikle Adnan Menderes'in CHP yönetimine ve hükümete yönelik muhalif tavırlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler anayasasının mecliste oylanması sırasında hükümete sert eleştiriler yönelten Adnan Menderes bir ara Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile tartışmaya girince diğer milletvekillerinin de tepkisini çekmiştir. Bu tartışmanın

- 31 Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, (2006/Güz), ss. 59-78. Asım Karaömeroğlu'na göre, dönemin CHP'li yöneticileri, ülkedeki toprak dağılımı ve köylerdeki tarımsal üretimler ilgili ellerinde güvenilir ve sağlam istatistikler olmamasına karşın, Toprak Reformu'nu topraksız köylüyü topraklandırmak amacıyla savunuyorlardı. M. Asım Karaömerlioğlu, "Elite Perceptions of Land Reform in Early Republican Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 27, No. 3 (April 2000), ss.115-141. Reşat Aktan ise, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile zararlı ideolojik akımların kırsal bölgelerde kök salmasının önlenmeye çalışıldığını iddia etmektedir. Reşat Aktan, "Problems of Land Reform in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 20, No. 3 (Summer, 1966), ss. 317-334.
- 32 Akşin, **a.g.m.**, s. 12. Dörtlülük Takrir 'de imzaları bulunan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat köprülünün kuracakları muhalefet partisinin CHP içinde büyük tepkilere neden olmaması, bu kişilerin, CHP okulundan gelmeleri, tek parti sorumluluğunda paylarının olması ve bu durumun onları CHP'ye karşı daha hoşgörülü yapacağı algısı ile ilgiliydi. Şeref Bakışık, "Demokrasi, DP ve İnönü", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 19889, ss. 272-273. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, **En Büyük Siyaset Fırtınası ve Neticeleri**, İkicil Basımevi, İstanbul, 1956, s. 9.
- 33 Albayrak, **a.g.e.**, s.46. Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s. 28. Hilmi Uran'a göre, Dörtlülük Takrir 'de imzası bulunan milletvekilleri, mensup oldukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı ve önergedeki istekleri de bir bahane olarak kullanıyorlardı. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 362.

ardından Menderes'e gönderilen uyarı mektubunda meclis içerisindeki tavırlarının CHP tüzüğüne göre derin bir zaaf taşıdığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes, cevabını 13 Eylül'de parti genel sekreterliğine göndermiştir. İddiaları reddeden Adnan Menderes, ülke çıkarları doğrultusunda çalışmaktan başka bir amacının olmadığını ifade ederek kendisini savunmuştur. Bu gelişmeler üzerine 21 Eylül 1945'te CHP Divanı, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün tavır ve davranışlarını görüşmek için Başbakan Saraçoğlu başkanlığında toplanmış ve Parti Divanı belge, bilgi ve savunma yazılarını göz önüne alarak Menderes ve Köprülü'nün tavır ve davranışlarını CHP tüzüğüne ve parti disiplinine aykırı bularak bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar vermiştir.³⁴ Bunun üzerine arkadaşlarını yalnız bırakmayan Refik Koraltan da CHP'den istifa ederek muhalif hareket içindeki yerini açıkça ilan etmiştir.³⁵ Nihayet, kısa bir süre sonra Bayar da milletvekilliğinden istifa etmiş ve böylece dört milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdir.³⁶

Nihayet Dörtlü Takrir sahipleri, yeni bir parti kuracaklarını, Anayasaya aykırı kanun ve nizamları düzelteceklerini, tek dereceli seçim taraftarı olduklarını ve merkezi Ankara'da olan partinin hükümete müracaat etmek üzere olduğunu 2 Aralık'ta kesin olarak açıklamışlardır. İsim hakkında gazetelerde *Kemalist Parti*, *Demokrat Çiftçi Partisi*, gibi rivayetler dolaşmış, ancak 9 Aralık tarihli gazetelerde *Demokrat Parti* adı üzerinde karar kılındığı, kanuni muamelelerin yılbaşından evvel tamamlanacağı ve partinin esasının şahsa değil, prensibe dayanmak olduğu haber verilmiştir.³⁷ Basında çıkan haberlerin hemen ardından 7 Ocak 1946'da yeni partinin kurucuları, parti programını ve tüzüğünü hükümete sunmuşlardır.³⁸ Bu arada İngiliz elçiliğine gelen ve ilgili belgede adı Özdemir Evliyazade ola-

34 Demir, a.g.e., s. 76.

35 Yalman, **Multi-Party Government in Turkey**, s. 53. Celal Bayar'ın diğer arkadaşlarından farklı olarak CHP ile bağlarını devam ettirip milletvekilliğinden istifa etmiş olması dikkat çekicidir.

36 Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, s.19; Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

37 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. IV, (1945-1970)**, Rey Yayınları, İstanbul, 1971, s. 47.

38 Feroz Ahmad- Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 16; **Demokrat Parti Programı, Pulhan Matbaası, 1946**, s. 1-24. Koçak'a göre, DP programında yer alan ve CHP'nin altı okuna doğrudan atıf yapan maddeler ve bu ilkelerin benimsendiğine yönelik çaba, DP'nin meşruiyet kaygılarından doğmaktaydı. Çünkü 1937'de yapılan anayasa değişikliğiyle CHP'nin Altı Ok'u temel ilkeler kısmında anayasal ilkeler haline gelmiştir. Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, s. 59. Benzer bir düşünce için bkz. F. Hüsrev Tokin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 79.

rak geçen bir şahıs, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras ile ve muhalefetten başka isimlerle yakın ilişkilerinin olduğunu iddia ederek Türkiye'de mevcut kırılğan politik durumdan İngiltere'nin iyi yararlanması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ British Council'den Mr. Thompson'un arkadaşı olduğu anlaşılan Evliyazade, film yoluyla propaganda konusunda İngiltere'nin yararına çalışabileceğini belirtmiştir.⁴⁰ Bunun yanında Evliyazade'nin doğrulanmaya muhtaç verdiği bilgilerden bazıları; Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyet Rusya Elçisi Vinogradov ve Valuski adında Sovyet yetkililerle yakın temasta olduğu, Sertellerin Tan gazetesinde yazdıkları yazılar karşılığında ayda 700 lira aldıkları ve bir Rus kitapçısının Sovyetler tarafından Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ihtiyat görevlileri yetiştirmek için bir merkez olarak kullanıldığı ve Zekeriya Sertel'in önerisi doğrultusunda öğrencilere para dağıtıldığı gibi iddialar şeklindeydi.⁴¹ Evliyazade'nin İngiliz Elçiliğinde yaptığı görüşmede, İngiltere'de ulusal hükümetin düşmesi, Fransa'da sol partilerin belediye seçimlerinde başarı göstermeleri ve bu nedenle Fransa'nın Sovyet yanlısı bir siyasete mahkûm olmasının Türkiye'de de etkilerinin olacağı yönündeki ifadeleri İngiliz diplomatlar tarafından farklı bir şekilde yorumlanarak, Evliyazade'nin gerçek amacının Celal Bayar, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur, Adnan Menderes ve Mareşal Fevzi Çakmak grubunun oluşturduğu muhalefetin İngiliz yanlısı bir siyaset izleyecekleri mesajını vermek olduğu şeklinde algılanmıştır.⁴²

2. CHP Versus DP: Demokratların Genel Karakteri

Türkiye'deki İngiliz konsolosluk yetkilisine göre DP'nin programını ilginç kılan iki yönü vardı birincisi, bu parti Kemalizm'in altı ilkesine bağlı kalacaktı ve hiçbir şekilde kaynağını dış bağlantılardan alan bir siyaset izlemeyecekti.⁴³ Öte yandan, yeni parti, devletin başı olan Cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması gerektiğini istemeyecekti. DP programının göze çarpan diğer bir yönü devletçiliği zayıflatacağı muhakkak olan serbest girişimin destekleneceği maddesiydi.⁴⁴ Dış ilişkilerden yeterince söz edilmeyen programda ekonomideki

39 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.

40 Anılan dönemde siyasi hayatta adı sıklıkla ön plana geçen Evliyazade ailesi temelinde siyasi figürler arasındaki akrabalık ilişkisi üzerine yazılmış ilginç bir çalışma için bkz. Soner Yalçın, **Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004. Bununla birlikte, sözü edilen kişinin Türk istihbaratı için çalışan bir ajan olduğuna ilişkin aktarımlar da mevcuttur. Bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 233.

41 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945

42 FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.

43 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

44 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

bozulmada büyük bir rolü olan kamu iktisadi teşekküllerinin azaltılacağına ilişkin görüş esas itibariyle ekonomideki durgunluğa son verecek ölçüde büyük bir karar değildi.⁴⁵ İlerleyen tarihlerde New York Herald Tribune gazetesinden Knickerbocker ve Raymond ile bir röportajında Celal Bayar, prensipte iki partinin de benzer yönlerinin olduğunu, ancak uygulamada ve yorumlamada ciddi farklılıkların oluştuğunu söylemiştir. CHP'nin katı devletçilik politikasının özel girişimi öldürdüğünü ifade eden Bayar, vatandaşın vergilerinden oluşan milyonlarca liranın yeteriz bürokratlar yüzünden heba olduğunu aktarmıştır.⁴⁶

Bu sırada Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi Vinogradov, Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı mülakatta DP'nin iktisadi görüşleri ile ilgili Bayar'ı suçlayıcı ifadelerde bulunmuştur. DP'nin gerici bir parti olduğunu ifade eden Vinogradov, ekonomide devlet teşekkülleri ile ilgili eleştirilerin başkaları tarafından Bayar'ın diline dolandığını ifade ederek bu kuruluşların büyük bir kısmının temelini Bayar İktisat Vekili iken atıldığının altını çizmiştir.⁴⁷ Bu görüşmeyi İngiliz diplomata doğrulayan Başbakan Saraçoğlu, Atatürk döneminde olduğu gibi muhalefette din istismarının olup olmadığı sorusuna da DP'de bu yönde bir emarenin görülmediği, ancak Milli Kalkınma Partisi'nin buna meyilli olduğunu aktarmıştır.⁴⁸

Demokrat Parti'nin kurulmuş olduğunun ilanı gerek ülke içinde gerek yurt dışında büyük yankılar uyandırmıştır. Kısa zamanda partiye illerden gelen telgraflarla bir an evvel teşkilat kurarak faaliyetlere başlama teklifleri gelmiştir. Demokrat Parti içinde taşra teşkilatının organize edilmesi için bir ekip oluşturulduktan sonra hızlı bir şekilde yurt sathında teşkilatlanma başlamıştır. DP'nin kuruluşundan iki ay sonra 63 vilayetten 16'sında DP teşkilatı oluşturulmuş ve Haziran ortasına kadar DP, 34 ilde daha örgütlenmiş ve partiye üye olanların sayısı bir milyonu aşmıştır.⁴⁹ DP'nin kurucuları basın çevrelerinde de ilgiyle karşılanmışlardır. Bu tarihlerde Londra'da bulunan Yalman, yeni partinin bir basın organının olmamasına karşın kendisinin bu görevi üstlenebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ulus gazetesinde de DP'li siyasetçiler hoş karşılanmıştır. Peterson'a göre bu gazetenin CHP'li bir yayın organı olduğu bilindiğinden bu desteğin süreceği konusunda kuşku yoktur. İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda yer

45 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

46 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, August 13, 1946.

47 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.

48 FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.

49 Demir, a.g.e., s.90. Bu noktada İngiliz yetkililerin gözlemleri aksi yöndedir. Yeni partinin kuruluşunun İzmir, Aydın ve Manisa gibi Ege illerinde ilgi uyandırmasına karşın Türkiye'nin geri kalan yerleşimlerinde bu gelişmenin yüzeysel bir ilgi uyandırdığı aktarılmıştır. FO, 371/299, Review of the Turkish Press, 30th January-12th February.

alan ilginç ifadelerden biri de alınan duyumlara göre Cumhurbaşkanı İnönü'nün partiden istifa edip yerini Saraçoğlu'na bırakacağı ve tarafsız bir pozisyon alacağı yönündeydi.⁵⁰

Bu arada yabancı basın mensuplarının, yeni partinin dış politikada izleyeceği siyaset ile ilgili sordukları sorulara Bayar; "İktidar partisi ile iç meselelerde belki çok çatışacağız. Fakat memleketin kaderi dış politikada her iki partinin müşterek hareket etmesini icap ettirir. Bu bakımdan CHP ile dış politikada tamamen mutabıkız" cevabını vermiştir.⁵¹ Daily Telegraph muhabiri Christopher Buckley, Celal Bayar ile yaptığı röportaj ile ilgili izlenimlerini aktarırken Bayar'ın son derece müphem ifadeler içeren cevaplar verdiğini belirtmiş ve Saraçoğlu ile daha önce yaptığı röportaja nazaran Bayar'ı çok temkinli olduğu ve görüşme tutanağını Londra'daki gazete merkezine göndermeden önce bir kopyasını görmek isteğini söylemiştir.⁵² DP'nin din ile olan ilişkisi konusundaki muhabirin sorusuna karşılık; devletin karar alma süreçlerinde dinin hiçbir şekilde etki etmemesi gerektiğini ifade eden Bayar dinsel özgürlüğün en temel insan haklarından biri olduğunu vurgulamış ve dinin hiçbir şekilde siyasetin bir enstrümanı olamayacağını altını çizmiştir.⁵³ Dahası, laiklik konusunda kendi programlarında yer alan maddenin CHP'nin programına göre daha açık olduğunu savunan Bayar Türkiye'de din konusunda bir problem olmadığını belirtmiştir. Muhabir, Bayar'ın din ile alakalı soruları cevaplarken hiç rahat davranmadığını ve sorulara verdiği cevapların metne ne şekilde geçirildiğini defalarca sorduğu aktarmaktadır.⁵⁴ Demokrat Parti'nin işçiler ve sendikacılığa olan bakışına açıklık getiren bir soru karşısında Bayar; DP'nin köylüler ve işçiler ile alakalı özel bir programının olmadığını belirtmiş ve programlarının spesifik mesleklerden ziyade toplumun geneline hitap ettiğini açıklamıştır. Öte yandan, CHP'nin sendikacılık konusundaki niyetleri sorulunca da *başka partilerin ne yaptığı bizi ilgilendirmez, ancak biz de sendikacılık konusunda niyetliyiz cevabını* vermiştir.⁵⁵

DP'nin kuruluşunun ilk günlerinde CHP ile ilişkileri gayet iyi bir seviyede idi. DP'nin kuruluşu ve teşkilatlanması CHP tarafından hiçbir engellenmeyle karşılaşmaz. Hatta DP'nin ilk aylarında örgütlenmesi iktidar tarafından destek

50 FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.

51 Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 90.

52 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

53 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

54 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

55 FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.

bile görür.⁵⁶ Zira Cumhurbaşkanı İnönü, DP'nin kurulmasına destek verdiği gibi gerekli güvenlik konusunda da her türlü teminatı verir. Çünkü yeni, etkili ve güvenilir bir muhalefet partisiyle çok partili hayata geçiş sağlanacaktır.⁵⁷ Bu iktidar-muhalefet balayı, Adnan Menderes'in 31 Martta İzmir il merkezinde düzenlediği basın toplantısında yapmış olduğu konuşmaya, İçişleri Bakanı'nın verdiği sert cevap ile bozulmuştur. Menderes, İzmir'de verdiği ve CHP içinde tepki yaratan beyanatında şu ifadelere yer vermiştir:

“Unutulmamalıdır ki memleket partiler için değil, partiler memleket içindir. Esefle arz etmek mecburiyetindeyim ki, yer yer bazı idare amirlerinin gayretkeşliklerinden başka, Halk Partisi'nin bazı elemanları makbul olmayan bazı propaganda ve faaliyet istikameti tutmuşlardır. Çokluk, kulaklara fısıldanan bu propaganda isnat ve hatta tehditlerin neler olduğunu halkımız bilmektedir. Bunlar açık olarak ve umumi efkâr karşısında yapılmıyor, söylenmiyor. Memnunluğu mucip olan şudur ki, bütün menfi gayretlere rağmen, Demokrat Parti, yurdun her tarafında büyük bir ilgi, sevgi ve güvenle karşılanmaktadır.”

Bayar'a göre, Menderes'in bu beyanatının CHP'de tepki yaratmasının nedeni iktidar yarışına katılmayacağı beklenen Demokrat Partinin siyasi hayata iddialı bir giriş yapmış olması ile ilgiliydi. Nitekim DP'nin iktidara hazırlandığı heyecanına kapılan CHP grubunda hemen 26 Nisan'da Eylül'de yapılması gereken Belediye seçimlerinin 1 Mayıs'ta yapılmasına karar verilmiştir. Bu karar 27 Nisan'da gazetelerde yayınlanınca seçimlere ancak üç günlük bir süre kalıyordu.⁵⁸ Bu haberin gazetelerde ilan edilmesiyle demokratlar tam bir şaşkınlığa uğramışlardı. Demokrat Parti bu seçimlere girdiğini telgrafla teşkilatına bildirirse dahi, memlekette üç günde telgrafların gidemeyeceği yerler mevcuttu. CHP meclis grubunda kabul edilen belediye seçimlerinin öne alınma teklifi ise, ancak 30 Nisan günü TBMM'de görüşüldü. Yani kanunun kabul edildiği ertesi günü seçimlere başlanacaktı. Bütün Türkiye'de 1 Mayıs ile 30 Mayıs arasında yapılacak olan bu seçimler üzerinde mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Bu tartışmalar sonucunda DP yöneticileri seçimlere girmeyeceklerini açıklamışlardır.⁵⁹ CHP'nin normal koşullarda 1947'de yapılması planlanan seçimleri erkene alması basında da yoğun eleştiriler almıştır. DP'nin kurucularından Bayar,

56 Bu noktada Cemiyetler Kanunu'nun 1946 yılının Haziran ayında değiştirilerek yeni partilerin önünün açılması da siyasetteki liberalleşmeye örnek olarak verilebilir. Bkz. FO, 371/299, Sir D. Kelly to Mr. Bevin, June 25, 1946.

57 Demir, a.g.e., s. 91.

58 Bayar, a.g.e., s. 72.

59 Erer, a.g.e., s. 102.

iktidarın el çabukluğuyla davranıp muhalefete teşkilatlanma şansı tanımadığını ileri sürmüştür.⁶⁰ Basın kanunu ve diğer kanunların değiştirilmemesinin demokratik bir seçim uygulamasına engel teşkil edileceği savunulmuştur.⁶¹ Öte yandan belediye seçimlerine girmeyen DP'li siyasetçiler iktidarın vatandaşlara seçimlerde oy kullanmaları konusunda baskı yaptığını iddia etmiştir. Hikmet Bayur, açık oy uygulamasının serbest seçimlere gölge düşürdüğünü savunmuştur.⁶² DP'nin seçimleri boykot etme kararının bazı çevrelerce hatalı bulunduğu, seçimlere girilmesi durumunda güç gösterisi yapılabileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte seçimlere katılım konusunda sürpriz yaşanmamış, 473,445 yeni seçmenin %50'sinden daha az bir kısmı oy kullanmıştır.⁶³

3. 1946 Seçimleri ve Dinmeyen Tartışmalar

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP'nin 1946 Olağanüstü Kongresinde yapmış olduğu konuşmada 1947 yılında yapılması planlanan seçimlerin bazı iç ve dış gelişmelerin zorlamasıyla erkene alınacağını duyurmuş ve seçimlerin tek dereceli yapılmasını uygun gördüğünü vurgulamıştır.⁶⁴ Bunun gerekçesini vatandaşların seçimlerde özgür hissetmelerini sağlamak şeklinde ifade eden İnönü, bu sistem sonucunda öngörülemeyen sonuçlar alınması durumunda da bir-iki ay içerisinde yeni bir seçim kanununun yapılacağını duyurmuştur. Seçimlerin erkene alınmasını ülkenin bir an önce istikrara kavuşturulması amacına bağlayan İnönü, belediye seçimlerinin erkene alınmasına da değinmiş ve genel seçimler sonucunda göreve gelecek olan CHP'lilerin belediye seçimlerini yürütmesinin önüne geçilmesini arzulamış olduklarını belirtmiştir.⁶⁵ Konuşmasının büyük bir bölümünü seçimlere ayıran İnönü, taşradaki idarecilerin seçimlere müdahale edeceklerine inanmadığını, bu durumda seçim kanununa karşı gelinmiş olunacağından idarecilerin bu tür bir harekettten kaçınacaklarını savunmuştur.⁶⁶ Ancak idarecilerin yasal görevlerini icra edecek olmalarının da seçimlere müdahale ettikleri şeklinde yorumlanıp bahane olarak kullanılmasının da kabul edilmeyeceğini vurgulayan İnönü, adeta seçimler sonrasında bu zeminde kopacak olan fırtınalara işaret etmiştir.⁶⁷ Dış basında ılımlı ve liberal bir şekilde nitelenen bu konuşmanın dayandığı iki temel

60 FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.

61 FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 9 May 1946.

62 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, 12 June 1946.

63 FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.

64 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

65 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

66 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

67 FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.

gerekçenin dış baskıları azaltma isteği ve hükümete karşı ülke içerisinde ortaya çıkan muhalefet karşısında halkın desteğini sağlama arzusu olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

Bu siyasal ortamda DP ve CHP arasındaki ilişkilerin bozuk olduğuna işaret eden Kelly, DP'nin henüz seçimlere katılıp katılmayacağını açıklamadığını, ancak taraftarlarının seçimlere girmeye istekli olmasına rağmen Celal Bayar'ın isteksiz olduğunu bildirmiştir. Bayar'a göre İnönü'nün çizgisine gelerek DP'nin kendi ilkelerinden ödün vermiş olacağından farklı bir siyaset anlayışı geliştireceği aktarılmıştır.⁶⁹ İnönü'nün 10 Mayıs'ta Olağanüstü Kongrede dış gelişmeler nedeniyle seçimlerin erkene alınacağına değinen Bayar, dış gelişmelerden bağımsız olarak içteki uygulamalara yön verilebileceğini savunmuş ve Köprülü'nün Anadolu'daki devlet görevlilerine DP'lilerin çalışmalarını engellemeleri talimatı verdiğini iddia etmiştir.⁷⁰

2 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı, seçimlerin 21 Temmuz'da yapılacağını resmen duyurmuştur. DP'nin seçimlere girme kararı almasının ardından adaylarının mitingler yoluyla halkın oylarına talip olmaları karşısında CHP, bu yöntemi başlarda benimsemeye güçlük yaşamıştır.⁷¹ Demokrat Parti, halkın içinde belirli bir saygınlığı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı aday göstererek seçimlerde avantaj sağlamayı düşünmüştür.⁷² Mareşal Fevzi Çakmak'ın müstakilen de olsa, Demokrat Parti safına yanaşması bu partinin prestijini son derece arttırmış, her taraftan gerek mareşale, gerek partiye tebrik telgrafları gelmeye başlamış, Halk partisini de tam anlamıyla şaşırtarak çileden çıkarmıştı. Esasen, Mareşal'in müstakil aday olmasına rağmen Bayar'ın aktardığına göre buradaki gerçek amaç DP'yi desteklemektir.⁷³ Nitekim CHP bu haberi duyar duymaz, teşkilatına şu beyanata yayınlamıştır:

Bugünkü şartlar içinde ve ilk defa olarak yapılacak tek dereceli seçimde vazifemiz, her zamanki gibi Genel Başkan İnönü'nün etrafında şerefli partimizin zaferini seçimlerin bütün bir iştirak nisbeti ile behemehâl sağlamak, hep bir tek adam gibi çalışmaktır. En büyük ödevimize aykırı olarak, şahsi gayretlere düşüp müstakilen adaylığını koyanlar veya

68 "Turkish Dilemma", *Economist*, 18 May 1946.

69 FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office*, 20 May 1946.

70 FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office*, 20 May 1946.

71 Eroğul, *a.g.e.*, s.29. Demokrat Parti'nin siyasi bir araç olarak mitinglerden yararlanmasına üzerine yapılmış etraflı bir araştırma için bkz. Esra Keloğlu İşler, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.24, (Kış-Bahar 2007), ss. 111-128.

72 Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 46.

73 FO, 371/59256, *From Sir D. Kelly to Mr. Bewin*, July 3, 1946.

*başka liste ve adamları kazandırmak için çalışanlar çıkarsa, bu gibiler; partimiz camiasından ayrılmış olacaklar ve haklarında o yolda tüzük hükümlerinin tatbikine geçilecektir.*⁷⁴

DP'nin seçim hamleleri karşısında önlem olarak değerlendirilebilecek bu çıkışın, CHP delegeleri ve üyeleri üzerinde bir etkide bulunması beklenmiştir. Koçak, DP'nin seçimlerden önce karşı karşıya olduğu en büyük engel olan liderlik sorununu şu ifadelerle vurgulamıştır:

*Seçimlere doğru DP'nin önündeki en önemli sorun İnönü'nün karşısına, kamuoyunda hiç olmazsa İnönü kadar nüfuz ve prestij sahibi bir isim çıkarabilmektir. Nihayet İnönü, kendisine yöneltilmiş bütün eleştirilere, karalamalara ve dedikodulara rağmen, Millî Mücadelenin ve Cumhuriyetin önde gelen önderiydi. Neresinden bakılırsa bakılsın, DP önderleri arasında İnönü'nün ismi ile yarışabilecek ve ona alternatif olabilecek bir ada rast gelmek mümkün değildi. Zaten eğer Bayar tek başına siyasi alanda İnönü'ye gerçekten de rakip ve alternatif olabilecek bir isim ve İnönü kadar prestij ve nüfusa sahip olabilseydi, belki de 1938 yılının Kasım ayındaki Cumhurbaşkanlığı yarışında daha aktif bir tutum alabilirdi. Alamamasının nedenlerinden bir tanesi de muhtemelen bu konuda kendisine yeterince güvenmemesiydi.*⁷⁵

Seçim kampanyasında CHP sözcüleri, bu partinin Atatürk'ün partisi olduğunu, Cumhuriyeti kurduğunu, devrimlere öncülük ettiğini, kadın haklarını sağladığını ve ülkeyi yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtardığını öne sürmüşlerdir.⁷⁶ Muhalefet ise, özellikle tek parti dizgesinin yarattığı güçlüklerle değinmiş, kişi haklarının yeterince korunmadığından, dini inançlara devletin müdahalesinden yakınmış, devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki aksaklıkları belirtmiş, Çiftçi-yi Topraklandırma Kanunu'nu eleştirmiş, köy okullarının ve yolların köylüye yüklediği zorlukları ortaya atmıştır.⁷⁷ Seçimlere toplamda altı siyasal partinin katılacağı açıklanmış, dış basındaki bir değerlendirmeye göre DP dışında tamamı sosyalist eğilimler taşıyan bu partiler radikal söylemlerde bulunmasalar da asıl öne çıkan partinin DP olduğu vurgulanmış ve bu partinin iç ve dış politikada

74 Kandemir, a.g.e., s.57.

75 Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 505.

76 FO, 371/59255, *Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

77 Fehmi Akın, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri, (1946-1947)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004, s. 122.

CHP'den önemli ölçüde ayrıştığı belirtilmiştir.⁷⁸ Seçimlerin serbest bir şekilde yürütüleceği konusunda halkın genelinde şüphe durumunun hâkim olduğu İngiliz elçiliğinin raporlarına yansımıştır.⁷⁹

Bu arada seçim günü yaklaştıkça ülke genelindeki siyasi hava gerginleşmeye başlamıştır. DP'liler, düzenledikleri mitinglerde herhangi bir taşkınlık yaşanmasın diye azami düzeyde dikkat etmeleri yönünde uyarılmış olmalarına karşın olayların önüne geçilememiş ve İzmir'in bir köyünde bir DP ocağı yönetim kurulu üyesi yaralanmıştır.⁸⁰ Ondan daha vahim olmak üzere, Aydın'da, seçimden 48 saat önce bir DP ocak başkanı, bir öğretmen ve Adnan Menderes'in çiftlik kâhyası öldürülmüş⁸¹ ve Çatalca'da DP ilçe teşkilatı yöneticileri silahla yaralanmışlardır.⁸² DP'nin güçlü olduğu illerden Manisa'da ise Hikmet Bayur'un partililere bir konuşması sırasında jandarma yetkilileri önce hoparlörün daha sonra da aydınlatma sisteminin kablосunu kesmişlerdir.⁸³ Tekin Erer, seçimler öncesinde DP'lilerin yaşadıkları sıkıntıları şu cümlelerle aktarmaktadır:

12 Temmuz'da Ankara'nın Çubuk kazasında kaymakam tarafından bütün demokratlar sıra dayacağına çekilmişti. Memleketin hemen her tarafında mutad olan bu dayak hadiseleri burada biraz ölçüyü kaçırmıştı. Dövülenler arasında ağır yaralananlar vardı. Bu ağır yaralı vatandaşlar kamyonlarla tedavi için Ankara'ya getiriliyorlar ve hastanelere dağıtılarak tedavi görüyorlardı. Turgut Kaymakamı Göle vatandaşlara şöyle söylüyordu:

-Reylerinizi DP'ye bile verseniz nasıl olsa seçim sandıkları kazaya uğrayacak, o zaman ben size gösteririm. İyisi mi namusunuzla reylerinizi CHP'ye verin. Sonra bütün muhtarlara şu tamimi yapıyordu:

-Demokratlar köyünüze gelirse vurun, dövün taşılayın ve köyünüze sokmayın.⁸⁴

Seçim kampanyası, memlekette çok gergin bir hava yaratmıştı. İçişleri Bakanlığının 8 Temmuz 1946 günü yayınladığı bir genelge CHP ile DP arasındaki çatışmayı daha da şiddetlendirmiştir. İçişleri Bakanlığı, köylerde propaganda yapanlardan hüviyet vesikası isteneceğini, bunu göstermeyenlere şüpheli şahıs

78 **Economist**, 20 July, 1946.

79 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

80 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

81 Eroğul, **a.g.e.**, s. 36.

82 *FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.*

83 *FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.*

84 Erer, **a.g.e.**, s. 124.

muamelesi yapılacağını valilere ve genel müfettişliklere bildirmiştir. Bu tedbir, DP'nin şiddetli itirazı ile karşılaşmıştır. DP, bunu, muhalefetin köye girmesini önlemek gibi bir niyete bağlayarak İçişleri Bakanlığı'nın bu türlü bir karar almaya yetkili olmadığını savunmuştur.⁸⁵

Muhalefetin sürekli idari baskılardan söz ettiği ve daha seçimler yapılmadan yolsuzlukların gündeme geldiği bir ortamda, partiler, aday listelerini ilan etmişlerdir. Buna göre, CHP'nin aday listesinde, 152 yeni isim yer almıştır. Seçime az bir zaman kala DP, 41 ilde ve 200 ilçede örgütlenmesini tamamlayabilmiştir. DP adaylarından 52'si avukat, 41'i toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve geri kalanı da farklı meslek dallarından olmak üzere partinin toplam aday sayısı 272'yi bulurken. CHP'nin adayları ise; çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi kişilikler veya yüksek idari görevlilerle, kısmen de serbest meslek sahiplerinden meydana gelmiştir.⁸⁶ CHP, bütün illerde seçime katılırken; DP, Ağrı, Bingöl, Muş, Siirt, Bitlis, Çorum, Gümüşhane, Hakkâri, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize ve Van olmak üzere 16 ilde, örgütlenme fırsatı bulamadığı için seçimlere katılamamıştır.⁸⁷

Nihayet 21 Temmuz günü bu siyasi ortamda genel seçimler yapılmıştır.⁸⁸ Dışişleri Bakanı'nın bizzat İngiliz elçisine aktardığına göre kesin seçim sonuçlarının 24 Temmuz'dan önce aktarılması zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir.⁸⁹ Seçim sonuçları konusunda elçilik raporunda yer alan bilgilere bakıldığında birtakım abartmalara da gidildiği görülebilmektedir. İddia edildiğine göre Anadolu Ajansı'ndan bir yetkili, Ankara'da DP'nin %80 oranında oy aldığı ve CHP'nin adaylarından sadece İnönü'nün az bir oyla milletvekili seçildiği aktarılmış, ancak CHP'nin Ankara'daki seçim sonuçlarını bu haliyle kabul etmeyeceğini savunmuştur.⁹⁰ Seçimlerin yapılmasının ardından dış basında özellikle DP'nin aldığı oylar üzerinde durulmuştur. Kesin olmayan sonuçlara göre DP'nin toplamda 65 sandalye kazandığı yönündeki haberde ayrıca Ankara'da CHP'nin 17 milletvekilliğinin tamamını elde ettiği bildirilmiştir.⁹¹ Öte yandan, sonuçlardan ziyade tek dereceli seçim sisteminin başarıyla uygulanması da önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir.⁹²

85 Burçak, **a.g.e.**, s. 82.

86 Albayrak, **a.g.e.**, s. 89.

87 Toker, **a.g.e.**, s. 169.

88 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s. 23.

89 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196.*

90 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196.*

91 **Times**, 24 July 1196.

92 **Manchester Guardian**, 26 July 1946.

1946 seçimlerinin ayrıntılı sonuçları özellikle partilerin aldıkları oy yüzdeleri resmen ilan edilmemekle birlikte, katılımın %75 olarak gerçekleştiği seçimlerde 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP'nin 59'unu DP'nin aldığı ilan edilmiştir.⁹³ Alışılmış seçimlerden farklı olarak, milletvekilleri direkt tek dereceli olarak seçilmişlerdir.⁹⁴ 37 ilde 272 aday gösteren DP'nin bütün adayları seçimi kazanmış olsaydı, iktidara gelme olasılığı vardı. Ancak bu çok uzak bir olasılıktı. Çünkü DP, henüz teşkilatlanmasını tam olarak özellikle de doğu bölgelerinde tamamlayamamıştı.⁹⁵ DP, seçimlerin bitmesinin ardından, seçim ve yargı güvencesinin sağlanmadığını, hükümet ile memurların tarafsız kalmadığını ve seçimlerin CHP'nin baskı ve müdahalesi altında geçtiğini ısrarla vurgulamıştır. Tasvir gazetesi yazarlarından Cihat Baban, İngiliz elçiliği basın ataşesine vermiş olduğu rakamlara göre DP'nin 67 sandalye kazanması gerekiyordu. Bayar da seçim sonuçlarına ilişkin yapmış olduğu açıklamada Ankara ve İzmir'de iktidarın seçim sonuçlarına müdahale ettiğini savunmuştur.⁹⁶ Raporda yer alan değerlendirme oldukça ilginç bir noktaya değinmektedir. İsmet İnönü'yü bu süreçte saygın kılan şeyin DP'nin başkent Ankara'da elde etmiş olduğu popülerite olduğundan iktidarın böyle bir yolsuzluğa başvurmasının da mantıksız olacağını ileri süren Kelly, 1946 seçimlerinde DP'nin elde edeceği başarıyı İnönü'nün hanesine yazmıştır.⁹⁷ Esasında, Haziran ayında bu iddiayı destekleyecek bazı yazışmalar yapılmıştır. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Mr. Cusden Demokratların İzmir'de şiddetli bir kampanya düzenledikleri ve iktidarın da bu gelişmelerden rahatsız olduklarını içeren görüşlerine karşı çıkan Kelly, Cumhurbaşkanı'nın yurt gezisine katılan F. R. Atay'ın kendisine Demokratların seçimlerde tamamen başarısız olmalarını asla arzulamadıklarını söylediğini aktarmıştır.⁹⁸ Bununla birlikte, Atay, Cumhurbaşkanı'nın sorumluluk bilinciyle hareket eden bir muhalefet istediğini aktardıktan sonra, meclisteki 457 milletvekilinin 100'ünün DP tarafından kazanılması durumunda bunun iktidar açısından olumlu anlamda uyarıcı bir etki yapacağını aktarmıştır.⁹⁹

Bununla birlikte ABD'li basın temsilcisi Knickerbocker'ın İngiliz basın ataşesine bildirdiğine göre İstanbul'da yapılan seçimler ABD'nin birçok bölgesine

93 Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, 1877-2002**, Tesav, Ankara, 2003, s. 362. Görüldüğü gibi, DP'nin elde ettiği milletvekili sayısına ilişkin farklı kaynaklarda değişik rakamlar telaffuz edilmektedir.

94 Mehmet Ali Birand- Can Dündar- Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 46.

95 Albayrak, **a.g.e.**, s. 93.

96 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.*

97 *FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.*

98 *FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.*

99 *FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.*

göre daha adil ve serbest yapılmıştır.¹⁰⁰ İstanbul'daki seçmenlerin üçte birini oluşturan gayrimüslimlerden Yahudi ve Ermenilerin DP'ye, Rumların ise CHP'ye oy verdiğini aktaran Knickerbocker gayrimüslimlerin oy tercihlerinde DP'nin liberal iktisat anlayışını benimsemesi ve Başbakanın açıkladığı ve Rumları ilgilendiren son açıklamalarının etkili olduğunu savunmuştur.¹⁰¹ CHP'nin Rumlara yönelik koruyucu tedbirler alması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Balıklı Hastanesinin Rum cemaatine verilmesi ve bazı kiliselerin aynı şekilde vergiden muaf tutulmaları bu yöndeki gelişmelerdendir.¹⁰²

Seçim sonuçları üzerine görüşlerini sıralayan İngiliz elçisi, seçimlerde bazı gizli hatalar yapılmış olmasına karşın Ankara dışındaki illerde genelde seçimin iyi yönetildiğini savunmuş ve yapılan müdahalelerin de CHP'nin oy oranında küçük bir fark yarattığını iddia etmiştir. Daha da ilginç, Demokratların da tıpkı karşıtları gibi doğulu (*Oriental*) oldukları ve abartıya kaçtıkları mülahazası seçim sonuçlarına ilişkin altı çizilen ilginç bir konudur.¹⁰³ Seçim sonuçları üzerine *Yeni Sabah*, *Tanin* ve *Gerçek* gibi gazetelerde yorumlar yapılmıştır. Bayar, devlet memurlarının fiziksel müdahalelerinin seçim sonuçları üzerinde DP açısından olumsuz etkilerinin olduğunu iddia etmiştir. Bayar'ın değerlendirmelerine yer veren Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri seçim sonuçları üzerine yaptıkları haberlerin şiddet içerikli oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır.¹⁰⁴ Ancak Bayar'ın sözlerine yer veren Tanin ise herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştır.¹⁰⁵ Ankara'da seçim sonuçlarına müdahale edildiği konusunda DP'liler ve hatta Anadolu Ajansı çalışanlarının bile şüphelerinin olmadığını vurgulandığı elçilik raporunda İstanbul'da DP'nin başarılı olması Bayar ve İnönü arasındaki muhtemel bir özel anlaşmaya ya da İstanbul valisinin bağımsız hareket etmesine bağlanmıştır.¹⁰⁶ CHP ise DP'yi, halkı kışkırtmakla suçluyordu.¹⁰⁷ İsmet İnönü, yolsuzluklar ile ilgili soruları, *bazı işgüzar CHP'li yöneticilerin giriştikleri eylemler* şeklinde cevaplamıştır. Oyların gizli sayılmalarını ise, ülkede gizli oy açık sayım prensibini anlayıp tatbik

100 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 196.

101 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 196.

102 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 18 July 196.

103 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office*, 26 July 1946.

104 FO, 371/59257, *Turkish Post-Election, Political Situation*, 1st August 1946.

105 FO, 371/59254, *Review of Turkish Press*, 24th to 29th July 1946.

106 FO, 371/59257, *Turkish Post-Election, Political Situation*, 1st August 1946.

107 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş**, Mayıs, 1999, ss. 49-61.

edecek insan sayısının düşüklüğüne bağlamıştır.¹⁰⁸ Tek dereceli sistemle uygulanan bu seçimler yurtdışında olumlu yankılar uyandırmıştır. Atatürk devrimlerinin bir parçası olarak değerlendirilen bu seçimlerin en önemli tarafının yeni partilerin kurulmasına olanak sağlanarak çoksesliliğin başarıldığı dile getirilmiştir.¹⁰⁹ Öte yandan, seçimlerde muhalefetin rahatsız olduğu diğer bir konu da parti başkanlığı ile birlikte Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten İnönü'nün partiler arasında tarafsız davranamayacağı hususuydu.¹¹⁰ Bu yöndeki eleştirilere cevap veren İnönü, anayasaya göre herhangi bir engel olmadığı için partilerle bağ kurabildiğini belirtmiş ve sonuç itibarıyla meclis çoğunluğuyla geldiği bu göreve, bu durumdan şikâyetçi olan muhalefetin de talip olduğunun altını çizmiştir.¹¹¹

Bu süreçte, CHP'nin seçimlerde üstünlük sağlamasına rağmen Saraçoğlu Hükümetinin istifası garip karşılanmıştır.¹¹² İstifanın gerekçesi ile ilgili bir açıklama yapılmamasına karşın istifanın gerçek nedeninin Demokratların aldıkları oy oranına bağlanmıştır. Seçim sonuçlarının hükümete karşı derin bir rahatsızlık şeklinde yorumlanması bu istifaya gerekçe olarak yorumlanmıştır.¹¹³

Seçimlerin 5 Ağustos'ta toplanan Meclise giren DP'liler iyi bir manzarayla karşılaşmamışlardır. Seçim sonuçlarının açıklanması ve İnönü'nün Meclise giriş yapması sırasında DP'liler ayağa kalkmamışlardır. Fevzi Çakmak ise İnönü'den önce Meclisi terk etmiştir. DP'den milletvekili seçilen Cihat Baban'ın İngiliz basın ataşesine vermiş olduğu bilgiye göre 4 Ağustos'ta İsmet İnönü Celal Bayar'a bütün olumsuzlukların unutulup işbirliği için yeni bir sayfa açılması gerektiğini söylemesi üzerine Bayar, bunun hiçbir şekilde mümkün olmayacağını ifade etmiştir.¹¹⁴ Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ile bir görüşme gerçekleştiren basın ataşesine göre; seçimlerle ilgili konunun görüşülmesi esnasında aynı anda konuşan bu ikili histerik bir durum sergilemişlerdir. Köprülü ve Menderes, iktidarın sadece İstanbul ve Bursa'da en az 660 bin oy çaldığını, İsmet İnönü'nün Ankara'da

108 Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61. Tek dereceli seçim sisteminin ilk defa uygulandığı 1946 seçimlerinde yaşanan olumsuzluklar, genel olarak taşra nüfusunu oluşturan seçmenlerin yanında eğitimli şehirli sınıfların bile alışkın olmadıkları demokratik seçim esaslarına kolayca adapte olamamalarıyla da ilgili bir durumdu. Kasım Gülek, "Democracy Takes Root in Turkey", **Foreign Affairs**, Vol. 30, No. 1 (Oct., 1951), ss. 135-144.

109 Malcolm Burr, "Turkey's First General Election", **Scotsman**, 3 August 1946.

110 *FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 9, 1946.*

111 *FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.*

112 "Resignation A Mystery", **Daily Telegraph**, 5 August 1946.

113 "Turkey's Cabinet Resigns", **Daily Mail**, 5 August 1946.

114 *FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.*

en az oy alan DP adayından bile 15 bin daha az oy aldığını ileri sürmüşlerdir. Halkın %92'sinin iktidara düşman olduğunu savunan ikili, seçimler süresince Sovyet Rusya korkusunun iktidar tarafından kendi eksikliklerini gidermenin bir aracı olarak kullanıldığını savunmuşlardır. İngiltere'nin CHP'yi gözü kapalı bir şekilde savunduğunu iddia eden Menderes ve Köprülü ileride bu sorumluluğun altından kalkamayacaklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁵ İngiliz basınının CHP propagandası yaptığını iddia eden Köprülü ve Menderes, Times'ın Türkiye muhabiri olan Rum asıllı Mavroudi'nin CHP taraftarlığını diğer gazetelere de yansıttığını ileri sürmüşlerdir.¹¹⁶ Meclise bağımsız milletvekili olarak giren Fevzi Çakmak ise illegal bir şekilde seçilen milletvekillerini halkın tanımayacağını belirtmiştir.¹¹⁷

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ise 451 milletvekili katılmış, Demokrat Parti'nin desteklediği Mareşal Çakmak'a 59 oy verilmiştir.¹¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşenk 2 oy almış, 2 oy pusulası da boş çıkmıştır. İsmet İnönü, 388 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fevzi Çakmak oyunu kullandıktan sonra meclisi terk etmiş, evine gitmiştir. Bu şekilde onun, seçimden sonra yeni cumhurbaşkanını tebrik etmek istemediği şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonra, DP'li milletvekilleri de seçimden sonraki alkışlara katılmayarak ve yerleşmiş bir geleneğe aykırı olarak ayağa da kalkmayıp yerlerinde oturmak suretiyle meclise yeni bir davranış şekli getirmişlerdir.¹¹⁹

Yeni hükümetin kurulmasından sonra, son dönemde yaşanan zafiyetin muhalefete gösterilen iyi niyetten kaynaklandığı şeklindeki inançtan dolayı muhalefete karşı daha sert bir tavır sergileneceği beklenmiştir. Her ne kadar parlamenter demokrasinin gelişmesi açısından umut veren gelişmeler yaşanmışsa da Sovyet yanlısı ve dinsel propagandaya dayanan bir siyaset anlayışının asla kabul edilemeyeceği Cumhurbaşkanının ifadeleri arasında yer almıştır. Dahası, halkın okur-yazar olmayan kesiminde muhalefetin %80 oranında oy elde ettiği ve kasabalardaki orta sınıfta da hareket sahası elde ettiğini ileri süren iktidar partisi, DP'nin meclisin sağ tarafında oturacağı ve kapitalistler ile büyük toprak sahiplerinin temsilcisi rolüne soyunacağını iddia etmiştir. Öte yandan, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Kurtuluş Savaşı'nda elde ettiği saygınlığın DP'liler tarafından yok edileceğini ileri süren iktidar çevreleri, aslına bakılırsa Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı görevini ileri görüşlülükten uzak bir şekilde icra ettiğini belirtmişlerdir.¹²⁰

115 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

116 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

117 FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.

118 Times, 5 August 1946.

119 Aydemir, a.g.e., s. 448.

120 FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 5 August 1946.

Seçimlerin CHP ve DP açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği şeklinde görüşlerini açıklayan İngiliz diplomata göre, CHP açısından yurdun bütününe kapsayan bir seçim mekanizmasının kurulabilmesi ve İnönü'nün Kurtuluş Savaşı lideri ve Atatürk'ün halefi olarak ülkede devam eden bir prestije sahip olduğu gibi gerçeklerin anlaşılması olduğu ve seçim çalışmaları süresince valilere, kaymakamlara, muhtarlar ve belediye başkanlıklarına gönderilen gizli ibareli yazılarda seçimlerde dışarıdan herhangi bir müdahalenin yapılmaması için dikkatli olunması gerektiği gibi uyarıların yapılmış olmasının olumlu karşılanması gerektiği bildirilmiştir.¹²¹ Ayrıca, genellikle iktidar partisi teşkilatından olan muhtarlar, belediye başkanları ve diğer bürokratlara bir yazı gönderildiği ve seçimlerin özgürlük havasında gerçekleştirilmesinin istendiği raporda yer alan ifadelerdendir. Seçimler öncesinde gönderilen bu raporda DP'li siyasetçilerin her ne kadar Sovyetler tarafından desteklendiği görüşü hâkim olsa da dereyi geçerken at değiştirilmeyeceği (*swopping horses in mid-spring*) ve muhalefet liderlerinin faaliyetlerine izin verileceği anlayışının geçerli olduğu vurgulanmıştır.¹²² Demokrat Parti açısından ise İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Afyon ve Mersin gibi büyükşehirlerde teşkilatlanma konusunda mesafe kaydettikleri ve İnönü karşısında Mareşal Fevzi Çakmak figürünü bir lider alternatifi olarak öne sürmelerinin başarı olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹²³

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nın Batılı demokratik ülkelerin galibiyetiyle sona ermesi bütün dünyada yaşanacak olan birtakım yapısal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye özelinde bakıldığında ise bu değişim genellikle çoğulcu demokratik sisteme geçiş şeklinde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin kendine özgü tarihsel ve sosyolojik koşulları düşünüldüğünde demokratik sisteme geçilmesinin devrim niteliğinde bir dönüşüm olarak değerlendirilmesi doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Zira anılan dönemde toplumsal hazırbulunuşluk gerçeği hesaba katıldığında yeni sistemin olgunlaşması için gerekli olan şartların büyük ölçüde mevcut olduğu görülmektedir. Gerekli yasal mevzuatın yeni sisteme adapte edilmesi ve bürokrasinin tek partili idare anlayışından sıyrılması konusunda ise benzer bir gelişim hızından söz etmek mümkün değildir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından kurumsallaşan tek partili rejim II. Dünya Savaşı sırasında siyaset ve idare arasındaki bütünlüğü katılaştırmıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşu

121 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.

122 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946

123 FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.

ve 1946 seçimlerinin uygulanması sırasında yeni siyasal duruma uyum sağlamakta oldukça zorlanan idare aygıtı devlet yönetimini derin bir bunalıma sürüklemiştir. İngiliz belgelerine de yansıdığı şekliyle esasında, iktidar partisinin çoğulcu demokrasiye geçiş konusundaki irade beyanında ve niyetinde kuvveden fiile geçilebilmesi için son derece olumsuz bir siyasal tablo yaratan bu bunalım, sözü edilen dönemin Türk siyasal tarihinde çatışmalı bir dönem olarak anılmasına yol açmıştır.

Türkiye'de siyasal hayatın şekillenmesi ve belki de günümüzde de geçerli olmak üzere siyasete istikamet verici bir gelişme olarak kodlayabileceğimiz bir gelişme olan Demokrat Parti'nin kurulması üzerine yaratılmış oldukça geniş tarihsel yazında zaman zaman birbirine ters düşen yorumlamalar ve tezlerle karşılaşmak mümkündür. Çoğunlukla geçmiş siyasal tecrübelerden etkilenen ve Türkiye'deki yaygın siyasal kültüründen izler taşıyan tarihsel tezler DP'nin kuruluş yıllarının doğru anlaşılmasının önünde bir engel olarak durmaktadır. Dönemin doğru anlaşılması açısından kaynak çeşitliliğinin sağladığı imkânı iyi değerlendirilmesi bir yana, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiş olan İngiliz elçiliğinin yazışmaları geniş bir perspektif sunmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerin zemin hazırladığı Türkiye-İngiltere yakınlaşması, İngiliz diplomatlarının bu çalışmada incelenen dönemde oldukça aktif bir pozisyonda olmalarını gerektirmiştir. Dönemin basın bültenleri ve önemli siyasal aktörlerin açıklamaları ile birlikte bazen de İngiliz elçilik yetkililerinin kişisel girişimleri sonucunda gerçekleştirdikleri temaslar çalışma kapsamında incelenen yazışmalara yansımıştır. Bununla beraber, Türkiye'deki iç ve dış politik gelişmelerin çok yönlü olarak işlendiği raporlar, dönemin siyasal havasını direkt olarak yansıtmaktadır. Denilebilir ki, söz konusu döneme ilişkin günümüze taşınan birtakım iddialar ya da söylentilerin İngiliz diplomatları tarafından ne şekilde değerlendirildiği konusunda elde edilen bulgular sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Dahası, zaman zaman Türkiye'deki siyasal gelişmelerin değerlendirildiği raporlarda aynı konuda farklı değerlendirmelere rastlanması suretiyle döneme ilişkin gerçekçi yorumlamalar yapılabilir. Başka bir ifadeyle, döneme dair iktidar ve muhalefet çevreleri arasındaki ilişkinin İngiliz elçilik yazışmalarından takip edilmesi geniş bir çerçeve sunmaktadır. Çünkü savaş sonrası dönemde Türkiye'de yaşanan yapısal dönüşümün ele alındığı bu yazışmalar, İngiltere açısından aynı zamanda, Batı merkezli ittifak sistemine dâhil olmayı arzulayan müttefik konumundaki bir ülkede yaşanan değişimin izlenmesi niteliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

- İngiliz Ulusal Arşivi/British National Archive, Kew Garden
Public Record Office (PRO)/ Foreign Office (FO)
FO, 195/9487, From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945.
FO, 195/2487,88/21/45. Ankara, July 12, 1945.
FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.
FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, August 13, 1946.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.
FO, 195/2487, From W.E.D. Allen to Mr. J.S. Bennett, Top Secret, 1st June 1945.
FO, 371/299, From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, July, 2 1946.
FO, 371/299, Review of the Turkish Press, 30th January-12th February.
FO, 371/299, From Maurice Peterson (Angora) to Bewin (FO), January 19, 1946.
FO, 371/299, British Embassy (Ankara) to FO, May 1st, 1946.
FO, 371/299, Sir D. Kelly to Mr. Bevin, June 25, 1946.
FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.
FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 9 May 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, 12 June 1946.
FO, 371/59257, From Sir D. Kelly to Foreign Office, 28 May 1946.
FO, 371/59255, Press Attache, Turkish Embassy, 21 May 1946.
FO, 371/59255, From Angora to Foreign Office, 20 May 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.
FO, 371/59255, Turkish Elections: Democratic Forces Unorganised, 15 July 196.
FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 23 July 196..
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.
FO, 371/59256, Political Situation in Izmir, 12th June 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 26 July 196.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 18 July 196.
FO, 371/59257, Turkish Post-Election, Political Situation, 1st August 1946.
FO, 371/59254, Review of Turkish Press, 24th to 29th July 1946.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- FO, 371/59257, Turkish Post-Election, Political Situation, 1st August 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 9, 1946.
FO, 371/59257, Turkish Elections- Eve of Poll Survey, 20 July 1946.
FO, 371/59254, From Sir D. Kelly to Mr. Attlee, 13 August 1946.
FO, 371/59256, From Sir D. Kelly to Mr. Bewin, July 1 3, 1946.
FO, 371/59257, From Angora to Foreign Office, 5 August 1946.
FO, 195/9487, From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945.

2. Gazeteler

- Daily Mail
Daily Telegraph
Economist
Manchester Guardian
Scotsman
Times

3. Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- AHMAD, Feroz - Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.
- AKŞİN, Sina, "Demokrat Parti'nin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 13-15.
- AKTAN, Reşat, "Problems of Land Reform in Turkey", **Middle East Journal**, Vol. 20, No. 3 (Summer, 1966), ss. 317-334.
- ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, 1946-1960**, Phonix, Ankara, 2004.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş**, Mayıs, 1999, ss. 49-61.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2001.
- BAKIŞIK, Şeref, "Demokrasi, DP ve İnönü", **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, (Mayıs 1988), ss. 272-273.
- BALİ, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni**, İletişim, İstanbul, 1999.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Haz. İsmet Bozdağ), Truva Yayınları, İstanbul, 2010.
- BEYME, Klaus Von -Robert V. Danielsi, "Muhalefet", (Çev. Mehmet Turhan), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.36 S.1, (1979), ss. 187-226.
- BİRAND, Mehmet Ali - Can Dündar- Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- BURÇAK, Rıfki Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1977.
- CEM, İsmail, **Türkiye'de Az Gelişmişliğin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÇILGIN, Alev Sınar, **Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİR, Şerif, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demokrat Parti Programı, Pulhan Matbaası, 1946.**
- DUVERGER, Maurice, **Siyasi Rejimler**, (Çev. Yaşar Gürbüz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1966.
- EDWARDS, A.C., "The Impact of the War on Turkey", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol. 22, No. 3(Jul., 1946), ss. 389-400.
- EKİNCİ, Necdet, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1977.
- ERDAL İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, (2006/Güz), ss. 59-78.
- ERER, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- GEVGİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- GÜLEK, Kasım, "Democracy Takes Root in Turkey", **Foreign Affairs**, Vol. 30, No. 1 (Oct., 1951), ss. 135-144.
- İŞLER, Esra Keloğlu, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.24, (Kış-Bahar 2007), ss. 111-128.
- KANDEMİR, Feridun, **En Büyük Siyaset Fırtınası ve Neticeleri**, İkicil Basımevi, İstanbul, 1956.
- KARA, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Ankara, 1984-1985, ss. 64-75.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim, İstanbul, 2012.

İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri

- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, "Elite Perceptions of Land Reform in Early Republican Turkey", **The Journal of Peasant Studies**, Vol. 27, No. 3 (April 2000), ss.115-141.
- KARAÖMEROĞLU, M. Asım, "Turkey's 'Return' to Multi Party Politics: A Social Interpretation", **East European Quarterly**, XL, 40,1, (Spring 2006), ss. 89-107.
- KOÇAK, Cemil, "1946'nın İvir Zıvır Partileri", **Tarih ve Toplum**, S.80, (Ağustos 1980), ss. 16-19.
- _____, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları, C.II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAVCI, Bahri, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.14 S.4, (1959), ss. 144-216.
- SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- SOYSAL, İlhami, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 2015-2016.
- TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- TÖKİN, F. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TUNCER, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, 1877-2002**, Tesav, Ankara, 2003.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜNAL, Oğuz, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- YALÇIN, Soner, **Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- YALMAN, Ahmet Emin, "The Struggle for Multi - Party Government in Turkey", **Middle East Journal**, Vol.1, No.1, (January 1947), ss. 46-58.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. IV, (1945-1970)**, Rey Yayınları, İstanbul, 1971.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1988.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2010.

4. Tezler

- AKIN, Fehmi, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti- Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri, (1946-1947)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Türk Devriminde Celal Bayar, 1918-1960**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999.

İBRÂHÎM B. MUHAMMED EL-HASANKEYFÎ'NİN İRŞÂDU'L-MU'MİNÎN VE İKÂZU'L-ĞÂFİLÎN ADLI ESERİNİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERİ

Abdurrahman ECE*

ÖZET

1933 yılında halen Batman iline bağlı Hasankeyf ilçesinde dünyaya gelen İbrâhîm b. Muhammed, hadis alanında İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn adlı bir eser kaleme almıştır. İsminden de anlaşıldığı gibi eser, daha çok irşat ve nasihat amaçlı yazılmış son dönem eserlerinden biridir. Eserin elliden fazla konuyla ilgili seçme rivayetleri muhtevi olması onun hadis ilmi açısından değerlendirilmesini ve ilim dünyasına tanıtılmasını gerekli kılmaktadır.

Müellifin eserini, yaşadığı yıllardaki toplumun, özellikle Ülkemizin doğusunda yaşayan halkın iman, amel ve ahlakında gördüğü zaafı ve dinî ihtiyaçları dikkate alarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserin değerlendirilmesinin, dönemin hadis anlayışı hakkında da bize ipuçları vereceği kanaatindeyiz. Zira müellif, aynı zamanda kendi dönemindeki medreselerde yüzlerce talebe okutup yetiştiren bir âlimdir.

Çalışmada öncelikle İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfî kısaca tanıtılmış, daha sonra müellifin İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn adlı eseri, hadis ilmi açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın gerek müellif, gerekse yaşadığı dönemdeki medrese hocaları ile buralardan çıkan talebelerin hadis/sünnet anlayışları hakkında bir fikir ortaya koyacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: el-Hasankeyfî, Medrese, İrşâd, Hadis.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Bölümü, e-mail: arahman1977@hotmail.com.

İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfî'nin İrşâdu'l-Mu'minîn ve İkâzu'l-Ġâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değeri

İRŞÂDU'L-MU'MİNÎN VE İKÂZU'L-ĠÂFILÎN BOOK OF İBRÂHÎM B. MUHAMMED EL-HASANKEYFÎ AND ITS POSITION IN HADITH SCIENCE

ABSTRACT

İbrâhîm b. Muhammed was born in 1933 in Hasankeyf district in the province of Batman. In the area of Hadith, he made a work called İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn. As it is understood from his name, the work is mostly for sermon and advice.

The book is one of the most recently written works and contains selected hadiths on more than 50 topics. It is necessary for the work to be evaluated in terms of the science of hadith and be introduced to the world of science.

The work was taken in consideration of the religious needs of the society in the years when the author lived, especially the eastern people. The evaluation of the work will also give us clues about the hadith understanding of that period. Because the author is also a scholar who is sitting in the madrasahs of his time and educating hundreds of students.

In the study, İbrâhîm b. Muhammed was first introduced briefly, and later his work named "İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn" was evaluated from the aspect of hadith science. As a result of the study, we are convinced that there will be an opinion about the hadith/circumcision perceptions of the madrasahs folk of the period in which the author and the author live.

Key Words: *al-Hasankeyfî, Madrasa, Irshad, Hadith.*

1. Giriş

Hadis tarihi içinde hadislerin tesbit, tedvin ve tasnifi kadar onların doğru anlaşılıp hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla yapılan şerh ve tehzîb çalışmaları da önemlidir.

Hadisler hicrî ilk bir buçuk asırda tesbit ve tedvin edilmiş, daha sonra da belli bir sıra ve düzene göre sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Tehzîb dönemi denilen bir sonraki dönemde ise daha önce yazılmış hadis eserleri üzerinde yeni çalışmalara gidilmiştir. Bunlar arasında özellikle hadisleri yeniden tasnif, tetkik, cem', şerh ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar yanında hadislerin hayata yansımaları sağlamak amacıyla yapılan müstakil çalışmalar öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar üzerinde daha fazla durulması gerektiğini düşünüyoruz. Zira Kur'an, yaşanmak için indirilmiş olup Onun hayata doğru yansımaları sağlayacak olan da Sünnettir, hadislerdir. Nitekim Kur'an, fikirden ziyade eylemin önemini vurgulayan bir kitaptır.² İmanın semeresinin ibadet, ibadetin semeresinin ahlak olduğu açıktır. Öyleyse Ahlakın yerleşmediği toplumlarda iman ve ibadetten söz etmek doğru değildir.³

Hadis âlimlerinin yaptığı çalışmalar içerisinde ilk sıralarda yer alan hadis cüzleri, kırk hadisler, imân, ilim, zühd ve'r-rekâik gibi belirli konularla ilgili eserler, toplumdaki İslam ahlakını sağlamlaştırmak için kaleme alınmışlardır. Bunların yazımına hicrî ilk asırdan itibaren başlanmış olması, bu tür eserlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴

Özellikle toplumda İslam ahlakını yerleştirmek için vaaz, nasihat ve sohbetlerde gerekli olacak hadisler, bu tür eserlerde cem' edilmiştir. Bunlar, bütün Müslümanları doğrudan ilgilendirdiği için günümüzde de halkın eğitimi için oldukça önemli ve gerekli çalışmalardır.

Tarihi seyir içinde telif edilen bu tür eserlerden en çok hüsnü kabul görüp vaaz ve sohbetlerde güvenle kullanılanların başında, el-Münzirî'nin (ö. 656) *et-Terğîb ve't-Terhib*'i ile en-Nevevî'nin (ö. 676) *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserinin

2 Hayri Kırbaçoğlu, *Eskimez Yeni*, Otto yayınları, Ankara 2017, s. 65.

3 Bu anlamdaki bir hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999/1420, XV, 421; Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty, IV, 166.

4 Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996, s. 80.

geldiği bilinmektedir. Hicrî yedinci asırda yazılan bu iki eserden özellikle ikincisi birçok çalışmaya da konu olmuş,⁵ olmaya da devam etmektedir.⁶

Değişen dünyanın getirdiği yeni sorunlar ile zamanın şartları dikkate alınarak, ihtiyaçlar doğrultusunda bu tür eserlerin de yeniden tasnif edilmesi gerektiği muhakkaktır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in Sünnetinin hayata yön veren bir kaynak olma niteliğini sürekli olarak devam ettirmesi için her çağda yeniden yorumlanması diğer bir ifadeyle güncel tutulması gerekir. Başka bir ifadeyle Sünnet'ten bu çağa yönelik mesajlar vermesi isteniyorsa, Hz. Peygamber'in hadislerinin çağın ihtiyaçlarına göre tasnif ve yorumlanmaları kaçınılmazdır.⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının son yıllarda çıkardığı “*Hadislerle İslam*” adlı çalışması bu bağlamda yazılmış değerli bir eserdir.⁸

İslam ümmetinin çok büyük bir tehditle karşı karşıya bulunduğu günümüzde, Müslümanların birliğinin çimentosu olan Hz. Peygamber'in Sünnetine her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Başta ilim adamları olmak üzere bütün İslam âlemi, Hz. Peygamber'in Sünnetini çağın şartları içerisinde tekrar hayata nasıl geçirileceği üzerinde ciddiyetle düşünüp, süratle eyleme yönelmelidir.⁹

İşte toplumda İslam ahlakının yerleşmesine katkıda bulunmak amacıyla son dönemde yazılan eserlerden birisi de İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfî'nin “*İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn*” adlı eseridir. Müellif, bu çalışmasını halka yönelik verilecek vaaz ve sohbetlerde yardımcı bir eser olması amacıyla te'lif etmiştir. Kanaatimizce eserin yazıldığı yıllardaki bölgesel şartlar ile imkânsızlıklar onun gün yüzüne çıkmasını engellemiştir.¹⁰

Malumdur ki müellifin yaşadığı dönemde, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesindeki medreselerinde yetişen âlimlerin kaleme aldığı eserler, ilim dünyasında nadir bilinmektedir. Bu eserlerin tespitinin yapılarak yeni çalışmalara konu

5 Bu iki eser ve üzerlerinde yapılan çalışmalar için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İfav, İstanbul 2003, 154-162.

6 En son Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in yaptığı şerhini zikredebiliriz. İsmi *Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn* olan bu yeni eser, 2017'de Beyrut'ta Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn tarafından basılmıştır.

7 Hayri Kırbaçoğlu, *Eskimez Yeni*, Otto yayınları, Ankara 2017, s.214.

8 *Hadislerle İslam*, adlı eser son dönemde bu alanda yazılmış en geniş eserdir. Eser, 7 cilt olup 2. Baskısı Diyanet İşleri Başkanlığınca Ankara 2013'te yayımlanmıştır; bkz. Bilim Kurulu: Görmez, Mehmet; Özavşar, Mehmet Emin; Ünal, İsmail Hakkı; Ünal, Yavuz, Erul, Bünyamin, *Hadislerle İslam*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara 2013.

9 Hayri Kırbaçoğlu, *Eskimez Yeni*, Otto yayınları, Ankara 2017, s. 62.

10 Eserin bilgisayara taranmış nüshası el-Hasankeyfî'nin talebelerinden M. Saki Çakır'dan temin edilmiştir. M. Saki Çakır, halen Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümünde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır.

edilmelerinin, ilim dünyasına önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla eser, gerek bu yönüyle gerekse dönemin doğu medreselerindeki âlimlerin ilmî anlayışlarını yansıtmaya yönüyle üzerinde durulmaya değerdir.

Bu çalışmanın amacı, eseri ilim dünyasına tanıtmının yanında, eserden hareketle o dönemin medrese eğitiminde yetişenlerin hadis anlayışını bir nebze de olsa ortaya koymaktır.

2. İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfi¹¹

İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfi 1933 yılında Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde bulunan ve halen Batman iline bağlı Hasankeyf ilçesinde dünyaya gelmiştir. Soyadı Toprak olan ve Abdullah b. Ömer'in (r.a.) soyundan geldiği söylenen el-Hasankeyfi, ilk tahsiline 6-7 yaşlarında annesinin yanında başlamış, âlim olan amcası Ömer'in yanında devam etmiştir. Daha sonra bölgenin önemli âlimlerinden Şeyh Fahreddîn Arnasî¹², Şeyh Cüneyd Zokaydî ve Molla Ali Bileyderî'den¹³ dersler almıştır. 18-19 yaşlarında Molla Şerif Fersafi'den ilim icazetini almıştır.

Şeyh el-Hazin'in torunu Şeyh Zeynelâbidîn'in talebiyle Siirt ili Sarıtepe köyünde ilim hizmetine başlamış, Siirt'in Veysel Karanî (Ziyaret) beldesi yakınlarındaki Karakaya (Kelhok) köyünde devam etmiştir. Zaman zaman bölgedeki diğer âlimlerle ilmî münazaralara girmiştir. Bu köydeki ilme hizmetinden dolayı ismi Kelhokî nisbesiyle bölgede yayılmıştır. Burada sekiz yıl kaldıktan sonra sırasıyla Siirt'in Kurtalan ilçesine Bağlı Çayırılı köyü, Diyarbakır ili merkeze Bağlı Kesikağaç köyü, Silvan ilçesinin Alibey ile Beypınar köyleri, Bismil ilçesinin Bahçe ile Yukarı Dolay köyleri ve son olarak Adıyaman ilinin Menzil köyünde talebe yetiştirir.¹⁴ Onun bu kadar yer değiştirmesinin arkasında münazaracı kişiliğinin yanında farklı yerlerde ilim öğretme ve irşat hizmetinde bulunma azim ve kararlılığının yattığını düşünüyoruz. Nitekim daha talebe iken âlimlerle münazaralara girişmiş, ilim öğretmeye başladıktan sonra da bu durumun devam ettiği hayat hikâyesinden anlaşılmaktadır.

11 Hayatı ve eserleri hakkında verilen bilgiler için, "Mehmet Saki Çakır, "Seyda Molla İbrahim Kelhokî'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Yönü Ve Eğitim Öğretim Metodu", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: X Kasım 2013, s.73-97" makaleden yararlanılmıştır.

12 Abdulkerim Ünal, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: III Nisan 2010, s. 133.

13 Adı geçen makalede hocanın ismi Molla Osman Bileyderî olarak geçmektedir. Ancak makale yazarı Mehmet Saki Çakır ile yaptığımız görüşmede bu ismi, Molla Ali Bileyderi olarak tashih etmiştir. Görüşme Yeri ve Tarihi: Siirt Üniversitesi, 15/11/2017.

14 Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 76-78.

Yarım asırdan fazla ilim öğretme faaliyetinde bulunan İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfî, 5 Aralık 2006 yılında Menzil'de vefat etmiştir. Onun kabrinin başında yazılı olan, “Çok salih biriydi, bu civarda böyle bir âlim görmedik”¹⁵ ifadeleri, onun ilmi seviyesine işaret etmektedirler.

Vefat edinceye kadar güçlü hafızasından ve görme yeteneğinden bir şey kaybetmeyen el-Hasankeyfî, Seyyid Muhammed Sâkî (Adıyaman/Menzil), Seyyid Muhammed Fettâh (Adıyaman/Menzil), Seyyid Muhammed Halil (Prof. Dr./Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Seyyid Muhammed (Batman), Seyyid Nizameddin (Elazığ/Palu) başta olmak üzere daha birçok talebe yetiştirmiştir.¹⁶

el-Hasankeyfî'nin geride bıraktığı bilinen eserleri şunlardır: *Kitâbü'l-akâid*, *Kitâbü'l-ferâiz*, *Mebhasü'l-hayz ala mezhebi's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye*¹⁷ ve çalışmamızın konusu olan *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn* adlı eseri. Bıraktığı eserlere bakıldığında onun fıkıh ağırlıklı çalıştığı, bunun yanında hadis ile akâid konularında da kendisini yetiştirdiği söylenebilir. O, eserlerini daha çok verdiği derslerde talebelere kolaylık sağlaması için telif etmiştir. Bölgenin âlimlerinden Şeyh Seyyid Abdalbaki'nin onun hakkında söylediği “Eğer Şafî Mezhebinin kitapları ortadan kalkarsa, Molla İbrahim onların hepsini yeniden yazar”¹⁸ sözü, onun Şafî fıkımdaki üstün ilmî yeteneğine işaret etmektedir.

3. İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn Adlı Eseri

el-Hasankeyfî, hadis alanıyla ilgili *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn* adında bir eser kaleme almıştır. Arapça yazılmış olan bu eserin müellif nüshası yazma olarak oğlu Muhammed'in yanında bulunmaktadır.¹⁹ Eserin iç kapağında ismi, *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn* olarak yer almış, müellifin ismi de “Te'lifü'l-hakîr el-fakîr el-mu'terif bi'l-'aciz ve't-taksîr İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfî” olarak açıkça belirtilmiştir. Ayrıca eserin giriş kısmında müellifinin künye bilgileri de yer almaktadır.²⁰

Eserin 1397/1977 tarihinde yazıldığına dair son sayfasına not düşülmüştür.²¹ Müellifin el yazması olan eser, içindekilerle beraber 336 sayfadan oluşmaktadır.

15 Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 78.

16 Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 78-80.

17 Bu eserler hakkında bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 82.

18 Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 83.

19 Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 82; Biz bu eserin bilgisayar ortamına taranmış renkli nüshasını Mehmet Saki Çakır'dan temin ettik.

20 İbrahim b. Muhammed el-Hasankeyfî, *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn*, Müellif nüshası, s.1.

21 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 429.

İki sayfalık giriş kısmından sonra ana konulara geçilmiş, konular “el-bâb” başlıklarıyla birbirinden ayrılmıştır.

Eserin yazılma amacı giriş bölümünde kısaca şöyle açıklanmıştır: “Mademki Resûlullâh (s.a.s.)’den sahih olarak şu hadisler nakledilmiştir: “*Kişi kardeşinin yardımcısı olduğu sürece Allah da onu yardımcısı olur.*”²² “*Her kim bir hayra delâlet ederse o hayrı yapanın ecri kadar mükâfat alır.*”²³ “*Her kim doğru olan bir şeye davet ederse, o doğruya tabi olanların mükâfatları kadar ecir alır. Bu onların ecrinden de bir şey eksiltmez.*”²⁴ Ben de kendimi toparlayıp Rabbime güvenerek nebevî hadislerden bir “muhtasar” cem’ etmeye karar verdim. Bu eserde vaiz ve imamlar başta olmak üzere yararlanmak isteyen herkes için gerekli olan terğîb ve terhîb hadisleri ile bütün ahlak-ı dinî hadislerini topladım. Eser, bütün Müslümanlar ve inananlar için yararlı ve faydalı bir eserdir...”²⁵

Müellifin son derece Sünnete bağlı birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre “Sünnet” Hz. Peygamber’in (s.a.s.) örneklidir. Sünnete/hadislere karşı görüşünü eserinin dış kapağına yazdığı bir tek cümle ile kısaca şöyle dile getirmiştir:

أوجب علي الناس التأسى به قولا وفعلا مطلقا بلا استثناء²⁶

“Allah, söz ve fiillerinde insanların, Resûlullah’ı (s.a.s.) istisnasız, mutlak bir şekilde örnek almasını vacip kılmiştir.”²⁷ Her insan gibi kendisinin de hatalarının olabileceğini eserin en başındaki giriş bölümünde, isminin önüne koyduğu “el-Hakîr, el-Fakîr, el-Mu’terif bi’l-‘aciz ve’t-taksîr” ifadeleriyle anlatmaya çalışmıştır.²⁸

O, eserini yazmada önce hadislerden ilham aldığını ve tek amacının Allah katında mükâfat elde etmek olduğunu söylemektedir. Onun kullandığı ifadeler, İmâm Nevevî’nin *Riyâzu’s-sâlihîn* adlı eserinin girişinde dile getirdiği ifadelerle çok benzemektedir. Hatta zikrettiği üç hadisin metin ve sıralaması, *Riyâzu’s-sâlihîn*’in girişindeki rivayetlerle aynıdır. Bu da müellifin İmâm Nevevî’den etkilendiğini ve iktibâsta bulunduğunu göstermektedir. el-Hasankeyfî, bâbların girişinde çoğu zaman ilgili ayetleri zikrettikten sonra ilgili rivayetleri verir. O, kaynaklarının muteber kitaplar olduğunu söylese de maksadının temel hadis kay-

22 Müslim, İmâre, 133, Zikir, 38; Ebû Dâvud, Edeb, 68; Tirmizî, Birr, 19.

23 Tirmizî, İlim, 14; Ebû Dâvud, Edeb, 124.

24 Müslim, İlim, 16; Ebû Dâvud, Sünne, 7; Tirmizî, İlim, 15.

25 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 2.

26 İbrahim b. Muhammed el-Hasankeyfî, *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn*, Müellif nüshası, dış kapak.

27 Bkz. Ahzâb, 21.

28 el-Hasankeyfî, *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-Ġâfilîn*, Kapak sayfasından.

nakları olmadığı anlaşılmaktadır. Zira eserin girişinde isimlerini zikrettiği kaynaklarının temel hadis kaynakları olmadığı görülmektedir. Yaşadığı dönem dikkate alındığında, onun maksadının o dönemdeki medreselerde muteber sayılan eserler olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca dönemin şartlarında müellifin, temel hadis kaynaklarına ulaşmasının kolay olmadığı kanaatindeyiz. Bir başka ifadeyle müellif eserini, eldeki mevcut imkânları kullanarak oluşturmuştur.

el-Hasankeyfî, aldığı hadislerin kaynaklarını, isnatlarını ve râvilerini çoğu zaman zikretmemiştir. Hadislerin sahâbî râvisini de bazen hafzetmiştir. Bundaki amacının hem eserin kaba olmaması, hem de eserden daha kolay istifade edilmesini sağlamak olduğunu söylemiştir.²⁹ Eserinde yalnız merfû' hadislere yer vermemiş, aynı zamanda mevkûf, maktû' hatta ibretli hikâyeler ile büyüklerin sözlerini de zikredilmiştir.

Eserdeki (iki bâb hariç) her bâbın, bir vaazda okunacak şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. İki bâb; "Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Verilip Önceki Hiçbir Peygambere Verilmemiş Bazı Hesâisü'-Nebî" hakkındaki 49. Bâb ile "Mensûrât" dediği 51. bâb diğer bâblara göre uzun tutulmuş ve üç derse bölünmüştür. Bu durum, aslında her bâbın birer derslik olduğunu göstermektedir.³⁰

Dolayısıyla müellif, senenin her haftasına bir ders/vaaz düşecek şekilde eserini planlamıştır. Bu da onun, haftada bir gün cami cemaatine veya talebelerine toplu bir ders verdiğini akla getirmektedir. Nitekim günümüzde de halen medreselerde haftalık toplu derslerin devam ettiği görülmektedir.³¹

4. Esere Kaynaklık Eden Kitaplar

Müellif, hadisleri sıhhatlerine itimat edilmiş kaynaklardan aldığını, İslam'ın ruhunun etraflarında döndüğü bu kaynakların tedvin ve tedrisinde, her asır ve her bölgedeki önemli âlimlerin ittifak ettiğini söyleyerek, kaynaklarının isimlerini zikretmektedir³² O, kendi kaynakları için her ne kadar böyle bir ifade kullansa da kaynaklarına bakıldığında tamamı için bu hükme varmak zordur. Müellif, bu ifadeleriyle muhtemelen yaşadığı bölgeyi kastetmiştir. Nitekim aşağıda isimlerini vereceğimiz kaynaklarına bakılırsa bunu rahatlıkla anlayabiliriz. Bunlar arasın-

29 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 2.

30 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 389-411.

31 Siirt'in Tillo İlçesinde bulunan ve Burhaneddin hocanın başında bulunduğu Medresede yıllar boyunca aksatılmadan günlük toplu hadis dersleri yapıldığı gibi Cuma günleri de ayrıca toplu bir ders yapılmaktadır. Günlük olmasa da haftalık toplu derslerin diğer medreselerde de olduğu bilinmektedir.

32 Kaynakların isimleri müellifin ifade ettiği şekilde verilmiştir. Bkz. el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 2.

da meşhur ve muteber olanlar olsa da tamamı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kanaatimizce bunlar, el-Hasankeyfî'nin yaşadığı mıntıkadaki âlimlerce muteber sayılan kitaplardır.

<u>Kaynak İsmi</u> :	<u>Müellifi</u> :
1. <i>et-Tâc (el-Câmi' li'l-Usûl)</i>	Mansûr Alî Nâsîf
2. <i>Riyâzu's-sâlihîn,</i>	Yahyâ b. Şeref en-Nevevî
3. <i>İhyâü ulûmi'd-dîn,</i>	Ebû Hâmid el-Ğazzâlî
4. <i>Hüccetullâh ale'l-âlemîn,</i>	Yûsuf b. İsmâ'il en-Nebhânî
5. <i>el-Envârü'l-Muhammediyye,</i>	Yûsuf b. İsmâ'il en-Nebhânî
6. <i>Tenbihü'l-ğâfilîn,</i>	Ebû'l-leys es-Semerkindî
7. <i>Kurretü'l-uyûn,</i>	Ebû'l-leys es-Semerkindî
8. <i>İrşâdü'l-'ibâd,</i>	Zeynuddîn el-Malîbârî
9. <i>Münebbihât</i>	İbn Hacer el-'Askalânî
10. <i>es-Sevâ'ik (el-Muhrika)</i>	İbn Hacer Heytemî,
11. <i>Nimetü'l-kübrâ,</i>	İbn Hacer Heytemî,
12. <i>İsâfu'r-râğibîn,</i>	Muhamed b. Alî es-Sabbân eş-Şâfiî
13. <i>Revdu'l-fâik (fi'l-mevîz ve'r-rekâik),</i>	Ebû Medyen el-Hureyfiş
14. <i>Ummü'l-berâhîn,</i>	İmam es-Senûsî
15. <i>Keşfü'l-ğumme,</i>	el-Erbilî
16. <i>Delâilü'l-hayrât</i>	Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî
17. <i>Tarîkatü'l- Muhammediyye</i>	el-Birgivi

Müellif, kaynaklarının bu kitaplar olduğunu belirtmiştir.³³ İsimlere bakıldığında bunlardan hiç birisinin ilk dönem temel hadis kaynaklarından olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece ilk ikisi, hadis derlemesi amacıyla te'lîf edilmiş kitaplardır. Birinci sıradaki *et-Tâc*'ın müellifi Mansûr Alî Nâsîf, eserini usûl-i hamse denilen Buhârî ve Müslim'in *Sahîh'leri*, Ebû Dâvud'un *Süneni*, Tirmizî'nin *Câmi'i* ve Nesâî'nin *el-müctebâ* denilen *Sünen*'inden derleyerek oluşturmuştur.³⁴ İkinci sıradaki *Riyâzü's-Sâlihîn* müellifi İmam Nevevî (ö. 676/1277) de hadislerin sahîh olmalarına dikkat ettiğini ve kaynaklarını da zikrettiğini söylemiştir.³⁵ Dolayısıyla *Riyâzü's-sâlihîn*'deki 1900 civarı hadis arasında zayıf olduğu söylenen çok

³³ el-Hasankeyfî, a.g.e., s. 2.

³⁴ Bkz. Mansûr Alî Nâsîf, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl*, I-V, Mektebetu Pâmuk, İstanbul 1381/1961, I, 15-16.

³⁵ Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, s. 36.

az rivayet vardır. Aslında kullanılmayacak derecede zayıf rivayetlerin olmadığı iddia edilmiştir.³⁶

el-Hasankeyfî'nin hadisleri aldığı diğer kaynaklar da hadis kaynakları olmamakla beraber hadis derlemesi olan eserler de değildir. Daha çok tasavvufî yönleri de olan ahlak, şemâil, menâkıp, siyer ve fezâil türü kitaplardır. Nitekim *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere dair yazdığı önemli eseridir.³⁷ Yûsuf b. İsmâ'îl en-Nebhânî'nin (ö. 1932) *Hüccetullâh ale'l-âlemîn* isimli eseri Resûlullâh'ın (s.a.s.) mucizelerini konu edinen bir eserdir.³⁸ *el-Envârü'l-Muhammediyye* adlı eseri ise siyer ve şemâile dair bir eserdir.³⁹ *Tenbîhü'l-ğâfilîn* adlı eser, Ebû'l-leys es-Semerkindî'nin (ö. 373) vaaz ve nasihat amaçlı kaleme aldığı birçok zayıf rivayeti içeren bir eserdir. *Kurretü'l-uyûn* diğer adıyla *'Ukûbetü'l-Kebâir* adlı eseri ise insanları büyük günahlardan sakındırmak amacıyla yazılmış bir eserdir. Bunda de zayıf hatta uydurma rivayetlerin varlığı göze çarpmaktadır.⁴⁰ Zeynuddîn el-Malîbârî'nin (ö. 991/1583) *İrşâdü'l-ibâd* adlı eseri, insanları günahlardan sakındırmak için kaleme alınmış mevâize dairdir. el-Hasankeyfî'nin eserine kaynaklık eden diğer bir eser, İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852) ait olduğunu zikrettiği *Münebbihât* adlı eserdir.⁴¹ Bu eser, yıllardır meşhur hadis âlimi İbn Hacer adına basılmaktadır. el-Hasankeyfî, bu eserin İbn Hacer'e ait olduğundan hareketle ona güvenmiş ve ondan rivayetler nakletmiştir. Günümüzde de birçok kimse bu eserin İbn Hacer'e ait olduğunu sanmaktadır. Oysa M. Yaşar Kandemir'in ifade ettiğine göre, "Mevâize ait olan bu eser, aslında İbn Hacer'e ait değildir. Muhtemelen İbn Hiccî'ye (ö. 816/1413) aittir. Buradaki yanlışlık, İbn Hiccî'nin⁴² İbn Hacer olarak okunmasından kaynaklanmıştır.⁴³

el-Hasankeyfî'nin kaynaklarından bir değeri olan *es-Sevâ'ik (el-Muhrika)*, İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.974/1567) Hulefâ-yi Râşidîn'in hilafetlerinin meş-

36 İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 160.

37 Mustafa Çağrırcı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, cilt: 22, sayfa: 10-13.

38 İlyas Üzüm, "Hüccetullâh ale'l-âlemîn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, cilt: 18, sayfa: 452-453.

39 M. Sait Özervarlı, "Nebhânî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, cilt: 32, sayfa: 471-472.

40 Eser, es-Seyyid el-'Arabî'nin tahkik ve tahrîci ile basılmıştır. Dârü'l-Hulefâ, el-Mensûre, ty.

41 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 2.

42 İbn Hiccî hakkında bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, "İbn Hiccî", *DİA*, İstanbul 1999, cilt: 20, sayfa: 66-67.

43 M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, cilt: 19, sayfa: 514-531; Sabri Hizmetli, "İbn Hiccî", *DİA*, cilt: 20, sayfa: 66-67.

ruiyetini ispat ve Şîa'nın bu konudaki görüşlerini tenkit amacıyla yazdığı eseridir. *Nimetü'l-kübrâ* adlı eseri ise Hz. Peygamber'in mevlidine dairdir.⁴⁴ Muhammed b. Alî es-Sabbân (ö. 1206/1792), *İs'âfu'r-râğibîn* adlı eserinde Hz. Peygamber'in sîreti ile âli beytinin faziletini konu edinmiştir.⁴⁵ Ebû Medyen el-Hureyfiş'in *Revdu'l-fâik (fi'l-mevîz ve'r-rekâik)* adlı eseri de müellifinin başında zikrettiği üzere davet ve uyarı mahiyetindeki hitapları, vaazlar, hikâyeler, menkıbeler ve meşâyihin anlatımlarından oluşmaktadır. *Ummü'l-berâhîn*, Eş'arî âlimlerinden es-Senûsî'nin (ö. 895/1490) en meşhur eseridir. Kelime-i şehadetin tefsirinin yapmak için yazılmıştır.⁴⁶ *Keşfü'l-ğumme*, Ebû'l-Hüseyin Ali b. İsâ b. Ebî'l-Feth el-Erbilî'nin (ö. 693) dört cilt olarak basılan Hz. Peygamber başta olmak üzere İmamiyye Şîa'sının imamlarını tanıtan, onlara dair menâkıb ve rivayetleri sıhhat araştırması yapmadan veren eseridir.⁴⁷ *Delâilü'l-hayrât* adlı eser de birçok Müslümanın faziletine inanarak okudukları, Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlen bir salavat mecmuasıdır.⁴⁸ el-Birgivi'nin kaleme aldığı *Tarikatü'l-Muhammediyye* adlı eseri ise Kitap ve Sünnet bağlamında ahlâkî konuları ele almaktadır. Eserde Kitap ve Sünnet'e bağlılığına gereğine temas edilmiş, bid'atın zararlarına dair bazı rivayetler aktarılmıştır.⁴⁹

el-Hasankeyfî'nin bu kitapları eserine kaynak göstermesi kendisinin de ifade ettiği gibi bunlara güvendiğinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle ona göre bu kitapların müellifleri sikadır ve kitaplarında zikrettikleri her rivayet sahihtir. Dolayısıyla bir rivayetın sıhhatini, müellifin itimat ettiği müellif ve kitabı belirlemektedir. Onun bu yaklaşımında tasavvufî yönünün de etkisi olduğu kanaatindeyiz.⁵⁰ Zira tasavvuf ehlinin hadis rivayetinde muhaddisler kadar titiz davranmadıkları malumdur. Onlar hadislere bir irşâd vesilesi ve ahlâkî öğüt nazarıyla baktıklarından sened üzerinde pek fazla durmamışlardır. Bazı mutasavvıfların eserlerinde görülen zayıf veya mevzu hadislerin sebebi de bu olmalıdır.⁵¹ Bir başka deyişle mutasavvıflar, hadislerin sıhhatiyle meşgul olmaktan ziyade, amel

44 Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, cilt: 19, sayfa: 531-534.

45 Zülfikar Tüccar, "Sabbân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, cilt: 35, sayfa: 335-336.

46 Yusuf Şevki Yavuz, "Akaidü's-Senûsî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, cilt: 2, sayfa: 219-221.

47 Eser, 1985 yılında Beyrut'ta Dârü'l-Edvâ tarafından basılmıştır.

48 Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-hayrât", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, cilt: 9, sayfa: 113-114.

49 Huriye Martı, "et-Tarikatü'l-Muhammediyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, cilt: 40, sayfa: 106-108.

50 Tasavvufî yönü için bkz. Mehmet Saki Çakır, *a.g.m.*, s. 82 vd.

51 Ahmed Yıldırım, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslami Araştırmalar*, cilt: 10, sayı: 1-2-3, yıl: 1997, s. 110-111.

etmek ve öğüt almak amacıyla meşgul olmuşlardır. Bunun için de sened ve metin tenkitleri üzerinde yeterince durdukları söylenemez.⁵² Mutasavvıf yönü bulunan müellifimiz de eserini vaaz ve öğüt niteliğinde yazdığı için rivayetlerin tenkidi üzerinde durmamıştır.

Bununla birlikte el-Hasankeyfî, eserine aldığı hadislerin sahih ve muteber olduklarını söylemiştir. O, ilk başlarda zikrettiği hadislerin kaynaklarını başlarında ya da sonlarında vermiştir.⁵³ Ancak ilerleyen sayfalarda bunu devam ettirmemiştir. Kanaatimizce bu durum kaynaklara ulaşmada karşılaştığı zorluklardan da kaynaklanmıştır. Zira müşahede ettiğimiz kadarıyla müellifin yaşadığı bölgede daha otuz yıl öncesine kadar da kaynaklara ulaşmak oldukça zor idi.⁵⁴ Müellifin eserini kırk yıl önce yazdığı dikkate alındığında, o dönemin imkânlarıyla hadislerin sıhhatini ve asıl kaynağını tespit etmek kolay değildir. Müellif, zaman zaman hadis kaynağı sayılmayan kitapları kaynak göstermiştir. Müellifin “kaynaklarım” dediği kitaplar daha önce ifade edildiği gibi zaten temel hadis kaynakları değildir. Ayrıca müellif, aldığı rivayetlerin kaynak ve sıhhat araştırmasına da gitmediğinden eser üzerinde yapılması gereken en önemli çalışma evvela eserdeki tüm rivayetlerin tahririnin yapılmasıdır.⁵⁵

Müellifin eserini yukarıda ismi geçen kitaplardaki hadislerden derlemesinin arkasındaki diğer bir neden de kanaatimizce şudur: Bunlar, doğu medreselerinde en çok tanınan ve temel hadis kaynakları gibi itibar gören kitaplardır. O dönemdeki medreselerde kâfi derecede hadis ilimlerinin okutulmamasının da bunda etkisi olmuştur. Günümüzde şahit olabildiğimiz doğu medreselerinde, halen hadis usulü, tarihi ve edebiyatı dersleri ya hiç okutulmamakta ya da yetersiz verilmektedir.⁵⁶ Medreselerden mezun olan kişilerin/mucâzların rivayetleri delil olarak alırken sıhhat ve kaynak araştırmasına gitmemelerinin önemli nedenlerinden birisinin bu olduğunu düşünüyoruz.

52 Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İfav yayınları, İstanbul 2013, s. 69-70-71; Mutasavvıfların hadis anlayışı için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

53 Misal olarak bkz. el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 3, 4, 13.

54 el-Hasankeyfî'nin hayatta olduğu, 1984-1993 yılları arasında doğum yeri olan Hasankeyf ilçesinin bağlı bulunduğu Batman il merkezindeki medreseleri müşahade ettik. O yıllarda Arapça kaynaklara ulaşmanın oldukça zor olduğuna şahit olduk. Ayrıca o dönemde bilgisayar imkânları ile ulaşım ve iletişim imkânları da oldukça kısıtlı idi. (Makale yazarı)

55 Eserdeki rivayetlerin tek tek tahriri makalemizin sınırlarını aşmakta, ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

56 Şark medreselerinde okutulan dersler ile tefsir, fıkıh, hadis, akaid, kelam ve fıkıh usulü derslerinin güçlü verilmediği hakkında bilgi için bkz. Mehmet Çelen, *Topal Said Hoca* (Müderri Said Ertürk 1926/1990), Malatya Kültür A.Ş. Malatya 2016, s. 50-53.

Müellif her ne kadar kaynaklarının yukarıdaki eserler olduğunu söylese de kendisi zaman zaman zikrettiği rivayetlerin hadis kaynaklarını vermektedir. Bazen “Resûlullah’tan şöyle rivayet edilmiştir” diyerek⁵⁷, bazen “Bazıları, hadiste şöyle zikredildiğini söylemişlerdir”⁵⁸ diyerek rivayeti vermektedir. Kaynaklar arasında herhangi bir ayırma gitmediği görülmektedir. O bazen Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri ve diğer Kütüb-i Sitte kitapları yanında Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr’ın *Müsned*’leri, Beyhakî’nin *Sünen*’i, Taberânî’nin *Mu’cem*’i, *Hâkim’in el-Müstedrek*’i, Beğavî’nin (ö. 516) *Tefsir*’î, Gazzâlî’nin *İhyâ*’sı, Kâdî ‘İyâd’ın (ö. 544) *el-Medârik*’i, Ebû Nu’aym’in *el-Hilye*’si, İbn Ebî’l-Dünyâ’nın (ö. 281) kitapları gibi eserlerin ismini kaynak olarak zikretmiş, bazen de İbn Asâkir (ö. 571), İbn Ebî ‘Âsım (ö. 287), İbn Beşkevâl (ö. 578), İbnü’l-Cevzî (ö. 597), İbn İshâk (ö. 151) ve Ebû Ya’lâ, er-Râfi’î’den nakiller yapmıştır. Zaman zaman da Kabû’l-Ahbâr’ın sözleri⁵⁹ ile tasavvuf kültüründeki hikâyeleri⁶⁰ zikretmiştir.

Dolayısıyla eserin, muhtelif kitaplardan derlenen sahih hadisler yanında sıhhatleri tartışmalı rivayetlerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

5. Eserdeki Konular ve Hadislerin Dizilişi

Eserdeki hadisler ilgili oldukları konular altına zikredilen ayetlerden sonra sıralanmıştır. Merfû’ rivayetler yanında maktû’ ve mevkûf rivayetler de az değildir. Hadislerin başındaki isnâd zincirleri hafzedilmiş, çoğu zaman sahâbî ravisi de zikredilmemiştir. Konular sıra numarası verilen bâblarla birbirinden ayrılmış ancak, hadislerde bir numaralamaya gidilmemiştir. Dolayısıyla rivayetlere sıra numaralarının verilmesi, eserden istifadeyi kolaylaştıracaktır.

Eser, 53 bâb ile 1 hâtimedden oluşmaktadır. Birinci bâb, “الباب الأول في الإسلام والایمان” “İslam, iman ve Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat Akidesi Hakkında” iken, elli üçüncü ve son bâb, “الباب الثالث والخمسون في ذكر سيدنا المهدي عليه السلام” Mehdî hakkındadır. Muhtelif konulardaki hadisler için müellif, “el-Mensûrât”⁶¹ “الباب الحادي والخمسون في المنثورات” adında bir bâb açmıştır. Bu bâb altında farklı konularla ilgili rivayetleri sıralamıştır. Bu bâb başlığı, Nevevî’nin *Riyâzü’s-Sâlihîn*’inde de yer almaktadır. Bu da müellifin, Nevevî’den etkilendiğini bir kez daha göstermektedir.⁶²

57 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 29, 43.

58 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 52.

59 El-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 19, 25, 99, 166, 189,

60 El-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 21-22, 26, 37, 48-49, 66, 72, 93, 97, 127, 152, 153,

61 Mensûrât: Bu başlıktan maksat, tek konu altına girmeyip farklı konularla ilgili olan rivayetlerdir. bkz. Muhammed b. Sâlih el-‘Useymîn, *Şerhu Riyâdi’s-Sâlihîn*, Müessesetü’r-risâle nâşirûn, Beyrut 2017, s. 1494.

62 Bkz. en-Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, s. 976.

İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfî'nin İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ġâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Değeri

Eserdeki konuların, bâb ve sayfa numaralarına göre sıralanışı şöyledir:

Bâb No:	Bâb Başlığı:	Sayfa	Sayfa Sayısı
1.	Bâb İslam, İmân ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akidesi	3	10
2.	Bâb İhlas Kelimesinin Faziletleri	13	10
3.	Bâb Hz. Peygamber'e Salavat Getirmenin Fazileti	23	8
4.	Bâb Allah ve Resulü'nün Muhabbeti	31	12
5.	Bâb Namazı Terk Etmenin ve Gevşeklik Göstermenin Cezası	43	8
6.	Bâb Farz Namazların Fazileti	51	5
7.	Bâb Cemaatle Namaz	56	11
8.	Bâb Zekat Vermemenin Cezası	67	8
9.	Bâb Oruç Tutmanın Fazileti, Tutmamanın Cezası	75	8
10.	Bâb Hacca Gitmenin Fazileti, Gitmemenin Cezası	83	8
11.	Bâb Hz. Peygamber'in Kabri Şerifini, Mescidini ve Şehrini Ziyaret	91	8
12.	Bâb İçki İçmenin Cezası	99	8
13.	Bâb Anne Babaya Karşı Gelmek, Onlara İyilik Etmek	107	8
14.	Bâb Hz. Peygamber'in Faziletleri	115	8
15.	Bâb Mevlid-i Nebî'nin Fazileti	123	8
16.	Bâb Sahâbeye Sevgi Beslemek ve Onların Bazı Menkibeleri	131	8
17.	Bâb Ehl-i Beyti Sevmek	139	8
18.	Bâb Komşuluk Hakkı	147	6
19.	Bâb Sıla-i Rahim Yapmanın Fazileti	153	9
20.	Bâb Allah Korkusu	162	9
21.	Bâb Recâ (Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemek)	171	8
22.	Bâb Zina Suçunun Cezası	179	7
23.	Bâb Faiz Yemenin Cezası	186	9

İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfi'nin İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ġâflîn Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Değeri

24.	Bâb	Hayra Yönlendirme	195	8
25.	Bâb	Kötülükten Sakındırma	203	8
26.	Bâb	Gıybet	211	8
27.	Bâb	Söz Taşıma	219	6
28.	Bâb	Yalan Konuşma	225	6
29.	Bâb	Büyükleme ve Kendini Beęenme	231	6
30.	Bâb	Hased ve Kin Besleme	237	6
31.	Bâb	Dünyayı Terk	243	8
32.	Bâb	Riya/Gösteriş	251	6
33.	Bâb	Cimrilięin Yerilmesi, Cömertlięin Övülmesi	257	6
34.	Bâb	İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak	263	6
35.	Bâb	Söz ve Fiilleri Bir Olmayan Âlimlerin Cezası	269	6
36.	Bâb	İlmiyle Âmil Olan Âlimlerin Fazileti	275	6
37.	Bâb	Cuma Namazı	281	6
38.	Bâb	Nâfile Namazlar	287	8
39.	Bâb	Namazda Ta'dil-i Erkâna Uyma ve Namazdaki Huşû'	295	6
40.	Bâb	Mescitlerin Fazileti ve Adabı	301	6
41.	Bâb	Fakirlięin ve Fukaranın Fazileti	307	8
42.	Bâb	Kitab ve Sünnet'e Sarılma	315	8
43.	Bâb	Kur'an Okumanın Fazileti	323	6
44.	Bâb	Zikir Meclisleri ve Zikrin Fazileti	329	8
45.	Bâb	Tevbe	337	6
46.	Bâb	Zulüm	343	6
47.	Bâb	Sadaka Vermenin Fazileti	349	7
48.	Bâb	Abdestin ve Abdestin Sünnetlerinin Fazileti	356	6

49.	Bâb	Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Verilip Önceki Hiçbir Peygambere Verilmemiş Bazı Özellikler	362	1
		Birinci Ders	363	6
		İkinci Ders	369	6
		Üçüncü Ders	375	6
50.	Bâb	Yetimlere ve Kız Çocuklara Sahip Çıkmanın ve Zayıflara Şefkat Göstermenin Fazileti	381	5
	Bir Hâtîme	Yetim Malı Yemek ve Ona Sıkıntı Vermek	386	3
51.	Bâb	Muhtelif Konular/Mensûrât	389	0
		Birinci Ders	389	7
		İkinci Ders	396	7
		Üçüncü Ders	403	8
52.	Bâb	Deccâl Konusu	411	8
53.	Bâb	Mehdî Konusu	419	10

Tabloya bakıldığında müellifin her bir konuyu ortalama beş-on sayfa ile sınırlı tuttuğu görülür. Derslerin dinleyicilere sıkıcı gelmemesi için bir dersin on iki sayfayı aşmamasına özen göstermiştir. Nitekim “Hesâisu'n-Nebî” ile “Mensûrât” ile ilgili bâblar geniş tutulduğu için üçer derse bölünmüştür.⁶³

Müellif, zaman zaman konu başlıkları altında açıklamalar yapmaktadır. Misal olarak birinci bâb altında İslam'ın beş rükününün zikredildiği hadis ile meşhur Cibrîl hadisini verdikten sonra, imanın altı şartını sekiz sayfada Ehl-i sünnet i'tikâdına göre açıklamıştır. Bu kapsamda insan fiilleri, kıyamet alametlerine iman, sahâbîlerin fazilet sırası ve Resûlullah'ın (s.a.s.) fazileti, hesâisü'n-nebî gibi konulara da değinmiştir.⁶⁴ Zikrettiği bazı bilgiler, ihtilafli konulardır. Misal olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bütün anneleri ile babalarının, ayrıca amcası Ebû Tâlib'in iman etmek için diriltildikleri konusunda âlimler aynı görüşte değildir.⁶⁵ Suyûtî ve el-Kurtûbî gibi el-Hasankeyfî'nin görüşünde olan âlimler olduğu

63 “Hesâisu'n-Nebî” ile ilgili bâb 19 sayfa, “Mensûrât” ile ilgili bâb ise 22 sayfadır.

64 El-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 5-13.

65 El-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 11-12.

gibi Ebû Hanîfe ve Alî el-Kârî gibi bu görüşü reddedenler de vardır.⁶⁶ Müellif, Resûlullah'ın faziletini anlatırken “*Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin*”⁶⁷ ayetini vermekle yetinmez, halen birçok kimse tarafından sahih olmadığı bilinmeyen “*levlâke*”⁶⁸ rivayetini de delil gösterir.⁶⁹

el-Hasankeyfî, “İhlas kelimesinin fazileti” bâbı altında verdiği rivayetlere geçmeden önce şöyle demektedir: “*İhlas kelimesinin fazileti hakkında hiçbir hadis olmasa da İslam dininde onun canı ve malı koruma altına alan imanın alameti sayılmış olması ve Müslüman olmayan bir kişinin imanının bu kelimeyi söylemeye bağlanmış olması faziletini göstermesi için kâfidir.*”⁷⁰ Bu konudaki rivayetleri verdikten sonra, ihlas kelimesinin manasını öğrenip gereği gibi takatince amel edenlerin cennete gideceklerine dair açıklamalar yapmaktadır.⁷¹ Aynı şekilde “Allah ve Resul’ünün Muhabbeti” bâbı altındaki rivayetleri verdikten sonra değerlendirme mahiyetinde şöyle demektedir: “*... Allah ve Resul’ünü sevmenin alametleri vardır. Bunların en büyüğü, Resûlullah’a tabi olmak, onun Sünnetine göre yaşamak, yolunu takip etmek, onun koyduğu sınırları aşmamaktır.*” Dolayısıyla Allah’ı sevmenin alameti, Resûlullah’a (s.a.s.) tabi olmaktır. Bu da şu ayetten açıkça anlaşılmalıdır: *De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Zira Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁷²

el-Hasankeyfî’deki Peygamber (s.a.s.) sevgisi, O’nun soyundan gelen seyidleri sevip saymasında etkili olduğu gibi,⁷³ O’nun faziletine dair zayıf rivayetleri almasında da etkili olduğu söylenebilir. Aslında bu durum sadece ona has değildir. Zayıf hadislerle amel âlimlerin ihtilaf ettiği bir konudur. İmam Buhârî, Müslim ve İbnü’l-Cevzî gibi bazı âlimler zayıf hadislerle hiçbir konuda amel et-

66 Bu konu daha çok ilgili rivayetlerin sıhhatine bağlıdır. Rivayetler bir araya getirilip tamamı sened ve metin tenkidinden geçirildikten sonra isabetli görüşün ortaya çıkacağı kanaatindeyiz. Ancak, *Sahîh-i Müslim*’de, Resûlullah’ın “Ey Allah’ın Resûlü, babam nerede?” diye soran adama “Ateştedir” diye cevap verdiğini, adam tam gideceği sırada onu çağırıp, “Muhakkak benim babam da senin baban da ateştedir” buyurduğuna dair sahih bir rivayetin olduğunu burada belirtmekte fayda vardır. (Müslim, İmân, 347) Alî el-Kârî, bu konuda *Edilletü Mu’takadi Ebi Hanîfe el-A’zam fî Ebeveyyi’r-Resûl* isiminde faydalı bir risale yazmıştır. (Alî el-Kârî, *Edilletü Mu’takadi Ebi Hanîfe el-A’zam fî Ebeveyyi’r-Resûl*, Mektebetü’l-Gurabâ, Suud-i Arabstan, 1993)

67 Kalem, 4.

68 Alî el-Kârî, *el-Esrârü’l-Marfû’a*, Dârü’l-Emâne, Beyrut 1971, s. 295, no: 385. es-Sağânî, *el-Mevdu’ât*, s. 52.

69 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 5-13.

70 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 13.

71 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 22.

72 Ali İmrân, 3/31; Daha geniş açıklama için bkz. el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 41-42.

73 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 146.

meyi uygun görmez iken, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hacer, en-Nevevî, el-'Irâkî gibi âlimlerin birçoğu da fazâil, terğîb ve terhîb gibi konularda zayıf hadislerle amel etmekte sakınca görmemişlerdir. Bu görüşte olanlar, akâid ve ahkâm konularındaki hadisleri almada müteşeddîd davranırken fazâil konusundaki rivayetleri almada mütesâhil davranmışlardır.⁷⁴ el-Hasankeyfî'nin ikinci gruptaki âlimlerin görüşünde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

6. Eserdeki Hadislerin Sıhhat Durumu

Eserde müellif, rivayetlerin başında ya da sonunda zaman zaman kaynaklarını vermektedir. Ancak çoğu zaman kaynakları yanında ve sıhhat durumlarını da vermemiş olması rivayetlere mesafeli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. O, sonradan bir rivayetın kaynağını tespit etmiş ise bunu rivayetın altına yazmıştır.⁷⁵

Özellikle fezâil konusunda çok mütesâhil davrandığı görülen el-Hasankeyfî'nin, sened, metin veya kaynak değerlendirmesi yapmadan rivayetleri naklettiği görülmektedir. Bu durumu anlamak için "İhlas kelimesinin fazileti" hakkında zikrettiği rivayetlere bakmak yeterlidir.⁷⁶ O, ihlâs kelimesinin faziletini anlatırken, "hiçbir rivayet olmasa da kelime-i ihlas'ın, İslam'a giriş anahtarı sayılmış olması, faziletini anlamak için yeterlidir"⁷⁷ diyerek çok yerinde bir tespitte bulduktan sonra sıhhati tartışmalı rivayetler zikretmektedir. Bu durumu "Hz. Peygamber'e Salavat Getirmenin Fazileti" bâbı altında zikrettiği rivayetlerde de görmek mümkündür. Bu hususlar, onun hadis usûlüyle fazla meşgul olmadığına yorumlanabilir. Nitekim sened değerlendirmesi yaptığı rivayetler yok denecek kadar azdır.⁷⁸

Eserde zayıf rivayetler yanında mevzû rivayetlere de rastlamak mümkündür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu durum bizce, müellifin kaynaklara ulaşma sıkıntısı yanında, elde var olan kitaplara güvenmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca onun, sened ve metin tenkidini hiç yapmamış olması da bunda etkili olmuştur.

Farklı görüşler olmakla beraber, aslında zayıf hadislerin belirli şartlar çerçevesinde fazâil-i a'mâl konularında kullanılmasına cumhur-i ulema sıcak bakmıştır.⁷⁹ Bu bağlamda eser değerlendirildiğinde, müellifin zikrettiği zayıf hadisler makul karşılansa bile, zikrettiği mevzu rivayetler için bunu söylemek mümkün

74 el-'Irâkî, *et-Takyîd ve'l-idâh*, Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, Beyrut, 2012, s. 132; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, Dârü'l-Fikr, Lübnân, 2012, s. 195-197.

75 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 59-60.

76 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 13-22.

77 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 13.

78 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 49.

79 Cemâleddîn el-Kâsimî, *Kevâidü'l-Tahdîs*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2010, s. 116-117.

değildir. Zira hiçbir İslam âlimi mevzû hadisleri, hükümlerini belirtmeden zikretmeye cevaz vermemiştir. Başka bir ifadeyle mevzû olduğunu bile bile rivayet etmek âlimlerin ittifakıyla haramdır.⁸⁰ Burada müellifin, itimat ettiği İbn Hacer el-Heytemî'nin fetvasına göre hareket ettiği kanaatindeyiz. Ona göre rivayetleri verirken kaynaklarını zikretmek yeterlidir.⁸¹ el-Hasankeyfî de itimat ettiği kaynakları verdikten sonra, rivayetlerini bu eserlerden alacağını söylemiştir. Buradan hareketle sened ve metin tenkidine gitmemiştir. Bir diğer önemli husus, yaşadığı bölge ve dönemin kısıtlı ve zor imkânları yüzünden temel hadis kaynaklarına ya ulaşamamış ya da ulaşmakta zorluk çekmiştir. Böyle olunca da elindeki eserlerle yetinmiş, onlara güvenmiş ve onları kaynak göstermiştir. Onun bazı hadislerin başında ya da sonunda zaman zaman aslı kaynakları zikretmesi bunu göstermektedir.

el-Hasankeyfî'nin gönlünde Mevlid-i Nebî'nin ayrı bir yeri vardır.⁸² O, Mevlid-i Nebî'nin eskiden beri Müslümanların Rasûlullah'a (s.a.s.) duydukları sevginin birer tezahürü olarak bir ay boyunca kutlandığını ifade eder.⁸³ Resûlullah'ın (s.a.s.) dünyaya teşriflerinin anısına kutlanan Mevlid-i Nebî'nin faziletine dair rivayetlere ayrı bir bâb açan müellif, bu başlık altında birçok rivayet zikretmiştir. Hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz bu rivayetler için eserinde yedi sayfa yer ayırmıştır.⁸⁴ Bu da onun Mevlid-i Nebî'yi ne kadar çok önemsendiğini göstermektedir. Zikrettiği rivayetlerden birkaçı şöyledir:

Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: “*Mevlid Kandili için malından bir dirhem harcayan kişi, cennette benimle beraber olur.*” Hz. Ömer de şöyle demiştir: “*Mevlid Kandilinin değerini yücelten İslam'ı ihya etmiş olur.*” Hz. Osman ise şöyle demiştir: “*Mevlidin okunması uğrunda bir dirhem harcayan kişi, Bedir ve Huneyn gazvelerine katılmış gibidir.*” Hz. Ali ise şöyle demiştir: “*Her kim Mevlid Kandiline değer verip onun okunmasına vesile olursa dünyadan imanla ayrılır ve cennete hesapsız girer.*”⁸⁵

80 Cemâleddîn el-Kâsimî, *Kevâidü'l-Tahdîs*, s. 155.

81 İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hedisîyye*, Dârü'l-Ma'rifa, Beyrut, ty. s. 43.

82 Mevlid: İslâm edebiyatı ve sanatında Hz. Peygamber'in doğum yılı dönümünde yapılan törenlere verilen isim; bu törenlerde okunmak üzere yazılmış eserlerin ortak adı. Bkz. Ahmet Özel, “Mevlid”, *DİA*, Ankara 2004, cilt: 29, sayfa: 475-479.

83 İlk mevlid kutlaması Mısır'da Hicrî dördüncü asırda yapılmıştır. Ondan önce mevlid kutlamalarına rastlanmamaktadır. Bkz. Ahmet Özel, “Mevlid: Tarihi ve dinî hükmü”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2002/1, cilt: VII, sayı: 12, s. 235-246; M. Halil Çiçek, *Şark Medreselelerinin Serencamı*, Beyan Yay., İstanbul 2009, s. 98.

84 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 49.

85 Bu rivayetler ve daha fazlası için bkz. el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 123.

Mevlid-i Nebî'yi bid'at görüp kutlamasına karşı çıkan İbn Teymiyye, İbnü'l-Hâc gibi âlimler olmakla birlikte, İbn Hacer el-Askalanî, Suyûtî, Sehâvî, Yusuf el-Karadavî gibi mevlid kutlamayı belirli şartlar dâhilinde caiz görenler de vardır.⁸⁶ el-Hasankeyfî'nin ikinci görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Resûlullah'ın (s.a.s.) vefat ettiği gün, nasıl ki inananlar üzülmüş ise onun dünyaya teşrif ettiği güne de sevinmelerinden daha tabii bir şey olamaz. Zira O'nun dünyaya teşrifi, ümmet için en büyük nimettir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de nimetlere şükretmeyi ve tahdîs-i nimette bulunmayı emretmiştir. Resûlullah'a (s.a.s.) niçin pazartesi oruç tuttuğu sorulduğunda, "*Pazartesi günü doğduğum gündür...*" demiştir.⁸⁷ Hz. Musa (a.s.) ile kavminin kurtuluşu anısına, tutulan 'Âşurâ günü orucu da bu bağlamda değerlendirilebilir.⁸⁸ Dolayısıyla her ne Hz. Peygamber ve sonraki birkaç asırda günümüzde olduğu mevlid kutlamaları yoksa da⁸⁹ nimetlere şükür bağlamında yapılan fiiller her dönemde olmuştur. Öyleyse bidat ve hurafelerden uzak, kitlesel etkinlikler düzenlemek suretiyle, insanların gönlündeki Resûlullah (s.a.s.) sevgisini canlı tutmakta ve böylece insanları bir nevi hayra teşvik etmekte sakınca olmadığı kanaatindeyiz. Ayet ve hadislerde vaaz ve nasihat etmeye vurgu yapıldığı malumdur.⁹⁰ Vaaz ve nasihat bağlamında düşünüldüğünde, böylesi etkinliklerin nefislerin ıslahı için de gerekli olduğu çok rahat anlaşılabilir.

Ancak şunu da belirtelim ki günümüzdeki mevlidlerde okunan metinler Sahâbe döneminden çok sonraları yazılmıştır. İddiaya göre yukarıdaki rivayetler de Mevlid-i Nebî'nin değerini inananların gönlünde yüceltmek için bazıları tarafından sonradan söylenmiştir.⁹¹ Bu rivayetlerin temel hadis kaynaklarında bulunmuyor olması bu iddiayı desteklemektedir.

el-Hasankeyfî, yukarıdaki rivayetleri ve daha fazlasını, itimat ettiği İbn Hacer el-Heytemî'ye (ö. 976) nispet edilen *en-Ni'metü'l-Kübrâ 'ale'l-Âlem bi-mevlidi seyyidi benî (veledi) Adem* adındaki mevlid-i nebî hakkında yazılan bir

86 Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özal, "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükümü", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2002/1, cilt: VII, sayı: 12, s. 235-246

87 Müslim, Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, Nşr. Muhammed Fuad Abdulkâkî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut ty., Siyâm, 197.

88 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, Sahîhu Buhârî, Nşr, Mustafa Deybu'l-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, Siyâm, 68; Buhârî, Tefsîr, "Sûretü Yûnus", no: 4403.

89 Ahmet Özal, "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükümü", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, s. 243.

90 Ayette, "Vaaz-u nasihate devam et, çünkü vaaz, müminlere fayda verir" buyrulmaktadır. Zariyat, 51/55; Allah Resûlü (s.a.s.) de "Din, nasihattir..." buyurmaktadır. Buhârî, İmân, 40; İlim, 1-53.

91 Mahmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihü'n-Nebeviyye*, Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut, 1996 s, 191; Necla Pekolcay, "Mevlid", *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs-Haziran 1971, cilt: 10, sayı: 108-109, s. 190-192.

eserden nakletmiştir. Tespit edildiği kadarıyla bu rivayetlerin yer aldığı en eski eser budur.⁹² Bu eser, 1952 yılında el-İstikâme matbaası tarafından Kâhire'de, daha sonra da Türkiye'de (İstanbul 1308, 1977, 1404/1984) basılmıştır. Daha sonraki süreçte bu eserdeki rivayetler, özellikle doğu ve güney doğudaki Kürt bölgelerinde okunan Hüseyin Bateî'ye⁹³ ait Kürtçe Mevlid'e girmiş ve yayılmışlardır. Oysa bu eser, tahkikli olmadığından müellifine nispeti sabit değildir. Ayrıca onun, *Mevlûdü'n-Nebî* adında mahtût halde bulunan ayrı bir eseri vardır. Mahtût eserinde bu rivayetlerden hiçbiri yer almamaktadır.⁹⁴ Bu durum tezimizi desteklemektedir.

Hadis kaynakları dışındaki eserlerden nakledilen rivayetlerin mutlaka tahrîce tabi tutulmaları, sıhhati sabit olmayanların sıhhat araştırmalarının yapılması ve zikredilen her rivayetin altında kaynakları yanında sıhhat durumunun verilmesi gerektiği ortadadır. Eserde bu hususlar birer eksiklik olarak görülebilir. Bu nedenle eserde zayıf hatta mevzu rivayetlere rastlamak mümkündür. Misal olarak eserin altıncı konu başlığının⁹⁵ altında zikrettiği "*Her şeyin Hz. Peygamber'in nurundan yaratıldığını*" ifade eden Câbir b. Abdullâh'tan (r.a.) gelen rivayetin mevzû olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁹⁶

Aynı şekilde "*Herkim Mekke'de hac eder, sonra beni şu mescidimde ziyaret etmeyi kast ederse ona iki mebrûr haccın sevabı yazılır*" rivayetinin mevzu olduğu söylenmiştir.⁹⁷

Zayıf olduğu söylenen bir rivayet şöyledir: "*Ölüm meleği, canını almak için geldiği birisinin hiçbir iyiliğine rastlamayınca kalbini yarıdı. Orda da bir*

92 Mahmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihü'n-Nebeviyye*, s. 192.

93 Mehmet Tıraşçı, "Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2013, cilt: XVII, sayı: 2, sayfa: 214.

94 Eser, Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde bulunmaktadır. Nr: 6469, F1311/11, Yaprak sayısı: 14, Eser hicrî 1186 yılında yazılmıştır. Eserin basımı da yapılmıştır. (Kahire 1323; nşr. Ebû'l-Fazl el-Huveynî el-Eserî, Tanta 1411/1990), Eser üzerine çeşitli şerhler de yazılmıştır. Bkz. Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul: 1999, cilt: 19, sayfa: 531-534.

95 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 131-138.

96 Abdulhay el-Leknevî, *el-Âsârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s.42; Detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Ece, *Cabir b. Abdullah ve Hadis Rivayetindeki Yeri*, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bayburt 2016, s. 284-285.

97 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, Beyrut 2002. VI, 260, no: 5920; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty, III, 310, no: 6554; Nasıruddîn el-Elbânî, *Difâ'un 'ani'l-Hadis en-Nebevî*, Menşûrâtü Müesseseti ve Mektebeti'l-Hâfikî, Dimaşk, ty, s. 108.

şey bulamayınca iki çenesini açtı. Dilinin, üst damağına bitişik olduğunu ve “Lâilaeillellâh” sözünü sayıkladığını gördü. Bu Kelime-i İhlas sözü için Allah o kulunu affetti.”⁹⁸ Müellif bu rivayeti İbn Ebî Dünya ile el-Beyhakî’den nakletmiştir. Bunu Ebû Hüreyre’den nakleden râvi, meçhul olduğundan hadis zayıf kabul edilmiştir. Bu rivayeti münker görenler de vardır.⁹⁹

Yapılacak detaylı bir araştırma neticesinde eserde sahih olmayan başka rivayetlere de rastlanabileceğini düşünüyoruz.

7. Eserde Müellifin Bazı Görüşleri

Müellif, Kitâb ve Sünnete bağlılığın gerekliliğine dair birçok ayet ve hadis zikretmiştir.¹⁰⁰ Onun, şiddetli bir Sünnet savunucusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Eserinde bu konuya dair müstakil bir bâb açmış olması bunun en güzel ifadesidir.¹⁰¹ O, Ru’yetüllâh konusunda şöyle demektedir: “Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah’ı dâr-ı dünyada gözleriyle Miraç’ta gördüğü gibi ahirette de görülecektir.”¹⁰² Dolayısıyla müellife göre Resûlullah (s.a.s.) daha dünyada iken Zat-ı Zü’l-Celâl’i görmüştür.¹⁰³ Hz. Peygamber’e getirilen salavat hakkındaki üçüncü bâbın sonunda, “Salavat harîç, huzur-u kalp ve mana bilinmeden yapılan hiçbir zikir kabul edilmez. Salavat, huzur-u kalp olmadan da kabul edilir” demektedir.¹⁰⁴ Her şey Resûlullah’ın (s.a.s.) nurundan yaratılmıştır.¹⁰⁵ Mevlid-i Nebî’yi kutlamanın mükâfatı büyüktür.¹⁰⁶ Sahâbileri sevmek gerektiğini, getirdiği rivayetlerle ortaya koyarken, onlar hakkında ileri geri konuşmanın doğru olmadığını savunmaktadır.¹⁰⁷

Eserinin sonunda kıyamet alametlerinden İsâ’nın nüzülü, Deccâl’in çıkması, Mehdi’nin ve Yecûc ve Me’cûc zuhuru hakkındaki rivayetlere ayrıca yer veren müellif, bunların hakikat olduğunu, farklı şeylere yorumlamanın doğru olmaya-çağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁸

98 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 15.

99 İbn Ebî ed-Dünyâ, *el-Muhtadîrîn*, Dârü İbn Hazım, Beyrut 1997, s. 22, no: 9; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *el-Câmi’ li-Şu’abü’l-İmân*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 2003, II, 323, no: 984; Suyûtî, *Câmi’ü’l-Ahâdis*, Dârü’l-Fikir, Beyrut 1994, IV, 229, no: 11271; Nasıruddîn el-Elbânî, *Silsile el-Ahâdis ed-Da’ife ve’l-Mevdû’a*, Mektebetü’l-Me’arif, Riyâd 1421/2000, VI/91.

100 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 315-322.

101 Eserindeki 42. Bâbı bu konuya ayırmıştır. Bkz. el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 315-322.

102 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 5.

103 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 54.

104 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 30.

105 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 121-122.

106 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 123-130.

107 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 131-138.

108 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 328-329.

8. Eserden Hareketle Dönemin Öne Çıkan Dinî Problemleri

Bu başlık altında eserinden hareketle yaşadığı bölgede hangi dinî problemlerle karşılaştığını tespit etmeye çalışacağız. Müellif, 20. yüzyılın insanlarına verilecek vaaz ve nasihatlerle problemlerin çözümüne yardımcı olmak için eserini kaleme almıştır.

Eserine bakarak söz konusu dönemde hangi dinî problemlerin öne çıktığını kısmen anlamak mümkündür. O, tespit ettiği toplumsal sıkıntıları eserinde konu başlığı edinmiştir. Buna göre yaşadığı yıllarda, bölgedeki dinî sıkıntıların şunlar olduğu söylenebilir.

Müellif, ilk konu olarak Ehl-i sünnet itikadına vurgu yapmakta ve zikrettiği rivayetlerden sonra sayfalarca konuyla alakalı açıklamalar yapmaktadır. Bu durum bize, o dönemdeki insanların Ehl-i sünnet itikadından uzaklaşmalarına dair bir ipucu vermektedir. Müellif için en önemli husus insanların bozulan itikadını düzeltmektir. Bunun için uzun açıklamalarından sonra aynı konuyla irtibatlı olan ihlas kelimesinin fazileti üzerinde durmaktadır. İtikattaki bozulmanın, insanlarda Hz. Peygamber sevgisini azalttığını, namaz, oruç, hac ve zekât gibi farz ibadetlerde gevşekliğe sebebiyet verdiğini düşünmüş ve bu konularla ilgili rivayetlerin ders olarak işlenmesini gerekli görmüştür.¹⁰⁹

Müellif, yaşadığı dönemde iyiliğin yayılması için çalışan, ilmiyle âmil âlimlerin olduğunu, bununla birlikte sözleri fiillerine muvafık olmayan ve kötülüğün yayılması için çalışan sözde âlimlerin de -ki müellif bunlara “kötülüğün âlimleri” demektedir- olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

el-Hasankeyfî'nin tespit ettiği diğer önemli bir husus içki, faiz ve fuhuş gibi büyük günahların insanlar arasında yayılmış olmasıdır.¹¹¹ Bu konularla ilgili rivayetleri veren müellif, insanlardaki ahlaki çöküşe dikkat çekmektedir. Bu durumdan mütevellit gıybet, yalan, haset, kibir, nifak ve riya gibi fertler arasında yayılıp sosyal yapıyı bozan manevî hastalıklara değinerek ilgili rivayetleri zikretmiştir.¹¹² O, bu durumları düzeltmenin, Kur'an ve Sünnete sarılarak iyiliği emredip kötülükten men etmekle mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır.¹¹³ Bunun yanında aile ve akrabalar arasındaki bağların sağlamlaştırılması,¹¹⁴ cemaatle namaz, zikir meclislerinde bulunma ve cuma namazı gibi toplu ibadetlere ehemmiyet verme-

109 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 3-83.

110 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 269, (35. Bâb başlığı), s. 275, (36. Bâb başlığı).

111 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 99, 179, 186.

112 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 211-257.

113 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 263-267.

114 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 107, 147, 153.

nin, cimrilikten kaçınma, sadaka verme, zulümden kaçınma, yetim ve fakirlere sahip çıkma gibi hususların önemli olduğunu dair rivayetler zikretmiştir.¹¹⁵

Müellif, verilen vaaz ve nasihatlerin daha etkili olması için terğîb ve terhîble ilgili rivayetler yanında Deccâl, Nüzul-i İsa ve Mehdî gibi kıyametin büyük alametleri ile ilgili rivayetleri de zikretmeyi ihmal etmemiştir.¹¹⁶

9. Sonuç ve Değerlendirme

20. Yüzyılda yaşamış olan İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfî, doğu medreselerinde onlarca talebe okutup mezun eden bir âlimdir. Daha çok fıkıh alanında kendisini yetiştirdiği söylene de kaleme aldığı *İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn* adlı eseri, onun hadis ilmiyle de meşgul olduğunu göstermektedir.

Eser, dönemin dinî problemlerine hadislerden çözüm sunma bağlamında yazılmıştır. Senenin her haftasına bir konu düşecek şekilde 52 bâb altında verilen rivayetlerden oluşan eserde, sened ve metin tenkidi yapılmadığı gibi çoğu zaman rivayetlerin kaynakları da zikredilmemiştir. Aldığı rivayetler arasında, sahih olanlar yanında sahâbe ve tâbiîn sözleri, mutasavvıfların söz ve hikâyeleri, zayıf ve mevzû rivayetlere de rastlanmaktadır. Dolayısıyla eserin tahkik ve tahrîci yapıldıktan sonra kendisinden istifade yoluna gidilmesi gerekmektedir.

Müellif, hadisleri almada mütesâhil davranmıştır. Bu durum, onun tasavvufî yönüyle bağlantılı olmasının yanında, eserinin vaaz ve irşat amaçlı kaleme alınmış olması, zamanında kaynak bulma zorluğu, mevcut kitap ve müelliflerine güvenip itibar etme ve o günkü medreselerde hadis ilimlerinin, özellikle hadis usulünün yeterince okutulmaması gibi sebeplerden kaynaklandığı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla din eğitimi verilen kurumlarda, hadislerin asıl kaynaklarından okutulmasının yanında, hadis tarihi, usûlü ve literatürü başta olmak üzere diğer hadis ilimlerine önem verilmesi ve mezun olmadan önce talebelere bu bilgilerin kazandırılmasının ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte dönemin manevi hastalıklarına Kur'an ve Sünnet'ten ilaç sunmak için müellifin kısıtlı imkânlarla kaleme aldığı, iyi niyet ve gayretinin bir sonucu olan bu eserinin daha etkili ve verimli çalışmaların yapılmasını tetikleyeceğine inanıyoruz. Zira müellifin tespit ettiği, toplumdaki dinî problemler halen tedavi edilmeyi beklemektedir.

115 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 281-388.

116 el-Hasankeyfî, *a.g.e.*, s. 195, 203, 411-419.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğeri, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999/1420.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Câmi' li-Şu'abü'l-Îmân*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *Sahîhu Buhârî*, Nşr, Mustafa Deybu'l-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993.
- Çağrı, Mustafa, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, cilt: 22, sayfa: 10-13.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İfav, İstanbul 2003
- Çakır, Mehmet Sakî, "Seyda Molla İbrahim Kelhokî'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Yönü ve Eğitim Öğretim Metodu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: X Kasım 2013.
- Çelen, Mehmet, *Topal Said Hoca* (Müderis Said Ertürk 1926/1990), Malatya Kültür A.Ş. Malatya 2016.
- Çiçek, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yay., İstanbul 2009.
- Ebü'l-leys es-Semerkindî, *Kurretü'l-uyûn*, Es-Seyyid el-'Arabî, Dâru'l-Hulefâ, el-Mensûre, ty.
- Ece, Abdurrahman, *Cabir b. Abdullah ve Hadis Rivayetindeki Yeri*, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bayburt 2016.
- el-Elbânî, Nasruddîn, *Difâ'un 'ani'l-Hadis en-Nebevî*, Menşûrâtu Müesseseti ve Mektebeti'l-Hâfikî, Dimaşk, ty.
-, Muhammed Nasruddîn, *Silsile el-Ahâdis ed-Da'ife ve'l-Mevdû'a*, Mektebetü'l-Me'arif, Riyâd 1421/2000.
- Hâkîm en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (I-IV), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz.
- Hizmetli, Sabri, "İbn Hicci", *DİA*, İstanbul 1999, cilt: 20, sayfa: 66-67.
- el-'Irâkî, Zeynüddîn Abdurrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-idâh*, Müessesetu'l-Kütüb es-Sekâfiyye, Beyrut, 2012.
- İbn Ebî ed-Dünyâ, *el-Muhtadirîn*, Dâru İbn Hazım, Beyrut 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed, *en-Ni'metü'l-kübrâ 'ale'l-'âlem bi-mevlidi sey-yidi veledi Âdem*, el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, Kahire, 1952/1371.
-, *Mevlidü'n-Nebî*, el-Melik Su'ûd Yazma Eserler Kütüphanesi, nr: 6469, F1311/11, Riyâd.
- İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hedisiyye*, Dâru'l-Ma'rifa, Beyrut, ty.

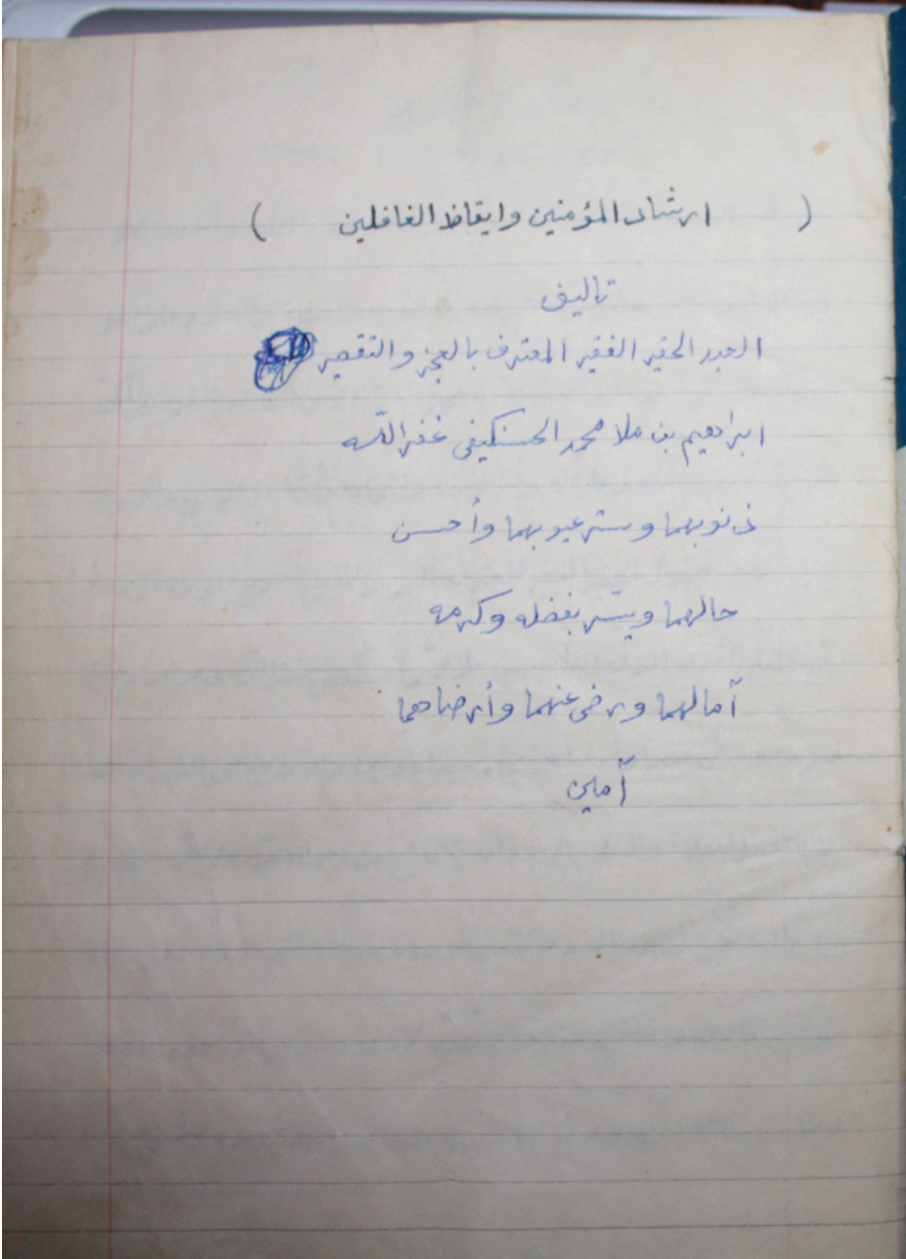
İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfî'nin İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ġâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Değeri

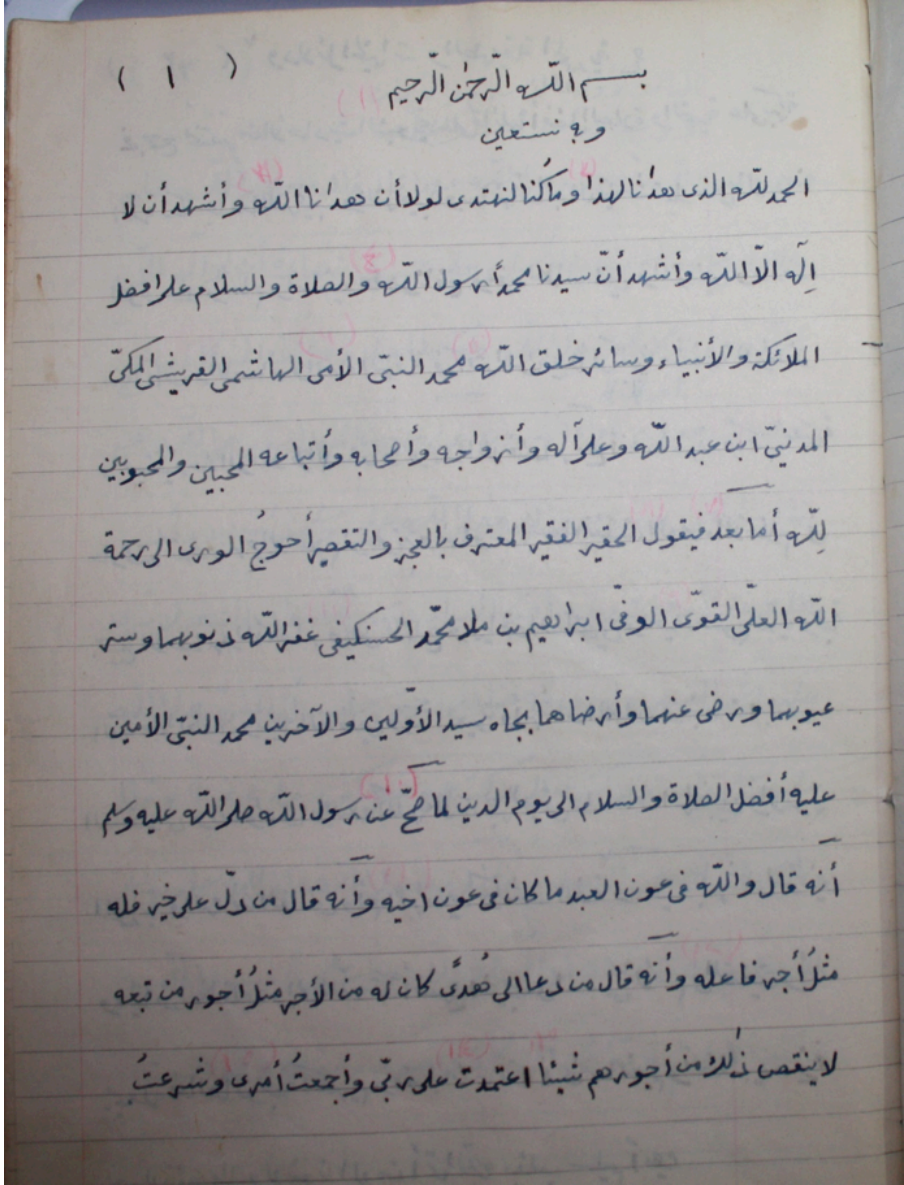
- Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul: 1999, cilt: 19, sayfa: 531-534.
-, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, cilt: 19, sayfa: 531-534.
- Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, cilt: 19, sayfa: 514-531.
-, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, İfav Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Kârî, Molla Alî, *Edilletü Mu'takadi Ebî Hanîfe el-A'zam fî Ebeveyyi'r-Resûl*, Mektebetü'l-Gurabâ, Suud-i Arabstan, 1993.
-, *el-Esrârü'l-Marfû'a*, Dârü'l-Emâne, Beyrut 1971.
- el-Kâsımî, Cemaleddîn, *Kevâ'idü't-Tahdîs*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2010.
- Kırbaçoğlu, Hayri, *Eskimez Yeni*, Otto yayınları, Ankara 2017.
- Martı, Huriye, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, cilt: 40, sayfa: 106-108.
- Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Nâsîf, Mansûr Alî, *et-Tâc el-Câmi'li'l-Usûl*, I-V, Mektebetu Pâmuk, İstanbul 1381/1961.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Riyâzu's-sâlihîn*, thk. Süphî es-Sâlih, Mektebetu Pâmuk, İstanbul 1990.
- Özel, Ahmet, "Mevlid", *DİA*, Ankara 2004, cilt: 29.
-, "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2002/1, cilt: VII, sayı: 12, s. 235-246.
- Özervarlı, M. Sait, "Nebhânî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, cilt: 32, sayfa: 471-472.
- Pekolcay, Necla, "Mevlid", *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs-Haziran 1971, cilt: 10, sayı: 108-109, s. 190-192.
- Suyûtî, Celâluddîn Ebü'l-Fadl Abdurrahman, *Tedribü'r-Râvî*, Dârü'l-Fikir, Lübnân, 2012.
-, *Câmi'ü'l-Ahâdis*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1994.
- Tıraşçı, Mehmet, "Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2013, cilt: XVII, sayı: 2, sayfa: 209-236.
- Tüccar, Zülfikar, "Sabbân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, cilt: 35, sayfa: 335-336.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996.
- Bilim Kurulu: Görmez, Mehmet; Özavşar, Mehmet Emin; Ünal, İsmail Hakkı; Ünal, Yavuz, Erul, Bünyamin, *Hadislerle İslam*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Uludağ, Süleyman, "Delâilu'l-hayrât", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, cilt: 9, sayfa: 113-114.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfi'nin İrşâdu'l-Mu'minin ve İkâzu'l-Ğâflîn Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değeri

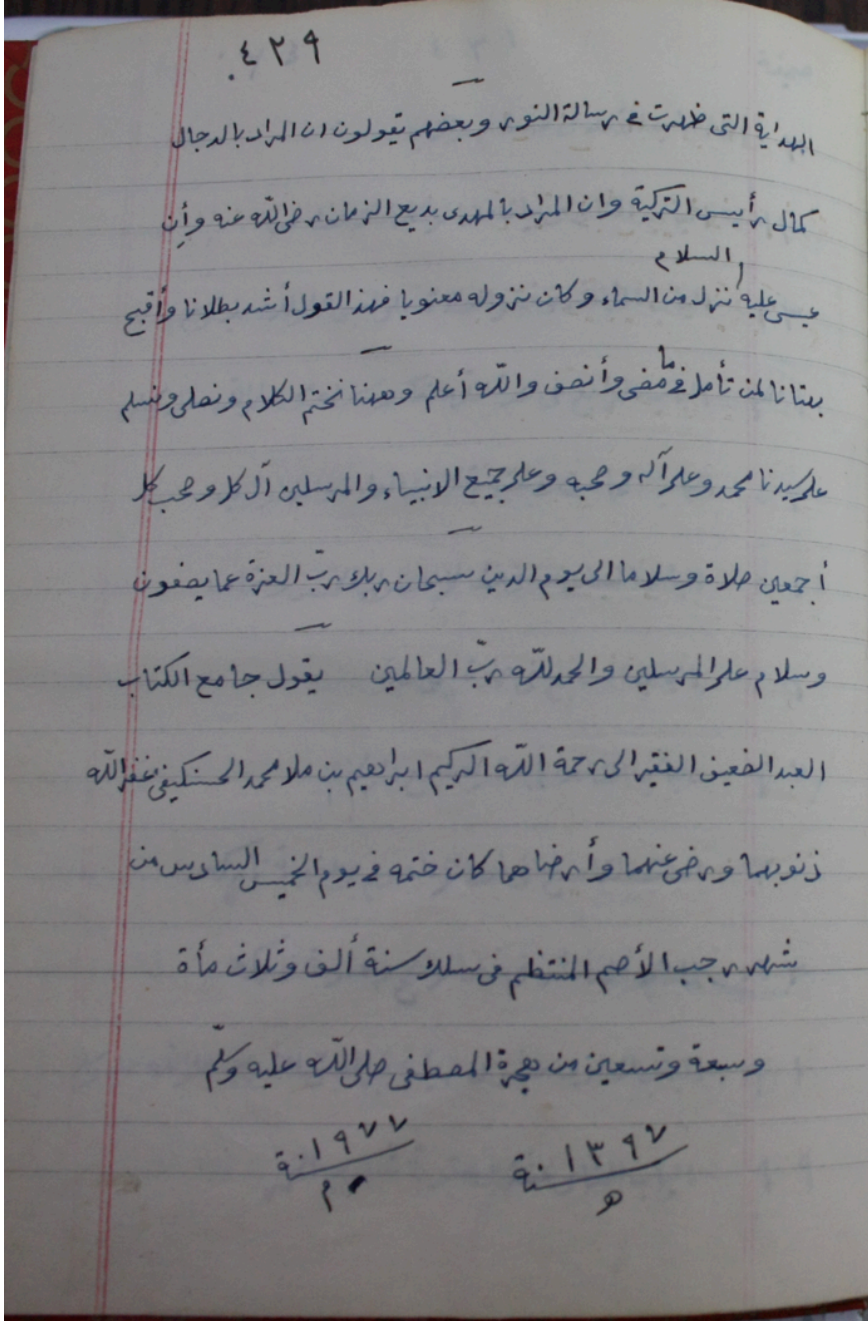
- el-'Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn*, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 2017.
- Ünalın, Abdulkerim, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: III Nisan 2010.
- Üzüm, İlyas "Hüccetullâh ale'l-âlemîn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, cilt: 18, sayfa: 452-453.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Akaidü's-Senûsi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, cilt: 2, sayfa: 219-221.
- Yıldırım, Ahmed, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslami Araştırmalar*, cilt: 10, sayı:1-2-3, yıl: 1997, s. 110-111.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İfav yayınları, İstanbul 2013.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl, Dârü'l-Ma'rife*, Beyrut, ty.

EKLER

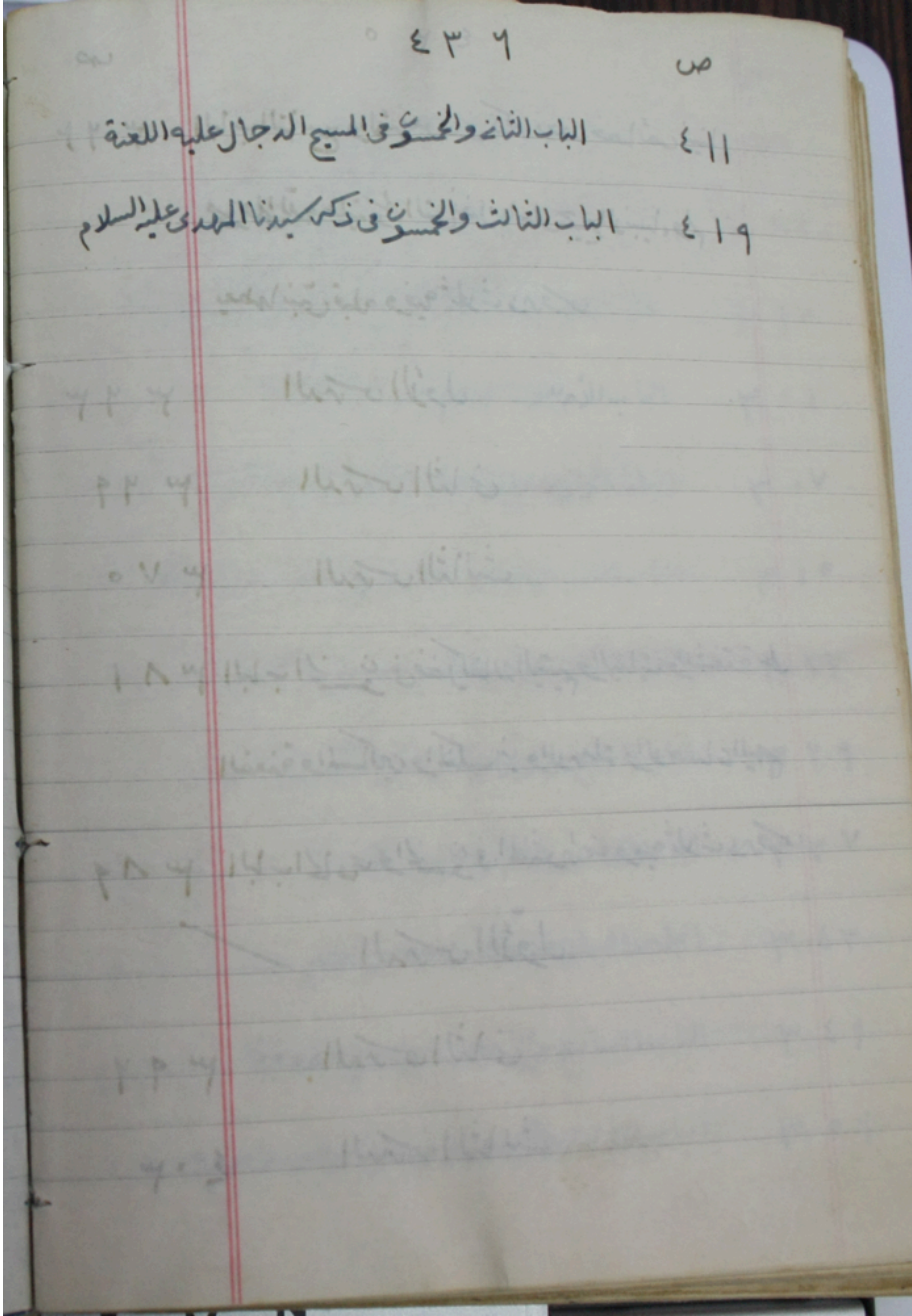
İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn adlı eserin 1. sayfası

٤٣١	صحة
٣	الباب الأول في الإسلام والايان
١٣	الباب الثاني في بيان فضائل كلمة الاخلاص
٢٣	الباب الثالث في فضل الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم
٣١	الباب الرابع في محبة الله تعالى وكرامه محمد صلى الله عليه وسلم
٤٣	الباب الخامس في عقوبة تأخير الصلاة والمثابون فيها
٥١	الباب السادس في فضائل الصلوات الخمس وتمامها
٥٩	الباب السابع في صلاة الجماعة
٦٦	الباب الثامن في عقوبة مانع الزكاة
٧٥	الباب التاسع في فضائل الصوم وعقوبة تأخره
٨٣	الباب العاشر في فضائل الحج وعقوبة تأخره
٩١	الباب الحادي عشر في زيارة قبر النبي الشريف صلى الله عليه وسلم
٩٩	الباب الثاني عشر في عقوبة شارب الخمر

İrşâdu'l-mu'minin ve ikâzu'l-Ġâfilîn adlı eserin 431. sayfası.

İbrâhîm B. Muhammed El-Hasankeyfî'nin İrşâdu'l-Mu'minîn ve İkâzu'l-Ġâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Değeri

İrşâdu'l-mu'minîn ve ikâzu'l-ğâfilîn adlı eserin son (336.) sayfası

BAŞKA ŞEHİRLERE GÖÇ ETMİŞ SİİRTLİ ARAP AİLELERİN SİİRT ARAPÇASINA İLİŞKİN TUTUMLARI*

Erkan İŞIKTAŞ**

Erdem AKIN***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı başka şehirlere göç etmiş Siirtli Arap ailelerin, Siirt Arapçasına ilişkin tutumlarını ortaya koymaktır. Bu araştırma; nitel araştırma yöntem ve teknikleriyle oluşturulmuş, durum çalışması deseneinde yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu çerçevede, çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın amacına ve problem durumuna yönelik dört sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Bu görüşme formu, İstanbul, Ankara, Yalova şehirlerinden seçilmiş 15 katılımcı üzerinde uygulanmıştır. Katılımcıların sorulara vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda görüşme formunun betimsel analizi yapılmıştır. Bunun sonucunda; Siirt' ten göç eden ailelerin Siirt Arapçasına karşı tutumlarının; göç ettiği yıl, şehir, Siirt' te gelip-gitme sıklığı ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfus oranına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte göç eden ailelerin Siirt Arapçasına ilişkin tutumları ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Siirt Arapçasının mekânsal olarak belli sınırlar içerisinde (Aile Ortamı) kaldığı, göç eden ailelerin önemli bir kısmının Siirt Arapçasını devam ettirmeye yönelik tutumlara sahip olduğunun sonucuna varılmıştır. Öte yandan bu araştırmanın, Siirt Arapçası üzerinde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Aile, Göç, Siirt Arapçası.

* Bu makale, 27-28 Mayıs 2016 tarihlerinde Siirt Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Siirt Arapçası: Dünü, Bugünü ve Yarını adlı çalışmada sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Araştırma genişletilerek makale formatına getirilmiştir.

*** Araştırma Görevlisi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: erkanisiktas@siirt.edu.tr

*** Araştırma Görevlisi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyat Bölümü, e-posta: erdemakin@siirt.edu.tr

ATTITUDES OF SIIRT'S ARAB FAMILIES WHO MIGRATED TO OTHER CITIES TOWARDS THE ARABIC OF SIIRT

ABSTRACT:

Aim of this study is to reveal attitudes of Siirt's Arab families towards the Arabic of Siirt who migrated to other cities because of political, social and economic reasons. This research was formed by qualitative research methods and techniques and was carried out in case study design. Within this framework, semi-structured interview method was used as data collection tool. An interview form consisting of four questions was prepared for the purpose of the research and the problem situation. This interview form, applied on 15 participants who selected from Istanbul, Ankara, Yalova. A descriptive analysis of the interview form was conducted in response to the answers given by the participants to the questions. In consequence of this, content was detected depending on migration date, city, and frequency of visiting Siirt and population rate of migrated people from Siirt. In addition, the detailed information concerning attitudes towards the Arabic of Siirt obtained from the migrated families of Siirt. It is understood that the Arabic of Siirt stays in locational certain limits (family atmosphere), and an important part of the migrated families continue to speak the Arabic of Siirt. It is expected that this study will contribute to researches on the Arabic of Siirt.

Key words: Siirt, Family, Migrate, Arabic of Siirt

GİRİŞ

İnsanlık var olduğu günden beri sürekli bir hareket içerisinde. Siyasi, sosyal ve iktisadi nedenlere dayalı olarak gerçekleştirilen bu hareket, göç olarak adlandırılır. Literatürde göç kavramına ilişkin çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Kavramsal olarak göç, Büyük Türkçe Sözlükte, ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlanmaktadır. (TDK: 2017). Doğanay; göç kavramını nüfusun devamlı yaşama yerlerini bireysel olarak aileler veya gruplar halinde terk ederek, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmesi olarak ifade etmiştir (2014:193). Marshall ise; bireylerin veya grupların sembolik, coğrafi veya siyasi sınırların ötesine, yeni yaşam alanlarına ve topluluklara doğru olan hareketlerini göç olarak yorumlamıştır (Marshall, 1999: 685).

Göç ile ilgili verilen tanımlarda ortak unsurun “mekân değişikliği” olduğu görülür. Bir mekânsal değişikliğe karşılık gelen göç; özelde bireyin genelde toplumun yaşamını etkileyen ve hatta değiştiren bir olaydır. Bir toplumun yaşamındaki maddi ve manevi bütün unsurlar kültür olarak adlandırılır. Meriç, kültürün tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar aklan gelen ve gelmeyen düzinelere anlamı olduğunu söyleyerek ne kadar kuşatıcı ve geniş bir kavram olduğunu vurgular (Meriç, 186: 9). Somut veya soyut olabilen kültürel değerler, dil aracılığıyla ifade edilir ve aktarılır. Kültürdeki keskin veya ılımlı değişimler dilde ve daha özelde anadilde gözlemlenir. Anadil, bir kimsenin bilinçli bir öğrenim evresi olmaksızın önceki kuşaklar ya da çevresinden kazandığı dil olarak tanımlanır (Aksan, 1973: 430). Kaplan, dil, medeniyet, milli kültür üzerine düşüncelerini aktardığı “Kültür ve Dil” adlı eserinde dili, bazı ses ve ses gruplarının o şeylerin hayalini uyandırması sürecinden ibarettir şeklinde tanımlar (Kaplan, 2001: 163). Anadili ve dil ayrımında ise egemen kültür üzerinden millilik vurgusu yapar. Kişinin egemen kültüre aidiyet hissetmesi yani kültürel dokunun bir parçası olması, içinde yaşanan toplumun dilinin öğrenilmesi ile mümkün olacaktır. Birey; ya göç ettiği bölgelerde baskın olan kültürü benimseyecek ya da belli bir alanda kendi dilini ve kültürünü yaşamak zorunda kalacaktır. Bu durum ise bireyin yaşadığı çevre ile konuştuğu ya da konuşulan dil arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Birey ile çevre arasındaki bağ, bireyin kendi dünyasından ayrılıp farklı bir bölgeyi yaşam alanı olarak seçmesiyle birlikte süreç içerisinde zayıflamaktadır. Yeni ortamındaki çekici faktörler çok çeşitli, karmaşık ve köklü olabileceği için

bu etmenlere maruz kalan birey; sosyal, kültürel ve iktisadi problemlerle karşı karşıya kalır (Aktaş, 2016: 80). Benzer durum Siirt'ten göç eden Arap aileler içinde geçerli olmuştur. Araştırma; uzun yıllar Siirt'te yaşayan ancak çeşitli nedenlerden dolayı göç hareketi içerisinde bulunup farklı şehirlerde yaşamlarını idame etmek zorunda kalan Siirtli Arap ailelerin Siirt Arapçasına ilişkin tutumlarını ölçebilmek için mikro bir çalışma ortaya koymaktır.

Problem Cümlesi

Araştırmanın problem cümlesini, “çeşitli nedenlerden ötürü başka şehirlere göç etmiş Siirtli Arap ailelerin, Siirt Arapçasına ilişkin tutumları” oluşturmaktadır.

Alt Problemler

Araştırmanın problem cümlesine bağlı olarak çözümü aranan alt problemler ise şunlardır:

- Siirt'ten göç etmiş Arap ailelerin Siirt Arapçasına bakış açıları nasıldır?
- Gittikleri şehirlerde Siirtli nüfusunun fazla/az olması Siirt Arapçasına olan etkisine yönelik düşünceleriniz nelerdir?
- Göç etmiş Ailelerin Siirt ile olan ilişkilerinin devam etmesi, Siirt Arapçası üzerinde olumlu/olumsuz etkileri hakkında neler söylenebilir?
- Göç ettikleri şehirlerde Siirt Arapçasına yönelik etkinliklerin düzenlenmesi, Siirt Arapçası üzerindeki etkisi nasıldır?

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma; nitel araştırma yöntem ve teknikleriyle oluşturulmuş, durum çalışması deseninde yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bilindiği üzere nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:119-120). Bu bağlamda araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme tekniği kullanılmıştır.

Araştırmalarda yaygın kullanılan veri toplama tekniklerden biri olan görüşme ya da mülakat; önceden hazırlanmış soruları sorduğu ve karşısındaki kişinin sorulara yanıtlar verdiği amaçlı bir söyleşidir (Kuş, 2003,s:50). Bir başka ifade ile görüşme; önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve

yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 283).

Bu araştırmada görüşme tekniğinin kullanılmasının temel amacı; genellikle bir hipotezi test etmek değil; aksine diğer insanların deneyimlerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle odaklanılan nokta diğer insanların öyküleri, betimleri ve düşünceleridir, yani kişinin zihnindeki kültürel kategorilerdir (Türnüklü, 2000:544, Rummel,1968,s:57).

Görüşme tekniği, kullanılan görüşme formunun yapısı ve görüşmecinin rolü bakımından çeşitlilikler gösterir. Bu bakımdan bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı başka şehirlere göç etmiş Siirtli Arap ailelerin, Siirt Arapçasına yönelik algıları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, İstanbul, Ankara, Yalova şehirlerinden seçilmiş 5'er aile olmak üzere toplamda 15 aileden oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ölçüt örneklem kullanılmıştır. Bu yöntem, önceden belirlenmiş bir takım ölçütü karşılayan durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:283).

Bu araştırmada belirlenen hedefe yönelik temel ölçüt olarak dört kıstas (göç ettiği yıl, şehir, Siirt'te gelip-gitme sıklığı ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfus oranı) belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil olan katılımcılarda bu ölçütler aranmıştır. Katılımcılar, belirlenen ölçütler uygun tesadüfi seçilmiştir.

Araştırmaya dâhil olan 15 katılımcıdan 8'i ile birebir görüşme yapılırken geri kalan 7 katılımcı ise e-posta, skype vs. gibi iletişim ağları ile bağlantı kurulmuştur.

Veri toplama aracı

Bu araştırmada; veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin, önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlamasına fırsat vermesi, bununla birlikte yapılandırılmış görüşme tekniğine nazaran daha esnek bir yapıya sahip olması (Türnüklü, 2000: 547) bu yöntemin seçilmesinde etkili olmuştur.

Araştırmanın belirlenen amaçları doğrultusunda yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlamıştır. Bu görüşme formunda, Siirt'ten göç eden Arap aile-

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

lerin Siirt Arapçasına karşı tutumlarını belirleyebilmek için “göç ettiği yıl, şehir, Siirt’te gelip-gitme sıklığı ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfus oranı” ile ilgili bir takım ölçütler belirlenmiştir.

Görüşme formunda araştırmanın amacına hizmet edecek dört temel soru belirlenmiştir. Ayrıca katılımcının eklemek istediği görüş veya öneri kısmı görüşme formuna dâhil edilmiştir.

Belirlenen sorular şunlardır;

- Uzun yıllar Siirt’ten uzakta farklı bir kültürün içerisinde yaşıyor olmanız, Siirt Arapçasına olan bakışınızı nasıl etkilemiştir?

(Alternatif: Yıllardır Siirt şehrinde ve kültürel ortamında uzakta yaşıyor olmanız, Siirt Arapçasına olan olumlu ve olumsuz etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?)

- Aile bireyleri arasında “Siirt Arapçasının” kullanılmasına yönelik tutumları hangi düzeydedir?

(Alternatif: Aile ortamında bireyler arasında iletişimi kurarken daha çok hangi dili kullanıyorsunuz?)

- Göç ettiğiniz şehirde Siirt Arapçasının konuşulduğu sosyal alanlar oluşmaya, bu alanlara katılmaya önem veriyor musunuz?

(Alternatif: Göç ettiğiniz şehirde Siirt Arapçasının konuşulduğu kahvehaneler, lokantalar vb. mekânlara gitmeye özen gösteriyor musunuz?)

- Göç ettiğiniz şehirde Siirt’in kültürel havasını yansıtacak kültürel aktivitelerin yapılmasının Siirt Arapçasına katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?

(Alternatif: Yaşadığınız şehirde Siirt’i ve kültürünü yansıtacak kültürel ortamın oluşturulmasının, Siirt Arapçası üzerindeki etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?)

- Bu görüşme neticesinde son olarak belirtmek istediğiniz bir görüş veya öneri var mı?

Görüşme formunda yer alan bu sorular; olabildiğince esnek, kolay anlaşılabilir, açık uçlu, odak merkezli yönlendirmekten kaçınma ve alternatif sorular ile katılımcının kendisini daha rahat ifade edeceği şekilde hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Nitel verilerin en temel özelliği sözel olarak ifade edilmesidir. Elde edilen veriler sözel olduğu için, Nicel araştırmalar ile kıyaslandığında oldukça farklı yöntemlere ve tekniklere gereksinim duyulmaktadır. (Türnüklü, 2000: 553). Wolcott, nitel araştırmaların analizinde üç farklı yol önermektedir;

- Toplanan verinin özgün formuna mümkün olduğu kadar sadık kalarak ve gerektiğinde araştırmaya katılan bireylerin söylediklerinden doğru- dan alıntı yaparak betimsel bir yaklaşımla verileri okuyucuya sunmak
- Nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla “sistemik analiz” yapmak,
- Veri analizi sürecinde araştırmacının kendi yorumlarını da dâhil etmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2005:).

Bu bağlamda verilerin analizi aşamasında nitel veri analiz yöntemlerinden *betimsel analiz* tekniği kullanılmıştır.

Araştırma örneklemini oluşturan “İstanbul, Ankara ve Yalova” şehirleri sırasıyla “A-B-C” kodları ile kodlanmıştır. Örneğin İstanbul’dan araştırmaya katılan aile grubu “A 1”, Ankara’da katılan “B1” ve Yalova’dan katılan aileler “C1” şeklinde kodlanmıştır. Bulgular kısmında yer alan tabloların yorumlanması ve değerlendirilmesinde bu husus dikkate alınmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Ailelerin Kod Numaraları

İSTANBUL	ANKARA	YALOVA
A1	B 1	C 1
A2	B 2	C 2
A3	B 3	C 3
A4	B 4	C 4
A5	B 5	C 5

Bulgular ve Tartışmalar

Başka şehirlere göç etmiş Siirtli Arap ailelerin Siirt Arapçasına ilişkin tutumlarını ölçmek üzere hazırlanan görüşme formunun katılımcı ailelere uygulanması neticesinde çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Ulaşılan bu bulgular somutlaştırılarak

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

tablolarda halinde aşağıda sunulmuştur. Yapılan içerik analizlerin tahlilleri ve değerlendirilmesi tabloların altına yazılmıştır.

Araştırmada elde edilen ilk bulgu; görüşme formunun ölçütlerinden olan “Göç ettiği yıl, şehir, Siirt’te gelip-gitme sıklığı ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfusu” ile ilgili bilgilerdir. Bu ölçütlerin belirlenmesinin amacı; araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik yapısını arttırmaktır. Bu bağlamda katılımcıların bu ölçütlere vermiş oldukları cevaplar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Görüşme formunda yer alan ölçütler ve katılımcıların bunlara vermiş olduğu yanıtlar

Forma Katılan Katılımcılar	Göç Ettiği Yıl	Göç Ettiği Şehir	Göç Ettikleri Şehirde Siirtli Nüfus Oranı	Siirt’e Gidip-Gelme Sıklığı
A1	1996	İstanbul	207.000	10 Yılda 1
A2	1980	İstanbul	200.000	Hiç Gitmedim
A3	1995	İstanbul	190.000	Yılda 1 veya 2
A4	2011	İstanbul	Aşırı Yoğun	Yılda 1 veya 2
A5	1997	İstanbul	210.000	Yılda 3 veya 4
B 1	2010	Ankara	10.000	Yaz ayları
B 2	1995	Ankara	8.000	Yılda 2 veya 3
B 3	2006	Ankara	12.000	Yılda 2
B 4	2002	Ankara	Yoğunluk Az	Yılda 1
B 5	1998	Ankara	9.000	3-4 Yılda 1
C 1	1993	Yalova	Yaklaşık 7.500	1-3 yıl arasında
C 2	1990	Yalova	Son yıllarda hızlı bir şekilde artmaktadır.	Yılda 3 veya 4
C 3	2004	Yalova	10.000	Yılda 1
C 4	2011	Yalova	8.000	İki yılda 1
C 5	1989	Yalova	5000	Yılda 1

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların görüşme formunun ölçütlerinden olan “göç ettiği yıl, şehir, Siirt’te gelip-gitme sıklığı ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfusu” ile ilgili sorulara vermiş oldukları cevaplar değişkenlik göstermektedir. Bu ölçütlerin belirlenmesinin temel amacı; Siirt’ten göç eden Arap ailelerin bu değişkenlere bağlı olarak Siirt Arapçasına ilişkin tutumlarının geçerlilik ve gü-

venirlik derecelerini artırarak, katılımcılar ile ölçütler arasında bir bağıntı olup olmadığı ortaya koymaktır.

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere katılımcılar arasında Siirt’ten göç eden ilk katılımcı A2 kodludur. 1980 yılında göç eden A2’nin görüşme formuna vermiş olduğu cevap ile belirlen ölçütler arasında; anlamlı ve olumlu bir ilişki söz konusudur. A2 kodlu katılımcının görüşme formu içerisinde yer alan ilk soruya vermiş olduğu cevapta; “zaman vurgusu” üzerinde dikkat çekmek istiyorum.

“...Bir zaman sonra benimsenen kültür değişiyor ve içinde yaşadığım toplumun kültürüne uyum sağlamak zorunda kalıyorsun. Bu nedenle de Siirt Arapçası yalnızca aile büyükleri tarafından kullanılıyor. Yeni kuşak ise bazı kelimeleri diline pelesenk edip biraz alaycı tavırla yaklaşıyor...”

Bu katılımcının uzun yıllar Siirt kültüründen ve Arapçayı konuşabileceği bir ortam uzak kalması doğal olarak yerleştiği şehrin kültürünü benimseyeceğini ve topluma ayak uydurmak zorunda kalacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte Arapçanın aile büyükleri arasında sıkışıp kalacağı yeni nesillerin Siirt Arapçasından uzaklaşacağını endişesini taşımaktadır.

Dil ile Zaman arasındaki ilişki üzerine bir örnek daha verecek olursak 2011 yılında Siirt’ten İstanbul’a göç eden A4 katılımcının aynı soruya vermiş olduğu cevaba baktığımız da zaman kavramın Siirt Arapçası üzerinde ne kadar etkili olduğu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

“... Siirt’ten göç edeli neredeyse 5 yıl oldu. Göç ettiğimiz ilk yıllarında aile arasında Siirt Arapçasını kullanmaya gayret gösteriyorduk Ancak zaman geçtikçe bu hassasiyetin azaldığını fark ettim bir takım endişeler duymaya başladım. Mesela; Siirt’ten uzakta olmamın Siirt Arapçasına olumsuz yönde etkisi olduğunu düşünüyorum. Siirt Arapçası şuan sadece aile büyükleriyle konuştuğumuz bir dil haline geldi. Siirt’ten uzakta olmanın Siirt Arapçasını çocuklarımıza öğretme, onlarla Arapça konuşma imkânından uzak kalmamıza neden olmaktadır. Çocuklarımız açısından; anlayamadıkları, aile büyüklerinin konuştuğu bir dil konumuna gelecek ve zamanla azalan Arapça konuşma Siirt dışında tamamen yok olmaya yüz tutacaktır...”

Siirt Arapçası üzerinde etkili olan diğer unsur ise; göç edilen şehir ve buna bağlı olarak o şehirde yaşayan Siirtlilerin nüfus oranıdır. Özellikle İstanbul bu bağlamda dikkat çeken bir şehir olmuştur. A5 kodlu katılımcının görüşme formundaki bir soruya vermiş olduğu yorumda Siirtlilerin göç ettiği şehirlerde bir arada olması Siirt Arapçası üzerinde şehir ve nüfus etkisinin açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

“...İstanbul’a göç etmiş Siirtliler genelde Fatih gibi muhafazakâr semtleri tercih etmişlerdir. İstanbul’a yapılan göçler Yalova’da önce başladı diye biliyorum. Ama şimdi Yalova’ya daha yoğun göç ediliyor. Fatih semtinde bir Siirtli ile karşılaşmanız çok yüksek bir ihtimal ama hepsi Siirt Arapçasıyla konuşamaz diye düşünüyorum. Benim gibi yaşı kırkı geçmiş Siirtliler Siirt Arapçasıyla konuşur. Esnaf arkadaşlarla genelde Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz. Tabii genç olanlar için bu farklıdır...”

Görüşme formu içerisindeki son ölçtüğümüz ise Siirt’ten göç eden ailelerin Siirt’te gelip-gitme sıklığıdır. Siirt ile bağlarını koparmamış olan B4, C3 ve C5 ailelerin Siirt Arapçasına ilişkin tutumlarının olumlu olduğu ve aile arasında iletişim ağı Siirt Arapçasını tercih etmeye çalıştıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu ise; görüşme formunun içerisinde yer alan sorulara katılımcıların vermiş oldukları cevaplardır. Tablolar halinde aşağıda verilen bu cevapların içerik analizleri yapılmış, dil ve anlatım yönünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların görüşme formundaki birinci soruya vermiş oldukları cevaplar.

Katılımcı	Soru: 1- Uzun yıllar Siirt’ten uzakta farklı bir kültürün içerisinde yaşıyor olmanız, Siirt Arapçasına olan bakışınızı nasıl etkilemiştir?
A 1	Uzun yıllar kendi memleketimden ve kültürümden uzakta kalmak bizi ister istemez olumsuz etkilemiştir. Şöyle mesela, artık Arapçayı o insanlara karşı konuşamıyorsun rahat olamıyorsun Arap dili daralmaya başlıyor. Evde ve akrabalarla sınırlı konuşabiliyorum maalesef bu çok kötü bir durum. Sadece benim için geçerli değil, herkes için öyle. <u>Belki de biz istedik böyle olmasını.</u>
A 2	Bir zaman sonra benimsenen kültür değişiyor ve içinde yaşadığım toplumun kültürüne uyum sağlamak zorunda kalıyorsun. <u>Bu nedenle de Siirt Arapçası yalnızca aile büyükleri tarafından kullanılıyor. Yeni kuşak ise bazı kelimeleri diline pelesenk edip biraz alaycı tavırla yaklaşıyor.</u>

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

A 3	Benim için alışması gerçekten zor oldu. Yıllarca evin içinde ailemle, akrabalarım, arkadaşlarımla <u>konuştuğum dile yavaş yavaş yabancılaştığımı fark ettim</u> . Her geçen gün Siirt Arapçasını daha az konuşmaya başlıyorum. Sonuç olarak arkadaş çevremde değişmesi Siirt Arapçasını daha az konuşmama sebep oldu.
A 4	Siirt'ten uzakta olmamın Siirt Arapçasına olumsuz yönde etkisi olduğunu düşünüyorum. <u>Siirt Arapçası şuan sadece aile büyükleriyle konuştuğumuz bir dil haline geldi</u> . Siirt'ten uzak olmanın getirmiş olduğu dezavantajı çocuklarımıza da yansıtıyoruz. Onlarla Arapça konuşmaktan kaçınıyoruz. Bu durum çocuklarımızın Arapçadan uzak kalmasına neden olmaktadır. <u>Endişem; çocuklarımız açısından; anlayamadıkları, aile büyüklerinin konuştuğu bir dil konumuna geleceği ve zamanla Siirt dışında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalma sorunudur.</u>
A 5	İstanbul'a göç etmiş Siirtliler genelde Fatih gibi muhafazakâr semtleri tercih etmişlerdir. İstanbul'a yapılan göçler Yalova'dan önce başladı diye biliyorum. Ama şimdi Yalova'ya daha yoğun bir göç yaşanıyor. Fatih semtinde bir Siirtli ile karşılaşmanız çok yüksek bir ihtimal ama hepsi Siirt Arapçasıyla konuşamaz diye düşünüyorum. <u>Benim gibi yaşı kırkı geçmiş Siirtliler Siirt Arapçasıyla konuşur. Esnaf arkadaşlarla genelde Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz. Tabii genç olanlar için bu farklıdır.</u>
B1	Uzun yıllardır Siirt'ten uzak bir şehirde ikamet ediyorum. Açıkçası Arapçayı çok az konuşma imkânım oluyor. Bunun sebebi ise Ankara'da bulunan Siirtli Arap kökenli ailelerin sayısının az olması. <u>Siirt Arapçası konuşan bir arkadaş görünce de arkadaşla Arapça konuşmaya gayret gösteriyorum. Çünkü kulak alışıklığımı yitirmek istemiyorum.</u> Siirt Arapçasını da unutmak istemiyorum. <u>Kültür değişse de aidiyet hissi duyduğum kültüre bağlılıklarımı bir sorumluluk gibi yerine getirme gayreti içindeyim. Üst bir kültürde yaşamam bana bu dili unutturmaya veya konuşmama engel değildir.</u> Üst kültür ve baskın kimlik etkisiyle bu beni olumsuz olarak etkilemektedir. Başka ülkelerden gelen Arap asıllı vatandaşlarla da Arapça konuşma gayreti içindeyim. Siirt Arapçasını fasih Arapçaya çevirme gayreti içindeyim.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

B2	<p>Aslında o yıllarda Yalova'ya ya da İstanbul'a göç revaçtaydı. Ben Ankara'ya gelmeyi tercih ettim. Benle beraber bir arkadaşım ve bir akrabam daha Ankara'ya taşındı. Ben burada uzun yıllar akrabamla beraber boyacılık yaptım. Arkadaşımın biraz birikmişi vardı bu sebeple zücaciyeci dükkânı açtı. İlk başlarda akrabamla ben çalışırken sürekli Siirt Arapçasını konuşmayı tercih ediyorduk. Zücaciyeci arkadaşımın yanına gittiğimizde de onunla havadan sudan, Siirt'teki durumdan, iş piyasasından hep Arapça konuşuyorduk. Fakat zamanla araya diğer işler girdi o arkadaşımı pek ziyaret edemedik. Akrabamla da işleri ayırdık. Siirt Arapçasını artık daha az konuşmaya başladığımı fark ettim. <u>Tüm bu anlattıklarımın bakınca yaşadıklarımın Siirt Arapçasına olumsuz etki yaptığını görebiliyorum. Çünkü konuşma alanını yitirdiğini görüyorum.</u></p>
B3	<p>Dışarıda olmak Siirt Arapçasına olan bakış açımı olumlu yönde etkilemiştir. Telefonda akrabalarla ve arkadaşlarla konuşurken özellikle memlekette konuştuğumdan daha fazla Arapça konuşmaya özen gösteriyorum.</p>
B4	<p>Aslında Siirt Arapçası, yaygın olarak konuşulan Suudi Arapçasından farklı olduğu için kullanım alanının dar olduğunu düşünüyordum. Bu sebeple açıkçası pek üstünde durmadım. Şu anda yüzde 60 şeklinde konuşabilirim. Fakat pratik yapmak ve Siirt Arapçasının konuşulduğu alanlarda bulunmak için pek çaba harcamadım.</p>
B5	<p>Zaman ile dil arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Bundan dolayı uzun yıllar Siirt'ten uzakta olmak hem Siirt Arapçasını hem de geleneklerimizi olumsuz etkilemiştir. Yıllardır Siirt'te uğramıyorum. Doğal olarak da Siirt Arapçasını sadece eş ve akrabaya ziyareti esnasında kullanıyorum. Ancak kelime dağarcığımın azaldığını fark ettim son zamanlar. Bu durum Ailem içinde geçerli, sizlere konuşmaya başladıktan sonra farkına vardım. İnsan dil ile arif olur, bu zenginliğin kıymetini bilmediğimizi düşünüyorum.</p>

C 1	Her ne kadar yaşadığımız çevrenin şartları değişse de, Arapçaya olan ilgi aile bireyleri arasında “özellikle orta yaşlı ve yaşlılar” pek fazla değişmemiştir. Örneğin dedem ile babam arasındaki iletişim ağı olarak Arapça kullanılmaktadır. Ancak söz konusu durum gençler ve çocuklar için geçerli değildir.
C 2	O yıllarda Yalova’ya göç revaçtaydı. Çevremden Yalova’ya göç eden pek çok kişi olduğu için Siirt Arapçasını konuşma fırsatım vardı. Siirt’te olduğu gibi burada da arkadaş çevremle Siirt Arapçası konuşuyordum. Yalova’da mütahit işiyle uğraşıyordum ve iş çevremde bolca Siirt Arapçası konuşuyordum. Bu durum Siirt Arapçasını halen konuşulabilir kıldığı için Siirt Arapçasına olan tutumumun oldukça olumlu olduğunu söyleyebilirim.
C 3	Aile içerisinde annem ve babam Türkçe konuşmayı tercih ederler. Arkadaş çevrem tamami Türkçe konuştuğu için şu an Siirt Arapçası hayatımda pek bir yer teşkil etmiyor. Benle özellikle Siirt Arapçasıyla konuşmak isteyen pek olmuyordu fakat ben Siirt esnafının olduğu dükkânlara giderdim. Bu sebeple pratik yapmaya biraz imkân bulmuştum.
C 4	<u>Etrafımızda Arapçanın sıklıkla konuşulmaması ve kendimizi devamlı Türkçe konuşmaya kanalize etmemiz Arapçaya olan yatkınlığımızı azaltmaktadır. Siirt’te yaptığımız gibi Arapça düşünüp Türkçe konuşmak yerine artık Türkçe düşünüp Türkçe konuşmaya başladık. Bu da Arapçaya olan yatkınlığımızı azalttı.</u> Ancak Siirtli dostlarımızı gördüğümüzde istemsiz olarak hemen Arapça konuşmaya başlıyoruz. Bununla bilinçaltımızdan kaynaklanan bir durum olduğunu düşünüyorum
C 5	Siirt’ten uzakta olmamın Siirt Arapçasına olumlu ya da olumsuz bir katkısı olmadığını düşünüyorum. Siirt Arapçası şuan sadece aile büyükleriyle bir araya geldiğinde konuştuğumuz bir dil haline geldi.

Görüşme formunun ilk sorusuna verilen cevapları teşkil eden Tablo 3 sütunu daha çok “*zaman ve mekân*” kavramlarının Siirt Arapçası üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Bu soruya verilen yorumlara bakıldığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlardan bir kaçını **sıraladığımızda;**

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

- A1 katılımcının bu soruya vermiş olduğu bilginin en dikkat çekici cümlesi “... Belki de biz istedik böyle olmasını...” ifadesi içinde bulunduğu durum çok güzel anlatmaktadır. Çünkü Siirt Arapçasının yaşadığı ortamdaki izlerini kaybettirmesinde tutunmuş olduğu tavırda aramaktadır.
- A2 katılımcı ise yaşanan ortama ayak uydurması gerektiği ve asıl kültüründen uzaklaşmanın kaçınılmaz olduğunu ifade ederken aynı zamanda Siirt Arapçasının dar bir mekânda yaşamaya mahkûm edildiğini vurgulamıştır.
- A5 katılımcı ise; Siirtlilerin ortak bir mekânda bir araya gelmeleri ve bu alanlarda yaşamlarını devam ettirmeleri Siirt Arapçası üzerinde olumlu etki oluşturacağını belirtmiştir.
- A4 Katılımcıya baktığımızda Siirt’ten uzakta yaşamımızı devam ettirmek, Siirt Arapçası üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşünmektedir. A2 katılımcının da ifade ettiği üzere bu katılımcı da Siirt Arapçası belli bir alanda konuşulan bir dil haline geldiğini vurgulamıştır.
- C4 katılımcı ise; Yaşadığı çevrenin dil üzerindeki etkisi ortaya koymuştur. Sarf ettiği şu yorum; “... Etrafımızda Arapçanın sıklıkla konuşulmaması ve kendimizi devamlı Türkçe konuşmaya kanalize etmemiz Arapçaya olan yatkınlığımızı azaltmaktadır. Siirt’te yaptığımız gibi Arapça düşünüp Türkçe konuşmak yerine artık Türkçe düşünüp Türkçe konuşmaya başladık...” Siirt Arapçasının kaybolmaya yüz tuttuğunun açık bir göstergesidir.
- B2 katılımcıda mekân kavramının dil üzerindeki etkisini yaşamış olduğu bir olaydan anlatarak çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.
- Katılımcıların ortak bulunduğu nokta Siirt Arapçasının aile büyükleri tarafından devam ettirilmeye çalışıldığı ancak yeni nesil arasında bu durum pekte geçerli olmadığı dile getirilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların görüşme formundaki ikinci soruya vermiş oldukları cevaplar

Katılımcı	Soru: 2- Aile ortamında bireyler arasında iletişimi kurarken daha çok hangi dili kullanıyorsunuz?
A 1	Biz biraz karışık konuşuyoruz bir Türkçe, bir Arapça, bu durum Arapçayı olumsuz etkilemektedir. Zamanla bildiğimiz Arapça kelimeleri de unutacağımızdan korkuyorum. Bu durum sadece bizim için değil herkes için geçerli galiba.
A 2	Aile içerisinde genel olarak Türkçe konuşulmaktadır. <u>Tartışma ortamlarında genellikle aile büyükleri Arapça konuşur.</u> Sanırım bu bildiği dil üzerinden kendini daha rahat ifade edebildikleri için...
A 3	Annemle babam daha çok Siirt Arapçasıyla konuşuyorlar. <u>Benle iletişime geçmek istediklerinde konuşmayı Siirt Arapçası ile başlatıyorlar. Ben kardeşimle ve eşimle Türkçe konuşmayı tercih ediyorum.</u>
A 4	Aile içinde (eş ve çocuklarımla) ağırlıklı olarak Türkçe konuşulmakta. Siirt'teki anne-baba, kardeş, akrabalarla Arapça konuşmaya devam etmekteyim.
A 5	Eşimle hep Siirt Arapçasıyla konuşuruz. Siirt'ten akrabalarla da aynı şekilde. Siirt'te bizim zamanımızda göç etmiş eş dost var. Onlarla da Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz. Benim yirmi bir yaşında oğlum var. Onla Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz ama benim kadar hâkim değil tabi. Arkadaş çevresinden büyüdüğü ortamdan olsa gerek. Ama yüzde 80 Siirt Arapçasına hâkimdir.
B1	Ailem kendi aralarında, ev ortamında Arapça konuşmaktadır. Aile bireylerin Siirt Arapçası dışında başka bir dil bilmemesi bu ortamı hazırlamıştır. Ailem ev ortamı dışındaki hayata pek alışmış değiller. Bu da onlar üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. <u>Bu yüzden ailenin ev ortamı dışına çok fazla aşına değiller. Bu da aile fertlerinin kendi aralarındaki bağı güçlendirmiş ve aidiyeti artırmıştır.</u> Aile fertleri kendi aralarında Siirt Arapçasını konuşmaya devam etmektedir. Yeni nesil aile üyeleri de buna uyum sağlamaktadır.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

B2	Aile içerisinde eşimle Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz. Fakat sadece ikimiz olduğu durumda. Komşular geldiğinde ya da benim oğlan odada olduğunda Türkçe konuşuyoruz. <u>Tabi bazen oğlanın duymasını istemediğimiz zaman da Siirt Arapçasıyla konuşuyoruz.</u> Siirt'teki akraba ve tanıdıklarla yaptığım telefon görüşmelerini Siirt Arapçasıyla yapıyorum.
B3	Aile olarak küçükten büyüğe ailenin tüm bireylerinin Arapçayı konuşması yönünde çaba sarf etmekteyiz.
B4	Babam ve annem Siirt Arapçasıyla iletişim kuruyorlardı. Onlar Siirt'teki akrabaları ve tanıdıkları aradıkları zamanda Siirt Arapçasıyla konuşuyorlardı. Fakat benle bazen Siirt Arapçasıyla bazen Türkçeyle konuşuyorlardı. Halende bu böyledir.
B5	Ne yazık ki ailem bu noktada pek hassas davranmadı. Türkçe ağırlıklı iletişim ağı oldu aile arasında. Sanırım Siirt Arapçasını konuşmak ve yaşatmak noktasına duyarsız kaldık gibi...
C 1	Genel olarak Ailenin büyük fertleri arasında Arapçanın konuşulması ve yaşatılması noktasında hassas davranılmaktadır. <u>Ancak söz konusu durumun yeni dönem nesilleri için geçerli olduğunu söylemek yanlış olur. Aslına bakıldığında yeni nesil çocukları arasında kulaktan dolma kelimeler ile Arapçayı kullandıkları görülmektedir. Ancak bu çocuklar tarafından öğrenilmesi ve devam ettirilmesi için aileler genel olarak çaba göstermemektedir.</u> Bu duruma yaşadıkları şartlar gerekçe göstermektedirler.
C 2	Siirt'ten ilk çıktığım yıllarda babam ve annem Siirt'te kaldığı sürekli onlarla telefonda iletişime geçmenin fırsatını kovalıyordum. Bu uzun telefon görüşmelerini Siirt Arapçasıyla yapıyorduk. Bunun dışında eşimle de her zaman Siirt Arapçasıyla konuşuyorduk. Sülalede o yıllarda Siirt'ten göç eden tek ben değildim, benle beraber birkaç akrabam daha vardı. Onlarla da Siirt Arapçasını konuştuğumuzu söyleyebilirim. <u>Aile içerisinde ise oğlumla Türkçe konuşuyorduk. Çünkü hem onun arkadaş çevresinde Siirt Arapçasını konuşacağı bir durum yoktu. Biz de yeni bir ortama alışmanın üstesinden gelmeye çalıştığımız için açıkçası pek ona Siirt Arapçasını öğretmek için bir çaba göstermedik.</u>

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

C 3	Bir önceki soruda da bahsettiğim gibi ailem Türkçe konuşmayı tercih ediyordu.
C 4	Eşim Siirtli olmadığından ev ortamında Türkçe konuşuyoruz. Ancak kızıma yavaş yavaş Arapça kelimeler öğretmek dili yatkınlığını arttırmaya çalışıyorum. Anne ve babamda Yalova’da olduklarından onlarla sadece Arapça konuşuyoruz.
C 5	Aile içinde (eş ve çocuklarımla) ağırlıklı olarak Türkçe konuşulmakta.

Görüşme formunun ikinci sorusuna verilen cevapları teşkil eden Tablo 4 sütünü; daha çok “*Aile ortamı ve bireyler arasındaki iletişim ağı* ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu tablonun içerik analizine bakıldığında şunlar söylenebilir;

- A2 katılımcı; Aile ortamı içerisinde genel olarak Türkçe konuşulmaktadır. Tartışma ortamlarında aile büyükleri genellikle Arapça konuşur.
- A3 katılımcının vermiş olduğu bilgi dikkate şayandır. Aile büyüklerinin kendisi ile iletişime geçerken Arapça konuşmayı tercih ederken, katılımcının ondan küçük aile bireyleri ile iletişime geçerken Türkçeyi tercih ettiğini söylemiştir. Bu durum yeni nesillerin Arapça konuşma kabiliyetlerini kazanmadıklarını göstermesi bakımından güzel bir tespittir.
- B1 ve B2 katılımcılar Aile büyükleri arasında iletişim ağı olarak Arapça konuşulduğunun altını çizmiştir.
- C3 ve C5 katılımcı ise aile arasında daha çok Türkçe konuşarak iletişime geçtiklerini, Siirt Arapçasına karşı tutumlarının negatif yönde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların görüşme formundaki üçüncü soruya vermiş oldukları cevaplar

Katılımcı	Soru: 3- Göç ettiğiniz şehirde Siirt Arapçasının konuşulduğu sosyal alanlar oluşturmaya, bu alanlara katılmaya önem veriyor musunuz?
A 1	Tabi ki kendi kültürümüzü yaşamak için genellikle kahveye çay ocaklarına, derneklere gideriz ve o güzel Arapçamızı konuşuruz ve gayet hoş bir durum bizim için. Zaten bir onlar var bizi memlekete götüren.
A 2	Bu tarz ortamlarda bulunmak için özen göstermiyorum açıkçası denk geldiğim zaman tabi ki hoşnut oluyorum.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

A 3	Arap kökenli Siirtlilerin zaman geçirdiği kahvehaneler ve lokantalara gitmeye özen gösteriyorum. Boş zamanlarımı onlarla sohbet ederek geçiriyorum. Bu mekânlarda konuşma dilimiz Siirt Arapçası oluyor. Siirt'in durumunu, orada geçirdiğimiz zamanları yâd ediyoruz. <u>3-4 saatliğine de olsa kendimi Siirt'in sokaklarında geziyor gibi hissediyorum.</u>
A 4	Hayır. Bu tarz mekânların az olması ve Büyükşehir de yaşıyor olmaktan kaynaklı ulaşım problemleri nedeniyle bu tarz ortamlara gitmeye özen gösterme imkânı olmamaktadır.
A 5	Sosyal alan derken Arap kökenli Siirtlilerin zamanında açmış olduğu kahvehaneler ve büryan lokantalarını örnek verebilirim. Bizim, Siirt dışında en ünlü yemeğimiz Büryandır herhalde. Siirtli olup bu lezzete alışık olduğu için gelen kişi de çok var, çevresinden duyup yemeği tatmak için gelen kişi sayısı da çok fazla. Büryan salonları Siirt Arapçasının konuşulduğu en yaygın sosyal alanlardan olsa gerek.
B1	Ankara'da Siirtli Arap bir aileyle karşılaşmak neredeyse çok zor. Siirt Arapçası konuşan bir aile ile karşılaştığında da her iki aile arasında bağlılık ve muhabbet kısa sürede sağlanıyor. Bu muhabbeti ileriye doğru da taşınabiliyor. Her iki aile bir birleri ile olan bağlılığı daha da pekiştirecek etkinlikler gerçekleştiriliyorlar. Mesela bayram ziyaretleri, nişan, düğün ve cenaze gibi günlerde aileler birbirlerine çok sık gidip gelmektedirler. Siirt Arapçasının konuşulduğu bir ortama katılmak veya bu ortamda etkinlik yapmak benim arzu ettiğim bir durumdur. Her fırsatta da bu bağı geliştirmeye ve pekiştirmeye özen gösteriyorum.
B2	Diğer illerle karşılaştığımızda Yalova İstanbul gibi, Ankara'da çok fazla Siirtli esnaf yok diye biliyorum. Kızılay'da var. Fakat onlarda bir elin parmağını geçmez. Bu sebeple eş, dost, akraba dışında Ankara'da Siirt Arapçasının konuşulacağı pek bir sosyal ortam yok diyebilirim.
B3	Evet, çok önem veriyorum ama burada yaşayan Siirtlilerin çoğu öğrenci olduğu için burada dernekleşme gibi bir durum yok. Bir dernek kurulmasını çok arzu ediyorum.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

B4	Dediğim gibi konuşma alanı dar olan bir dili konuşmak için pek çaba göstermedim. Dolayısıyla o alanlarda bulunmak için de herhangi bir girişimim olmadı. Bu çabayı daha yaygın alan İngilizce, Almanca, Fransızca vb. gibi dillerde kullanmak bana daha doğru geliyor.
B5	Pek ilgilenemedim böyle ortamlarla, sanırım yaşantımızın değişmesinden dolayı Siirt Arapçasına olan bakış açımız da değişti.
C 1	Böyle ortamlara katılmaya sıklıkla olmazsa da katılıyoruz. Mesela “Yalova Siirtliler Derneği” Siirt Arapçasının konuşulduğu sosyal alanlardan biri olarak hizmet görmektedir. <u>Farklı yaş gruplarına ait Siirtli hemşeriler ile bu ortamlarda buluşmak hem Siirt Arapçasının konuşulmasında hem de Siirt kültürel havasının devam ettirilmesinde büyük bir katkı sağlamaktadır.</u>
C 2	Siirt’ten yapılan ilk göç dalgasında yer aldığımız için henüz herhangi bir sosyal alan oluşmamıştı. Gittiğimiz sosyal mekânlarda doğal olarak Türkçe konuşuluyordu. Dolayısıyla Siirt Arapçasının konuşulacağı sosyal alanları oluşturmak, bizlere düşmüştü.
C 3	Kahvehane, lokanta açmış olan Arap kökenli Siirt esnafları Yalova’da epey vardı. Bu esnafların yanı sıra bakkal, manav, kasap gibi iş kollarında çalışan Siirtliler de vardı. Bir de dernek olduğunu biliyorum. Yemek yiyeceğim zaman fırsat oldukça bu lokantaları tercih ettim. Dernek de zaman geçirdim. Alışveriş ihtiyacımı Siirtli esnaflarından gidermeye özen gösteriyordum. Tüm bunlar Siirt Arapçasını konuşmak için bir vesile oluyordu.
C 4	Yalova’da Siirtliler diğer şehirlere göre daha organize olduğundan bu tip imkânlara daha sahibiz. Bu tür ortamlara katılarak hem eski dostlarla hasret gideriyor hem de kısa bir süre bile olsa Arapça konuşarak memleketimizi yâd ediyoruz
C 5	Hayır. Bu tarz mekânların az olması ve <u>büyükşehir de yaşıyor olmaktan kaynaklı ulaşım problemleri nedeniyle bu tarz ortamlara gitmeye özen gösterme imkânı olmamaktadır.</u>

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

Görüşme formunun üçüncü sorusuna verilen cevapları teşkil eden Tablo 5 sütunu; daha çok “*Siirt Arapçasının konuşulduğu sosyal alanlar*” ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu tablonun içerik analizine bakıldığında şunlar söylenebilir;

- A1 katılımcı; Siirt Arapçasının konuşulduğu sosyal alanlara katılma yönünde olumlu bir tutum gösterdiği ve bu mekânların, aidiyet duygusunu arttırdığı ifade etmiştir.
- C1 katılımcı; böyle ortamların farklı yaş gruplarına ait insanların bir araya gelmesinden ve Siirt Arapçasının konuşulabileceği fırsatları yakalamasında büyük bir katkı sağladığını söylemiştir.
- B1 katılımcı ise; yaşadığı şehrin dezavantajına rağmen, fırsat buldukça Siirt Arapçasının konuşulabileceği sosyal alanlara katılmaya olumlu baktığı ve bu durumun Siirt Arapçası üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.
- C 5 katılımcıda bulunduğu şehrin getirmiş olduğu dezavantajını vurgulayarak, böyle ortamlara katılma fırsatı bulamadığını **söylemiştir**.

Tablo 5. Katılımcıları görüşme formundaki dördüncü soruya vermiş oldukları cevaplar

Katılımcı	Soru: 4- Göç ettiğiniz şehirde Siirt’in kültürel havasını yansıtacak kültürel aktivitelerin yapılması Siirt Arapçasına katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?
A 1	Bu aslında dile etki etmiyor, kültürel yaşamamıza etki ediyor çok farklı ve değişik bir kültür ama dile pek etkisi olduğunu düşünmüyorum.
A 2	Bu tarz etkinliklerin Arapçanın yaşaması adına çok fazla olumlu katkı sağladığını düşünmüyorum.
A 3	Burada, Feshane’de “Siirt günleri” yapılıyor. Bu organizasyonda Siirt’in yöresel yemekleri sergileniyor ve çeşitli halk oyunları oynanıyor. Bu tür organizasyonlarda insanlar sene de bir kez de olsa memleket hasretlerini gideriyorlar. <u>Bence, Bu tarz etkinlikler aile dışında Siirt Arapçasını konuşmak için güzel bir imkân olduğunu düşünüyorum.</u> Yöreye göç etmiş diğer Siirtliler ile tanışıp kaynaşmak ise dayanışmayı sağlıyor.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

A 4	İstanbul gibi büyük Şehirlerde Siirt'in Kültürel havasını yansıtacak etkinliklerin yapılmasının Siirt ve Siirt Arapçasına olumlu katkılar sağlayacaktır. Siirt Dernek ve vakıflarının sayısının artırılması, desteklenmesi Arapça konuşulan sosyal ortamlar kurulması açısından önem arz etmektedir.
A 5	2012'den önce kültürel etkinlik olarak "Siirt günleri" yapılıyordu. Yalova çevresinden, Bursa ve İstanbul'dan gelen Siirtliler, Yalova TİGEM'de toplanıp etkinlikler yapıyorlardı. <u>2012 sonrası İstanbul Feshane'de yapılmaya başlandı. Siirt'ten uzun zaman önce ayrılmış, Siirt'te git gel yapmayan kişilerin Siirt'i yaşaması için güzel bir imkân tabi. Siirtli, eğer Siirtli esnafların bulunduğu yerlere gitmeye fırsat bulamıyorsa bu tarz etkinlikler Siirt Arapçasının konuşulması için büyük imkân sağlıyor elbette.</u>
B1	Göç ettiğim şehirde Siirt'in kültürel havasını yansıtacak kültürel aktivitelerin yapılması az konuştuğum, konuşmaya çalıştığım veya gelecek nesillere aktarmaya çalıştığım Siirt Arapçasına tekrardan hatırlanmasına ve miras olarak diğer nesillere aktarmamda olumlu katkılar sağlayacağını düşünüyorum. Çünkü dil canlı, sürekli olarak değişen ve gelişmekte olan bir etkinliğe sahiptir. Bu yüzden Siirt Arapçasının ve Siirt'in kültürel havasını yansıtacak kültürel aktivitelere ailecek katılmaya gayret gösteriyoruz. Bu tür etkinlikler bizleri tekrardan özümüze dönmeyi, aidiyet hissettiğimiz kültüre bağlı olmayı ve sorumluluk bilincimizi tekrar güçlü tutmaya yarıyor.
B2	Bahsettiğim gibi Yalova'da İstanbul'da olduğu gibi Siirtli nüfusu yok, Siirtli esnafı da yok. Dolayısıyla bu zamana kadar yapılan il düzeyinde kültürel etkinlik ben duymadım. Fakat şu ara bir haber okumuştum. Herhalde Ankara'da da "Siirt Tanıtım Günleri" yapılması planlanıyormuş. Umarım doğrudur ve bir an önce gerçekleşir.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

B3	Arapça bilen hemşerilerimizin bu etkinliklerde bir araya geldiklerinde mutlaka birbirleriyle Arapça konuşacağından ve belki de Arapça ile ilgili tanıtımlar yapılacağından Siirt Arapçasının gelişmesine ve daha çok yaygınlaşmasına olumlu yönde katkıda bulunacaktır
B4	İşin gerçeği ben çok takip etmediğim için Ankara’da kültürel etkinlikler yapılıyor mu bilmiyorum. Yapılsa dahi katılacağımı da pek sanmıyorum. Benim bu konudaki tutumum biraz olumsuz diyebilirim. Daha geniş açıdan bakıyorum
B5	Böyle etkinliklerin yapılması dile katkı sağlayacağını düşünüyorum. Umarım böyle ortamlar çoğalır da bizde Siirt Arapçasına olan aşinalığımız geri kazansak.
C 1	Kültürel geleneklerin devam ettirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında Siirt ile ilgili aktivitelerin yapılması sadece Siirt Arapçası için aynı zamanda Siirt’in saklı kültürel hazinesinin tanıtılmasında katkı olacağını düşünüyorum.
C 2	Dediğim gibi ilk göç dalgasında yer aldığımız için henüz aktiviteler oluşturacak ortam bulunmuyordu. Bu sebeple <u>Siirt Arapçasının konuşulacağı</u> aktiviteler <u>il bazında değil</u> <u>akraba çevresinde basit düzeyde gerçekleşiyordu.</u> Basit düzeyden kastım hikâye, menkıbe vb. anlatma şeklinde.
C 3	Kültürel aktivite olarak TİGEM’de yapılan etkinliklerden bahsedebilirim. Mayıs ayında gerçekleştiğini hatırlıyorum. Böyle il düzeyinde yapılmış etkinlikler Siirt Arapçasını konuşmak için elbette büyük bir fırsat.
C 4	Birlik beraberlik arttıkça kültürel aktiviteler arttıkça dostluk artar ve Siirtlilerin çoğunun kendi aralarında <u>Arapça</u> <u>konuştuklarını düşünürsek bu dost ortamlarına gençlerde</u> <u>gelmeye başlar.</u> <u>Ortamda bulundukça onlarda Arapçayı</u> <u>sevip benimser ve öğrenirler.</u> <u>Böylece gelecek nesillere de</u> <u>dilimiz aktararak konuşulmayan dil olmaktan kurtulur.</u>
C 5	İstanbul gibi büyük Şehirlerde Siirt’in Kültürel havasını yansıtacak etkinliklerin yapılmasının Siirt ve Siirt Arapçasına olumlu katkılar sağlayacaktır.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

Görüşme formunun dördüncü sorusuna verilen cevapları teşkil eden Tablo 6 sütunu; daha çok “Kültürel Etkinliklerin Siirt Arapçası üzerindeki etkisi” ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu tablonun içerik analizine bakıldığında şunlar söylenebilir;

Tablo 6’da katılımcıların ortak özelliği “Siirt Tanıtım Günleri ve Siirt Dernek ve Vakıf Sayısının Arttırılması” Siirt Arapçası üzerinde olumlu etki yapacağı yönündedir. Örneğin hem C3 hem de A 5 kodlu katılımcılar vermiş oldukları bilgilerde bunu destekler niteliktedir. Söz konusu durum diğer katılımcılar içinde % 90 geçerlidir.

Tablo 6. Katılımcıların Görüşme Formundaki Önerileri ve Görüşleri

Katılımcı	Katılımcıların Görüşme Formundaki Önerileri ve Görüşleri
A 1	
A 2	İnsan içinde olduğu kabın şeklini alır. Bu şekilde olduğu süreçte de Siirt Arapçası yerine yaşadığı toplum diline ayak uyduruyor. Belki de bizim yapabileceğimiz tek ve en önemli şey dilimize aile arasında sahip çıkabilmek. Bu da ne kadar mümkün olabilirse...
A 3	Siirt Arapçasının konuşulabileceği ortamlar oluşturmak için etkinlikler düzenlenmelidir. Gelecek nesle Siirt Arapçasının bir yerel dil olarak korumanın önemi aktarılmalıdır.
A 4	...
A 5	Feshane’de yapılan “Siirt günleri” etkinliklerinin tanıtımı daha iyi yapılırsa çok güzel olur. Çoğu kişinin haberi bile olmadan etkinlikler bitiyor. Bence valiliğin tanıtım için daha fazla desteği olması lazım.
B1	Gurbette yaşayan Siirt Arap kökenli bir vatandaş olarak Siirt Arapçasının sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçmesi için çalışmalar yapılması gerektiğini düşünüyorum. Yoksa gelecek kuşaklara aktaracağımız bir dil kalmayacaktır. Kültür bir insanı hayata sıkı bağlayan etkenlerden biridir. Bizler yaşadığımız kültürde kendi düşüncelerimiz ve karakterimiz şekillenmektedir. Bizler kültürümüzün ortasında doğduk ve bu yüzden doğmuş olduğumuz kültürün yok olmaması için kültürümüzü ve dilimizi pekiştirecek, anımsatacak ve üzerimizde taşıyacağımız bir kültürün taşıyacağını yapmak isteriz.

B2	Öneri olarak “Siirt Tanıtım Günleri” gibi kültürel etkinliklerin Ankara’da da yapılmasını çok isterim. Umarım yetkililer gerekli adımları bir an önce atarlar.
B3	Bir Siirtli olarak Siirt Arapçasının daha çok konuşulmasını ve yurt genelinde daha da yaygınlaşmasını istiyorum. Bunun için de üzerimize ne düşerse yaparız. Bu çalışmayı yaptığımız ve bizim görüşlerimizi aldığımız için de ayrıca teşekkür ediyor, tüm hemşerilerime en içten selamlarımı iletiyorum.
B4	Herhangi bir önerim yok. Mülakat için ben teşekkür ederim.
B5	İnsan kültürel zenginliğin farkında olmalı ve buna sahip çıkması gerektiğini düşünmeye başladım.
C 1	Siirt Arapçasının yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması için Bir Siirt Arapça Sözlüğü Hazırlanabilir.
C 2	Hayır, tüm söyleyeceklerim bu kadar. Siirt Arapçasını bilimsel alana taşıdığımız için teşekkür ederim.
C 3	Görüş olarak şunu söyleyebilirim: İl düzeyinde yapılan “Siirt günleri” destekleyici bulup belediye, valilik belki de kültür bakanlığı tarafından daha çok desteklenirse eminim daha güzel bir kültürel aktivite olacak.
C 4	Yıllar geçtikçe Arapça konuşulma oranı gitgide azalmaktadır. Korkarım ki herhangi bir tedbir ya da çalışma yapılmaz ise yıllar sonra Siirt Arapçası yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle çalışmalarınızı destekliyorum. Her zaman yardıma hazır olduğumuzu belirtmek istiyorum.

Sonuç ve Öneriler

Siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı başka şehirlere göç etmiş olan Siirtli Arap ailelerin, Siirt Arapçasına ilişkin tutumları; *göç ettiği yıla, şehre, Siirt’te geliş-gitme sıklığına ve göç ettiği şehirdeki Siirtli nüfus oranına* bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Zaman ve dil arasındaki değişkenlik ilişkisine bakıldığında uzun yıllar önce Siirt’ten göç eden ailelerin Siirt Arapçasını konuşma, devam ettirme geleneğinin zayıfladığı görülmüştür. Özellikle göç eden bu ailelerin yeni nesilleri arasında bu dilin pekte konuşulmadığı sadece ailenin büyük fertleri tarafından kullanılan bir dil haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu ailelerin yeni nesilleri, ana dillerini öğrenme ve konuşma noktasında

isteksiz oldukları, yaşanan çevreye uyum sağlama çerçevesinde hareket ederek Siirt Arapçasından uzak durmayı tercih etmişlerdir.

Araştırmada önemli bir değişken olan mekân olgusu ise dil ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu bağlamda, araştırmamanın görüşme formuna katılan ailelerin büyük bir oranında ortak mekân vurgusu yapılmış, bu mekânlarda bir araya gelmenin ve ortak yaşam kültürünün oluşturulması Siirt Arapçasının konuşulması ve yaşatılması üzerinde olumlu etki oluşturacağı yönünde hem fikir olmuşlardır. Öte yandan mekân faktörünün Siirt Arapçası üzerinde olumsuz etki oluşturduğu yönünde tutumlara sahip olan aileler de olmuştur. Söz konusu bu durumu, yaşanan ortama uyum sağlama gerekliliğine bağlayarak izah etmişlerdir. Ortama uyum sağlayamayan aileler, ailedeki büyük fertler arasında Siirt Arapçasını konuşmaya devam etmişlerdir. Konuştukları dili bir sonraki kuşağa aktar(a)madıkları için Siirt Arapçası dar bir mekânda yaşamaya mahkûm edilmiştir. Bazı ailelerde ise ailenin büyük fertleri de dâhil olmak üzere Siirt Arapçası hiç konuşulmamaya başlanmış, unutulmaya yüz tutmuştur.

Siirt Arapçasının; Anadolu coğrafyasında yaşayan bir dil olarak varlığını devam ettirebilmesi için birtakım önlemlerin alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda Siirt Arapçası, kelime zenginliğini ve anlatım gücünü koruyup kuşaktan kuşağa aktarabilmek için şunlar önerilmektedir.

1. Siirt Arapçasının sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçmesi için çalışmaların yapılması (Kitap, Sözlük ve Makale v.s.),
2. Siirt tanıtım günlerinin birçok şehirde düzenlenmesi,
3. Siirt Arapçasının öğretilmesi ve yaşatılmasına yönelik kursların, projelerin hazırlanması,
4. Toplantı, Panel, Sempozyum ve Çalıştay gibi programlar düzenlenerek bilimsel alanlarda bu konuların tartışılması ve çözümler aranması.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. (1973), “*Anadili*”, **Türk Dili**, XXXI/ 285, Ankara, S.s.423-434.
- Aktaş, Ahmet. (2016), “*Göç ve Modernleşme Bağlamında Siirt’te Değişen Kent Kimliği*” **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3 • Sayı 2, S.s. 79-100.
- Doğanay, Hayati. (2014), **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, Pegem Akademi, Ankara.
- Kaplan, Mehmet. (2001), **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kuş, Elif. (2003), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi, Nicel mi?**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Başka Şehirlere Göç Etmiş Siirtli Arap Ailelerin Siirt Arapçasına İlişkin Tutumları

- Marshall, Gordon. (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.
- Meriç, Cemil. (1986), **Kültürden İrfana**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Özgüven, İbrahim Ethem. (1980), **Görüşme İlke ve Teknikleri**. İleri Matbaası, Ankara.
- Sencer, Muzaffer ve Irmak Yakut. (1984), **Toplum Bilimlerinde Yöntem**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- TDK (2017), Büyük Türkçe Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59f105b761e988.76157351. (ET: 25.10.2017)
- Türnüklü, Abbas. (2000), “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, Sayı:24, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, Ss.543-559.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. (2005), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Rummel, J. Francis. (1968), **Eğitimde Araştırmaya Giriş** (Çev: R. Taşçıoğlu), Ajans Türk Yayınları, Ankara.

ÜSTÜN ZEKÂLI/YETENEKLİ ÖĞRENCİLER İLE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÖĞRENCİLERİN DUYGUSAL ZEKÂ DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hakan SARIÇAM*

Fatma Firdevs ADAM KARDUZ**

Adnan ÖZBEY***

Zeliyha ÇELİK****

ÖZET

Bu çalışmanın amacı üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerini incelemektir. Çalışma, 137 (%51.70) üstün zekâlı/yetenekli ve 128 (% 48.3) normal gelişim gösteren öğrenciler olmak üzere toplam 265 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Nedensel karşılaştırma modeli kullanılan çalışmada, veriler Bar-On Duygusal Zekâ Testi Çocuk Formu (Bar-on DZT-ÇF) ile elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, bağımsız gruplar için t- testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 17 bilgisayar istatistiksel yazılım programı kullanılmış, önem düzeyi olarak $p < .05$ esas alınmıştır. Sonuç olarak üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin toplam duygusal zekâ puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin toplam duygusal zekâ puanından yüksek bulunmuş ancak arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler: Üstün Zekâlı, Özel Yetenekli, Duygusal Zekâ, BİLSEM

* Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, hakan.saricam@dpu.edu.tr

** Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, karduzfirdevs@gmail.com

*** Dr. adnanozbey@hotmail.com

**** Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,zeliyhacelik@gmail.com

THE COMPARISON OF EMOTIONAL INTELLIGENCE LEVELS BETWEEN GIFTED/TALENTED STUDENTS AND AVERAGE STUDENTS

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the emotional intelligence levels of gifted/talented students and average students. The present research was carried out with a convenient sample of 265 students, 137 of whom (51.70%) were in gifted and talented children and 128 average students (48.3). In the study, the causal comparison model was used, and the data was obtained with the Bar-On Emotional Intelligence Test Child Form (EQi: YV). Frequency, percentage, mean, independent samples t-test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Kruskal-Wallis H test were used to analyze the data. Data of the study were analyzed through SPSS 17 computer statistical package program, and Significance level was considered $p < .05$. As a result, there is no statistical difference between the total emotional intelligence score of students in science and arts center and total emotional intelligence score of students in other schools.

Key Words: Gifted, Talented, Emotional Intelligence, Science and Art Center

GİRİŞ

Ülkemizde toplumun hemen her kesiminden insanlar tarafından başarı anlayışı; öğrencinin sınavda kaç net yaptığı, ilk 10'a girip girmediği veya derece yapıp yapmadığı ile belirlenir hale gelmiştir. Bu bağlamda günümüz öğrencileri için “akademik başarı için kodlanmış robotlar” ifadesini kullanmak pek de yanlış olmayacaktır. Çünkü bireyin bilişsel yetenekleri duygusal potansiyelinden daha fazla değer görmektedir (Goleman, 1995). Benzer durum öğrencinin zekâ katsayısı (IQ=Intelligence Quotient) ve duygusal zekâ katsayısı (EQ=Emotional Quotient) için de söylenebilir. Öğrencinin ne kadar mutlu huzurlu ve sağlıklı bir ruh haline sahip olduğu önemsenmemekle birlikte akademik başarının zaten bunları sağlayacağı yanılığısı hâkimdir. Fakat bu yanılığının aksine birey kendini ne kadar iyi tanırsa, potansiyelinin, kapasitesinin, duygularının farkındalığı ve kişisel bilinci yüksek olur. Kendini kabul, kendine güven, insani ilişkilerde dengeli olma, olumlu ben mesajlarını kullanma duygusal öz-bilinç gibi becerileri de geliştirdiği takdirde akademik başarı kendi potansiyeli doğrultusunda gelecektir (Brackett & Geher, 2006; Brackett, Mayer, & Warner, 2004; Brackett, Rivers, & Salovey, 2011; Costa & Faria, 2015; Malik & Shujja, 2013; Rode ve diğ., 2007).

Duygusal zekâ, biliş ve duygu mekanizmasının yaratıcı birleşiminden ortaya çıkar. Duygu sistemi bilişsel kapasiteyi artırırken, bilişsel sistem duygular hakkında soyut akıl yürütmeyi gerçekleştirir (Bellamy, Gore, & Sturgis, 2005). Giderek karmaşıklaşan bilgi toplumunda, duygusal olarak daha sağlıklı ve üretici bireylerden oluşan bir toplum oluşumunu sağlayacak nesilden daha etkili ve farklı özellikler beklenmektedir (Zeidner, Matthews, & Roberts, 2004). Yaşamsal sosyal ve duygusal işlevselliği gelişmiş, mesleki ve kişilerarası ilişkileri dengeli, yetkin ve özerk olabilen bir birey profili sağlayabilmek için eğitimi, yaşamın bir parçası değil, yaşamın kendisi olarak görmek gerekmektedir (Humphrey, Curran, Morris, Farrell, & Woods, 2007; Salovey & Mayer, 2004). Bir başka ifadeyle esas amaç öğrencilerin bütünüyle eğitilmesidir. Bu açıdan bakıldığında duygusal zekânın eğitime entegre edilmesi öğrencilerin eğitimle edindikleri bazı sosyo-duygusal becerileri yaşamın farklı alan ve düzeylerinde kullanabilmelerini sağlayacaktır (Elias, Zins, Gaczyk, & Weissberg, 2003). Üstün zekâli ve yetenekli öğrenciler başarılı olmak için baskı görme veya başarısız olma korkusu gibi günlük zorluklarla karşı karşıya kalırlar. Bu güçlüklerle başarılı bir şekilde baş etme konusunda duygusal yeterlilik gerektirir (Bellamy, Gore, & Sturgis, 2005).

Duygusal zekâ; kişinin kendisinin ve başkalarının sahip olduğu duyguları izleyebilme, bunlar arasında ayırım yapabilme ve bu bilgileri kendi düşünce ve

davranışlarına yön vermek için kullanabilme yeteneğini içeren sosyal zekânın bir tipidir (Salovey & Mayer, 1990). Duygusal zekâlarını etkin bir biçimde kullanabilen bireylerin, toplumsal uyumu daha fazla, kişiler arası etkileşimi daha iyi ve sosyal kabulü daha yüksektir. Bir başka ifadeyle bu bireyler ilişkilerinde daha samimi, ikna kabiliyetleri yüksek, karşısındakileri etkileyebilen, hitabet sanatını iyi kullanabilen, kendini başkalarına dinletebilen, başkalarını dinleyen, empati kurabilen, sosyal işbirliğine yatkın bireylerdir (Goleman, 1995; 1998). Bar-On (2000; 2006) duygusal zekâ yerine duygusal-sosyal zekâ (DSZ) kavramını kullanmayı tercih etmiş; duygusal-sosyal zekâyı, etkin/etkili bir şekilde günlük yaşam gereksinimlerini karşılamak, başkalarıyla iletişime geçmek, kendimizi ve başkalarını anlamak, kendimizi ifade etmek için kullandığımız sosyal ve duygusal yetenekler, beceriler ve kolaylaştırıcıların karşılıklı etkileşiminden ortaya çıkmış tipik bir zekâ örneği olarak ifade etmiştir. Duygusal zekâ, normal zekâdan (mantıksal akıl) farklı karakteristik yapıya sahip olup hayat boyu gelişimini sürdürebilmektedir (Yeşilyaprak, 2001). Bir öğrencinin ruh hali ya da duyguları ve bunların yönetilme biçimlerinin, yaratıcı ve entelektüel yetkinlikleri ile kişiler arası sağlıklı ilişkiler kurma ve bunları sürdürme becerileri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Duygular geleneksel inanışların aksine, etkili bilişsel işlem yapma yeteneğini bastırmazlar; daha ziyade, bir insanı eleştirel duygusal boyutlarıyla bağlayan bir filtre görevi görürler. Bu duygularla temas halinde bulunmak, bireylerin problemleri daha kapsamlı analiz etme ve anlama yeteneğini artırabilir, böylece onların entelektüel yeteneklerini olumlu yönde etkileyebilir (Bellamy, Gore & Sturgis, 2005).

Pozitif veya negatif olsun bütün duygular bireyin yaşamını farklı şekilde etkilemektedir. Pozitif duygular bireylerin yaratıcılıklarını geliştirirken (Salovey & Mayer, 1999: 199), negatif duygular ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir (Smits, De Boeck, Kuppens, & Van Mechelen, 2002). Fakat her duygu bizi bir şekilde hareket etmeye hazırlar; her biri insan hayatında tekrarlanan güçlüklerle baş edebilecek şekilde ya da tam tersi bizi yönlendirir (De Boeck, & Smits, 2006; Goleman, 1998: 30). Mayer, Perkins, Caruso ve Salovey'in (2001) yaptığı bir araştırmada, duygusal zekâ düzeyi yüksek olan ergenlerin kendilerinin ve karşılarındakilerin duygularını daha iyi tanımladıkları, bunu davranışlarını yönlendiren bir bilgi olarak kullandıkları, daha düşük duygusal zekâlılara göre akran baskısıyla daha iyi mücadele ettikleri saptanmıştır. Diğer taraftan Checa ve Fernández-Berrocal (2015), Furnham (2016), Leana ve Köksal (2007), Petrides, Pérez-González ve Furnham (2007), Van der Zee, Schakel ve Thijs (2002) duygusal zekâ ile normal zekâ arasında istatistiksel olarak pozitif anlamlı ilişki bulamamışlardır.

Koçak ve İçmenoğlu (2012) yaşam doyumu, yaratıcılık ve yaşamın birçok alanında başarılı olmak için IQ seviyesinin yüksek olmasının yeterli olmadığı, duygusal zekânın da gerekli olduğunu aktarmışlar. Furnham (2016) ise çocuklar ve ergenler dışarıdan desteklenmez ise IQ ve EQ puanlarının yüksek olmasının bir anlam ifade etmeyeceğini vurgulamıştır.

Toplumların yükselmesinde ve gelişmesinde, sanat, eğitim, bilim ve teknoloji gibi alanlarda üstün yetenekli bireylerin katkısı göz ardı edilemez bir gerçektir (Ciğerci, 2006). Üstün zekâlı/yetenekli ve üstün zekâlı öğrencilerin kendilerini ifade edebilecekleri, başkalarının anlaşılacakları, sosyal ilişkilerde ve duygusal paylaşımlarda bulunabilecekleri ortamların oluşturulması ve bu ortamların desteklenmesi gerekmektedir (Koç, 2015).

Araştırmanın amacı

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin sosyal ve zihinsel gelişimi ile yakından ilgili olan duygusal zekâ düzeyinin üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrenciler arasındaki farkın olup olmadığı incelenmeye değer bir çalışma konusu olarak düşünülmüştür. Uyaroğlu (2011) üstün yetenekli öğrencilerin duygusal zekâ puanları normal öğrencilerden daha yüksek olduğunu, çünkü üstün yetenekli öğrenciler bu alanla ilgili eğitim ve rehberlik aldığını iddia etmiştir. Yapılan bu çalışmada bu iddianın aksi düşünülmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde duygusal zekâ kavramının farklı okul türleri arasındaki karşılaştırmayı yapan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada ayrıca üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerini etkileyeceği düşünülen cinsiyet değişkeninin de incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacı üstün yetenekli/zekâlı öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrenciler arasındaki duygusal zekâ düzeylerini incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark var mıdır?
2. Cinsiyet değişkeninin üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
3. Üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin özel eğitim alma süresinin öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerine istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi var mıdır?

YÖNTEM

Bilim ve Sanat Merkezine devam eden 3.-12. sınıf üstün zekâli/yetenekli öğrenciler ile Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk, orta ve lise kademelerinde aynı sınıf düzeyinde eğitim gören öğrencilerin duygusal zekâ puanlarının arasındaki farklılıkları saptamak amacıyla yapılan bu çalışmada nedensel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma, araştırma yapılan konuyu, bu konuda farklılaşan en az iki grubu birbiriyle karşılaştırarak inceleyen bir ilişkiyel tarama yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2016).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Sakarya ilinde üstün yetenek/zekâ tanısı almış (130 IQ ve üzeri) normal okullarının yanı sıra BİLSEM'e devam eden 137 öğrenci ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk, orta ve lise düzeyinde aynı sınıf kademelerinde eğitim gören 128 öğrenci olmak üzere toplam 265 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Üstün yetenekli öğrencilerin 70'i erkek 67'si kız, normal gelişim gösterenlerin 74'ü erkek 52'si kız öğrencidir.

Veri Toplama Araçları

Üstün zekâli/yetenekli öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerini saptamak amacıyla Bar-On ve Parker (2000) tarafından geliştirilen ve Köksal'ın (2007) Türkçe'ye uyarladığı "Duygusal Zekâ Testi Çocuk Formu (EQi:YV)" ve doğum tarihi, sınıf düzeyi, cinsiyeti sorularını içeren Kişisel Bilgi Formundan yararlanılarak veri toplanmıştır.

Bar-On Duygusal Zekâ Testi: 7-18 yaşları arasındaki çocuk ve gençlere uygulanabilecek, toplam 60 maddeden oluşan bir kâğıt kalem testidir. Bar-On Duygusal Zekâ Testi Çocuk Formu (EQi:YV), Bar-On'un duygusal ve sosyal zekâ modeli üzerine temellendirilmiştir. Aynı testin yetişkin formu en yaygın kullanılan duygusal zekâ testlerindenidir. Bar-On Modeline göre, duygusal zekâ, zekânın kişisel, sosyal ve duygusal yönleriyle ilgilidir. Maddeler 4'lü derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Test ortalama 20-25 dk sürmektedir. Ölçeğin toplam 6 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar, Bireylerarası (Interpersonal), Birey içi (Intrapersonal), Stres Yönetimi (Stress Management), Uyum yeteneği (Adaptability), Genel Ruh Hali-Mizaç (General Mood), Olumlu Etki (Positive Impression). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ölçeğin bütünü için $\alpha = .91$, Bireylerarası alt boyutu için $\alpha = .80$, Birey içi alt boyutu için $\alpha = .62$, Stres Yönetimi alt boyutu için $\alpha = .68$, uyum alt boyutu için $\alpha = .85$, Genel Ruh Hali alt boyutu için $\alpha =$

.85, Olumlu Etki alt boyutu için $\alpha = .63$ olarak hesaplamıştır. Testin, 6, 15, 21, 26, 28, 35, 37, 46, 49, 53, 54, 58 numaralı maddeler olumsuz ifadeler oldukları için ters puanlanmaktadır.

İşlem

Nedensel karşılaştırma yapabilmek için çalışılacak konu, değişken ve hipotezlerin seçiminde çok hassas olunmalı ve alan yazına hâkim olunmalıdır (Sal-kind, 2010). Bu doğrultuda çalışmaya başlanmadan önce problem durumu belirlenip hipotezler oluşturulmuştur. Daha sonra ana değişkeni değerlendiren (duygusal zekâ) ölçek ve demografik bilgilerin olduğu bir uygulama formu hazırlanıp rehber öğretmenler aracılığıyla 3 farklı kurumda ders dışı etkinliklerde öğrencilere uygulama yapılmıştır. Özellikle bilim sanat merkezindeki öğrencilere ait uygulama merkez rehber öğretmenin ilgili yıllık plan çalışmaları doğrultusunda yapılmıştır. Daha sonra toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve analiz işlemlerine geçilmiştir. Analizler yapılırken Shapiro-Wilk (SW) testi ile verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediğine bakılmış, normal dağılımı bozan 6 öğrenci çalışma dışında bırakılmıştır. Bundan dolayı üstün yetenek/zekâ tanısı alıp almama, cinsiyet, kurum karşılaştırmalarında bağımsız gruplar t testi ve ANOVA gibi parametrik testler kullanılmıştır. Fakat üstün yetenekli-zekâlı öğrencilerin özel eğitim alma yıllarına göre duygusal zekâ düzeylerini karşılaştırmak için veriler normal dağılım sergilemediğinden parametrik olmayan Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Verilerin yorumlanmasında %95 güven aralığı ($p < .05$) esas alınmıştır.

BULGULAR

1. Üstün yetenek/zekâ tanısı alıp almamaya göre duygusal zekâ düzeylerinin karşılaştırması

Üstün yetenek-zekâ tanısı alıp almamaya göre öğrencilerin duygusal zekâ puanlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin üstün yetenekli/zekâli tanısı alıp almamasına göre duygusal zekâ puanlarının karşılaştırmasına yönelik t testi sonuçları

	Üstün yetenek	N	\bar{X}	Ss	t	p
Bireyler arası	Evet	137	39.46	5.59	1.59	.11
	Hayır	128	38.30	6.24		
Birey içi	Evet	137	14.26	2.39	1.42	.16
	Hayır	128	13.87	2.15		
Stres yönetimi	Evet	137	27.80	6.16	-.70	.48
	Hayır	128	28.33	6.02		
Uyum yeteneği	Evet	137	32.74	6.32	4.59**	.00
	Hayır	128	29.09	6.63		
Ruh hali	Evet	137	43.47	6.35	.60	.48
	Hayır	128	42.98	6.83		
Olumlu etki	Evet	137	13.50	3.31	-.98	.33
	Hayır	128	13.90	3.24		
Duygusal zekâ	Evet	137	171.17	19.19	1.89	.06
	Hayır	128	166.63	19.64		

**p<.01

Tablo 1 incelendiğinde üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin bireyler arası etkileşim beceri puan ortalamaları (\bar{X} =39.46) normal öğrencilerin bireyler arası etkileşim beceri puan ortalamalarından (\bar{X} =38.30) yüksektir. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (t=1.59 p>.05). Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin birey içi (öz duygusal farkındalık) puan ortalamaları (\bar{X} =14.26) normal öğrencilerin birey içi (öz duygusal farkındalık) puan ortalamalarından (\bar{X} =13.87) yüksektir. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (t=1.42 p>.05). Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin stres yönetimi puan ortalamaları (\bar{X} =27.80) normal öğrencilerin stres yönetimi puan ortalamalarından (\bar{X} =28.33) düşüktür. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (t=-.70 p>.05). Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin uyum yeteneği puan ortalamaları (\bar{X} =32.74) normal öğrencilerin uyum yeteneği puan ortalamalarından (\bar{X} =29.09) yüksektir. Aynı zamanda bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır (t=4.59 p<.01). Üstün yetenekli/zekâli öğren-

Üstün Zekâli/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

cilerin genel ruh hali puan ortalamaları ($\bar{X}=43.47$) normal öğrencilerin genel ruh hali puan ortalamalarından ($\bar{X}=42.98$) yüksektir. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=.60$ $p>.05$). Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin olumlu etki puan ortalamaları ($\bar{X}=13.50$) normal öğrencilerin olumlu etki puan ortalamalarından ($\bar{X}=13.90$) düşüktür. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=-.98$ $p>.05$). Son olarak üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları ($\bar{X}=171.17$) normal öğrencilerin genel ruh hali puan ortalamalarından ($\bar{X}=166.33$) yüksektir. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=1.89$ $p>.05$).

2. Kuruma göre duygusal zekâ düzeylerinin karşılaştırması

Özel eğitim ve normal eğitim öğretim yapılan kuruma göre öğrencilerin duygusal zekâ puanlarını karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kuruma göre öğrencilerin duygusal zekâ puanlarına yönelik tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Bireylerarası	Gruplar arası	402.52	2	201.26	5.94**	.00
	Grup içi	8838.51	262	33.86		
	Toplam	9241.030	263			
Birey içi	Gruplar arası	21.84	2	10.92	2.11	.12
	Grup içi	1353.79	262	5.17		
	Toplam	1375.64	263			
Stres yönetimi	Gruplar arası	228.25	2	114.12	3.13*	.04
	Grup içi	9555.90	262	36.47		
	Toplam	9784.15	263			
Uyum yeteneği	Gruplar arası	1178.25	2	589.13	14.39**	.00
	Grup içi	10681.50	262	40.92		
	Toplam	11859.76	263			
Ruh hali	Gruplar arası	177.99	2	88.99	2.08	.13
	Grup içi	11189.45	262	42.87		
	Toplam	11367.44	263			
Olumlu etki	Gruplar arası	47.60	2	23.80	2.24	.11
	Grup içi	2786.64	262	10.64		
	Toplam	2834.242	263			
Duygusal zekâ	Gruplar arası	2484.11	2	1242.06	3.32*	.04
	Grup içi	96811.64	262	373.79		
	Toplam	99295.76	263			

* $p<.05$; ** $p<.01$

Üstün Zekâli/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin eğitim-öğretim yerine göre birey içi (öz duygusal farkındalık), genel ruh hali ve olumlu etki puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmamaktadır (sırasıyla $F=2.11$, 2.08 , 2.24 $p>.05$). Diğer taraftan öğrencilerin eğitim-öğretim yerine göre bireyler arası etkileşim becerisi, stres yönetimi, uyum yeteneği ve duygusal zekâ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmaktadır (sırasıyla $F=5.94$ $p<.01$, $F=3.13$ $p<.05$, $F=14.39$ $p<.01$, $F=3.32$ $p<.05$). Bu farklılıklara ilişkin be-timleyici bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kuruma göre öğrencilerin duygusal zekâ puanlarına yönelik LCD post Hoc sonuçları

	Eğitim-öğretim yeri	N	\bar{X}	Ss	Fark
Bireyler arası	1.BİLSEM	137	39.46	5.58	1-2**
	2.Anadolu Lisesi	51	36.37	6.67	
	3.Özel okul	77	39.57	5.62	2-3**
Birey içi	1.BİLSEM	137	14.26	2.39	1-3*
	2.Anadolu Lisesi	51	14.23	1.99	
	3.Özel okul	77	13.62	2.22	
Stres yönetimi	1.BİLSEM	137	27.80	6.16	1-2*
	2.Anadolu Lisesi	51	29.90	6.68	2-3**
	3.Özel okul	77	27.29	5.33	
Uyum yeteneği	1.BİLSEM	137	32.74	6.32	1-2**
	2.Anadolu Lisesi	51	27.22	7.10	2-3**
	3.Özel okul	77	30.32	6.03	
Ruh hali	1.BİLSEM	137	43.47	6.35	-
	2.Anadolu Lisesi	51	41.58	7.60	
	3.Özel okul	77	43.90	6.15	
Olumlu etki	1.BİLSEM	137	13.50	3.31	-
	2.Anadolu Lisesi	51	13.23	3.21	
	3.Özel okul	77	14.34	3.19	
Duygusal zekâ	1.BİLSEM	137	171.17	19.19	1-2*
	2.Anadolu Lisesi	51	162.92	23.08	
	3.Özel okul	77	169.04	16.77	

* $p<.05$; ** $p<.01$

Tablo 3 incelendiğinde BİLSEM'e devam eden öğrencilerin bireyler arası etkileşim becerisi, uyum yeteneği ve duygusal zekâ puan ortalaması Anadolu Lisesi öğrencilerinden yüksektir. Aynı zamanda bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Bununla birlikte BİLSEM'e devam eden öğrencilerin birey içi (öz duygusal farkındalık) puan ortalaması özel okula giden öğrencilerden istatistiksel olarak

anlamli bir şekilde daha yüksektir. Diğer taraftan Anadolu Lisesi öğrencilerinin stres yönetimi puan ortalaması BİLSEM ve özel okula giden öğrencilerin puan ortalamasından istatistiksel olarak anlamli bir şekilde daha yüksektir.

3. Cinsiyete göre duygusal zekâ düzeylerinin karşılaştırması

Cinsiyete göre öğrencilerin duygusal zekâ puanlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4 ve 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tüm öğrencilerde cinsiyete göre duygusal zekâ puanlarının karşılaştırmasına yönelik t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	p
Bireyler arası	Erkek	144	38.04	5.98	2.59*	.01
	Kız	121	39.92	5.73		
Birey içi	Erkek	144	13.92	2.28	-1.15	.25
	Kız	121	14.25	2.28		
Stres yönetimi	Erkek	144	28.26	5.92	.60	.55
	Kız	121	27.81	6.30		
Uyum yeteneği	Erkek	144	30.93	6.50	-.10	.92
	Kız	121	31.02	6.98		
Ruh hali	Erkek	144	44.13	5.97	2.44*	.02
	Kız	121	42.17	7.10		
Olumlu etki	Erkek	144	13.89	3.39	1.05	.29
	Kız	121	13.46	3.13		
Duygusal zekâ	Erkek	144	169.32	18.97	.32	.75
	Kız	121	168.55	20.19		

*p<.05

Tablo 4 incelendiğinde tüm öğrenciler arasında kız öğrencilerin bireyler arası etkileşim becerisi puan ortalaması (\bar{X} =39.92) erkek öğrencilerden (\bar{X} =38.04) istatistiksel olarak anlamli bir şekilde yüksektir (t=2.59 p<.05). Bununla birlikte tüm öğrenciler arasında kız öğrencilerin birey içi (öz duygusal farkındalık) ve uyum yeteneği puan ortalamaları erkek öğrencilerin puan ortalamalarından yüksek olsa da bu farklar istatistiksel olarak anlamli değildir. Diğer taraftan tüm öğrenciler arasında erkek öğrencilerin genel ruh hali puan ortalaması (\bar{X} =44.13) kız öğrencilerden (\bar{X} =42.17) istatistiksel olarak anlamli bir şekilde yüksektir (t=2.44 p<.05). Bununla birlikte tüm öğrenciler arasında erkek öğrencilerin stres yönetimi, olumlu etki ve duygusal zekâ puan ortalamaları kız öğrencilerden yüksek olsa da bu farklar istatistiksel olarak anlamli değildir.

Üstün Zekâli/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

Tablo 5. Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerde cinsiyete göre duygusal zekâ puanlarının karşılaştırmasına yönelik t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	p
Bireyler arası	Erkek	67	38.40	5.92	-2.19*	.03
	Kız	70	40.48	5.08		
Birey içi	Erkek	67	14.21	2.25	.26	.80
	Kız	70	14.31	2.53		
Stres yönetimi	Erkek	67	28.03	5.79	.42	.67
	Kız	70	27.59	6.54		
Uyum yeteneği	Erkek	67	32.29	6.53	-.81	.42
	Kız	70	33.17	6.14		
Ruh hali	Erkek	67	44.25	6.20	1.42	.16
	Kız	70	42.71	6.44		
Olumlu etki	Erkek	67	13.75	3.51	.84	.40
	Kız	70	13.27	3.13		
Duygusal zekâ	Erkek	67	170.89	19.60	-.16	.87
	Kız	70	171.43	18.93		

**p<.01

Tablo 5 incelendiğinde üstün yetenekli/zekâli kız öğrencilerin bireyler arası etkileşim beceri puan ortalamaları (\bar{X} =40.48) üstün yetenekli/zekâli erkek öğrencilerin bireyler arası etkileşim beceri puan ortalamalarından (\bar{X} =38.40) yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır (t=2.19 p<.05). Bununla birlikte üstün yetenekli/zekâli kız öğrencilerin birey içi (öz duygusal farkındalık), uyum yeteneği ve duygusal zekâ puan ortalamaları erkek öğrencilerin puan ortalamalarından yüksek olsa da bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer taraftan üstün yetenekli/zekâli erkek öğrencilerin stres yönetimi, ruh hali ve olumlu etki puan ortalamaları üstün yetenekli/zekâli kız öğrencilerden yüksek olsa da bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

4. Özel eğitim alma süresine göre duygusal zekâ puanlarının karşılaştırılması

Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin özel eğitim alma süresine göre duygusal zekâ puanlarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin özel eğitim alma süresine göre duygusal zekâ puanlarının karşılaştırmasını ilişkin Kruskal-Wallis testi sonuçları

	Bireylerarası	Birey içi	Stres yönetimi	Uyum yeteneği	Ruh hali	Olumlu etki	Duygusal zekâ
Ki-kare	12.23	11.45	1.86	14.20	15.28	13.37	15.46
sd	7	7	7	7	7	7	7
p	.09	.12	.97	.05	.03*	.06	.03*

*p<.05

Tablo 6 incelendiğinde üstün yetenekli/zekâli öğrencilerin genel ruh hali ve duygusal zekâ puanları özel eğitim alma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır (Sırasıyla $\chi^2=15.28$ p<.05; $\chi^2=15.46$ p<.05). Gruplar arasında hangi yıllarda farklılıklar olduğunu tespit etmek için ortalama sıra puanlarına bakılmıştır. Genel ruh hali ortalama sıra puanları BİLSEM’de 1.yıl=82.80 puan, BİLSEM’de 2.yıl=68.28 puan, BİLSEM’de 3.yıl=85.05 puan, BİLSEM’de 4.yıl=79.65 puan, BİLSEM’de 5.yıl=55.52 puan, BİLSEM’de 6.yıl=63.81 puan, BİLSEM’de 7.yıl=45.13 puan, BİLSEM’de 8.yıl=45.35 puan olarak bulunmuştur. Toplam duygusal zekâ ortalama sıra puanları BİLSEM’de 1.yıl=83.23 puan, BİLSEM’de 2.yıl=67.83 puan, BİLSEM’de 3.yıl=85.20 puan, BİLSEM’de 4.yıl=77.50 puan, BİLSEM’de 5.yıl=53.75 puan, BİLSEM’de 6.yıl=56.03 puan, BİLSEM’de 7.yıl=50.38 puan, BİLSEM’de 8.yıl=58.70 puan olarak hesaplanmıştır. Bireyler arası etkileşim becerisi ortalama sıra puanları 1.yıl=80.84, 2.yıl=78, 3.yıl=79.90, 4.yıl=71.67, 5.yıl=56.13, 6.yıl=54.53, 7.yıl=54.13, 8.yıl=76.60 olarak, birey içi (öz duygusal farkındalık) ortalama sıra puanları 1.yıl=57.97, 2.yıl=62.33, 3.yıl=85.95, 4.yıl=71.54, 5.yıl=83.04, 6.yıl=60.50, 7.yıl=83.88, 8.yıl=83.65 olarak, stres yönetimi ortalama sıra puanları 1.yıl=68.20, 2.yıl=66, 3.yıl=64, 4.yıl=76.38, 5.yıl=74.85, 6.yıl=68.37, 7.yıl=68.50, 8.yıl=58.75 olarak, uyum yeteneği ortalama sıra puanları 1.yıl=82.72, 2.yıl=61.61, 3.yıl=89.30, 4.yıl=73.08, 5.yıl=51.39, 6.yıl=61.71, 7.yıl=54.88, 8.yıl=59.50 olarak, olumlu etki ortalama sıra puanları 1.yıl=84.34, 2.yıl=77.56, 3.yıl=85.10, 4.yıl=60.81, 5.yıl=54.63, 6.yıl=59.66, 7.yıl=68.50, 8.yıl=61.30 olarak hesaplanmıştır.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın temel amacı üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrenciler arasındaki duygusal zekâ düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırma bulgusuna göre, üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin “uyum” alt boyut puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin puanından daha yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak da anlamlıdır. Bunun nedeninin üstün zekâlı/yetenekli bireylerin insani ilişki ve iletişimde zorluk yaşamamaları, kendilerini doğru bir şekilde ifade etme becerisine sahip olmaları, çevreye olan ilgileri ve davranışlarının sorumluluğunu almaktan çekinmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. “Uyum” boyutu, günlük yaşamla ilgili değişimleri yönetme becerilerini içerir. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen çalışmalara rastlanmıştır. Lee ve Olszewski-Kubilius (2006), Schwean ve diğ. (2006), Al-Onizat’ın (2012), çalışmalarına göre üstün yetenekliler günlük yaşamda daha uyumlu, esnek ve gerçekçi bireylerdir. Başka ifadeyle üstün yetenekliler, günlük yaşamdaki değişimlere daha hazırlıklıdır (Metha & McWhirter, 1997; Parker, 1996).

Üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olması beklenmekteydi. Çalışmanın bulgularında üstün zekâlı/ yetenekli öğrencilerin genel duygusal zekâ puanı ile normal gelişim gösteren öğrencilerin genel duygusal zekâ puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ancak üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin genel duygusal zekâ puanları normal gelişim gösteren öğrencilerden yüksektir. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen çalışmalara rastlandığı gibi tam tersi bulgular da bulunmaktadır. Alandaki ilk çalışmalar (Hollingworth, 1926;1942) sosyal ve duygusal yönden üstün yetenekli öğrencilerin normal gelişim gösteren öğrencilere kıyasla daha fazla problem yaşayabileceğine dair bir inanç oluşturmuştur. Bu durum üstün yetenekli bireylerin akranlarına göre aşırı duyarlı bir yapıya sahip olmalarından kaynaklandığı kabul edilmektedir (Bickley, 2001). Bu bilgilerden yola çıkarak üstün zekâlı/yeteneklilerin duygusal zekâ düzeyinin düşük olma ihtimalinden bahsedilebilir. Ancak alandaki çalışmalara bakıldığında bir takım çalışmalar (Parker ve diğ., 2006; Al-Onizat, 2012; Derksen, Kramer, & Katzko, 2002; Uyaroglu, 2011; Kaya ve diğ., 2016) üstün yetenekliler lehine anlamlı düzeyde yüksek bulgulara ulaşırken bazı çalışmalar (Akca, 2010; Eisazadegan ve diğ., 2013; Jenaabadi, Marziyeh, & Dadkan, 2015; Özdemir, 2006; Shuler, 2004) anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Özbey (2016), Özbey ve Sarıçam (2016) araştırmasında üstün yeteneklilerin akade-

mik yönden olduğu gibi sosyal yönden de yüksek potansiyele sahip olduklarını, bu potansiyelin gelişmesi için bazı koşulların gerektiğini belirtmiştir. Öncelikle üstün yetenekliler, akademik potansiyellerini sergilemeli ve bu alanda doyum yaşamalıdır. Nitekim Al-Onizat (2012) akademik kapasitenin/doyumun üstün yetenekli öğrencilere özgüven ve benlik saygısı kazandırdığı, bunun sonucunda üstün yeteneklilerin sosyal ilişkilerde başarılı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Özbey'in (2016) belirttiği diğer bir koşul ise çevre şartlarının (aile, arkadaş, eğitim kurumu vs.) uygun olmasıdır. Üstün yetenekliler için arkadaş çevresi önemlidir. Çevresinden onay görmediğine dair hisler üstün yetenekli öğrencilere yalnızlık duygusu yaşatır (Daniels & Piechowski, 2009). Gross'un (2002) belirttiği üzere üstün yeteneklilerde arkadaş seçiminde zekâ yaşı ve nitelik olarak kendisine yakın bireylere doğal bir yönelim vardır. Bundan dolayı zihinsel olarak akranlarıyla belirli zaman dilimlerinde dahi birlikte olmaları sosyal onay almalarını sağlayacaktır. Nitekim Koç (2015) yaptığı çalışmada özel yeteneklilerin %78,33'ü bilim ve sanat merkezindeki arkadaşlarının ve %66,66'sı öğretmenlerinin kendilerini anladıkları yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu şekilde arkadaş ve eğitim ortamının, üstün yeteneklilerin sosyal uyumlarını etkilediği söylenebilir. Diğer bir etkili unsur aile çevresidir. Bickley'e (2001) göre ebeveynlerin göstereceği güçlü destek olmadan, başkaları tarafından kabul edildiğini hissetmeden bu çocuklardan bazıları okulda başarılı olamayabilir. Koç (2015) üstün yetenekli öğrencilerin aileleri tarafından anlaşıldıkları; düşüncelerine değer verildiği, önemsendikleri ve yetenekleri doğrultusunda eğitim aldıklarını saptamıştır. Netice olarak, duygusal zekâ geliştirilebilir bir özelliktir ve akademik zekâ ile güçlü bir ilişkiye sahiptir. Üstün yetenekli bireylerde potansiyel olarak bulunmakla birlikte şartlar elverişli olduğu derecede gelişim gösterecektir (Grossberg & Cornell, 1988).

Duygusal Zekâ Değerlendirme Ölçeği alt boyutları puanlarına göre çalışmanın bulguları, duygusal zekânın üç alt boyutunda (bireyler arası, birey içi, uyum yeteneği alt boyutlarında), üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin puanları normal öğrencilerden, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da, daha yüksek çıkmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin "bireyler arası" alt boyut puanı normal öğrencilerin puanından daha yüksek bulunmuştur ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bunun nedeninin üstün zekâlı/yetenekli bireylerin iletişim becerilerinin, kendini ifade etme yeteneklerinin, dili kullanma becerilerinin yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bulunduğu ortamda akademik başarısı ve yetenekleri ile öne çıkarak doğal olarak liderlik vazifesini üstlenebilme yetisinden kaynaklandığı da düşünülebilir. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen

çalışmalara rastlandığı gibi tam tersi bulgular da bulunmaktadır. Schwean ve diğ. (2006), Olszewski-Kubilius (2006) araştırmalarında “bireyler arası” alt araştırma bulgusuyla benzer sonuçlar tespit etmişlerdir. Al-Onizat (2012), üstün yetenekliler ile normal gelişim gösteren öğrenciler arasında “bireyler arası” alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır. Kişiler arası boyut, duyguları anlama, ayırt etme becerisinin yanında davranışları kavrama ve ilişkileri yönlendirmek için gerekli bilgi ve beceriyi içerir (Bar-On, 2000). Araştırma bulgusu üstün yetenekliler lehine yüksek çıkmış olmakla birlikte literatürdeki çalışmalar üstün yetenekli bireylerin çevreyle ilişkilerinde, bireylerin duygularını anlama ve ilişkilere yön verme konusunda bazen sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Nail & Evans, 1997; Helt, 2008). Araştırma bulgusu ve literatürdeki çalışmalara dayanarak hipotezin doğrulandığı söylenebilir.

Çalışmanın bulgularına göre üstün yetenekli/zekâlı öğrencilerin “birey içi” alt boyut puanı normal öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ancak üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin puanından daha yüksek bulunmuştur. Bunun nedeninin üstün yetenekli bireyler kendilerini, duygularını daha iyi tanıdıkları ve ihtiyaçlarını ifade etmekte daha başarılı olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalara rastlanmıştır. Zahed-Babelan ve Moenikia (2010) “birey içi” alt boyutlarında akademik yönden başarılı öğrenciler lehine pozitif bulgulara ulaşırken Al-Onizat (2012) üstün yetenekli öğrencilerle normal gelişim gösteren öğrenciler arasında birey içi alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır.

Çalışmanın diğer bulgusuna göre, üstün yeteneklilerin “stres yönetimi” alt boyut puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin puanından daha düşük bulunmuş ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Elde edilen bulguya göre normal öğrenciler stres yönetiminde daha başarılıdır. Bunun nedeninin özel yeteneklilerin doğal yapıları gereği mükemmeliyetçi olmalarından dolayı hem kendilerinden hem de çevrelerinden beklentilerinin yüksek olmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Çevrelerindeki kişilerinde kendileri gibi düşünüp yapabilecekleri yanılgısına düşüp, ilişkilerinde hayal kırıklığı yaşayarak kızgınlık, içine kapanma, üzüntü, hırçınlık gibi duygusal dışa vurumdan kaynaklandığı düşünülmektedir. “Stres yönetimi” boyutu, stresli durumlarda nispeten sakin olabilmeyi, gerginlik ve baskı hissetme durumlarında bile yönetebilme becerilerini içerir. (Bar-On, 2000). İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalara rastlanmıştır. Lee ve

Olszewski-Kubilius'un (2006) çalışmasında üstün yeteneklilerin stres yönetimi ve dürtü kontrol yeteneği daha düşük çıkmıştır. Diğer bir araştırmada Zahed-Babelan ve Moenikia (2010), akademik başarısı yüksek olan bireylerin stres yönetimi alt boyutu yönüyle diğer akranları arasında bir fark olmadığını saptamıştır. Üstün yetenekli bireylerin aşırı duygusal yönleri dikkate alındığında stres yönetiminde zorluk yaşayacakları akla gelebilir. Ancak alanda, üstün yetenekliler lehine yüksek sonuçlara ulaşan araştırmaların yoğunluğu göze çarpmaktadır. Al-Onizat (2012), Schwean ve diğ. (2006), Peterson, Duncan ve Canady (2009), Preuss ve Dubow (2004) üstün yeteneklilerin normal akranlarından problem çözme ve stres yönetiminde daha başarılı oldukları sonucuna varmıştır. Üstün yeteneklilerde stres konusunda gerçekleştirilen araştırmalarda birbiriyle örtüşmeyen sonuçlara ulaşılmıştır. Stresin yoğunluğu ve süresine bağlı olarak psikolojik rahatsızlıklar ortaya çıkabileceği, buna karşın uygun problem çözme ve başa çıkma becerileri kullanıldığında stresin olumsuz etkilerinin azaltılabileceğini söylemek mümkündür (Saranlı & Metin, 2012).

Üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin “genel ruh hali” alt boyut puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin genel ruh hali puanından, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da, yüksek bulunmuştur. Bu bulguya göre üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler biraz daha iyimserdir ve olaylara daha olumlu yaklaşmaktadır. Bunun nedeninin duygusal açıdan aşırı hassas olmaları, hayal güçlerinin zengin olması, güçlü ve olumlu bir duygu durumuna sahip olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalara rastlanmıştır. Schwean ve diğ. (2006) üstün yeteneklilerin daha olumlu ve iyimser bireyler olduğunu belirlemiştir. Al-Onizat (2012), Parker, Summerfeldt ve diğ. (2004) genel ruh hali alt boyutunda akademik yönden çok başarılı öğrenciler ile başarısı çok düşük olan öğrenciler arasında fark bulamamışlardır. Bu araştırma bulgusundaki farkın özel yeteneklilerin sosyal-duygusal hassasiyetlerinin fazla olması nedeniyle duygularının yoğunluğu ve derinliğinin fazla olması, empati yapma düzeylerinin çok yüksek olması ve yakın-uzak çevresinde olup biten sosyal problemleri fazlaca sorgulaması ve duyarlılığı çaresizlik hissine yol açma ihtimali ile açıklanabilir (Silverman, 1993; Gere ve diğ. 2009).

İstatistiksel olarak anlamlı olmasa da üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin “olumlu etki” alt boyut puanı normal gelişim gösteren öğrencilerin puanından düşüktür. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalara rastlanmıştır. Al-Onizat (2012) Üstün yeteneklilerin gerekli olandan daha fazla olumlu etki bırakma gayreti içerisinde

olduklarını gözlemlemiştir. Bu araştırmada üstün yetenekli öğrencilerin puanlarının düşük çıkması üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin sahip olduğu genel bir özellik olan mükemmeliyetçilikten kaynaklanıyor olabilir. Çünkü mükemmeliyetçilik bir yandan öğrencinin motivasyonunu ve başarılı olma güdüsünü artırırken diğer taraftan başarısızlığa düşme kaygısının artmasına da sebep olabilir. Başarısız olma düşüncesi olumlu izlenim bırakmasını zedeleyecek bir durum olduğu için öğrencinin yapabileceklerini denemekten vazgeçmesine ve risk alabilme becerisini engelleyebilir (Christopher & Shewmaker 2010; Delisle & Lewis, 2003; Dixon ve diğ. 2004).

Araştırma da üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler arasında cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği sınınmıştır. Ulaşılan bulgulara göre üstün yetenekli/zekâlı kız öğrencilerin toplam duygusal zekâ (Bireyler arası, birey içi, uyum yeteneği) puan ortalamaları üstün yetenekli erkek öğrencilerin puan ortalamalarından yüksek; stres yönetimi, ruh hali, olumlu etki alt boyut puan ortalamalarından daha düşüktür. İlgili literatür incelendiğinde yaptığımız çalışmada elde edilen bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalara rastlanmıştır. Al-Onizat (2012) üstün yetenekli öğrenciler arasında erkeklerin stres yönetiminde daha başarılı olduğunu diğer birey içi, bireyler arası, uyum, ruh hali ve olumlu etki alt boyutlarında kız öğrencilerinin daha başarılı olduğunu not etmiştir. Schwean ve diğ. (2006) araştırmalarında stres yönetimi ve uyum alt boyutunda üstün yetenekli erkekler lehine birey içi ve bireyler arası alt boyutta ise kızlar lehine yüksek sonuçlara ulaşmıştır. Köksal'ın (2007) araştırma sonucunda duygusal zekânın kız öğrencilerde, erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu, duygusal zekâ ile mantıklı karar verme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bağımlı karar verme ile duygusal zekâ arasında bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Özdemir (2006) erkeklerin kendi duygularını yönetmede; kızların empati ve başkalarının duygularını yönetmede daha iyi olduklarını gözlemiştir. Lee ve Olszewski-Kubilius (2006), ise araştırmalarında bireyler arası alt boyut dışında erkekler lehine yüksek ve mevcut araştırma bulgularıyla örtüşmeyen sonuçlara ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarının tüm öğrenciler ve üstün yetenekliler arasında kızlar lehine yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Kız çocuklarının duygularını dışa vurmaya yatkın olarak yetiştirilmesi ve erkek çocuklarının duygularını bastırmasının toplumsal olarak daha fazla kabul görmesi bu sonucu doğrulmuş olabilir (Uyaroğlu, 2011). Araştırma bulgusu ve literatürdeki çalışmalara dayanarak hipotezin doğrulandığı söylenebilir.

Son araştırma sorusuna cevap olarak özel öğrenim görme süresinin duygusal zekâyı olumsuz etkileyeceği beklenmektedir. Çalışmanın bulguları bu iddiayı

destekler niteliktedir. 1 yıl boyunca BİLSEM’de özel eğitim gören öğrencilerin duygusal zekâ puanları 5-6 yıldır BİLSEM’de özel eğitim gören öğrenim gören öğrencilerden yüksek bulunmuştur. Diğer bir bulguya göre ise Bilim Sanat Merkezi’ne devam etme süresi arttıkça olumlu ruh halinin çoğalarak devam ettiği söylenebilir. Yıldız (2010) Bilim Sanat Merkezi’ne 2-8 yıl arasında devam eden ve çoğunluğu 2-3 yılı tamamlayan üstün yetenekli öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirildiği araştırmaya göre üstün yetenekliler Bilim Sanat Merkezi’ne geldikleri için kendilerini mutlu ve ayrıcalıklı hissetmektedir. BDZÖ alt boyutlarından aldıkları puanlara göre bakıldığında, 1 yıl boyunca özel öğrenim gören öğrencilerin bireylerarası puanları, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da, 5-6 yıl özel öğrenim gören öğrencilerden yüksek bulunmuştur. Olszewski-Kubilius, Lee ve Thomson (2014) üstün yetenekli öğrencilerin bireyler arası ilişkilerde farklılık göstermesini sevecen, destekleyici ve saygılı ortamlarından kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Özkan (2009) bilim ve sanata merkezine devam etmekle birlikte çocuklarının yeteneklerinde değişiklik olmadığını ileri süren öğrenci velilerinin oranını %70,6 gibi yüksek bir oran olarak tespit etmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi üstün yetenekli bireylerin yetenek alanlarında doyum yaşamları gerekir. Araştırma sonuçlarına göre, 1 yıl boyunca özel öğrenim gören öğrencilerin birey içi puanları daha uzun süre öğrenim gören öğrencilerden düşük bulunmuştur. Fakat bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuca göre özel eğitim alma süresi üstün yetenekli bireylerin kendilerini, duygularını daha iyi tanımalarını ve ihtiyaçlarını daha iyi ifade etmelerini sağlamaktadır. Bulgulara göre özel öğrenim görme yılları arttıkça stres yönetimi, uyum ve olumlu etki alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı olmasa da azalma görülmektedir. Bu sonuçlara göre üstün yetenekliler, özel eğitim alma sürecinde yıllar geçtikçe zorluklarla mücadele etme, sakinlik, iyimserlik, değişimlere ayak uydurma, esneklik, sürekli olumlu duygu artırma becerilerinde az da olsa geriliyor. Bu fark, üstün yetenekli/zekâli çocuğun fazla mükemmeliyetçi olması, çevrenin- ailenin yüksek beklentilerini karşılama çabasıyla oluşan kaygı, özellikle eğitim sistemimizde ortaokul, lise dönemine denk gelen giriş sınavlarında başarısız olma endişesinden kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Özkan (2009), Atlı ve Balay’ın (2016) araştırmaları sınav stresinin öğrencileri çok etkilediğini ve öğrencilerde devamsızlığı artırdığını belirlemiştir. Diğer bir neden üstün yeteneklilerin bilim sanat merkezinde iletişim problemi yaşıyor olmasından kaynaklanabilir. Tantay’ın (2010) araştırmasına göre bilim sanat merkezindeki öğrencilerin öğretmenlerinin tavsiyelerini dikkate alma konusunda aldıkları yüzde ile kendi tavsiyelerinin öğretmenleri tarafından dikkate alındığı konusundaki yüzde arasındaki fark, öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimde

bazı kopuklukların bulunduğunu göstermektedir. Atlı ve Balay (2016) bilim sanat merkezinde üstün yetenekli öğrencilerinin her eğitim öğretim yılında danışmalarının değişmesini motivasyonlarını bozan bir unsur olarak gözlemlemiştir. Bu bilgiler ışığında üstün yeteneklilerin zaman içerisinde stres yönetimi, uyumlu olma ve olumlu etki becerilerinde bazı kayıpları yaşamalarının muhtemel olduğu kabul edilebilir (Fonseca, 2015).

Öneriler

1. Duygusal zekâ geliştirilebilir özelliktedir bu nedenle özel yetenekli/zekâli öğrencilere yönelik duygusal zekâ becerilerini artırmaya yönelik bir program hazırlanabilir.
2. Araştırma üstün yeteneklilerin ve normal öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerini alt boyutları ile tespit etmiştir. Farklı bir çalışmada, üstün yeteneklilerin duygusal zekâ becerilerini ne kadar kullanabildikleri araştırılabilir.
3. Araştırmada üstün zekâli/yetenekli öğrenci sayısı ile normal öğrenci sayısı yakın tutulsa da bu sayıların başka çalışmalarda arttırılıp yeniden incelenmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

- Akca, F. (2010). Talented and average intelligent children's levels of using emotional intelligence. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 553-558. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.141>
- Altun, F., & Yazıcı, H. (2012). Üstün yetenekli öğrencilerin benlik kavramları ve akademik öz-yeterlik inançları: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 319-334.
- Al-Onizat, S. H. (2012). The relationship between emotional intelligence and academic adaptation among gifted and non-gifted student. *Journal of Human Sciences*, 9(1), 222-248.
- Atlı, H., & Balay, R. (2016). Bilim ve Sanat Merkezindeki üstün yetenekliler eğitiminin sürdürülebilirliğine ilişkin öğrenci düşünceleri. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 17(2).
- Bar-On, R. E., & Parker, J. D. (2000). *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace*. Jossey-Bass.
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, spl., 13-25.
- Bellamy, A., Gore, D., & Sturgis, J. (2005). Examining the relevance of emotional intelligence with in educational programs for the gifted and talented. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 3(2), 53-78. ERIC Number: EJ846209

Üstün Zekâlı/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Bickley, N. Z. (2002). The social and emotional adjustment of gifted children who experience asynchronous development and unique educational needs. *Dissertation Abstracts International*, 62(11), 11A. (UMI No. 3034004).
- Bickley, N. Z. (2001). *The social and emotional adjustment of gifted children who experience a synchronous development and unique educational needs*. Published Ph. D. Dissertation, The University of Connecticut.
- Brackett, M. A., & Geher, G. (2006). Measuring emotional intelligence: Paradigmatic shifts and common ground. In J. Ciarrochi, J. P. Forgas & J. D. Mayer (Eds.), *Emotional intelligence and everyday life* (2nd ed). (pp. 27–50). New York, NY: Psychology Press.
- Brackett, M. A., Mayer, J. D., & Warner, R. M. (2004). Emotional intelligence and its relation to everyday behaviour. *Personality and Individual Differences*, 36, 1387-1402. Doi: 10.1016/S0191-8869(03)00236-8
- Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). Emotional Intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 88-103. Doi: 10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F.(2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayınları.
- Çiğerci, C. Z. (2006). *Üstün yetenekli olan ve olmayan ergenlerde benlik saygısı, başkalarının algılaması ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler: Fen lisesi ve düz lise karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Checa, P., & Fernández-Berrocal, P. (2015). The role of intelligence quotient and emotional intelligence in cognitive control processes. *Frontiers in Psychology*, 6:1853. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01853>
- Christopher, M. M., & Shewmaker, J. (2010). The relationship of perfectionism to affective variables in gifted and highly able children. *Gifted Child Today*, 33(3), 20-30.
- Costa, A., & Faria, L. (2015). The impact of emotional intelligence on academic achievement: A longitudinal study in Portuguese secondary school. *Learning and Individual Differences*, 37, 38–47. Doi: 10.1016/j.lindif.2014.11.011
- Daniels, S., & Piechowski, M. (2009). Embracing intensity: Overexcitability, sensitivity, and the developmental potential of the gifted. In S. Daniels & M. Piechowski (Eds), *Living with intensity* (pp. 3 -17). Scottsdale, AZ: Great Potential Press.
- De Boeck, P., & Smits, D. J. M. (2006). A double-structure structural equation model for the study of emotions and their components. In Q. Jing, M. R. Rosenzweig, G. d'Ydewalle, H. Zhang, H. Chen, & K. Zhang (Eds.), *Progress in psychological science around the world. Vol. 1: Neural, cognitive and developmental issues* (pp. 349-365). Hove, East Sussex: Psychology Press.
- Delisle, J., & Lewis, B. A. (2003). *The survival guide for teachers of gifted kids*. USA: Barnes and Noble Publishing.

Üstün Zekâlı/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Derksen, J., Kramer, I., & Katzko, M. (2002). Does a self-report measure for emotional intelligence assess something different than general intelligence?. *Personality and individual differences*, 32(1), 37-48.
- Dixon, F. A., Lapsley, D. K., & Hanchon, T. A. (2004). An empirical typology of perfectionism in gifted adolescents. *Gifted Child Quarterly*, 48(2), 95-106.
- Elias, M. J., Zins, J. E., Gaczyk, P. A., & Weissberg, R. P. (2003). Implementation, sustainability, and scaling up of social-emotional and academic innovations in public schools. *School Psychology Review*, 32(3), 303-319. ERIC Number: EJ823554
- Fonseca, C. (2015). *Emotional intensity in gifted students: Helping kids cope with explosive feelings*. Sourcebooks, Inc.
- Furnham, A. (2016). The relationship between cognitive ability, emotional intelligence and creativity. *Psychology*, 7(2), 193-197. <https://doi.org/10.4236/psych.2016.72021>
- Gere, DR., Capps, SC., Mitchell, DW., & Grubbs, E. (2009). Sensory sensitivities of Gifted children. *American Journal of Occupational Therapy*, 63, 288-295.
- Ghani, W. Y. A. (2016). Emotional Intelligence among kindergarten gifted children, Irbid-Jordan. *International Journal of Education and Social Science*, 3(12), 17-28.
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Grossberg, I. N., & Cornell, D. G. (1988). Relationship between personality adjustment and high intelligence: Terman versus Hollingworth. *Exceptional children*, 55(3), 266-272.
- Gross, M. U. (2002). Musings: Gifted Children and the Gift of Friendship. *Understanding Our Gifted*, 14(3), 27-29.
- Helt, C. A. (2008). *The role of IQ and gender in the social-emotional functioning of adolescents*. University of Northern Colorado.
- Hollingworth, L.S. (1926). *Gifted Children: Their nature and nurture*. Oxford: Macmillan.
- Hollingworth, L.S. (1942). *Children above 180 IQ Stanford-Binet: Origin and development*. Oxford: World Book.
- Humphrey, N., Curran, A., Morris, E., Farrell, P., & Woods, K. (2007). Emotional Intelligence and education: A critical review. *Educational Psychology*, 27(2), 235-254. Doi: 10.1080/01443410601066735
- Jenaabadi, H., Marziyeh, A., & Dadkan, A. M. (2015). Comparing Emotional creativity and social adjustment of gifted and normal students. *Advances in Applied Sociology*, 5, 111-118. <http://dx.doi.org/10.4236/aasoci.2015.53010>
- Koç, İ. (2016). Üstün zekâlı ve üstün yetenekli öğrenci velilerinin bilim ve sanat merkezi'yle ilgili görüşleri: Bir BİLSEM örneği. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 3(3), 17-24.
- Koç, İ. (2015). Bilim ve Sanat Merkezi'ne devam eden üstün zekâlı/yetenekli öğrencilerin iletişim becerileriyle ilgili görüşleri. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 39-53.

Üstün Zekâli/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Koçak, R. & İçmenoğlu, E. (2012). Üstün yetenekli öğrencilerin duygusal zekâ ve yaratıcılık düzeylerinin yaşam doyumlarını yordayıcı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 73-85.
- Köksal, A. (2007). *Üstün zekâli çocuklarda duygusal zekâyı geliştirmeye dönük program geliştirme çalışması*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köksal, A., & İşmen Gazioglu, E. (2007). Ergenlerde duygusal zekâ ile karar verme stratejileri arasındaki ilişki. *Hasan Ali Yücel Eğilim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 133-146.
- Leana, M. Z., & Köksal, A. (2007). Üstün ve normal zihin düzeyindeki öğrencilerin IQ ve EQ'ları arasındaki ilişki. *International Symposium Emotional Intelligence and Communication VI*, 1, 140-151.
- Lee, S. Y., & Olszewski-Kubilius, P. (2006). The emotional intelligence, moral judgment, and leadership of academically gifted adolescents. *Journal for the Education of the Gifted*, 30(1), 29-67. Doi: 10.1177/016235320603000103
- Malik, F., & Shujja, S. (2013). Emotional intelligence and academic achievement: Implications for children's performance in schools. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 39(1), 51-59.
- Matthews, G., & Zeidner, M. (2000). Emotional intelligence, adaptation to stressful encounters and health outcomes. In R. Bar-On & J.D. A. Parker (Eds.), *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment and application at home, school and in the workplace*. (pp.459-489). San Fransisco: Jossey-Bass A Wiley Company,
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence* 27(4), 267-298. Doi: 10.1016/S0160-2896(99)00016-1.
- Mayer, J. D., Perkins, D. M., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2001). Emotional intelligence and giftedness. *Roeper Review*, 23(3), 31-137. Doi: 10.1080/02783190109554084
- Mayer J. D., Salovey P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215. Doi: 10.1207/s15327965pli1503_02
- Metha, A., & McWhirter, E. H. (1997). Suicide ideation, depression, and stressful life events among gifted adolescents. *Journal for the Education of the Gifted*, 20(3), 284-304.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). Bilim Ve Sanat Merkezleri Öğrenci Tanılama Kılavuzu. 01.05.2017 tarihinde https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/11093901_bilim_ve_sanat_merkezleri_20162017_kilavuzu.pdf linkinden alınmıştır.
- Nail, J. M., & Evans, J. G. (1997). The emotional adjustment of gifted adolescents: A view of global functioning. *Roeper Review*, 20(1), 18-21.
- Olszewski-Kubilius, P., Lee, S. Y., & Thomson, D. (2014). Family environment and social development in gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 58(3), 199-216.
- Özbay, Y. (2013). Üstün yetenekli çocuklar ve aileleri. Ankara: Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri.

Üstün Zekâli/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Özbay, Y., & Palancı, M. (2011). Üstün yetenekli çocuk ve ergenlerin psikososyal özellikleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 89-108.
- Özbe, A. (2016). Üstün zekâ/yetenekli ve normal öğrencilerde insani değerler, duyarlı sevgi, sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılması. Doktora tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Özbe, A., & Sarıçam, H. (2016). Human values and compassionate love in highly gifted students and normal student. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 215-227. Doi: 10.12973/edupij.2016.52.3
- Özdemir, A. (2006). Üstün yetenekli öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerinin incelenmesi. Yüksek lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Özkan, D. (2009). *Yönetici, öğretmen, veli ve öğrenci görüşlerine göre bilim ve sanat merkezlerinin etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Parker, W. D. (1996). Psychological adjustment in mathematically gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 40(3), 154-157.
- Parker, J. D., Summerfeldt, L. J., Hogan, M. J., & Majeski, S. A. (2004). Emotional intelligence and academic success: Examining the transition from high school to university. *Personality and individual differences*, 36(1), 163-172.
- Peterson, J., Duncan, N., & Canady, K. (2009). A longitudinal study of negative life events, stress, and school experiences of gifted youth. *Gifted Child Quarterly*, 53(1), 34-49.
- Petrides, K. V., Pérez-González, J. C., & Furnham, A. (2007). On the criterion and incremental validity of trait emotional intelligence. *Cognition and Emotion*, 21, 26-55. <http://dx.doi.org/10.1080/02699930601038912>
- Preuss, L. J., & Dubow, E. F. (2004). A comparison between intellectually gifted and typical children in their coping responses to a school and a peer stressor. *Roeper Review*, 26(2), 105-111.
- Rode, J. C., Mooney, C. H., Arthaud-day, M. L., Near, P. P., Ribin, R. S., Baldwin, T. T., Rubin, R. S., & Bommer, W. H. (2007). Emotional intelligence and individual performance: Evidence of direct and moderated effects. *Journal of Organizational Behavior*, 28(4), 399-421. Doi: 10.1002/job.429
- Salkind, N. J. (Ed.) (2010). Causal-comparative design. In *Encyclopedia of Research Design* (pp.124-131). SAGE Publications, Inc.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185-211. Doi: 10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (2004). Emotional intelligence. In P. Salovey, M. A. Brackett, & J. D. Mayer (Eds.) *Emotional intelligence: Key readings on the Mayer and Salovey model* (pp. 1-28). New York: Dude.
- Saranlı, A. G., & Metin, N. (2012). Social-emotional problems observed in gifted children. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 139.

Üstün Zekâlı/Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Schwean, V. L., Saklofske, D., Widdifield-Konkin, L., Parker, J. D., & Kloosterman, P. (2006). Emotional intelligence and gifted children. *Sensoria: A Journal of Mind, Brain & Culture*, 2(2), 30-37.
- Shuler, C. N. (2004). *An analysis of the Emotional Quotient Inventory: Youth Version as a measure of emotional intelligence in children and adolescents*. Unpublished PhD thesis, The Florida State University.
- Silverman, L. K. (Ed.) (1993). *Counseling gifted & talented*. Colorado: Denver, Colorado: Love Publishing Company.
- Smits, D. J. M., De Boeck, P., Kuppens, P., & Van Mechelen, I. (2002). The structure of negative emotion scales: Generalization over contexts and comprehensiveness. *European Journal of Personality*, 16, 127-141. Doi:10.1002/per.436
- Tantay, S. (2010). **Özel veya Üstün Yetenekli Çocuklara Eğitim Veren Okul ve Merkezlerin İncelenmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Uyaroğlu, B. (2011). **Üstün yetenekli ve normal gelişim gösteren ilköğretim öğrencilerinin empati becerileri ve duygusal zeka düzeyleri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin İncelenmesi**. Yüksek lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Van der Zee, K., Schakel, L., & Thijs, M. (2002). The relationship of emotional intelligence with academic intelligence and the big five. *European Journal of Personality*, 6, 103-125. <http://dx.doi.org/10.1002/per.434>
- Yakmacı Güzel, B. (2002). Üstün yeteneklilerin belirlenmesinde yardımcı yeni bir yaklaşım: Dabrowskinin aşırı duyarlılık alanları. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yeşilyaprak, B. (2001). *Duygusal zekâ ve eğitim açısından doğurguları*. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25, 139-146.
- Yıldız, H. (2010). *Üstün yeteneklilerin eğitiminde bir model olan bilim ve sanat merkezleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yurdakavuştu, Y. (2012). *İlköğretim öğrencilerinde duygusal zekâ ve sosyal beceri düzeyleri*. Yüksek lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Zahed-Babelan, A., & Moenikia, M. (2010). The role of emotional intelligence in predicting students' academic achievement in distance education system. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1158-1163.
- Zeidner, M., Matthews, G., & Roberts, R. D. (2004). Emotional intelligence in the workplace: A critical review. *Applied Psychology*, 53(3), 371-399. Doi: 10.1111/j.1464-0597.2004.00176.x

SAMIHA AYVERDİ'NİN ESERLERİNDE MÜREBBİYE EĞİTİMİNİN YANSIMALARI

Hüseyin YAŞAR*

ÖZET

Toplumla ve sosyal hayat ile iç içe olan edebiyat bilimi, sosyoloji, eğitim bilimleri gibi disiplinlerle temas halindedir. Son yılların en çok üzerinde durulan konulardan biri olan disiplinler arası geçiş romanda da kendini göstermektedir. Önemli bir edebi tür olan roman da bu açıdan toplumdaki ve onun sorunlarından beslenmiştir. Tanzimat ile ortaya çıkan batılılaşma ve onun yarattığı problemler eserlerde genişçe işlenmiştir. Bu problemlerden biri mürebbiye eğitimi ve onun yarattığı alafranga tipleridir. Mürebbiyelerin yetiştirdiği alafranga tipler, öz değerlerinden uzak, çağdaşlaşmayı sadece sözde gerçekleştiren züppe karakterlerdir. Kendisi yeni bir tür olan roman, bu dönemde toplumun kanayan yarası olan mürebbiyeleri gücü ölçüsünde irdeler. Bu konu Tanzimat ile başlayıp Cumhuriyet dönemi romanına kadar farklı şekillerde ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi romancısı olan Samiha Ayverdi, olay örgüsünde yarattığı mürebbiye karakterlerine olumsuz bakmıştır. Toplum için önemli problem olarak gördüğü alafranga tipleri incelerken aldıkları eğitimi mercek altına alır. Geleneksel toplumsal değerlerinden uzaklaşan karakterlerinin olumsuz davranışlarını, mürebbiyelerden aldıkları eğitime bağlamaktadır. Bu çalışmada, mürebbiyelerin verdiği eğitimin çocuk karakterlerin davranışları üzerinde bıraktıkları etki irdelenecektir. Nitel çalışma metodu ile yapılan bu çalışma, mürebbiyelerin verdikleri eğitimin sonuçlarını ortaya koymak için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Eğitim, Mürebbiye, Samiha Ayverdi.

* Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hyasar@siirt.edu.tr

REFLECTIONS OF GOVERNESS EDUCATION IN SAMIHA AYVERDI'S WORKS

ABSTRACT

Literary science which is interwoven with society and social life, is related to sociology and educational sciences disciplines. Interdisciplinary transition which is one of the contemplated issues in recent years shows itself in the novel. Novel which is so important kind of literary genres, in this respect it was fed from the community and problems of the community. Westernization which is appeared with Tanzimat and the problems formed from westernization are discussed broadly in novels. One of these problems is the governess education and its problems. The people raised by governess are away from their core values and they are dandy characters who perform the so-called modernization. Novel which is a new kind, examines governess which is bleeding wounds of the society with the extent of its power in this period. This issue started to be discussed with Tanzimat and continued in the Republic period in different types. Samiha Ayverdi who is the Republic period novelist, she evaluated the governess with a negative form to create them with events in formal status. While examining this type for society, the author looked closer the education that they was received from governess. Author linked up character's negative behaviors and their getting away from their traditional and social values to their teaching from governess. In this study, we will research the impact of the education given by governess on the character's negative behaviors which are created by the author. In this study, qualitative method was used. This article was carried out to show the results governess education.

Key Words: *Literature, Education, Governess, Samiha Ayverdi.*

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlıda modernleşme süreci devam ederken özellikle birçok yüksek bürokratta Batılı yaşama özen üst seviyeye çıkar. “Evlerde/konaklarda kullanılan eşyalar tamamen Batı zevkine göre tanzim edilir. Kapısını ardına kadar Batılı yaşam tarzına açan aydınlar/zenginler zamanla ‘alaf-rangalaşarak’ yeni bir tipin oluşmasına zemin hazırlar.” (Karabulut, 2010: 131). Mürebbiyelik kurumunun ortaya çıkışı da bu tiple yakından ilgilidir. Mürebbiye terbiye eden anlamındadır. Arapça ve İbranice ‘Rab’ yani terbiye eden anlamındaki fiilden gelmektedir. Bu bağlamda mürebbiyelik, tamamen eğitim ile ilgili bir olgudur. Mürebbiyeler, Osmanlı İmparatorluğunda on dokuzuncu asırda özellikle Tanzimat döneminden sonra varlıklı ailelerin çocuklarını ev ortamında eğitmek için getirilen bir çeşit öğretmenlerdir. Romanlardaki dadı karakterinin eğitim veren versiyonu olan bu karakterler cariyeler kadar çok olmasa da romanlarda yer almaktadırlar. Genelde kurmaca eserin ikinci veya üçüncü şahıs kadrosu içerisinde yer almakla beraber Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Mürebbiye* eserindeki Anjel birinci şahıs kadrosundandır. Evde genellikle “matmazel” olarak hitap edilen bu kişiler, mizaçları, tavırları, giyim-kuşamları ve eğitimci kimlikleriyle, yanında kaldıkları ailelere olumlu ya da olumsuz etki yapmışlardır. Bu da tartışmanın başlangıcını oluşturmuştur.

Batılılaşma hareketlerinin yoğunlaştığı “Tanzimat döneminde, alafranga yaşama isteği, Türk insanının hayatını önemli ölçüde değiştirir. Bu değişimde, millî değerlerden ne kadar uzaklaşıldığı hususu büyük önem taşır.” (Karabulut, 2008: 47). Tanzimat dönemindeki aristokrat ve bürokrat kesimlerin ailelerine yerleşen mürebbiyeler, zamanla devrin önemli bir sosyal olgusu haline gelmiştir. Bu olgu, romanlara da yansımıştır. Mürebbiyelerin olay örgüsüne yansıma biçimi ve bakış açısı çoğu zaman ideolojik endişeye göre şekil almaktadır. Bunu iki kategoride değerlendirebiliriz. Birinci kategoride olanlar genelde Müslümanların özelde Osmanlı İmparatorluğunun geri kalmasını Batı medeniyetinden uzaklaşmasına bağlayan ve Batı medeniyetini tek kurtuluş reçetesi olarak sunan kesimlerdir ve ekseriyetle mürebbiyelere olumlu yaklaşmakta ve bu öğretmenlerin topluma faydalı olduğu görüşünü benimsemektedirler. Halit Ziya Uşaklıgil bu kategoriye dahil edilebilir. Uşaklıgil, hem romanlarında hem de kendi köşkünde mürebbiyelere yer vermiştir. Halit Ziya’da da mürebbiyelerin ait oldukları medeniyetin değerlerini Müslüman çocuklara empoze etmeye çalıştıkları hissedilmekte ve çocukları batılı tarzda şekillendirdikleri görülmektedir. Örneğin, Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnu* eserinde Mlle Courton adlı mürebbiye vardır. Bu karakter, Fransız hikayeci Guy de Maupassant’dan sonra Fransız edebiyatının bir başka önemli hikâyecisi olan

Alexandre Dumas'ya da hayrandır. Mlle Courton, uygun zamanlarında daha ziyade bu yazardan hikâyeler okur ve okuduklarından ders almaya çalışır (Uşaklıgil, 2006: 103). Ancak, Halit Ziya Uşaklıgil, bunu Ayverdi'den ayrı olarak batılılaşmanın önemli bir kurumu olan mürebbiyelik meselesini dönem içerisinde olumlu vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Kavcar da, yabancı mürebbiyelerin olumlu yönlerini kabul etmektedir: “Yabancı mürebbiyeler arasındaki en büyük ortak nokta, kendi milletlerinin dil, terbiye, kültür ve zevklerini Türk çocuklarına aşılamaktır. Özellikle yabancı dil bakımından çocuklara çok yararlı olduklarını da kabul etmek gerekir. Saydığımız bu sebeplerden dolayı, varlıklı aileler, Avrupalı hayatın etkisiyle, çocuklarına mürebbiye tutarlar. Bu arada, Aşk-ı Memnu'daki Matmazel de Courton gibi, bulunduğu evin çocuklarını gerçekten seven, onlara tam bir annelik eden, onlar için kendini parlayan örnek mürebbiyeler bulunduğunu da belirtmeliyiz.” (Kavcar, 1995: 191)

Matmazel de Courton sadece ev içinde değil ev dışında da çocukları İstanbul'un çeşitli bölgelerine götürerek gayrimüslimlerin açtığı mağazalara alışverişe götürerek onlara batılı yaşam tarzını göstermeye çalışır ve romanda şu şekilde tasvir edilir:

“Ara sıra Mlle de Courton çocukları Beyoğlu'na indirir; onları, öteden beriden bin türlü şeyler almak heveslerine serbest bir cevlan vermek için, mağazadan mağazaya ...”. (Uşaklıgil, 2006: 113). Dilek Ceran, mürebbiyelerin eğitim için getirildiğini ve bu vazifelerini hakkıyla yerine getirdiklerini belirtir: “Mürebbiyeliğin temel dayanağı, öğrenciyi tanımak ve onların yeteneklerini ortaya çıkarmaktır. Eğitim ve öğretim vazifesini üstlenen bu insanların aynı zamanda rehberlik etmeleri de gerekir. Mürebbiyelik öğrencilerin ilgi ve istidatlarını anlamak, bunları yönlendirmek ve geliştirmek demektir” (Ceran, 2016: 216). Yazarın bu ifadeleri, Uşaklıgil'in Mlle Courton'u için geçerlidir.

Buna karşın muhafazakâr görüşü temsil eden edebiyatçılar ekseriyetle mürebbiyelerin zararlarının faydalarından daha ağır bastığını savunmaktadırlar. Bunlardan biri, Samiha Ayverdi'dir. Ayverdi, muhafazakârlık bağlamında mürebbiyeliği değerlendirmiştir. *Yolcu Nereye Gidiyorsun* romanı ve birkaç yazısında mürebbilerin eğitimi konusunda görüşlerini bu düzlemde beyan etmiştir. Yazara göre, mürebbiyeler, çocuğu ailesine ve Müslüman çevresine yabacılaştırır ve firkiden uzak sorumsuz bireyler yetiştirir. Bu nedenle, Ayverdi, mürebbiyeleri hep “yabancı” ve “öteki” olarak görmüş ve olumsuzlamıştır. Mürebbiler için kullandığı tek olumlu ifade Ratibe'nin mürebbiyesi içindir: “Şimdi de Ratibe için devamlı kalan mürebbiyeye diyecek yoktu” (İEK 163). Bu çalışmada *Yolcu Nereye*

Gidiyorsun romanı ve hatıralarından hareketle Samiha Ayverdi'nin mürebbiyelik müessesine bakış açısı değerlendirilecektir.

Yabancılaşma

Samiha Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun* adlı eserinde Asaf Bey ve Nemi-de çiftinin aile ortamını romana yansıtmaktadır. Ailede üç çocuk bulunmaktadır. Çocuklardan ikiz olan Jale ve Rıdvan, bir mürebbiyenin elinde büyümüşlerdir. Küçük kardeşleri Adli ise mürebbiye eğitimini almamıştır. Yazar, romanı bu esas üzerine kurgulamış ve geliştirmiştir. Ayverdi, eğitimci kimlikleriyle ailelerin içine kadar yerleşen bu kişileri birer yabancı unsur olarak görür ve Müslüman Türk ailenin bünyesine uygun görmez. Bu bakımdan, Asaf Bey ve Nemi-de Hanım'ın bu tercihlerini büyük bir hata olarak görmekte ve bunu romanın geneline yaymaktadır. Romancı, Jale ve Rıdvan'ın olay örgüsü boyunca sergiledikleri olumsuz davranışlarını, farklı kişilere de söylettirir. Yetişkin çağında olan bu iki karakterin kayda değer olumlu bir davranışları yoktur.

Mürebbiyelerin sıkı eğitiminden geçen bu iki karakterin olumsuzlanan davranışlarının başında yabancılaşma gelmektedir. Yazar, önce kardeşlerin yetişme tarzlarını duyumsatır ve bunu Adli'nin sözleriyle aktarır. Adli'den üç yaş büyük olan bu ikizler hakkında anlattığı baştan beri hükmünü vermektedir: “Fransa'dan getirilmiş bir mürebbiyenin terbiyesine kayıtsız ve şartsız teslim edilmişlerdi” (YNG: 17). Burada geçen “kayıtsız ve şartsız” sözcükleri, bu iki kişinin çocukken mürebbiyenin insafına bırakıldıklarını göstermektedir. Adı İhtiyar Matmazel olarak geçen mürebbiyenin, batılı değerleri belli bir süzgeçten geçirmeden olduğu gibi onlara empoze ettiği anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak Jale ve Rıdvan, ulusal kıymetlerden bihaber yetişmişlerdir. Öz kültürlerinden uzak yetişen bu insanlar, toplumla barışık olmayan toplumun adeta zararlı bir uzvu haline gelmişlerdir. Adli, Jale'nin durumunu “şirretliği ile etrafını kasıp kavuran” bir kişi olarak yansıtır. Sema Uğurcan'ın “Tanzimat'tan itibaren görülmeye başlanan, körü körüne Batı'yı benimseyen ifrat halindeki alafranga tipleri tenkit eder” (1988: 145) tespitini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Romanda, gençlerin mensubu oldukları değerlere yabancılaşmayla, mürebbiyenin verdiği tahribatın derecesi belli değildir. Matmazel, hayatlarının her anına ve düşüncelerinin labirentlerine nüfuz etmiştir. Bu konuda Adli'nin verdiği iki örnek oldukça açıklayıcıdır. Birincisini Adli, aktarmaktadır. Adli bir gün ablası Jale'yi “ablacığım, ablacığım..” şeklinde hitap ettiği zaman Jale'nin “- Aman budala çocuk, ağabey, abla da ne demek? Madmazel seni ayıplıyor; Avrupalılar

birbirlerini isimleriyle çağırıyorlar..” (YNG: 26) sözcükleriyle azarladığını, kendisinin de abla ve abisini isimleriyle çağırmaya zor alıştığını belirtir.

İkinci örnek yine Jale ile alakalıdır. Yazar, Rıdvan ve Jale'nin mürebbiyenin verdiği Batılı kültürün etkisiyle benliklerinden uzaklaştığını romanda başkibir örneklerle verir. İsmi bile alafrangalık duygusu veren Jale, düşüncede Batılı olduğu gibi aksesuar kullanımında da Batılı sembolleri tercih eder. Adli, günün birinde kız kardeşinin taktığı kolyeyi alıp incelerken kolyenin üstünde Fransız askeri kumandanı Napoleon'un at üstündeki heykelinin tasvirini görür. Milli duyguların verdiği tazyikle kendinden geçen Adli, kolyeyi kırıp parçalar. Ailede ezik ve silik kişiliğinden dolayı, kendisinden beklenmeyen bu davranışı okuyucuyu şaşırtmaktadır. Milli meselelere karşı sergilediği bu refleksine sebep olarak da Jale'nin “kendi öz kahramanlarının sembolü yerine, bir yabancı kanın fatihini boynunda” gezdirmesidir. Yazar, kültürüne yabancılaşan kızın, bu hareketiyle öz değerlerinden tamamen koptuğunu belirtmek ister. Bu yabancılaşmaya mürebbiyenin sevk ettiği ve destek verdiği güçlü ihtimaldir. Bunun acınacak bir durum olduğunu vurgulamak isteyen Adli, canı çok sıkılır ve gün boyunca ne yapacağını şaşırır. Kardeşlerinin içinde bulunduğu bu durum onu kedere boğar. Acısını dindirmek için, selamlık sohbetinde tanıştığı Cem Bey'in manevi dünyasına sığınır. Aslında Adli'nin kolyeyi parçalaması, Türk ve Müslüman toplumun içine kadar sızan Batılı değerlere karşı duruşunu sembolize eden önemli bir harekettir. Normal hayatında sindirilmiş ve silik bir şahsiyeti olan kahraman, burada gösterdiği çıkışla adeta yeniden diriliyor. Milli hassasiyetleri önceleyen Napolyon figürü taşıyan kolyeyi parçalaması, İstanbul'da çok sayıda aileyi saran alafranga yaşam hevesini reddetmesini ifade eder. Bu çerçevede Rıdvan ve Jale, yerli olan her şeye karşıdır. Adli ise yerli ve milli bir karakterdir. Bu bakımdan aralarında en ufak bir düşünce ve his birliği yoktur. Olay örgüsü boyunca, bu karşıtlıklardan yararlanarak, ailede ve toplumsal çevrede gelişen durumlar karşısındaki pozisyonları yer alır.

Ayverdi, mürebbiyelerin sergiledikleri eğitim sistemini İstanbul Geceleri adlı eserinde de olumsuzlar. Mürebbiyeliğin çocukları geleneksel dini kıymetlerden alıp kopardığını bir örnekle açıklar: “Mürebbiye evin içine kimsenin anlamadığı bir dille okutup yazdırdığı çocukla ne yapar, ne söyleşir kimse bilmezdi. Bilinmesi lazım olan bir şey varsa, onun her yaptığının her işlediğinin aynı hikmet oluşu idi. İşte bu yüzden de çocuk altı yaşına geldiği halde “ezan okunuyor” diyeceği yerde “iman bağıyor” dedi. Henüz büyük babası konağında cemaatle namaz kıldığı, kendi babası Cuma namazlarını kaçırmadığı halde, mürebbiyenin şaheseri olan bu körpe insana, mukaddesatı bir yüz karası imiş gibi silinmek, bertaraf edilmek zevki aşılandı.” (Ayverdi, 2007: 168-169). Bu bağlamda mürebbiyeleri, topsuz

tüfenksiz bir imparatorluğa benzetir. Zengin bir Türk ailesinin yanında bir saltnat sürdürdüklerini, hususi odalarının, hizmetine verilen cariye'nin, kaprislerine körü körüne itaat eden bütün bir ev halkının bulunduğunu söyleyen yazar, ilk başta mürebbiyelerin hedefinde sadece çocukların olduğunu ancak verdikleri zararın önce ev ortamına sonra sokağa daha sonra da bütün mahalleye aşama aşama yayıldığını açıkça söyler: “Fakat çocuk, bu darbeyi sade imanına yemedi. Din, merkezden muhite açılan iç içe halkaların hepsini birden kucakladığı için ilk kastedilen o odu ise de, milliyeti, ananesi, bağları, hatıraları hulasa tek mil kıymetleri teker teker kurşun sıkılan hedefler arasında kolay kolay devriliş gitti.” (Ayverdi, 2007: 168-169). Burada ifade edilen “darbe” sözcüğünün üzerinde durulması gerekir. “Darbe” sözcüğüyle mürebbiyelerin bir “kültür emperyalizm”inin öncülleri olduğunu belirtmek ister. Batı, doğrudan yönetimi hedef alan şiddet içeren “darbe”lerle alt edemediği Osmanlı toplumunu, bu sefer “kültür emperyalizmi”nin temsilcisi olan mürebbiyelerle yapmak ister. Bütün bu olumsuzlanan, davranışlardan dolayı, Ayverdi, mürebbiyeyi “canlı tehlike” olarak görür ve “hamil olduğu mikrob”u dağıtan bir portör olarak görür.

Samiha Ayverdi, burada mürebbiyeliği, Beyoğlu ile beraber işler. Mürebbiyelik, Beyoğlu'nun, Müslüman ailelere ihraç ettiği bir kurumdur. Burada yazar, bütün eleştirileri bu semte yöneltir. “Beyoğlu zihniyeti” diye nitelendirdiği mürebbiyeler, sadece Jale'yi değil annesini de yönlendirmişlerdir. Zaten Jale, annesinin bir kopyasıdır. Annesi Nemide de geleneksel değerlere hor görmektedir. Bunu sözlü olarak ifade etmese de davranışlarıyla göstermektedir. Yerli olanı hor gören Nemide, zamanla geleneksel Osmanlı toplumuyla ilişkileri koparmış ve olay örgüsü boyunca halktan kopuk bir yaşam sürdürmektedir. Berna Moran Tanzimat inkılâbından söz ederken kullandığı “Toplumsal bir tabana dayanmayan bu reform hareketinin, doğal olarak, halka dönük bir yönü yoktu” (2002: 14) cümlesi Nemide için yaptığımız tespiti doğrulamaktadır. Zira eserde, Tanzimat kültürünün kopyası olarak nitelendirilen Nemide'nin ne halktan biri ile görüştüğü ne de yazar tarafından idealize edilen “sokak medeniyet”inin ve “mahalle kültürü”nün içine karıştığı görülmüştür. Bu bakımdan olumsuzlanan bu karakter için “Hanım” sözcüğü bile çok görülerek sadece “Nemide” ismiyle çağrılmıştır.

Mürebbiye, Nemide'nin hayatına da yön vermiştir. Bu eğitimin bir sonucu olarak anne Nemide, ailesini yönetemez. Kendisinin tek zevki piyano çalmak ve yabancı misafirle ilgilenmektir. Kısacası Asaf Bey ve Nemide'nin ailesi, alafrangalılıkta sınır tanımıyor. Mürebbiyelerin kök saldığı bu mekânda, yerli ve milli olan her şey göz ardı edilir. Avrupai ve modern görünümlü her şey ve herkes değer görünürken eserin tek yerli kişisi olan Adli, bu durumdan çok şikâyetçidir: “Kendimi-

zi saymadığımız için onlar da bizi mühimsemiyor ve kendimizin dışında olanlara verdiğimiz aşırı kıymetin yanında bir toz zerresi kadar küçük kalıyorduk. Bizim evde, değil ecnebi mürebbiye, işleme ustası Siranuş Dudu ve annemin köhne gülünç madmazeli bile birer kıymettiler.” (YNG: 51). Kendi değerlerine bağlılığını ve geleneksel dokuya olan hassasiyetini mürebbiyenin eğitiminden geçmemesine bağlamak istemektedir. Mürebbiye terbiyesini alanlar ise kendinden olanlardan çok, başkalarını el üstünde tutarlar. Bu nedenle, “zavallı ihtiyar matmazel” diye tanıtılan ve annesine hocalık yapan mürebbiyenin annesinin çok hürmet gösterdiğini, en ufak hareketini “Fransız hocasından vaki olduğu için” ciddiye alıp “saygı gösterilmek icap eden” bir davranış olarak telakki ettiğini belirtir.

Yazar, Müslüman Türk ailelerinin, mürebbiyelere karşı gösterdikleri mübalağalı ve bilinçsiz tavırdan yukarıda olduğu gibi bir başka eserinde de şikayetçidir: “Hasılı elenmemiş, tartılmamış, murakebe ve teftiş edilmemiş bir yabancı cereyanın saçtığı ateş, kol kol, sel sel her köşeye bir kıvılcım, bir kundak soktu. Ne bulduysa, neye değdiyse, neyi gözüne kestirdiyse yaktı, yıktı, silip süpürdü. Bir zamanlar Fatih’in gemileri, sırtını ürperterek geçen Beyoğlu, kudret zamanlarımızda yabancılığının zararlarını önlemeye tenezzül etmediğimiz bu semt, ocakta unutulmuş bir kıvılcım gibi gün olup bacayı da saçakları da sardı ve akıbet bir cehennem olarak karşımıza çıktı ise kabahatı ateşe değil, onu ihmal edende aramak, insafın icaplarından sayılmaz mı? Zaten insanoğlu, musibet ve felaketlerinin mesuliyeti muhasebesini yaparken, dış görünüşlerin ve hadiselerin kendi istidat ve fiillerini suretleştiren bir ayna olduğunu kabul edebilse, muhakeme ve tedbirde isabeti ne kadar ileri götürmüş olur. (Ayverdi, 2007: 169).

İbrahim Efendi Konağı’nda Ayverdi, mürebbiyelik konusunda çok cesur davranan Naşid Paşa ailesinden söz eder. Bu ailede alafranga yaşamın geleneksel yaşama galebe çaldığını belirtir. Bu galebe çalma, “alafranga” denilen mürebbiyelerin eğitimi sayesinde olmuştur: “Devrin alafranga diye isimlendirdiği ve o zamana göre de çok cesaretli, çok aşırı gidişi vardı. Garp, bu çatının altına, başka ailelere olduğundan daha fazla sokulmuş, daha fazla işlenmişti. Frenk dilini rahatça konuşan hanımlar, bilhassa Fatma Hanımefendi’nin iki kızı, mürebbiyelerinin birer mutaassıp bağnaz çömezi olarak yetişiyorlardı. Tamamen ihmal edilmiş milli kültürün yanı sıra, mürebbiyelerin aşındırıp yıpratmışları aile bağlarının da koptuğu gün onları vatanlarından alıp götürecekti her vasıta tamam demekti. Nitekim yılların koynunda yavaş yavaş demlenip hazırlanan bu akıbet günün birinde gerçekleşecek her iki kızı da yabancı toprakların vatandaşı ve yabancı erkeklerin karısı yapacaktı.” (İEK: 212). Burada mürebbiyelerin bir Osmanlı ailesinde yarattığı tahribat aslında Asaf-Nemide çiftinin ailesindekinden farksızdır.

Hemen şunu belirtmek gerekir ki Ayverdi'nin ileri sürdüğü düşüncelere muhalif sözler söyleyen araştırmacılar da vardır. Örneğin Zeynep Kerman, mürebbiyelerin İstanbul'un zengin kesimlerinde revaçta olmalarını verdikleri kaliteli ve faydalı eğitimin bir sonucu olduğunu savunur. Kerman, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Batılı tarzda öğretim yapan ve dil öğrenen gençlerin sosyal hayatta başarı sağlaması ve rağbet görmesi zengin Türk ailelerine, çocuklarına daha küçük yaşta yabancı dil öğretmeye yabancı mürebbiye tutmaya sevk etmiş ve bu durum kısa sürede adeta bir moda haline gelmiştir. Böylece o zamana kadar Avrupalılara kapalı Osmanlı ailesinin içine musiki hocaları, yabancı dil öğretmenleri, mürebbiyeler ve hatta dadılar girmeye başlamıştır” (Kerman, 1995: 299).

Meselesiz ve Hedefsiz Tipler

Nemide ve Asaf Bey'in ikiz çocukları, Rıdvan ve Jale, öz değerlerine yabancılaşmanın yanında sosyal meselelere de ilgisizdirler. Yazar, bunu da mürebbiyenin verdiği eğitimin bir sonucu olarak göstermek çabasındadır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, Ayverdi'yi en çok tedirgin eden de aslında bu konudur. Alaf-rangalılılaşmış ailede, aile bağlarından habersiz yetişen “meselesiz” ve “hedefsiz” tipler vardır. Her iki karakter hiçbir ailevi ve toplumsal sorunu dert etmemektedirler. Bu bağlamda hedefi olmayan kişiler, basit ve küçük meselelerin insanı olurlar. Kendini aşamayıp küçük sorunlarla boğuşurlar. Ciddi meselelerle ilgilenmekten yoksundurlar. Halil Açıkgöz, Ayverdi'nin yazarlığı için “O, şahsi kaygılar, ferdi buhranlar yerine mensubu olduğu imanın, içinden geldiği medeniyet ve milletin gören gözü, işiten kulağı, söyleyen dili, yazan kalem” (1988: 41) olduğunu söyler. Jale ve Rıdvan, bu çerçevenin dışındadırlar. Dolayısıyla olumlanan karakterler değiller. Zira meselesiz ve hedefsiz gençleri, dağılan ve yıkılan medeniyetin en önemli sorunu olarak görmektedir. Aslında yazar basiret örneği ortaya koyarak, gençlerin eğitimini ele alarak dönemin yarasına neşter vurmaktadır. Samiha Ayverdi, Rıdvan ve Jale'nin durumunu daha da belirginleştirmek için onları küçük kardeşleri Adli ile çeşitli düzlemlerde karşılaştırır. Aynı ailenin fertleri olan bu kişileri, Ayverdi, ayrı ayrı konumlandırarak farklı iki kesim gibi sunar.

Mürebbiyeden aldıkları eğitimin, adı geçen ikiz kardeşe bir faydası olmadığı anlaşılmaktadır. Zira eğitim süreci yaşla beraber kişileri, çocukluktan alıp kemal erdiren bir süreçtir. Bu süreçle beraber insanın kişiliği oturmaya ve toplumsal hayatta bir ciddiyet kazanmaya başlar. Ancak bu sürecin Rıdvan ve Jale'de işlemediği görülmektedir. İkisinin yaşı ilerlemesine rağmen “olur olmaz gülüp eğlenen” kişilerdir: “Acemi bir halayığın oturacağı yere iğne koymak, ökse ile tutulmuş bir kuşu kediye teslim etmek, kelekleri, sinekleri canlı canlı duvara,

kapıya iğnelemek her akşam evimizin önünden geçen âmâ dilencinin sesiyle alay etmek” (YNG: 29) en çok yapmayı sevdikleri işlerdir. Onların gülüp eğlenmek için yaptıkları bu davranışlar, Adli’yi derinden üzmektedir. Hele “Ya sabur, ya Rahim” diyerek avuç açmadan sokaktan geçen âmâ dilenciye, onlar alaya alırken Adli, çok sever ve tekrar görmek için sokağı kollar. “Haylaz” kişiler oldukları her yerde belli olmaktadır. İki gözü de görmeyen bu kişiyi sevmek yerine onlar “güçlü kuvvetli, simsiyah sakallı adam” olan ve “İçsen de içmesen de avucuma para koyacaksın!” diyen sebilciyi sevmektedirler. Hoşlarına giden bu adamın üslubunda bir cebir ve zorbalık gördüğü için Adli sevmemektedir. Burada Âmâ dilencide bir masumiyet varken sebilcide bir iğretilik vardır. Bu bağlamda, Ayverdi, alafrangalaşmış gençleri, yerli ve milli olan her şeyden uzaklaştırdığı gibi ezilenin ve masum olanın yanında yer almak yerine güçlü ve zorbanın yanında yer almaya ittiğini duyumsatmak ister.

Her iki karakter, ciddi insanlardan ve ortamlardan uzak dururlar. Özellikle samimiyet ve sorumluluk üzerine kurulan ilişkilerden kaçarlar. Böylece şahsiyetleri oturmamış kişiler olarak okuyucuya hissettirilir. Bu bağlamda romancı, Jale ve Rıdvan’ı evde yapılan sohbet meclislerine karşı tutumlarını düzleminde de Adli ile karşılaştırır. Jale ve Rıdvan kendi evlerinin selamlık odasında yapılan edebi sohbetlerin gerçekleştiği meclise dahil olmazlar. Hatta Adli’nin bu sohbet meclisleriyle ilgilenmesini alaya alırlar. Adli ise sohbet meclislerinde konuşulanlara ve o gün gelişigüzel kâğıtlara yazılan eski edebiyat beyitlerine ilgi duyar. Sohbet dağıldıktan sonra çekinerek selamlığa girip kâğıtları toplayıp üzerinde yazılan özlü sözleri ve beyitleri daha sonra ihtirasla bir deftere geçirmektedir. Küçük kardeşlerinin çok önem verdiği bu defteri, Jale ve Rıdvan, ele geçirip alaylı bir şekilde beyitleri okurlar. Ciddiye alınmayan, alaya alınan beyitlerin Divan edebiyatına ait olması ayrıca önem taşımaktadır. Adli, kardeşlerinin bu lakaytlıklarını ve toplumsal meselelere olan alakasızlıklarını şu veciz ifadelerle belirtir: “Yeni yetişmekte olan bu küçük insanlar, fikre, hisse ve kültüre arkasını çevirmiş bir terbiye ile büyütülmekte idiler ki, o yüzden, dillerine ve zevklerine en hoş gelen, kendilerinde uyanmamış duygulara hücum etmekte” (YNG: 17). Ayverdi, Rıdvan ve Jale’nin sorumluluk duygusundan kaçmalarını, fikir teatilerinin yapıldığı meclislerden uzak durmalarını yine mürebbiyelere bağlama çabası sezilmektedir. Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak topluma dahil olan mürebbiyeler, Ayverdi’nin romanlarında bir “öteki” yani “yabancı bir unsur” olarak telakki edilmişlerdir. Bu düşünceden hareket eden yazar, mürebbiyelerin fayda adına Osmanlı toplumunu vereceği bir şeyin olmayacağını benimsemiştir. Bu önyargıyla yola

çıkan yazar, bu eğitimden gelebilecek muhtemel olumlu tarafları da peşinen reddetmektedir.

Alafranga eğitimin romandaki gençlere verdiği zarar elbette bununla kalmamıştır. Alafranga bir mürebbiye ve yine alafranga bir annenin elinde yetişen bu gençler adeta bir boşlukta dırlar. “Özellikle gayrimüslim kadınların yaşama biçimleri Müslüman-Türk kadınlarını da etkiler.” (Karabulut, 2013: 59). Farkında bile olmadıkları, bu başıboşluğu özgürlük olarak algılayan Jale ve Rıdvan, eğlenceyi hayat tarzı olarak geçinen herkesle arkadaşlık kurarlar. Rıdvan'ın gezmeye başladığı amcasının oğlu Rami de böyle bir karakterdir. Tükenmez bir servetleri olduğu için okumayan amcaoğlu, Beyoğlu'nda uğramadığı eğlence yeri, baloz denilen içkili mekân kalmamıştır. Böyle bir kişi ile arkadaş olmaya başlayan Rıdvan, okuldan kaçmaya, “ağzında çirkin bir ispirto kokusu ve bulanıkça bir kafa” ile eve gelmeye, hasta olduğunu bahane ederek günlerce evde arkadaşlarıyla vakit geçirmeye başlamıştır. Rıdvan'ın bu davranışlarına göz yuman aile Adli'nin hastalanıp istifrağlar, nöbetler geçirdiği zamanda bile “bu oğlana ne yüz veriyorsun? Bir şeyi yok, yarın muhakkak mektebine gitmeli... nedir bu her gün hastalık?” ifadeleriyle ciddiye almaz okula gitmeye zorlar. Anne ve baba, çocuklarına karşı çifte standart uygulamaktadırlar. Adli'nin meziyetleri kabahat, Rıdvan ve Jale'nin kabahatleri da meziyet sayılmaktadır. Ailenin çifte standardı Adli'yi yavaş yavaş ailesinden koparmaktadır. Adli, aslında her ne kadar bu evde yaşasa da duygusal bir kopuş yaşamaktadır. Duygusal kopuştan sonra Adli'nin Galatasaray Lisesine gitmesiyle mekânsal olarak da gerçekleşmiştir. Bu kopuş, onu daha yerli ve milli hayat tarzları olan büyükannesine ve dayısının evine bağlamıştır.

Basıboş bir şekilde yetişen ve başıboşluğu tek gaye edinen bu gençlerin anneleri Nemide de bunlardan farksızdır. Manevi yönden çökmeye başlayan ev, dış görünüş itibarıyla de yıkılmaya yüz tutmuştur. Konağın perişan halini ilk defa, Adli gözlemlemektedir. Mekanın dışına göz atarken kapı tokmağının kırık olduğunu görür. Eski geleneksel evlerde Osmanlı medeniyetinin bir sembolü olan bu tokmağı bile tamir etmekten aciz bir anne babanın evinde yaşadığını bilir ve üzülür. Günden güne çöken evlerinin bir gün “Tıpkı gösterişi haşmetli, fakat köküne kurt düşmüş bir ağaç gibi sert, haşin bir rüzgarla devrilip gitmesinden” (YNG: 34) korkmaya başlar. Çocuk yaşta Adli'nin bu endişelerini yine yerli ve milli düşünen büyük annesini de endişelendirmekte ve kızını uyarmaktadır: “Nemide, bu böyle olmaz, sen bütün gününü ya çalgı ile ya da lüzumsuz şeylerle geçiriyorsun; biraz evinin içinde dön dolaş, etrafını gör, gözet”. Nemide ise ikazları kabul edip mahcup olmak yerine hiddetlenerek “Yok anne, benim dünyada tek zevkim müziktir.. ölünceye kadar ben bu işten vazgeçmem. Hem nesi var? Olup gidiyor

işte” şeklinde annesine karşılık verir. Evdeki hasarları zaten büyük anne birkaç defa adam gönderip tamir etmektedir. Eğer bu geçici, tamiratlar olmasa, evin yıkılışı daha da hızlanacaktır. Ayverdi, burada Osmanlı cemiyetindeki içtimai çöküşü, konağın yıkık çökük görüntüsüyle somutlaştırmaktadır. Böylece somut bir imge ile tezini daha da güçlendirmektedir.

Mürebbiyelerin, Türk toplumunda açtığı yaraları, yarattığı problemleri, daha da belirginleştirmek için Samiha Ayverdi, Jale ve Rıdvan'ı Dayısının çocuklarını toplumsal sorumluluk düzleminde karşılaştırır. Dayının çocukları, Selami ve Hayrünnisa, Rıdvan ve Jale'nin aksine bir ayakları geçmişte, bir ayakları gelecekte olan gençlerdir. Yazarın ve Adli'nin gurur duyabileceği müstesna kişilerdir. Anlatıcı, romanın ortalarına doğru Jale ve Rıdvan'ı dayısının çocukları Selami ve Hayrünnisa ile de yerlilik ve vatanperverlik düzleminde değerlendirir. Bu çerçevede, Jale yukarıda ifade edildiği gibi yerli olan her şeye karşı olduğu gibi vatani konularda da vurdumduymazdır. Dayısının kızı Hayrünnisa ise ismiyle müsemmadır. Mürebbiyenin eğitiminden değil de büyükannenin yol göstericiliğiyle büyümüş “oryantal” ve “muhafazakâr” bir karakterdir. Fiziki olarak “ince güzel elleri” ifadeleriyle idealleştirilen genç kız, düşünsel planda da idealleştirilmiştir: “..bir taraftan kalem, kitap arasında dolaşp dururken, diğer taraftan büyükannesinin değdiği noktaları da ihmal etmiyordu. O, Jale gibi söküklüklerini başkalarına diktirmiyor, odasının tozunu başkasına aldırıyor, hatta iki gözlüğü üst üste takarak yemeni oyalayan ihtiyar komşunun yanına sokulup bu ince sanatı çalmayı bile ihmal etmeyecek bir kadınlık hassasiyeti gösteriyordu” (YNG: 109). Bu çerçevede, yazar hayalindeki genç kız modelini çizirken dayandığı tek husus yerli bir eğitimidir. Zira Jale, bir mürebbiyenin insafına terk edilirken Hayrünnisa, bir mürebbiyenin değil büyükannesinin yanına bırakılır. Babası politik düşünceleri ve vatani için mücadele ettiği süreçte, yurt dışına gittiği zamanlarda, kızını annesinin yanına bırakmıştır. Babası burada bilinçli ve doğru bir tercih yaparak kızının geleneksel değerlerle yetişmesini sağlamıştır.

Mürebbiyelerin ayak basmadığı Dayının evi, tamamen yerlidir. Geleneksel bir atmosfer yaşanmaktadır evde. Bu bağlamda, Asaf Bey-Nemide çiftinin evinden bir farklıdır. Farkı yaratan, geleneği yaşatan büyük annenin varlığıdır. Geniş aile olan bu evde, büyük anne, fırtınalı Tanzimat denizinde, doğru ve yanlışları gösteren bir pusula görevini yerine getirmektedir. O, oğlunu ve torunlarının eksik bıraktığı yerleri tamamlayan bir yol göstericidir. Bilgi birikimi, tecrübesi ve okulsuz kadınlık ilmiyle ailenin bel kemiğidir. Ayverdi'nin idealleştirdiği “geniş aile” kavramında bu kişilerin varlığı adeta bir mecburiyet haline gelmiştir. Bunlar giyimleri, ahlak yapılarıyla geçmiş günümüze taşıyan “hafıza kişileri”dir. Diğer

evde ise geçmişi hatırlatacak dekoratif eşyalar olmadığı gibi maziye hafızalarda canlı tutacak “hafıza kişi”ler de bulunmamaktadır. Bu çerçevede, Asaf Bey ve Nemide'nin evi, ne “hafıza mekan”lardır ne de “hafıza kişi”leri barındırmaktadır.

Anne Nemide'nin çocuklarının yetiştirilmesinde başarısız olduğu gibi evi toparlamakta, evirip çevirmede ve idare etmede sınıfta kalmıştır. Sadece Adli böyle düşünmemekte, “yiğit ve vatansever bir asker” olarak tanımladığı dayısı da böyle düşünmektedir. Romanda daha çok dayı olarak geçen Miralay Nazım Bey, çocuklarının eğitimsizliği ve bunun doğurduğu kötü gidiş konusunda kız kardeşini, birkaç defa şiddetli bir şekilde uyarmaktadır: “Nemide gözünü aç.. oğlun, parasız mirasyedi; kızın, Beyoğlu bebeği.. onların ikisi de bu vatanın evlatları değil...” (YNG: 35). Bu tür ihtarlara kulak asmayan Nemide'yi daha sert ifadelerle eleştirir ve çocuklarını böyle yetiştirdikleri için vatan haini olduklarını, evlatlarını kendi elleriyle milletin başına birer afet olarak yetiştirdiklerini de ekler.

Nemide'deki batılı eğlence kültürü ve üstün kopyacılık yeteneği Tanzimat inkılâbının temelinde vardır. Berna Moran'ın Tanzimatçılar için dediği “...Batı kurumlarını Türkiye'ye getirirken, Batı'da bu kurumların temelinde yatan düşün dünyasını hesaba katmadan kopya ediyorlardı. Batı kültürünü ve yaşam biçimini yüzeyden taklit etmekte onların yaptıkları. (...). Kadınlı erkekli toplantılar, balolar, Boğaz'da mehtap sefaları Tanzimatçıların Batılılaşma anlayışının bir parçasıydı” (2002: 15-16) cümleler, bunu yansıtmaktadır. Görülüyor ki Asaf Bey de Nemide de İslam ilmiyle ve medeniyetiyle kıvamını bulan cemiyetin yapısıyla taban tabana zıttırlar. Ebeveynleri tarafından evin içinde imtiyazlı bir şekilde yetiştirilen ikiz kardeşlerin ciddi kişilik problemleri de vardır. Adli, Rıdvan'ın zekâsının kontrol edilerek yetiştirilmesi gerekirken hep alkışlandığını, bu nedenle “hoyrat, atılgan, bencil bir küçük adam” olarak, Jale'nin de aynı eğitim ve terbiye çerçevesinde “alınan” “kibirli”, “küstah” bir genç kız olarak büyüdüklerini söyler.

Yerliliğin ve Merhametin Timsali: Ratibe

Samiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı eserinde de mürebbiyeliğe dolayısıyla alafrangalığa değinir. Eserde mürebbiye eğitimi ve terbiyesini görmesine karşın yerli ve milli kalmayı bilen Ratibe adlı bir genç kız vardır. Anlaşılan Ratibe'nin mürebbiyesi verdiği Batılı değerleri sevdirmeye çabası ve eğitimi sonuçsuz kalmıştır. Ancak mürebbiyesinin böyle bir çabası olduğu sezilmektedir: “Konağın evin aylıklı terzileri ile kendi mürebbiyesinin baş başa verip konuştukları lafları birbirine eklediği zaman, İstanbul'la Beyoğlu'nun farkı daha açıkça belli oluyordu.” (İEK: 159). Ancak mürebbiyeden önce küçük kızın dimağı ev halkı

tarafından doldurulmuştur: “İşte bu yüzden küçük Ratibe, bir Habeş güzeli olan Mail Kalfa'nın ve Türkçe hocası Mihriye Hanım'ın, daha küçük bir çocukken dağarcığına koydukları yerli ve manevi kıymetleri ne terk edebiliyor ne meydana çıkarabiliyordu. Gece yatağına girdiği zaman gene geçmişlerine Fatiha okuyor, yeni bir elbise giydiği zaman, gene Besmele çekiyor, fakat alaya alınmak, küçüm-senmek korkusuyla inançlarını muamelelerini de yardan ve ayardan saklamaya gayret ediyordu.” (İEK: 159). Mail Kalfa ve Mihriye Hanım sayesinde İbrahim Efendi Konağı'nın yerli kalmış bir genç kızıdır. Ratibe yerliliğinden dolayı her zaman Beyoğlu'na karşı mesafeli kalmıştır. Onun en çok sevdiği yazarın da idealleştirdiği Osmanlı Sokak kültürüdür. Buradaki Rum satıcılardan da bir yabancılık hissederek olmuştur: “Ratibe birçok akraba çocukları gibi yalnız köprü'nün bu yakasının malı değildi. Emektar Faik Ağanın aileyi konağın taşlığında alıp en taşıdığı yer, şüphe yok ki Beyoğlu idi. Onun için de bu semtin, bu muhitin havasını az çok tanıyor. Levanten zevki, levanten çeşnisi, ne demek olduğunu pek ala da hissediyordu.” (İEK: 159-160). Ayverdi'de mürebbiyelik ve Beyoğlu birbirini tamamlayan önemli unsurdur. Beyoğlu alafranga yaşamı temsil eden mekânsal bir unsurdur. İstanbul'un hemen yanına kurulmuş küçük bir Avrupa'dır. Bu küçük Avrupa alafranga oklarını Müslüman yaşamın kalbine yöneltmektedir. Mürebbiye de onu bütünleyen insansal unsurdur. O da hissettirmeden Müslüman ailelerin içine dilini, kültürünü ve yaşam felsefesini yerleştirmektedir.

Ayverdi, Beyoğlu'na karşı Eyüp semtini, mürebbiye ve onun yetiştirdiği yerli ve millilikten yoksun kişilere karşı da Ratibe'yi model olarak sunmaktadır. Küçük Ratibe, yukarıda adları zikredilen Jale ve Rıdvan'ın tam tersine merhamet, acıma duygularıyla doludur. İçinde müstesna bir cevher taşıyan Ratibe, zarif, mütevazı, müşfik bir çocuk olarak tanıtılır. Küçük yaşına rağmen derin düşünen ölçüp tartan bir kişidir. (İEK: 83). Yani Jale ve Rıdvan gibi fikre ve toplumsal meselelere karşı hissiz değildir. Tam tersine tam tersine bütün toplumun yükünü omuzlarında hissetmektedir. Bu yaradılışın bir sonucu olarak Ratibe, servisi, türbesi, kabristanı, çeşmesi, sebili her yerden daha bol olan bu semtten, oldu olası çok hoşlanır. Bu yerlerden biri de Eyüp'tür. Ancak mürebbiyeler buna karşın onu Beyoğlu'na götürür “sana layık mı bayağı şeyler” denirdi.

Ratibe'nin Jale ve Rıdvan gibi alafranga tiplerden bir başka farkı, Batı medeniyetine ve Beyoğlu'na dair yanında söylenen her şeye şüphe ile yaklaşır ve kabullenmez. Bir zihin muhasebesi yaparak söylenenleri ölçüp tartar. Örneğin Beyoğlu'ndan gelen terziler onun yanında Beyoğlu hakkında göz kamaştırıcı ifadeler kullanırlar: “Ne tuhaf, bu gençler kadınlar, konağın hiçbir âdetini hiçbir ananesini sevmiyor, beğenmiyorlardı. Ama asıl işin garibi, düşünce ve duygu-

larını çocuğun yanında açığa vurmaktan da çekinmiyorlar, sanki yanlarında hiç kimse yokmuş gibi keyiflerince atıp tutuyorlardı. Küçük kız çok defa isyan edecek oluyor; fakat değil kafa tutmak, fikrini söylemek dahi bir saygısızlık olarak belletilmiş bulunduğundan gerçekten de kendisi mevcut değilmiş gibi susuyordu. (İEK: 160). Ayverdi, mürebbiye eğitimi yerli değerlerle destekleme girişiminde bulunarak bir sentez kişilik yaratmak istese de bunun mümkün olmadığı savunur: “Küçük Ratibe için de, terzilerin, mürebbiyelerin içeri soktukları garp rüzgârlarının, cazip, gönül açıcı tarafları da yok değildi. Hâlbuki içinde doğup büyüdüğü çevrenin asla terk edemeyeceği güzellikleri, iliğine kemiğine işlemiş bir letafeti vardı. Bu ikisini bağdaştırabilse, ortada kalmaktan kurtulacak, rahatlayacaktı. Beyoğlu'ndan esen hava, böyle bir uzlaşmayı asla kabul etmiyor, bayramıyla seyraniyla, düğünü derneği, dini imanı geleneği göreneği ile eskiden kalma ne varsa bir kalemde silip süpürmek istiyordu.” (İEK: 162).

SONUÇ

Tanzimat ile beraber mürebbiyeler, ev ortamında çocuğu eğitmek için Osmanlı toplumunun toplumsal dokusuna uymadıklarını savunmuştur. Bunu hem denemelerinde hem de kurmaca eserlerinde işlemiştir. Onun için mürebbiyeler Osmanlı'nın Müslüman toplum dokusuna uymayan zararlı unsurlar niteler. Yani kültürel zeminde ortaya çıkan bir “doku uyumsuzluğu” söz konusudur. *Yolcu Nereye Gidiyorsun* romanında mürebbiye, Jale ve Rıdvan'ı eğitirken Batı değerlerine göre eğitmiştir. Kendi öz değerlerine yabancılaşmış özde değil sözde tiplerdirler. Hiçbir kültürel altyapıları yoktur. Jale ve Rıdvan, aynı zamanda hedefi olamayan sorumluluk almaktan çekinen gençler olarak karakterize edilmişlerdir. Dolayısıyla geleceğin emanet edilemeyeceği güvensiz tiplerdir.

Bu konuda daha önce, Mehmet Çelik “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Mürebbiye ve Şipsevdi Romanlarında Yanlış Batılılaşma”, Dilek Ceran “Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri”, İbrahim Tüzer “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın “Mürebbiye'sinin Hallerinden Anlatımın Unsurlarına” gibi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda mürebbiye ve mürebbiye eğitimi, bazen alaf-rangalık bağlamında da değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Samiha Ayverdi de mürebbiyeleri, alaf-ranga hayatın bir ‘temsilcisi’ ve ‘yayıncısı’ olarak görmüştür. Batı medeniyetinin değer yargılarına karşı olan Ayverdi, önyargılı bir şekilde mürebbiyeleri tenkit ettiği gözlemlenmiştir. Kahramanları kurgularken nesnel bir bakış açısından ziyade subjektif bir bakış açısı hakimdir. Zira çocuk eğitiminde başarılı olmuş mürebbiyelerin varlığı başka yazarlarca dillendirilmektedir. Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu* romanındaki mürebbiye çocuğu başarılı bir şekilde eğitmiş ve

hayata hazırlamıştır. Bazı mürebbiyelerin yabancı dil öğretme ve piyano gibi müzik aletlerini çalmada çocuğu geliştirdikleri ve böylece hayata alıştırdıkları kabul görmüş bir kanaattir. Bu çerçevede, Ayverdi'nin tespitleri, yargıları doğru olmakla beraber bunu bütün mürebbiyeler için iddia etmek “gerçeklik” bağlamında sorunlu olduğu sonucuna varmıştır. Romancı, Osmanlı, modernleşmesi içerisinde, bu öğretmenleri, dışlayarak yabancı olarak görmüş ve “öteki”leştirmiştir. Osmanlı modernleşmesinin kendisinde var olan kriz göz ardı edilmiş ve sebeplerini başka yerde aramıştır. Bu öğretmenler, dışlanmasaydı verdikleri eğitim ile Osmanlı toplumu arasında zengin bir değer ortamı yaratılacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Halil. (1988). Samiha Ayverdi'nin Dili ve Uslubu, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Özal Matbaası, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha (2007). İstanbul Geceleri, Kubbealtı Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha (2009). *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, Kubbealtı Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha (2009). İbrahim Efendi Konağı, Kubbealtı Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha (2011). Ne İdi, Ne Olduk, Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul.
- Ceran, Dilek. (2002). Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, ss: 215-227. sayı. 12. Konya.
- Güner, Ağâh Oktay (1984). Samiha Ayverdi ve Tarih Şuuru, Türk Edebiyatı Dergisi, Samiha Ayverdi Özel Bölümü, İstanbul.
- Güner, Ağâh Oktay (1988). Samiha Ayverdi ve Türkiye Meseleleri, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Özal Matbaası, İstanbul.
- Karabulut, Mustafa, (2010), Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış, Türk Dünyası Araştırmaları dergisi, ss. 125-138. sayı: 187.
- Karabulut, Mustafa, (2008), Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Alafrangalaşmak, Belleten dergisi-II, ss.47-67. TDK, Ankara.
- Karabulut, Mustafa, (2013), Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme, Erdem dergisi, ss.49-69. sayı: 64.
- Kavcar, Cavit, (1995), Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kerman Zeynep. (1995), Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Moran, Berna (2002). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uğurcan, Sema (1988). Samiha Ayverdi'nin eserlerinde Batılılaşma ve Medeniyet Krizi, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Özal Matbaası, ss: 145-150, Yıl: 17, Sayı: 4, İstanbul.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN E-TİCARETTEN ALIŞVERİŞ MEMNUNİYETİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Abdulvahap BAYDAŞ*

Mehmet Emin YAŞAR**

ÖZET

Bingöl ilinde yapılan çalışmada katılımcılara 3 ölçekten oluşan, elektronik ticarete; satın alma öncesi hizmetler, ürün teslimindeki hizmetler ve satış sonrası hizmetler ile ilgili sorular sorulmuştur. Analizler sosyal bilimlerde en çok kullanılan SPSS paket programı yardımı ile yapılmıştır. Cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, gelir durumu ve meslek farklılığının ölçeklere verilen cevaplarda anlamlı bir fark oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alışveriş yaparken uygun fiyat kriteri dikkate alanların, sitenin güvenilirliği ve indirim kuponu olması kriterini tercih edenlere göre, satış sonrası hizmetlere daha az önem verdikleri görülmüştür. Eğitim durumları farklı olan katılımcıların alışveriş öncesi, alışveriş güvenliği ve alışveriş sonrası davranışlarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Tüketicilerin satın alma kararlarının alışveriş öncesi ve alışveriş sonrası davranışlarının sırasıyla anlamlı çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kişilik Özellikleri, E-Ticaret, E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyeti*

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İİBF

** Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi İİBF

A RESEARCH ON DETERMINING SHOPPING SATISFACTION FROM E-COMMERCE IN TERMS OF PERSONALITY CHARACTERISTICS

ABSTRACT

In the study, carried out in Bingöl province, the participants were asked about three questions composed of three scales; before purchasing services, services during product delivery and after sale services. It was analysed by means of SPSS packet program mostly used in social sciences. It was found out from the answers given for the scales that the difference of gender, social status, age, education level, income status and occupation did not make any significant difference. It was seen that the participants who pay attention to price criterion during marketing are less attentive to after sale services than the participants who especially prefer safe sites and discount coupon. It was realized that there was not any meaningful difference in the before buying, marketing safety and after sale behaviours of the participants whose education levels were different from each other. It was also determined that before buying decisions and after sale behaviours of the consumers were found meaningful respectively.

Key Words: *Personality Characteristics, E-commerce, Marketing Satisfaction of E-commerce*

GİRİŞ

Bilgi teknolojisinin ve internetin hızla gelişmesine bağlı olarak işletme ve müşteriler internet üzerinden alışveriş yapmaya başlamışlardır. Müşteriler istedikleri zaman internet üzerinden herhangi bir ürün veya hizmeti güvenli bir şekilde satın alabilmektedir. İşletmeler yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için teknolojide meydana gelecek değişim ve gelişmelere ayak uydurmak zorundadırlar. İnternetin gelişmesi hem işletmelere hem de tüketicilere önemli avantajlar sağlamaktadır. Müşteriler internet vasıtasıyla dünyanın herhangi bir yerindeki ürün ve hizmetleri araştırıp ve başka ürün ve hizmetlerle kıyaslayıp uygun ve kaliteli olan ürün ve hizmetlere rahatlıkla ulaşabilmektedirler. E-ticaret ürün çeşitlerinin artmasını, ürünlerin kalitesinin yükselmesini ve ödemelerin daha hızlı bir şekilde yapılıp teslim alınmasını sağlamıştır.

Dünyanın her yerindeki müşteriler, piyasaya yeni giren ürünler hakkında hızlı bir şekilde bilgi sahibi olmalarını, yeni üreticilerin de dünya piyasasına daha kolay girmelerini sağlamıştır. Daha düşük fiyatlı ve kaliteli ürünlerin piyasaya sunulması, üreticiler arasında rekabetin şiddetlenmesine neden olmuştur. Küreselleşmeden dolayı piyasaya çok sayıda işletmenin girmesi müşteri beklenti ve isteklerinin artması rekabeti zorlaştırmış ve işletme sahiplerinin yeni tarzlar geliştirmelerini sağlamıştır.

E-ticaretin gelişmesine bağlı olarak dünyanın herhangi bir yerinde piyasaya sürülen ürün hakkında tüketiciler bilgi sahibi olabilmektedirler. İşletmeler daha fazla kişiye ulaşabilmekte ve zaman kavramını alt üst etmektedir. Modern çağda gelişen teknoloji sayesinde her alanda farklı yenilik ve uygulamalar getirmiş ve bu yenilikler dünya üzerinde bulunan her devleti farklı şekilde etkilemiştir. İletişim imkânlarının artmış olması ve özellikle internetin gelişmesi bilgi paylaşımını arttırmış ve geleneksel ticaretin yerine her geçen gün büyümekte olan elektronik ticaret kavramını getirmiştir. Bu çalışmada amaç internetten alışveriş yapan bireylerin kişilik özellikleri açısından memnuniyetini etkileyen faktörleri belirlemektir.

1. E- Ticaretin Tanımı

Geleneksel süreçte ekonomik birimler arasında yüz yüze gerçekleşen her türlü mal veya hizmetin alım satım işlemi ticaret olarak tanımlanmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması ile birlikte yüz yüze gerçekleşen ticari işlemlerin giderek azaldığı görülmektedir (Keser, 2000: 92). Elektronik ticaret, iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte meydana gelen ve geleneksel ticareti tamamlayan ve kolaylaştıran bir ticaret şeklidir. Elektronik ticaret; bir işletmenin

iş süreçlerinin başlangıç aşamasından son aşamasına kadar bilgi ve iletişim teknolojilerini uygulamasıdır (Jentzsch ve Miniotas, 1999: 435).

Elektronik ticaret, özellikle internet teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak son yıllarda hızlı bir artış göstermiştir. Özellikle uluslararası ticaretin yeni trendi olarak düşünülen e-ticaretin ilgili ülkelere üstünlük sağladığı ve buna yatırım yapan ülkelerin daha kazançlı çıkacağı göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Son yıllarda uluslararası ticareti kolaylaştıran en önemli gelişmelerden biri, bilgi teknolojilerinde meydana gelen değişimlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren iş yönetiminde yeni bir tarz olarak ortaya çıkan elektronik ticaret, başta verimlilik ve istihdam olmak üzere işletmeleri olumlu yönde etkilemiştir. İnternet yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası ticareti ve rekabeti de artırmaktadır. Günümüzde bilgi ve iletişim hizmetleri, tüm üretim ve dağıtım süreçlerinde girdi olarak kullanıldığından tüm piyasa ve sanayiler açısından e-ticaret, önemli bir kavram haline gelmiştir.

Özel (2013), Liu (2013) ve Arıcıgil vd, (2013) araştırmalarında, kişi başına düşen bilgisayar sayısı arttıkça, internet kullanımının arttığını ve internet kullanımı; elektronik ticareti pozitif yönde etkilediğini ve arttırdığını tespit etmişlerdir.

Çok çeşitli tanımlarla ifade edilen e-ticaret kavramı aslında sadece İnternet üzerinden yapılan ticari işlemlerle sınırlı değildir. ABD merkezli Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Yönetimi elektronik ticaret, “her türlü ticari aktiviteler için elektronik teknolojinin istenilen şekilde kullanılabilmesi” (İşler, 2008: 278) olarak tanımlamıştır.

E- Ticaretin tanımı üzerinde tam olarak görüş birliğine varılamamıştır. Literatürde en sık rastlanan tanımlar aşağıda verilmiştir.

E-ticaret, ticari faaliyetlerin birbirine bağlı bir bilgisayar ağları arasında ve bu ağlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yani; E-ticaret genel olarak, mal ve hizmet alım ve satımının elektronik ortamda gerçekleştirildiği bir süreci ifade etmektedir.

E-ticaret, internet üzerinden ticaret yapmak ya da ticaretin elektronik ortamda yapılan şekli olarak tanımlanabilir (Parlakkaya, 2005: 2; Özel, 2006: 5).

E-ticaret, kişilerin veya işletmelerin telekomünikasyon bağlantıları vasıtasıyla açık ve kapalı ağlar üzerinden metin, ses ve görüntü şeklindeki rakamsallaştırılmış verilerin elektronik ortamda işlenmesi, saklanması, iletilmesi esasına dayanan işlemler sürecidir (Coşkun, 2002: 45).

OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı): Sayısallaştırılmış yazılı metin, ses ve görüntünün işlenmesi ve iletilmesine dayanan, bireyleri ve işletmeleri alakadar eden tüm ticari faaliyetlerdir (Ene, 2002: 3).

WTO (Dünya Ticaret Örgütü): Ürün veya hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının internet ağları üzerinden yapılmasıdır (Çak, 2002: 12).

Japonya Elektronik Ticaret Merkezi'nin (ECOM) 1996 yılında yapmış olduğu bir başka tanım ise, "Elektronik ticaret, her türlü bilgisayar ağları üzerinden, ürünün tasarımı, üretilmesi ve tanıtımının yapılması ile ticari muameleler ve hesapların ödenmesi gibi tüm faaliyetlerin yerine getirilmesidir.

Yukarıdaki tanımların kapsamlarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte temelde ortak unsurları ağırlıklı olarak ihtiva etmektedirler. Kısaca elektronik ticaret; tüketici, işletme ve kamu kurumların elektronik ortamda (internet ya da intranet) yazı, ses ve görüntü şeklindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması yoluyla, bilgilenmesi ve araştırma yapması, taahhüde girmesi, mal ve hizmetlerin müşteriye teslim edilmesi, bedelinin ödenmesi, satış sonrası bakım ve destek hizmetlerinin yerine getirilmesi eylemleri (Canpolat, 2001: 13-14) ile ürün, hizmet, fikir ve değerlerin elektronik ortamda geliştirilmesi olarak tanımlanabilir.

2. E-Ticaretin Taraflarına Göre Tanımı

E-ticareti, yapılışı yönünden; dolaylı ve doğrudan e-ticaret olarak ikiye ayrılabilir. Dolaylı e-ticarette; malların siparişi elektronik olarak yapılmakta fiziki teslim ise posta hizmeti veya ticari kurye aracılığıyla geleneksel yollarla olmaktadır. Doğrudan e-ticaret kavramı içerisine ise; siparişi, ödemesi ve teslimi dijital ortamda yapılan bilgisayar programları, eğlence ve kültürel içerikli görsel veya işitsel vb. mal ve hizmetler girmektedir. E-ticaret genel olarak aşağıdaki faaliyetleri de kapsamaktadır (İyiler, 2009: 224):

Firmadan Tüketicie (B2C): Dell, amazon.com, etoys, gap

Tüketiciden Tüketicie (C2C): eBay, gittigidiyor.com

Firmadan Firmaya (B2B): EDI, GM-Ford ve DaimlerChrysler'in oto parçalarını ortak satın aldığı, tedarikçilerin kaydolduğu sistem, Grainger.com'un dağıtım sistemi

Firmadan Devlete (B2G): SSK işlemleri

Tüketiciden/Vatandaştan Devlete (C2G): Belediyelerin online işlemleri

Bunlara son dönemde sanal toplulukların ve mobil çağın jenerasyonunun yoğun kullanma alışkanlığıyla belirlenen, peer-to-peer (P2P) denilen, C2C'nin bir başka türü olarak, arkadaşlar arası denebilecek bir tür daha eklenmiştir. Firmalar arası ticaret (B2B) hacmi en büyük kategori olup, B2C'den beş kat büyük olduğu tahmin edilmektedir.

Günümüzde e-ticaret pek çok şeyi kapsayan, geniş bir deyim olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında aşağıdaki kategorileri e-ticaret içinde tanımlamak mümkündür:

Pazarlama

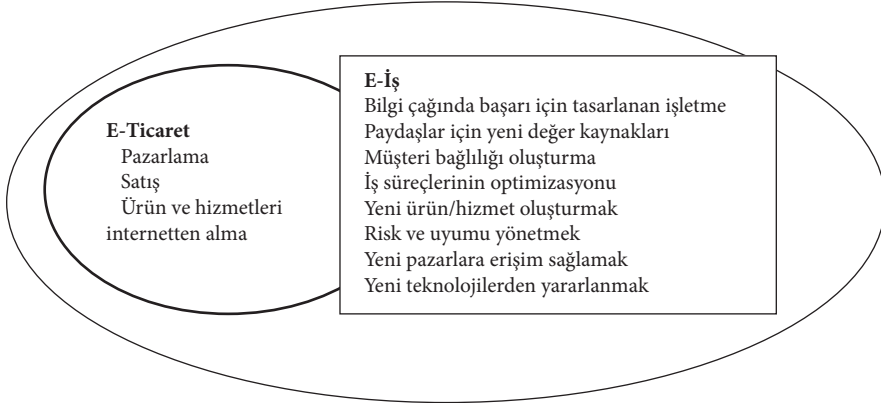
Satış

İnternette ürün, hizmet alma

Bankacılık

Online kamu hizmetleri

Gümrük, dış ticaret işlemler

Kaynak: Goottschalk, E-Business Strategy, Sourcing and Governance. Hershey, PA, USA: Idea Group Publishing, 2006, s. 6.

İnternette satışı yapılan ürün ve hizmetler iki gruba ayrılabilir: Fiziksel ürün ve hizmetler ve tamamen sayısallaştırılmış (digitalized) ürün ve hizmetler. Fiziksel ürünlerin pazarlanmasında kullanıcılara sunulan ara yüz ve ağa bağlanma ortamının etkisi büyüktür. PC, kitap, giyim, hediyelik eşya, elektronik cihazlar, ambalajlı gıda ürünleri, kişisel bakım ürünleri webde en çok satışı yapılan ürünlerin başında gelmektedir. eBay ve Amazon e-ticarete dünyanın en büyük iki firması olarak bu alanda başarılı olan modeller yaratmıştır. Etsy, eBay firması olarak daha

çok el işçiliği ile yapılan özgün ürünlerin satışındaki modeli ve kullanıcı sayısı ile başarılı bir örnektir (Hollensen, 2004: 376).

Sayısal hizmetlere; mali, finansal, eğlenme, bilgi amaçlı içerik, basım-yayım, müzik ve film, yazılım dağıtım hizmetleri, veritabanı hizmetleri (istatistik, piyasa haberi, fiyat bilgisi), kütüphanecilik, oyun, sohbet, reklam, sertifikasyon, sarı sayfalar (yellow pages) ilk akla gelen örneklerdir. Yaşadığımız yüzyılın son çeyreği ekonomik, teknolojik ve sosyal alanda devrim niteliği taşıyan önemli değişme ve gelişmelerle doludur. Bu değişme ve gelişmelerin altında kuşkusuz büyük teknolojik devrimler ve dünya çapında ekonominin yeniden yapılanması yatmaktadır. Bu değişimin en önemli göstergelerinden biri de istihdamın ve mesleklerin yapısında ortaya çıkmıştır: “Endüstri-Ötesi” ve “Bilgi Çağı” kavramları, bu konuda ortaya çıkan yeni sosyal yapıları göstermektedir (Cox, 2002: 1).

3. E- Ticaretin Ortaya Çıkışı

20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan teknolojik gelişmeler, sadece gündelik hayatı etkilemekle kalmamış ekonomik faaliyetlerin ve iş dünyasının da yeniden yapılanmasını sağlamıştır. İletişim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte 1980 yılında ortaya çıkan e-ticaret kavramı ilk defa, 1994 yılında Amazon.com isimli web uzantılı internet sitesinden satılan kitap ile faaliyete başlamıştır. Bu satışla birlikte aynı yıl içerisinde e-posta yoluyla reklam ve pazarlama kavramları ortaya çıkmıştır. 1995 yılında ise arama motorlarının öncüsü olan Yahoo’da ilk arama yapılmıştır. Artık arama motorları reklam panosu görevi görmektedir. Elektronik ticaret konusunda Dünya’da en fazla katılım sağlanan ilk konferans, OECD’nin 1997 yılı Ekim ayında Finlandiya’da düzenlediği Global Elektronik Ticaret Önündeki Engellerin Kaldırılması Konferansı’dır. Bu konferansta daha öncede hazırlanan Sacher Raporu sunulmuştur. Raporda insanlık, elektronik ticaretin sağlamış olduğu imkânlar sayesinde tarihin en büyük teknolojik devrimiyle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir (Doğanlar, 2016: 4).

E-ticaretin gelişiminin tarihsel gelişim içindeki sürecine bakıldığında iki önemli unsurun belirleyici olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi etkileşimli çoklu ortam hizmetlerinin gelişmesi ve bilgisayar, haberleşme ve televizyon yayıncılığı sektörlerinin gittikçe iç içe geçmesi; ikincisi ise piyasaların küreselleşmesi ve liberalizasyonudur. Uluslararası ticaretin ve buna paralel olarak etkin mal veya hizmet taşıma yöntemlerinin gelişmesi ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılığın düzeyini artırırken, ürünlerle piyasaların küreselleşmesine de yol açmıştır.

Bilgi toplumuna doğru gidişin saç ayakları olan gelişmeler, sanayileşmiş ülkelerin bilgi yoğun hizmetlerle yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu sektör, ekonomide tarım ve sanayiden daha hızlı gelişen en güçlü kesim haline gelmiş olup, bütün bu süreç sonunda e-ticaret bilgi toplumunun iki gelişim sürecine paralel ilerleme kaydetmiştir. Birincisi bilgi ve iletişim sektörlerindeki gelişmeler, ikincisi ise piyasalardaki küreselleşme süreci ve liberalizasyonun hızlanmasıdır. Birinci faktör, etkileşimli çoklu ortam hizmetleri ve bilgisayar ile haberleşme ve medya sektörünü ayrılmaz bir bütün haline getirerek e-ticaretin kapsamını genişletmiştir. İkinci faktör ise e-ticaret ile karşılıklı etkileşime girmiş, piyasaların küreselleşmesi e-ticaretin gelişimini hızlandırmış, e ticaretin ülke sınırlarını ortadan kaldıran, gümrükleri bertaraf eden özelliği ise küreselleşmeyi arttırmıştır (Baydar, 2010: 4).

4. E – Ticaretin Faydaları

Elektronik ticaret yapan işletmeler de geleneksel ticari faaliyetler sonucunda oluşan kar ve zarar kavramları ile karşı karşıyadırlar. E-ticaret geleneksel ticarete göre bazı faydalara sahiptir. E-ticaret sadece müşteriler için değil üreticiler için de faydalar sağlamaktadır. Bu faydalar aşağıdaki gibidir (Yeşil, 2008: 190; Erçetin, 2015: 8):

- İnternetin yaygınlaşması ve cep telefonları aracılığı ile ceplerimize kadar girdiğinden günümüzde artık tüketicilerin alışveriş yapması için her yerden erişim imkânı bulunmakta ve bu gelişmeler e-ticaretin kolay yapılmasını sağlamaktadır.
- Ödeme imkânlarının fazlalığı, mağazaya gidip ürünü incelemek gibi zahmetlerin giderilmesi, ayrıca satıcı ile yüz yüze yapılacak fiyat pazarlıklarının internet sitesi üzerinden yapılabilmesi, tüketicilere e-ticaret üzerinden rahat bir alışveriş imkânı sunmaktadır.
- Satın alınacak ürüne ilişkin desteklenen resim, videolar ile tüketicinin aklında soru işareti kalmayacak şekilde sayfalar hazırlanması ve gerekirse işletme ile iletişime geçebilme yeteneği ile e-ticaretin hız ve interaktiflik özelliğinden söz edilmektedir. Ayrıca bu ilanlarda belirtilen teslimat süreleri ile tüketiciler, buldukları lokasyona göre siparişlerinin kargo durumunu da takip etmektedirler.
- Tüketiciler için e-ticaretin en önemli avantajlarından biri de talep etmiş oldukları ürünü farklı işletmelerden fiyat, beden, renk gibi özelliklerini kıyaslama imkânıdır. Tüketiciler bu bilgilere e-ticaret sayesinde hızlıca ulaşabilmektedirler.

İnternet üzerinden pazarlama en etkili doğrudan pazarlama yöntemidir. En fazla izleyici kitlesine ve coğrafi uzaklığa erişimin yanı sıra, tüketici eğilimlerini izleme de e-ticaret aracılığı ile mümkün olmaktadır. İnternet, reklamın satışa dönüştüğü ilk ortamdır. Başka herhangi bir araç kullanıcıları satış noktasına bu kadar az çaba ile yönlendiremez. Elektronik ticaretin işletmeler açısından avantajları ise şu şekilde özetlenebilir:

- Maliyetlerin azalması ve pazarlamanın daha geniş ölçekte yapılması
- Zamandan tasarruf ve pazarlama süreçlerinin azalması
- Tüketicilerin satın alma işlemi yaparken satın alma sürecini de kontrol edebilecek yöntemlere kavuşması
- Bilginin daha zengin ve karşılıklı etkileşime açık olması
- Bilginin anında ve sürekli ulaşılabilir olması
- Pazara girişteki engellerin azalması ve herkese eşit erişim şansı sunulması.

Elektronik ticaretin tüketiciler açısından avantajları ise şu şekilde özetlenebilir (Erdem ve Efiloğlu, 2004: 3):

- Genel ve geniş seçim yapabilme imkânı
- Hizmet kalitesinin artması
- Önemli fiyat indirimi
- İhtiyaçlara çok hızlı yanıt verilmesi
- Yeni ürün ve hizmetlerin sunulması
- Tüketicie göre uyarlanmış ürün ve hizmetler.

5. E-Ticaretin En Yaygın Olarak Kullanıldığı Alanlar

Elektronik ticaret yapısı ve özellikleri itibarı ile uygulama açısından bazı sektörler daha uygundur ve bu sektörlerde başarı oranı da daha yüksek olmaktadır. Gerçekten, e-ticaretin ve iletişim tekniklerinin ve teknolojinin geliştiği ülkelerden olan Singapur'da internet ve e-ticaretin en yaygın olarak kullanıldığı yedi sektör; bilgisayar ve bilgi teknolojisi, konaklama sektörü üretimi, seyahat, perakende, yayıncılık, bankacılık ve finans olarak belirlenmiştir. E-ticaretin başarısı, seçilen sektör kadar, ne satıldığına, nasıl satıldığına, hangi fiyattan satıldığına, nasıl dağıtım yapıldığına, kullanılan promosyon ve mesaj iletme tekniklerine, hedef kitleye ve rakiplere bağlı olarak da değişmektedir (Pınar, 2005: 35).

6. Araştırmanın Önemi ve Amacı

E-Ticaret internet ağının yaygınlaşması ve teknolojik ürünlerin her eve ulaşması ile beraber yeni bir sektör haline gelmiştir. İnternet üzerinden yapılan alışverişler yeni iş kollarının doğmasına sebep olmuştur. Özellikle yapılan yeni yasal düzenlemeler e-ticaretin öndeki engelleri kaldırmış, tüketicilere zaman ve mekân faydası sağlayarak istedikleri ürünlere daha kolay ulaşabilmelerini sağlamıştır. E-ticaret ile yapılan alışverişler tüketiciye zaman ve mekân faydasının yanı sıra ikame ürünleri görebilmesi ve en uygun fiyata istediği ürünü alabilmesinin önünü açmıştır. Bu durum işletmelerin yerelden çıkarak ülke bazında bazen de küresel çapta rekabet yeteneği oluşturması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

E-ticaretin gelecekteki yeri de dikkate alınarak, işletme, akademisyen ve pazarlamacılara ışık tutma amacı taşıyan çalışma Bingöl ilinde yapılmıştır. Araştırmanın asıl amacı, e-ticaretten alışveriş memnuniyetini etkileyen faktörlerin kişilik özellikleri açısından belirlenmesidir. Ayrıca tüketicilerin alışveriş öncesi hizmete, alışveriş güvenliğine yönelik ve alışveriş sonrası hizmetlerin internet açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Böylece Bingöl illinde yaşayanların internette ürün ve hizmet satın alma davranışlarını etkileyen faktörler ortaya çıkarılarak, bu faktörler doğrultusunda kişilerin kişilik özellikleri açısından hangi pazarlama stratejilerinin uygulanacağına katkıda bulunmaktır.

7. Araştırmanın Yöntemi

Kişilik özellikleri açısından e-ticaretten alışveriş memnuniyetinin belirlenmesine yönelik çalışmanın uygulama alanı Bingöl ilidir. İl genelinde kolayda örnekleme yöntemi ile toplam 390 kişi ile anket tekniği kullanılarak geri dönüt alınmıştır. Anket soruları katılımcılara online olarak sorulmuş, verilen cevaplar SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle güven analizi yapılmış, daha sonra demografik özelliklere yönelik sorular frekans dağılımı kullanılarak incelenmiştir. Analiz kısmın da ise t-testi, ANOVA ve Tukey testleri uygulanarak, kişilik özellikleri açısından e-ticaretten alışveriş memnuniyetinin belirlenmesine yönelik katılımcıların alışveriş öncesi hizmete yönelik, alışveriş güvenliğine ve ürünün teslimine ilişkin ve alışveriş sonrası hizmete yönelik beklentileri ölçülmeye çalışılmıştır.

8. Bulgular ve Analizler

Çalışmanın uygulama bölümünde yapılan analiz sonuçları tablolar yardımıyla yorumlanmıştır. Her tabloda analiz sonucu yorumlanmış sonuç kısmında elde edilen sonuçlara ayrıca değinilmiştir.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 1. Güven Analizi

Cronbach's Alpha	N
0,958	32

Bingöl ili genelinde toplam 390 kişi ile yapılan anket çalışmasının güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısına göre ölçülmüştür. Alpha sonucu $0,8 < \alpha < 0,9$ aralığında olduğundan, anketin güvenilirlik düzeyi sosyal bilimler için "çok iyi" sonucunu vermiştir (Gegez, 2015).

Tablo 2. Örneklemin Frekans Analizi

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Aylık Ortalama Gelir		
Kadın	178	45,6	0-1500 TL	311	79,9
Erkek	212	54,4	1500 TL-2500 TL	27	6,9
Eğitim Durumu			2500 TL-3500 TL	21	5,4
İlkokul	2	0,5	3500 TL-5000 TL	15	3,8
Ortaokul	1	0,3	5000 ve üzeri	16	4,1
Lise	25	6,4	Yaş Aralığı		
Ön Lisans	66	16,9	18-25	329	84,4
Lisans	264	67,7	26-35	39	10,0
Lisansüstü	32	8,2	36-45	16	4,1
Mesleğiniz			46-55	5	1,3
Öğrenci	340	87,2	56 ve üzeri	1	,3
Akademisyen	25	6,4	Medeni Hal		
Yönetici	2,8	2,8	Evli	33	8,5
İdari personel	3,6	3,6	Bekâr	357	91,5
E- ticarete alışveriş yaptığımız web sitesi size satın aldığımız ürünle ilgili olabilecek farklı ürünler de önerirse değerlendirir misiniz?			Frekans	Yüzde	
Evet, satın aldığım ürünle ilgili olabilecek ürünleri de değerlendiririm			262	67,2	
Hayır, satın almak istediğim ürün dışında ilgili olabilecek ürünlerle ilgilenmem.			128	32,2	

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

İnternette alışverişte satın alma kararınızı en çok hangisi etkiliyor?		
Uygun fiyat	190	48,7
Ücretsiz kargo	18	4,6
Sitenin güvenilirliği	118	30,3
Hızlı teslimat	10	2,6
İndirim kuponu	10	2,6
Hiçbiri	44	11,3

Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların cinsiyetleri birbirine yakın, ön lisans ve lisans eğitimine sahip, çoğunluğu bekâr, önemli bir kısmı öğrenci, 1500 TL'den daha az gelire sahip, önemli bir kısmı 18-25 yaş aralığına sahiptir. Dolayısıyla katılımcıların daha çok gençlerden oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların %54,4'ü erkek, % 45,6'sı ise kadındır. Cevaplayıcıların %67,7'si lisans, % 16,9'u ön lisans, % 8,2'si yüksek lisans % 6,4'dü lise, % 0,08'i ise ilk ve ortaokul eğitimine sahiptir. Ankete cevap verenlerin % 91,5'i bekâr %8,5'i ise evlidir. Web sitesinin alışverişte farklı ürünler önermesini olumlu olarak değerlendirecek olanlar % 67,2 olumsuz olarak değerlendirecekler ise % 32,2'dir. Katılımcıların çoğunluğunun web sitesindeki farklı ürünleri olumlu değerlendirdikleri söylenebilir. İnternette alışverişte satın alma kararını en çok etkileyen etkenin uygun fiyat, % 48,7 en az etkileyen etkenin ise hızlı teslimat % 2,6 ve indirim kuponu % 2,6 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Hizmet ve Güvenlik ile ilgili İfadelerin Ortalamaları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma	Vayrans
Alışveriş öncesi ortalama	390	1,00	5,00	3,8695	1,00498	1,010
Güvenlik ortalama	390	1,00	5,00	4,1457	1,04896	1,100
Satış sonrası ortalama	390	1,00	5,00	4,0769	1,01369	1,028

Tablo 3'te katılımcılara sorulan Likert tipi soruların ortalaması alınmıştır. Alışveriş öncesi hizmete yönelik beklentiler, alışveriş güvenliğine ve ürünün teslimine ilişkin beklentiler ve alışveriş sonrası hizmete yönelik beklentilerinin ortalamalarını ölçmek için; **1-Kesinlikle Katılmıyorum**, **2-Katılmıyorum**, **3-Kararsızım**, **4-Katılıyorum**, **5-Kesinlikle Katılıyorum** likert ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ifadelerin ortalamalarına bakılarak alışveriş öncesi hizmete yönelik cevap verenler katılıyorum, alışveriş güvenliğine ve ürünün teslimine ilişkin beklentiler ve alışveriş sonrası hizmete yönelik beklentilere çok önem verdikleri anlaşılacak-

tadır. Katılımcılar tarafından en önemli faktörlerin güvenlik olduğu, daha sonra ise satış sonrası hizmetler olduğu görülmektedir. Satış öncesi hizmetler ise daha düşük çıkmıştır (Tablo 3).

Tablo 4. Medeni Durum t-testi

		Levene Varyans Eşitliği Testi		Ortalama Eşitliğinin t-testi						
		F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	95% Güven Aralığındaki Fark	
									En Düşük	En Yüksek
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	,385	,535	1,092	391	,276	,19924	,18247	-,15950	,55799
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			1,171	39,268	,249	,19924	,17020	-,14495	,54343
Alışveriş güvenliği ve ürünün teslimine ilişkin beklentilerin ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	,001	,969	-,137	391	,891	-,02605	,19057	-,40072	,34861
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			-,135	37,898	,893	-,02605	,19325	-,41729	,36519
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	,007	,932	,249	391	,804	,04583	,18433	-,31656	,40823
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			,247	38,015	,806	,04583	,18546	-,32961	,42127

Tablo 4’te önem (2-Tailed) değeri 0,276 ile 0,05’ten büyük olduğu için, katılımcıların medeni durum farklılıklarının alışveriş öncesi hizmete yönelik beklentileri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı aynı şekilde alışveriş güvenliğine ve alışveriş sonrası hizmete yönelik beklentilerinin önem (2-Tailed) değerleri 0,891 ve 0,804 değerleri 0,05’ten büyük oldukları için medeni durum farklılıklarının bunlara etki etmediği görülmektedir.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 5. Cinsiyet t- testi

		Levene Varyans Eşitliği Testi		Ortalama Eşitliğinin t-testi						
		F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	95% Güven Aralığındaki Fark	
									En Düşük	En Yüksek
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	1,175	,279	,362	391	,718	,03678	,10171	-,16318	,23675
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			,363	383,825	,717	,03678	,10143	-,16265	,23622
Alışveriş güvenliği ve ürünün teslimine ilişkin beklentilerin ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	,173	,678	,723	391	,470	,07664	,10601	-,13178	,28507
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			,725	384,007	,469	,07664	,10571	-,13119	,28448
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Varyans Eşit Kabul Edilince	,528	,468	,881	391	0,379	,09028	,10251	-,11127	,29182
	Varyans Eşit Kabul Edilmediğinde			,883	383,324	0,378	,09028	,10228	-,11081	,29137

Tablo 6'te önem (2-Tailed) değeri alışveriş öncesi hizmet 0,718, alışveriş güvenliği ve ürünün teslimine ilişkin beklentiler 0,470 ve alışveriş sonrası hizmetlerin 0,379 ile 0,05'ten büyük olduğu için, katılımcıların cinsiyet farklılıklarının alışveriş öncesi hizmete, alışveriş güvenliği ve ürünün teslimine ve alışveriş sonrası hizmetlere etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 6. Yaş Grubu ANOVA

		Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama medyan	F	Sig.
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Gruplar arasında	4,430	4	1,107	1,101	,356
	Gruplar içinde	390,306	388	1,006		
	Toplam	394,736	392			
Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Gruplar arasında	4,887	4	1,222	1,117	,348
	Gruplar içinde	424,367	388	1,094		
	Toplam	429,254	392			
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Gruplar arasında	3,856	4	,964	,940	,440
	Gruplar içinde	397,795	388	1,025		
	Toplam	401,651	392			

Tablo 6’da farklı yaş gruplarına sahip olan katılımcıların alışveriş öncesi hizmet, Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentiler ile alışveriş sonrası hizmetlerde e-ticarette farklı olup olmadığını ölçmek için ANOVA testi yapılmıştır. Tablo 6’daki önem değerleri 0,05’den büyük oldukları için anlamlı bir sonuca varılmamıştır.

Tablo 7. Eğitim Durumu ANOVA

		Kareler Toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama medyan	F	Sig.
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Gruplar arasında	8,107	5	1,621	1,623	,153
	Gruplar içinde	386,629	387	,999		
	Toplam	394,736	392			
Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Gruplar arasında	5,118	5	1,024	,934	,459
	Gruplar içinde	424,135	387	1,096		
	Toplam	429,254	392			
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Gruplar arasında	6,816	5	1,363	1,336	,248
	Gruplar içinde	394,835	387	1,020		
	Toplam	401,651	392			

Tablo 7’deki verilere göre eğitim durumları farklı olan katılımcıların e –ticarette alışveriş öncesi, alışveriş güvenliği ve alışveriş sonrası davranışları arasında %5 anlam düzeyinde anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Test sonucunda önem değerleri 0,05’ten büyük çıktığı için anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 8. Gelir Durumu ANOVA

		Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama medyan	F	Sig.
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Gruplar arasında	5,134	4	1,283	1,278	,278
	Gruplar içinde	389,602	388	1,004		
	Toplam	394,736	392			
Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Gruplar arasında	1,641	4	,410	,372	,828
	Gruplar içinde	427,613	388	1,102		
	Toplam	429,254	392			
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Gruplar arasında	1,571	4	,393	,381	,822
	Gruplar içinde	400,080	388	1,031		
	Toplam	401,651	392			

Tablo 8’de gelir durumu farklı olan katılımcıların e- ticaretten alışveriş öncesi, alışveriş güvenliğine ilişkin beklentiler ve alışveriş sonrası hizmetlerin satın alma davranışlarını nasıl etkilediklerini ölçmek için ANOVA testi yapılmıştır. Önem değerleri 0,05 büyük olduğundan %5 düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Tablo 9. Meslek ANOVA

		Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama medyan	F	Sig.
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Gruplar arasında	5,130	3	1,710	1,707	0,165
	Gruplar içinde	389,605	389	1,002		
	Toplam	394,736	392			
Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Gruplar arasında	2,569	3	,856	,781	0,505
	Gruplar içinde	426,685	389	1,097		
	Toplam	429,254	392			
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Gruplar arasında	2,882	3	,961	,937	0,423
	Gruplar içinde	398,769	389	1,025		
	Toplam	401,651	392			

Tablo 9’da katılımcıların meslek durumlarının e- ticarete alışveriş öncesi hizmet, alışveriş güvenliğine ilişkin beklentileri ve alışveriş sonrası hizmetten nasıl etkilendiklerini ölçmek için ANOVA testi yapılmıştır. Yapılan ANOVA testindeki önem değerleri 0,05’ten büyük oldukları için anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 10. Satın Alma Kararı ANOVA Testi

		Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama medyan	F	Sig.
Alışveriş öncesi hizmet ortalaması	Gruplar arasında	14,183	5	2,837	2,885	,014
	Gruplar içinde	380,553	387	,983		
	Toplam	394,736	392			
Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Gruplar arasında	11,995	5	2,399	2,225	,051
	Gruplar içinde	417,259	387	1,078		
	Toplam	429,254	392			
Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Gruplar arasında	13,272	5	2,654	2,645	,023
	Gruplar içinde	388,379	387	1,004		
	Toplam	401,651	392			

Tablo 10’da tüketicilerin satın alma kararları üzerine ANOVA testi yapılmıştır. Tüketicilerin alışveriş öncesi davranışları ve alışveriş sonrası davranışları gruplarının önem değerleri, sırasıyla 0,014 ve 0,023 ile anlamlı çıkmıştır.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Tablo 11. TUKEY Testi

Tukey HSD							
Bağımlı De- ğişken	(I) İnternette alışverişte satın alma kararınızı en çok hangisi etkiliyor	(J) İnternette alış- verişte satın alma kararınızı en çok hangisi etkiliyor	Mean Diffe- rence (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Alışveriş öncesi hizmet ortala- ması	Uygun Fiyat	Ücretsiz Kargo	,22934	,24444	,936	-,4708	,9294
		Sitenin Güveni- lirliği	-,22673	,11569	,368	-,5581	,1046
		Hızlı Teslimat	,36823	,32165	,862	-,5530	1,2894
		İndirim Kuponu	,05823	,32165	1,000	-,8630	,9794
		Hiçbiri	,36141	,16574	,249	-,1133	,8361
	Ücretsiz Kargo	Uygun Fiyat	-,22934	,24444	,936	-,9294	,4708
		Sitenin Güveni- lirliği	-,45607	,25079	,455	-1,1743	,2622
		Hızlı Teslimat	,13889	,39111	,999	-,9813	1,2590
		İndirim Kuponu	-,17111	,39111	,998	-1,2913	,9490
	Hiçbiri	Uygun Fiyat	,13207	,27745	,997	-,6626	,9267
		Sitenin Güveni- lirliği	,22673	,11569	,368	-,1046	,5581
		Ücretsiz Kargo	,45607	,25079	,455	-,2622	1,1743
		Hızlı Teslimat	,59496	,32649	,453	-,3401	1,5301
	Uygun Fiyat	İndirim Kuponu	,28496	,32649	,953	-,6501	1,2201
		Hiçbiri	,58814*	,17496	,011	,0870	1,0892
		Uygun Fiyat	-,36823	,32165	,862	-1,2894	,5530
		Ücretsiz Kargo	-,13889	,39111	,999	-1,2590	,9813
		Sitenin Güveni- lirliği	-,59496	,32649	,453	-1,5301	,3401
	Hızlı Teslimat	İndirim Kuponu	-,31000	,44347	,982	-1,5801	,9601
		Hiçbiri	-,00682	,34739	1,000	-1,0018	,9881
		Uygun Fiyat	-,05823	,32165	1,000	-,9794	,8630
		Ücretsiz Kargo	,17111	,39111	,998	-,9490	1,2913
		Sitenin Güveni- lirliği	-,28496	,32649	,953	-1,2201	,6501
	İndirim Kuponu	Hızlı Teslimat	,31000	,44347	,982	-,9601	1,5801
		Hiçbiri	,30318	,34739	,953	-,6918	1,2981
		Uygun Fiyat	-,36141	,16574	,249	-,8361	,1133
		Ücretsiz Kargo	-,13207	,27745	,997	-,9267	,6626
	Hiçbiri	Sitenin Güveni- lirliği	-,58814*	,17496	,011	-1,0892	-,0870
Hızlı Teslimat		,00682	,34739	1,000	-,9881	1,0018	
İndirim Kuponu		-,30318	,34739	,953	-1,2981	,6918	

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

Alışveriş sonrası hizmetlerin ortalaması	Uygun Fiyat	Ücretsiz Kargo	,13079	,25596	,996	-,6023	,8639
		Sitenin Güvenilirliği	-,23842	,12114	,363	-,5854	,1085
		Hızlı Teslimat	,32153	,33680	,932	-,6431	1,2861
		İndirim Kuponu	-,16181	,33680	,997	-1,1264	,8028
	Ücretsiz Kargo	Hiçbiri	,29956	,17355	,515	-,1975	,7966
		Uygun Fiyat	-,13079	,25596	,996	-,8639	,6023
		Sitenin Güvenilirliği	-,36920	,26260	,723	-1,1213	,3829
		Hızlı Teslimat	,19074	,40953	,997	-,9822	1,3637
	Sitenin Güvenilirliği	İndirim Kuponu	-,29259	,40953	,980	-1,4655	,8803
		Hiçbiri	,16877	,29052	,992	-,6633	1,0008
		Uygun Fiyat	,23842	,12114	,363	-,1085	,5854
		Ücretsiz Kargo	,36920	,26260	,723	-,3829	1,1213
	Hızlı Teslimat	Hızlı Teslimat	,55994	,34188	,574	-,4192	1,5391
		İndirim Kuponu	,07661	,34188	1,000	-,9025	1,0558
		Hiçbiri	,53797*	,18321	,041	,0133	1,0627
		Uygun Fiyat	-,32153	,33680	,932	-1,2861	,6431
	İndirim Kuponu	Ücretsiz Kargo	-,19074	,40953	,997	-1,3637	,9822
		Sitenin Güvenilirliği	-,55994	,34188	,574	-1,5391	,4192
		İndirim Kuponu	-,48333	,46437	,904	-1,8133	,8466
		Hiçbiri	-,02197	,36376	1,000	-1,0638	1,0199
	Hiçbiri	Uygun Fiyat	,16181	,33680	,997	-,8028	1,1264
		Ücretsiz Kargo	,29259	,40953	,980	-,8803	1,4655
		Sitenin Güvenilirliği	-,07661	,34188	1,000	-1,0558	,9025
		Hızlı Teslimat	,48333	,46437	,904	-,8466	1,8133
Hiçbiri	Hiçbiri	,46136	,36376	,802	-,5805	1,5032	
	Uygun Fiyat	-,29956	,17355	,515	-,7966	,1975	
	Ücretsiz Kargo	-,16877	,29052	,992	-1,0008	,6633	
	Sitenin Güvenilirliği	-,53797*	,18321	,041	-1,0627	-,0133	
Hiçbiri	Hızlı Teslimat	,02197	,36376	1,000	-1,0199	1,0638	
	İndirim Kuponu	-,46136	,36376	,802	-1,5032	,5805	

Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Alışveriş güvenliğine ve ürünün güvenliğine ilişkin beklentilerin ortalaması	Uygun Fiyat	Ücretsiz Kargo	,07031	,24694	1,000	-,6369	,7776
		Sitenin Güvenilirliği	-,19229	,11688	,569	-,5270	,1424
		Hızlı Teslimat	,30781	,32494	,934	-,6228	1,2384
		İndirim Kuponu	-,35469	,32494	,885	-1,2853	,5759
		Hiçbiri	,38849	,16744	,188	-,0911	,8680
	Ücretsiz Kargo	Uygun Fiyat	-,07031	,24694	1,000	-,7776	,6369
		Sitenin Güvenilirliği	-,26261	,25335	,905	-,9882	,4630
		Hızlı Teslimat	,23750	,39511	,991	-,8941	1,3691
		İndirim Kuponu	-,42500	,39511	,891	-1,5566	,7066
		Hiçbiri	,31818	,28029	,866	-,4846	1,1209
	Sitenin Güvenilirliği	Uygun Fiyat	,19229	,11688	,569	-,1424	,5270
		Ücretsiz Kargo	,26261	,25335	,905	-,4630	,9882
		Hızlı Teslimat	,50011	,32983	,654	-,4446	1,4448
		İndirim Kuponu	-,16239	,32983	,996	-1,1071	,7823
		Hiçbiri	,58079*	,17675	,014	,0746	1,0870
	Hızlı Teslimat	Uygun Fiyat	-,30781	,32494	,934	-1,2384	,6228
		Ücretsiz Kargo	-,23750	,39511	,991	-1,3691	,8941
		Sitenin Güvenilirliği	-,50011	,32983	,654	-1,4448	,4446
		İndirim Kuponu	-,66250	,44801	,678	-1,9456	,6206
		Hiçbiri	,08068	,35095	1,000	-,9245	1,0858
	İndirim Kuponu	Uygun Fiyat	,35469	,32494	,885	-,5759	1,2853
		Ücretsiz Kargo	,42500	,39511	,891	-,7066	1,5566
		Sitenin Güvenilirliği	,16239	,32983	,996	-,7823	1,1071
		Hızlı Teslimat	,66250	,44801	,678	-,6206	1,9456
Hiçbiri		,74318	,35095	,280	-,2620	1,7483	
Hiçbiri	Uygun Fiyat	-,38849	,16744	,188	-,8680	,0911	
	Ücretsiz Kargo	-,31818	,28029	,866	-1,1209	,4846	
	Sitenin Güvenilirliği	-,58079*	,17675	,014	-1,0870	-,0746	
	Hızlı Teslimat	-,08068	,35095	1,000	-1,0858	,9245	
	İndirim Kuponu	-,74318	,35095	,280	-1,7483	,2620	

*. %5 anlam düzeyinde anlamlı farkı ifade eder

Alışveriş öncesi ve alışveriş sonrası tüketici davranışlarında hangi kriterler arasında anlamlı fark olduğunu görebilmek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tablo 11 incelendiğinde alışveriş öncesi ve sonrası kriterlerde sitenin güvenilirliğine önem verenler ile hiçbiri seçeneğini seçenler arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, bilgisayar, akıllı telefon ve benzeri e-ticaret araçlarının kullanımını yaygın hale getirmiştir. Teknolojik gelişmeler bu araçların maliyetlerini düşürmüş böylece gelişmiş ve gelişmekte olan

ülkelerde toplumun büyük kısmı internet bağlantısına kavuşmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan kitledeki artış, işletmelere yeni sorumluluklar yükleyerek internet üzerinden satış yapma gerekliliği getirmiştir.

Bingöl ilinde yapılan çalışmada tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yaparken hangi kriterlere öncelik verdikleri, memnun oldukları, kaygıları ve beklentileri gibi sorulara cevap aramayı amaçlamıştır. E-ticaret yoluyla alışveriş yapan toplam 390 kişiyle anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada tüketicilere alışveriş öncesi sonrası ve güvenlik kriterleri ile ilgili 3 başlıkta Likert tipi sorular sorulmuştur.

Demografik özellikler ele alındığında kadın ve erkek katılımcı sayısının birbirine çok yakın olduğu, %67 oranla lisans mezunlarının yoğunlukta olduğu, katılımcıların %91'inin bekar ve %87'sinin öğrenci olduğu betimsel istatistik açısından kayda değer verilerdir.

3 başlıktan oluşan Likert tipi sorularda, alışveriş öncesi beklenti ortalaması 3,8, güvenlik ortalaması 4,1 ve alışveriş sonrası beklenti ortalaması 4,0 ile “Katılıyorum” seçeneğini işaret etmektedir. Katılımcılara yöneltilen sorular genel itibarıyla önem derecesini ifade ettiğinden, katılımcıların sırasıyla güvenlik, alışveriş sonrası ve alışveriş öncesi kriterlere önem verdikleri görülmüştür.

Yapılan TUKEY ve ANOVA testlerinde sadece, tüketicilerin internet üzerinden alışveriş tercihlerini etkileyen faktörlerde %95 güven aralığında anlamlı bir sonuca varılmıştır. Tüketicilerin alışveriş öncesi ve sonrası beklentilerinde “Sitenin Güvenilirliği” seçeneği ile “Hiçbiri” seçeneği arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bu veri bize tüketicilerin satın alma kararlarında sitenin satıcının güvenli olup olmadığı konusuna önem verdiklerini göstermektedir.

Çalışma neticesinde işletmeler açısından yararlı olabilecek en önemli verinin tüketicilerin alışveriş güvenliğine önem verdikleri, alışveriş yaptıkları sitenin satış sonrası ve öncesi güvenilirliğini dikkate aldıklarıdır. Önümüzdeki yıllarda e-ticaretin işletmeler için vazgeçilmez bir satış alanı olduğu göz önünde bulundurulursa, hem işletmelerin hem aracı kurum görevi gören e-ticaret sitelerinin tüketiciye alışveriş güvenliği konusunda güven vermesi gereği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Çılan Arıcıgil, Ç. ve Kuzu, S. (2013), “Kişisel E-Ticaret Uygulamalarının Kategorik Veri Analizi Yöntemleri ile Değerlendirilmesi”, *Alphanumeric Journal*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, ss. 27-32.
- Baydar, Vedat. (2010), E-Ticaret Kavramı ve E-Ticareti Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Canpolat, Ö. (2001) “E-Ticaret ve Türkiye’deki Gelişmeler” T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, ss.13-14.
- Coşkun, Neslihan. (2002), Elektronik Ticaretin Gelişiminde Temel Dinamikler ve Gelişimi Önündeki Engeller Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Doktora Tezi.
- Cox, B.Ö. (2002), “Avrupa Birliği Hukukunda Elektronik Ticaret ve Türkiye’deki Gelişmeler” İstanbul.
- Çak, M., (2002). Dünyada ve Türkiye’de E-Ticaret ve Vergilendirilmesi, İstanbul Ticaret Odası (ATO), Yayın No: 2002/6, İstanbul.
- Doğanlar, T. (2016), “Türkiye’de Elektronik Ticaret Pazarı ve Pazarın Gelişimi” İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri.
- Ene, S. (2002), Elektronik Ticarete Tüketicinin Korunması ve Bir Uygulama, Pusula Yayıncılık.
- Erçetin, Cenk. (2015), Elektronik Ticarete Tüketicilerin Satın Alma Davranış ve Tercihlerini Etkileyen Unsurlar: E-Ticaret Siteleri Üzerine Bir Çalışma, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Bitirme Tezi.
- Erdem, A., Efiloğlu, Ö. (2004). “Bilgi Çağında Elektronik Ticaret”, *Internet Makalesi*, inet-tr.org.tr/inetconf8/bildiri/71.doc
- Gegez, A. Ercan Pazarlama Araştırmaları, 5. Baskı Beta Yayınları, 2015.
- Goottschalk, P. (2006) *E-Business Strategy, Sourcing and Governance*. Hershey, PA, USA: Idea Group Publishing.
- Hollensen, S. (2004). *Global Marketing, A Decision Oriented Approach*, FT Prentice Hall, 3rd ed.
- İşler D.B. (2008) “Rekabetçi Avantaj Yaratma Çerçevesinde KOBİ’lerde E-Ticaret ve E-Ticaretin Stratejik Kullanımı” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- İyiler, Z. (2009) “Elektronik Ticaret ve Pazarlama” T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, İhracatta İnternet Zamanı: 1.
- Jentzsch, R.; Audi, M. (1999), “The Application Of E-Commerce To SME”, *Proc. 10th. Australasian Conference On Information Systems*, pp. 435-448.
- Keser, A. (2000), “Rekabetin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret”, *Elektronik Ticaret*, Derleyen Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, Baskı: 1.

*Kişilik Özellikleri Açısından E-Ticaretten Alışveriş Memnuniyetinin Belirlenmesine
Yönelik Bir Araştırma*

- Liu, S. (2013), “An Empirical Study on E-commerce’s effects on Economic Growth International Conference on Education Technology and Management Science”, Xiamen, China, pp. 81-84.
- Özel, H.A. (2006). “E-Ticaretin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Özel, Hasan.Alp. (2013), “E-Ticaret ve Türkiye’nin Bilgi Toplumundaki Yeri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 38, ss. 1-17.
- Parlakkaya, Raif. (2005). “Elektronik Ticaret ve Muhasebe Uygulamalarına Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Sayı: 2 Cilt:5 / Aralık ss. 1-18.
- Pınar, İ. (2005) “Turizm Endüstrisinde E-Ticaret” Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,
- Yeşil, A., (2008). E-Ticaret-İnternet Ortamında Ticaret, İstanbul, Kum Saati Yayınları. www.platinmarket.com/e-ticaret-tanimi-ve-temel-araclari

İLKOKUL VE ORTAOKULDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN MOBBİNG (YILDIRMA) YAŞAMA ALGILARI*

Fırat ARACI**

Veysel OKÇU***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing (yıldırma) yaşama algılarını incelemektir. Araştırmada, ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing yaşama algıları, cinsiyet, medeni hal, görev yaptıkları eğitim kurumu ve kıdem değişkenlerine anlamlı bir farkın olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2016-2017 öğretim yılında Diyarbakır İli Silvan ilçe merkezinde bulunan 11 ilkokul ve 13 ortaokulda görev yapan toplam 468 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Veri toplama aracı olarak Einarsen ve Raknes'in (1997) geliştirdiği [Negative Acts Questionnaire (NAQ)] ve Cemaloğlu (2007) Türkçe'ye uyarladığı "Olumsuz Davranış Soruları Ölçeğinden" yararlanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi SPSS 21 istatistik paket programında yapılmıştır. Öğretmenlerin kişisel bilgilerinde frekans ve yüzde kullanılmış, öğretmen görüşleri arasındaki anlamlı farkın saptanmasında ise t-testi ve Anova testi kullanılmıştır. Araştırma hipotezleri.05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Araştırma sonucunda, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre, öğretmenler mobbing'in görev ve sosyal ilişkiler alt boyutundaki davranışlara maruz kalma sıklığı "düşük düzeyde" olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin maruz kaldıkları mobbing davranışlarına cinsiyet, medeni hal, görev yapılan eğitim kademesi ve kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing (Yıldırma), ilkokul ve ortaokul, öğretmenler

* Bu çalışma, Yrd. Doç. Dr. Veysel OKÇU'nun danışmanlığında yapılan Tezsiz Yüksek Lisans dönem proje çalışmasının verilerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Buna ilaveten, çalışma 19-21 Ekim 2017 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu"nda (EYFOR)" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Fırat ARACI, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi.

*** Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, e-posta:veysel.okcu56@gmail.com

TEACHERS IN THE PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS MOBBING LIVING PERCEPTIONS

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the mobbing levels of primary and secondary school teachers. In the study, it was researched whether there is a meaningful difference between mobbing living levels, gender, marital status, tasked education institution and seniority variables of primary and secondary school teachers. Survey model was used in this study. The study's universe constitutes a total of 468 teachers working in 11 primary schools and 13 secondary schools located in the Silvan district center of Diyarbakir in 2016-2017 academic year. There is no way to sample in the research. The "Negative Behavior Questionnaire Scale" developed by Einarsen and Raknes (1997) and adapted to Turkish by Cemaloğlu (2007) was used as data collection tool. The analysis of the data was done in SPSS 21 statistical package program. Frequency and percentage were used in the personal information of the teachers and t-test and Anova test were used to determine the meaningful difference between teacher opinions. Research hypotheses were tested at .05 significance level. As a result of the research, according to the perceptions of primary and secondary school teachers, it was determined that the frequency of exposure to the subordinate mobbing behaviors of task and social relations is "low". As a result of the research, it was found that there was no significant difference in the mobbing living perceptions of the teachers according to gender, marital status, tasked education institution and seniority variables.

Keywords: *Mobbing, Primary and Secondary School, Teachers*

1. GİRİŞ

Örgütsel ortamda işgörenlerin stres, iş doyumsuzluğu, tükenmişlik, düşük motivasyon ve çatışma yaşamalarında etkili olan pek çok farklı değişkenden söz edilebilir (Cemaloğlu, 2011; Cemaloğlu, 2007; Okçu ve Çetin, 2017). Bu değişkenlerden birisi de, mobbing'dir (yıldırma). Örgütlerde bazen açık, bazen kapalı olmak üzere pek çok çatışma türü görülür. Bu çatışmalar, işgörenlerin stres ve kaygı yaşamasına neden olur. Dünyanın pek çok ülkesinde, işgörenlerin ve örgütlerin ortak bir problemi olarak görülen bu çatışma ve ruhsal taciz türüne mobbing adı verilmektedir (Çobanoğlu 2005). Mobbing, örgütlerde işgörenlerin çalışma arkadaşları, yöneticiler veya astları tarafından rahatsız ve huzursuz edilmesi, duygusal veya psikolojik şiddete maruz bırakılması olarak değerlendirilebilmektedir (Ertuna ve Ertuna, 2015). En genel tanımıyla mobbing, bireyin örgüt ortamında ısrarlı, sistematik, aşağılayıcı, hakir görücü, yıldırıcı ve haksız tutumlardır (Karcıoğlu ve Çelik, 2012).

İş yerinde mobbing davranışları örgüt içinde gerilimin ve çatışmalı bir ortamın oluşmasına neden olan psikolojik etkenlerin birleşimi sonucunda ortaya çıkan, örgüt düzenini bozan, performansı düşüren, motivasyonu bozan, işe bağlılığı azaltan, iş doyumu ve çalışma ortamını olumsuz yönde etkileyen temel sorunlardan biridir (Agervold ve Mikkelsen 2004; Araujo ve diğ., 2010; Cemaloğlu ve Daşcı, 2017; Einarsen ve Raknes, 1997; Jenkins, Winefield ve Sarris, 2010; Kirel, 2008: 17; Kocaoğlu, 2007; Leyman 1996; Nielsen ve diğ., 2010; Okçu, 2011; Okçu ve Anık, 2017; Okçu ve Çetin, 2017; Tetik, 2010; Tutar, 2004; Vartia, 1996; Zapf, 1999). Işık (2007) ve Tayyar (2008) tarafından yapılan araştırmada, mobbing davranışları ile iş stresi ve iş performansı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Mobbing, işgörenler üzerinde bıraktığı olumsuz etkilere paralel olarak işgörenlerin çalıştığı kurumlarda da olumsuz etkiler bırakarak enerji ve zaman kaybına yol açmaktadır (Cemaloğlu ve Ertürk, 2007).

Mobbing oldukça eski bir olgu olmasına karşın, iş hayatında ancak son zamanlarda ele alınmakta ve çalışma hayatında giderek daha fazla gündemde yer almaya başladığı gözlenmektedir. Ülkemizde ise 2000'li yıllardan itibaren üzerinde araştırmaların yapılmaya başlandığı mobbing kavramı temelde psiko-sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Mağdurlarını yaptığı işten soğutan, mesleki doyumsuzluğa yol açan, stres yaşatan, depresyona sürükleyen ve hatta kişiyi intihara kadar ve götürebilen mobbing'in hemen hemen tüm sektörlerde görüldüğü bilinmektedir (Çobanoğlu, 2005; Okçu, 2011; Davenport ve diğ., 2003; Tınaz, 2008; Tutar, 2004). Mobbing alanındaki literatür incelendiğinde, genellikle eğitim, sağ-

lık ve gönüllü kuruluşlarda daha fazla ortaya çıktığı görülmektedir (Cemaloğlu ve Ertürk, 2008; Cemaloğlu ve Ertürk, 2007).

Mobbing davranışlarının ortaya çıkmasına neden bazı faktörler şöyle ifade edilmektedir:(1)saldırmanın psikolojik yapısından kaynaklanan nedenler, (2) organizasyon/işyeri kültüründen kaynaklanan nedenler, (3) mağdurun psikolojik yapısından kaynaklanan nedenler ve (4) toplumsal değer yargılarından kaynaklanan nedenler (Güveyi, 2013). Leymann'a (1996) göre ise zayıf örgütlenme ve yönetsel sorunlar, liderlik sorunları mobbinge yol açmaktadır. Mobbing davranışlarının, kurban üzerinde bırakacağı etkiler kişiler arasında farklılık gösterir. Bu farklılık kişinin değer yargıları, inançları yetişme tarzı ve cinsiyeti, yaşı ve eğitim düzeyi gibi değişkenlerden kaynaklanabilir (Mikkelsen ve Einarsen, 2002). Bunun yanında bu etkilerin, tam olarak ölçülmesi metodolojik yönden oldukça zordur. Aynı zamanda bu etkileri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak da zordur.

Leymann (1993) sosyal ilişkiler bağlamında çalışanların yaşayabileceği mobbing davranışlarını şu şekilde özetlemektedir (Ertürk, 2005; Tınaz, 2008; Leymann, 1996; Zaph ve diğ., 1996; Davenport ve diğ., 2003): (1) Çalışanla konuşulmaz ve grup dışı edilir, (2) diğer çalışanlarla konuşturulmaz ve görüşme hakkından yoksun bırakılır, (3) çalışan izole edilir ve yalnız bırakılır, (4) başkalarına o çalışanla konuşmak yasaklanır, (5) çalışan yokmuş gibi davranılır. Görev bağlamında çalışanların yaşayabileceği mobbing davranışlarını ise şöyle özetlemektedir: (1) Çalışana önemli görevlerin verilmemesi, (2) görevlerinin kısıtlanması, (3) anlamsız görevlerin yapılmasının istenmesi, (4) yeteneğinden daha düşük görevler verilmesi, (5) sürekli yeni görevlerin verilmesi, (6) öz saygıyı zedeleyen görevlerin verilmesi, (7) niteliğinin altında görevler verilmesi, (8) zor bir görev yapmaya zorlanması, (9) oluşan zararların faturasının çalışana çıkarılması. Bu davranışlar yalnız mobbing'e maruz kalan çalışanları değil, sürece tanık olan çalışanların da örgüte olan güvenlerini yitirmelerine neden olmaktadır (Okçu ve Çetin, 2017).

Mobbing kavramını inceleyen çoğu mobbing'in kurban tarafından olumsuz olarak algılanan agresif ve düşmanca hareketler içerdiği hususunda hemfikirdir. İkinci olarak çoğu araştırmacı, bu davranışların bir defaya mahsus ve birbirinden bağımsız olarak meydana gelen davranışlar değil, belirli bir sıklıkta gerçekleşen ve belirli bir süredir devam eden davranışlar olduğunu vurgular. Son olarak ise, mobbing tanımlanırken taraflar arasında belirgin bir güç dengesizliğinin bulunduğu belirtilir. Bu güç dengesizliği nedeniyle kurban eşit bir platformda kendisini savunamayacağı gibi bir hisse kapılmaktadır (Salin, 2003;Akt: Beşoğlu, 2014). Çalışma hayatında sıkça karşılaşılabilecek mobbing'in, çalışan ve örgüt için sos-

yal ve ekonomik yapıyı zedeleyici, verimliliği ve örgüte bağlılığı azaltıcı bir etkisi vardır (Okçu, 2011). Ayrıca işyerindeki mobbing'in çalışanlar üzerinde doğrudan veya dolaylı önemli etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Öğretmenlerin sağlıklı çalışma ortamının önündeki engellerden mobbing ve mobbing'in zararlı etkisinin farkında olmaları önem arz etmektedir (Okçu ve Çetin, 2017). Tüm toplumlarda ve iş yerlerinde görülebilen mobbing davranışlarına maruz kalma riski, neredeyse herkes için geçerlidir (Gül, 2009). Toplumun mimarı olan öğretmenlerinde böyle davranışlarla karşı karşıya kalması olasıdır. Dolayısıyla da hem öğretmen ve eğitim ortamı açısından hem de öğrenci ve başarıları açısından ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Yapılan araştırma ile bu zararlı etkiye dikkat çekmek istenilmektedir. Böylelikle de, okullarda daha etkili ve daha sağlıklı bir eğitim ortamının oluşmasına katkı sağlama hedeflenmektedir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı ilkökul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing yaşama algılarını incelemektir. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre öğretmenler mobbing (göreve ve sosyal ilişkilere yönelik alt boyutunda) davranışlarına ne düzeyde maruz kalmaktadırlar?

2. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing davranışlarına maruz kalmaya ilişkin algıları; cinsiyet, medeni durum, kıdem ve görev yapılan eğitim kademesine göre anlamlı bir farklılık arz etmekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, tarama modelindedir. Tarama modeli, geçmişte ya da halen mevcut olan bir durumu var olduğu gibi açıklamayı çalışan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, olduğu gibi değiştirilmeden tanımlanmaya çalışılır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir hükme varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2007).

2.2. Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2016-2017 öğretim yılında Diyarbakır İli Silvan ilçe merkezinde bulunan 11 ilkokul (199 sınıf öğretmeni) ve 13 ortaokulda (269 branş öğretmeni) görev yapan toplam 468 öğretmen oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşım kolaylığı nedeniyle araştırmada örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Hiç doldurmamış veya eksik doldurmuş 168 öğretmenden elde edilen veriler, değerlendirme dışı bırakılmıştır. 300 öğretmenden elde edilen veriler ise analiz edilme-ye uygun görülmüştür. Çalışma evrenindeki öğretmenlerin %64'ünden veri elde edilmiştir. Çalışma evrenindeki ilkokul ve ortaokullarda görev yapan 149 sınıf öğretmeni, 151 branş öğretmenine ait kişisel bilgiler Aşağıdaki Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	Frekans	%
Cinsiyet		
Kadın	130	43.3
Erkek	170	56.7
Kıdem		
1-5 Yıl	206	68.7
6-10 Yıl	81	27
11 yıl ve üzeri	13	4.3
Medeni Haliniz		
Evli	110	36.7
Bekar	190	63.3
Görev yapılan eğitim kurumu		
İlkokul	149	49.7
Ortaokul	151	50.3
Toplam	300	100

Yukarıdaki Tablo 1.'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan öğretmenlerin yüzde %57'ye yakını (170 kişi) erkek, yaklaşık %43'ü (130 kişi) ise kadındır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık % 69'u (206 kişi) 1-5 yıl, % 27'si (81 kişi) 6-10 yıl, yaklaşık % 4'ü (13 kişi) ise 11 yıl ve üzerinde kıdeme sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık %37'si (110 kişi) evli, yaklaşık%63'ü ise (190 kişi) ise bekindir. Ayrıca öğretmenleri yarısı ilkokulda (149 kişi) diğer yarısı ise (151 kişi) orta okulda görev yapmaktadırlar.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm cinsiyet, medeni hali, görev yaptığınız kurum ve kıdem değişkenine ilişkin demografik özelliklerden oluşmaktadır. İkinci bölümde ise mobbing'e maruz kalan ilkökul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing yaşama düzeylerini (göreve ilişkin ve sosyal ilişkilere yönelik alt boyutunda) belirlemeye yönelik ölçek yer almaktadır. Öğretmenlerin mobbing'in görev ve sosyal ilişkiler boyutları kapsamına giren olumsuz davranışlara maruz kalma sıklığını ölçmek amacıyla Einarsen ve Raknes (1997) tarafından geliştirilen ve Cemaloğlu'nun (2007) Türkçeye uyarladığı "Olumsuz Davranış Soruları Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek yurt içi ve yurtdışındaki birçok araştırmacı tarafında kullanılmaktadır (Cemaloğlu, 2008; Cemaloğlu ve Ertürk, 2008; Okçu, 2011; Okçu ve Çetin, 2017; Einarsen ve Raknes, 1997). Öğretmenlerin mobbing davranışlarına maruz kalma sıklığı, "Olumsuz Davranış Soruları Ölçeği" kullanılarak ölçüldü (Einarsen ve Raknes, 1997). Olumsuz Davranış Soruları Ölçeği, Her gün (5), Haftada bir (4), Ayda bir (3), Arasına (2), Hiçbir zaman (1) şeklinde cevaplandırılan ve puanlanan 5'li Likert tipi bir ölçektir. Bu ölçek, çeşitli olumsuz davranışlara maruz kalmayı ölçen 21 maddeden oluşmaktadır. Bunlardan ilk altı (6) maddesi göreve ilişkin mobbing'i, diğer on beş (15) madde ise sosyal ilişkilere yönelik mobbing'i ölçmeye yöneliktir. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hem ölçeğin tümü hem de alt boyutlar için ayrı ayrı hesaplanmış ve güvenilirliğin bir ölçütü olarak belirlenmiştir. İki alt boyutun kendi içlerinde hesaplanan güvenilirlik katsayıları sosyal ilişkiler boyutunda .90 ve görev boyutunda ise .82 olarak bulunmuştur. Tüm ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise .92 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesi SPSS 21 istatistik paket programında yapılmıştır. Öğretmenlerin kişisel bilgilerinde frekans ve yüzde kullanılmış, mobbing yaşama algılarını belirlemek amacıyla aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenlere ait öğretmen görüşleri arasındaki anlamlı farkın saptanmasında ise t-testi ve Anova testi kullanılmıştır. Araştırma hipotezleri .05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma probleminin çözümü için toplanan veriler uygulanan istatistiksel yöntemlerle çözümlenmesi sonucu elde edilen bulgulara sırasıyla yer verilmiştir.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

3.1.1. Mobbing'in Görev Alt Boyutuna İlişkin Bulgular

İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in görev alt boyutuna ilişkin algıları Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. İlkokul ve ortaokulda görev yapan öğretmenlerin göreve ilişkin mobbing'in alt boyutuna ilişkin algıları (N:300)

Maddeler	\bar{x}	Ss
M1. Birinin başarınızı etkileyecek bilgiyi saklaması	1.43	.73
M2.Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalışarak küçük düşürülmek istenmesi	1.33	.72
M3.Ustalık/ yeterlilik seviyenizin altındaki işleri yapmanızın istenmesi	1.54	.83
M4.Önemli alanlardaki sorumluluklarınızın kaldırılması veya daha önemsiz ve istenmeyen görevlerle değiştirilmesi	1.46	.76
M5.Hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması	1.75	1.1
M6.Görmezden gelinme, dışlanma, önemsenmeme	1.47	.88
Toplam	1.50	.83

Tablo 2.'de verilen ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing'in görev alt boyutuna ilişkin algıları incelendiğinde, öğretmenlerin bu boyutta en yüksek değeri “Hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması” ($\bar{x} = 1.75$), “Ustalık/ yeterlilik seviyenizin altındaki işleri yapmanızın istenmesi” ($\bar{x} = 1.54$), en düşük değeri ise “Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalışarak küçük düşürülmek” ($\bar{x} = 1.33$), “Birinin başarınızı etkileyecek bilgiyi saklaması” ($\bar{x} = 1.43$) maddesine verdikleri görülmektedir. Başka bir ifadeyle, öğretmenler en çok hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması, ustalık/ yeterlilik seviyenizin altındaki işleri yapmanızın istenmesinden yakınmaktadırlar. Standart sapma değerlerine bakıldığında, en homojen dağılımın “Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalışarak küçük düşürülmek istenmesi” ($S=.72$) maddesinde, en heterojen dağılımın ise “Hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması” maddesinde ($S=1.1$) olduğu ortaya konmuştur. Buna göre ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in görev alt boyutundaki maddeleri ($\bar{x} = 1.50$) “düşük düzeyde” yaşadıklarını belirtmektedirler.

3.1.2. Mobbing'in Sosyal İlişkiler Boyutuna İlişkin Bulgular

İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in sosyal ilişkilere yönelik alt boyutuna ilişkin algıları Tablo 3.'de belirtilmiştir.

Tablo 3. İlkokul ve ortaokulda görev yapan öğretmenlerin sosyal ilişkilere yönelik mobbing'in alt boyutuna ilişkin algıları (N:300)

Maddeler	\bar{x}	Ss
M7. Kişiliğiniz, tutumlarınız veya özel hayatınız hakkında hakaret ve aşağılayıcı sözler söylenmesi	1.27	.67
M8.Bağırılmak veya anlık öfkenin hedefi olmak	1.47	.80
M9.Parmakla gösterme, kişisel alana saldırı, itme, yolunu kesme gibi gözdağı veren davranışlar	1.22	.66
M10. Diğerlerinin işi bırakmanız konusunda imalı davranışları	1.28	.64
M11.Yanlış ve hatalarınızın sürekli hatırlatılması/söylenmesi	1.57	1.0
M12.Yaklaşımlarınızın dikkate alınmaması/yok sayılması veya düşmanca tepkilerle karşılaşma	1.40	.71
M13.İşinizle çabalamanızla ilgili bitmek bilmeyen eleştiriler	1.55	.91
M14.Fikir ve görüşlerinizin dikkate alınmaması	1.60	.88
M15.İyi geçinmediğiniz kişiler tarafından hoşlanmadığınız şakalar yapılması	1.43	.78
M16.Mantıksız ya da yetiştirilmesi mümkün olmayan işler verilmesi	1.40	.75
M17.Size karşı suçlama ve ithamlarda bulunulması	1.24	.61
M18.İşinizin aşırı denetlenmesi	1.30	.69
M19.Hakkınız olan bazı şeyleri (örneğin; hastalık izni, tatil hakkı yol harcırahı) talep etmemeniz için baskı yapılması	1.61	.95
M20.Aşırı alay ve satamalara konu olmak	1.34	.69
M21.Üstesinden gelinemeyecek kadar iş yüküne maruz bırakılmak	1.49	.76
Toplam	1.41	.61

Yukarıdaki Tablo 3.'de verilen ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing'in göreve ilişkin mobbing algıları incelendiğinde, öğretmenlerin bu boyutta en yüksek değeri "Hakkınız olan bazı şeyleri (örneğin; hastalık

izni, tatil hakkı yol harcırahı) talep etmemeniz için baskı yapılması” ($\bar{x} = 1.61$), “Fikir ve görüşlerinizin dikkate alınmaması” ($\bar{x} = 1.60$), “Yanlış ve hatalarınızın sürekli hatırlatılması/söylenmesi” ($\bar{x} = 1.57$), “İşinizle çabalamanızla ilgili bitmek bilmeyen eleştiriler»($\bar{x} = 1.55$) maddelerine, en düşük değeri ise “Parmakla gösterme, kişisel alana saldırı, itme, yolunu kesme gibi gözdağı veren davranışlar” ($\bar{x} = 1.22$), “Size karşı suçlama ve ithamlarda bulunulması”($\bar{x} = 1.24$), “Kişiliğiniz, tutumlarınız veya özel hayatınız hakkında hakaret ve aşağılayıcı sözler söylenmesi” ($\bar{x} = 1.27$) ve “Diğerlerinin işi bırakmanız konusunda imalı davranışları” ($\bar{x} = 1.8$) maddelerine verdikleri görülmektedir. Standart sapma değerlerine baktığında, en homojen dağılımın “Diğerlerinin işi bırakmanız konusunda imalı davranışları” ($Ss=.64$) maddesinde, en heterojen dağılımın ise “Yanlış ve hatalarınızın sürekli hatırlatılması/söylenmesi” maddesinde ($Ss=.10$) olduğu ortaya konmuştur. Buna göre genel olarak ilkokul ve orta okul öğretmenleri mobbing’in sosyal ilişkilere yönelik alt boyutundaki maddeleri ($\bar{x} = 1.41$) “düşük düzeyde” yaşadıklarını belirtmektedirler.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

3.2.1. Cinsiyet

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre, mobbing yaşama algılarına ilişkin yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algılarına ilişkin t-testine ait bulgular

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	Sd	t	p
Sosyal ilişkilere yönelik mobbing	Kadın	130	1.47	.05	2	.476	.63
	Erkek	170	1.44	.04			
Göreve ilişkin mobbing	Kadın	130	1.46	.58	297	1.70	.09
	Erkek	170	1.35	.50			

Yukarıdaki Tablo 4.’te görüldüğü gibi, göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing’in cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda [$p>.05$] gruplar arasında cinsiyet değişkenine göre aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Buna göre öğretmenlerin mobbing yaşamalarında erkek ya da kadın olmaları açısından önemli farklılık bulunmamaktadır.

3.2.2. Medeni Durum

Öğretmenlerin medeni durumuna göre, göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşamaya ilişkin algılarında anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin medeni durumu değişkenine göre göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algılarına ilişkin t-testine ait bulgular

Değişkenler	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Göreve ilişkin mobbing	Evli	110	1.34	.44	2	1.41	.15
	Bekar	190	1.44	.59	297		
Sosyal ilişkilere Yönelik mobbing	Evli	110	1.47	.53		.629	.53
	Bekar	190	1.43	.52			

Yukarıdaki Tablo 5.'de görüldüğü gibi, göreve ve sosyal ilişkilere ilişkin mobbing'in medeni hal değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda [$p > .05$] öğretmenlerin evli yada bekar olmaları açısından aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

3.2.3. Görev Yapılan Eğitim Kademesi

Öğretmenlerin görev yaptıkları eğitim kurumuna göre mobbing yaşama algılarına ilişkin yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları Tablo 6.'da gösterilmiştir.

İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma) Yaşama Algıları

Tablo 6. Öğretmenlerin görev yaptığı eğitim kurumu değişkenine göre göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algılarına ilişkin t-testine ait bulgular

Değişkenler	Eğitim kademesi	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Göreve ilişkin mobbing	İlkokul	149	1.45	.51	2	0.40	.97
	Ortaokul	151	1.46	.57	297		
Sosyal ilişkilere ilişkin mobbing	İlkokul	149	1.40	.47		1.50	.88
	Ortaokul	151	1.40	.58			

Yukarıdaki Tablo 6.'de görüldüğü gibi, maddeler bir bütün olarak ele alınıp göreve ve sosyal yönelik mobbing'in görev yapılan eğitim kurum değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda [$p > .05$] gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.2.5.Kıdem

Öğretmenlerin kıdem değişkenine göre, göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algıları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacı Anova testi yapılmış ve ilgili sonuçlar aşağıdaki Tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin kıdem değişkenine göre göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algılarına ilişkin Anova testine ait bulgular

Değişkenler	Kıdem	N	\bar{X}	Ss	sd	χ^2	F	p
Göreve ilişkin mobbing	1-5	206	1.44	.53				
	6-10	81	1.47	.53	2	38.746	1.52	
	11-15	13	1.51	.41	297			.86
	Toplam	300	1.47	.52				
Sosyal ilişkilere yönelik mobbing	1-5	206	1.43	.564				
	6-10	81	1.35	.533	2	46.920	1.48	
	11-15	13	1.21	.290	297			.23
	Toplam	300	1.33	.529				

$p \leq .05$

Yukarıdaki Tablo 7.'de görüldüğü gibi, öğretmenlerin göreve ilişkin mobbing davranışlarına en fazla 11-15 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin maruz kaldığını, sosyal ilişkilere yönelik mobbing davranışlarına ise 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Ancak her iki grup için yapılan Anova testi [$p > .05$] sonucunda ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırmanın sonucunda, ilk ve ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre öğretmenlerin göreve ve sosyal ilişkilere yönelik mobbing yaşama algılarının “düşük düzeyde” olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmadaki cinsiyet, medeni hal, kıdem ve görev yaptıkları eğitim kurumu değişkenine göre ise öğretmen görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Aşağıda bu sonuçlara dayalı olarak tartışma yer almaktadır.

4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Tartışma

Araştırma sonuçlarına göre, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in görev boyutu kapsamındaki davranışlara maruz kalma sıklığı “düşük” düzeyde çıkmıştır. Bu bulgu, Boydak Ozan ve Nanto (2017), Cemaloğlu (2011), Gündüz ve Yılmaz (2008), Einarsen ve Rakness (1997), Karyağdı (2007), Kul (2010), Kılınç (2009), Okçu (2011), Okçu ve Çetin, (2017), Okçu ve Anık (2017) ve Onbaş'ın (2007) araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte Cemaloğlu (2007) ve Toker Gökçe (2006) öğretmenlerin maruz kaldığı mobbing'in orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in görev boyutuna ilişkin algıları incelendiğinde, öğretmenlerin diğer mobbing davranışlarına göre daha yoğun şekilde “Birilerinin öğretmenlerin başarısını etkileyecek bilgiyi saklaması”, “Arkalarından dedikodu ve söylentilerin yapılması”, “Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalıştırılarak küçük düşürülmek istenmesi” gibi davranışlara maruz kaldıkları ortaya konmuştur. Bu durum, okuldaki potansiyel bir sorunun göstergesidir. Bu sonuçlar, öğretmenlerin genel olarak yukarıdan aşağı doğru mobbing'e maruz kaldıklarını göstermektedir. Einarsen ve Rakness (1997) Norveç'te yaptığı araştırmada çalışanların gerektiğinde ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşamadıklarını, bu sebeple görev ve sorumluluklarını yerine getirmede zorluk çektiklerini belirtmiştir. Vardarlıer ve Canol'un (2017) yaptığı araştırmada işgörenlerin en fazla yaptığı işte kendini göstermesi ve yeteneklerini ortaya koymasının engellendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın sonucu ile tutarlıdır.

İlk ve ortaokul öğretmenlerinin mobbing'in sosyal ilişkilere yönelik mobbing alt boyutu kapsamındaki davranışlara verdikleri cevaplar göz önünde bulundurulduğunda, öğretmenlerin mobbing davranışlarına maruz kaldıkları, fakat maruz kalma düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Boydak Ozan ve Nanto (2017), Kılınç (2009); Gündüz ve Yılmaz (2008), Okçu, (2011), Okçu ve Anık, (2017), Okçu ve Çetin, (2017) ve Onbaş'ın (2007) araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. İlk ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin mobbing'in sosyal ilişkiler alt boyutuna ilişkin görüşleri incelendiğinde ise, fikir ve görüşlerinin dikkate alınmaması, işlerinin aşırı denetlenmesi ve mantıksız ya da yetiştirilmesi mümkün olmayan işlerin kendilerine verilmesi, aşırı alay ve sataşmalara konu olmak, parmakla gösterme, kişisel alana saldırı, itme, yolunu kesme gibi gözdağı veren davranışlar ve diğerlerinin işi bırakmanızı konusunda imalı davranışları gibi davranışları öğretmenler "ara sıra" düzeyinde yaşadıklarını ifade etmektedirler. Okullarda öğretmenlerin meslektaşları tarafından yıldırılmaları kıskançlık, eğitim anlayışlarındaki farklılıklardan kaynaklanabilir. Sağlam Çiçek'e göre (2008) göre, ilköğretim okullarında öğretmenlerinin en sık karşılaştıkları mobbing eylemleri şunlardır: "Konuşmanın kesilmesi, bağırılma, azarlanma, çaba ve başarının haksız biçimde değerlendirilmesi, başarının olduğundan az gösterilmesi, yeteneklerine uymayan işler ve görevler vererek kişiyi başarısız duruma düşürme, önemli görevler vermeme, söz konusu kişiyi dışlama, onunla konuşmak istememe, konuşanlara baskı yapma ve ona karşı kışkırtma." Araştırma bulgularına göre, ilköğretim okullarında mobbing eylemleri gerçekleşmektedir ve bu eylemler yöneticiler tarafından gerçekleştirildiği gibi öğretmenler arasında da görülmektedir. Bu durum, okul yöneticileri veya meslektaşları tarafından öğretmenlerin mobbing'e maruz kalması, eğitim örgütlerindeki iklimi olumsuz yönde etkiler. Vardarlıer ve Canol'un (2017) yaptığı araştırmada özel yaşama müdahale davranışlarının en fazla sergilenen davranışlar arasında olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, bu araştırmadaki bulgulara dayalı olarak öğretmenlerin çok yoğun ve sistemli bir mobbing sürecine maruz kaldığını söylemek oldukça güçtür.

4.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Tartışma

Araştırmada, öğretmenlerin görev ve sosyal ilişkilere yönelik yaşamış oldukları mobbing davranışları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Einarsen ve Skogstad'ın (1996) Norveç'te 13 ayrı iş kolunda çalışanlar üzerinde yürüttükleri çalışmaya göre de mobbing eylemlerine maruz kalmada cinsiyet farkının anlamlı bir değişken olmadığı tespit edilmiştir. Mikkelsen ve Einarsen'in (2002) araştırma sonucunda araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Ancak Boydak

Özan ve Nanto (2017), Cemaloğlu ve Ertürk (2007) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile bu araştırma sonucunun tutarlı olmadığı görülmektedir. Yapılan bu araştırmalarda kadın öğretmenlerin, erkek öğretmenlere göre daha az mobbing'e maruz kaldıkları saptanmıştır.

Öğretmenlerin görüşleri arasında görev yaptıkları eğitim kurum değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Toker Gökçe (2006) özel ve resmi ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ve yöneticiler üzerinde yapmış olduğu çalışmada da branş değişkenine anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Boydak Özan ve Nanto'nun (2017) yaptığı araştırma sonucu yapılan bu araştırma sonucuyla benzerlik arz etmektedir. Bazı çalışmalarda ise branş değişkeni mobbing üzerinde etkili olmuştur. Yıldırım (2008) resmi ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenler üzerinde yaptığı çalışmada aksi bir durum söz konusudur. Birinci kademedeki öğretmenlerin ikinci kademedeki öğretmenlere göre daha çok mobbing'e uğradığı sonucuna varılmıştır.

Öğretmenlerin görüşleri arasında medeni hal değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Mobbing'e maruz kalan öğretmenlerin hem sosyal ilişkilere yönelik hemde göreve ilişkin mobbing yaşamalarında öğretmenlerin evli ya da bekar olmalarının herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Ancak Akpunar'ın (2016) lise öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmada bekar olanların, evli olanlara göre, daha fazla mobbinge maruz kaldıkları saptanmıştır. Benzer bulgular, Yıldırım ve Eken (2014), Çay (2008), Ertürk (2005) ve Çalışkan'ın (2005) çalışmalarında da görülmüştür. Bunun olası bir nedeni, bekar öğretmenlerden, okulda daha fazla sorumluluk istenmesiyle ilgili olabilir.

Öğretmenlerin görüşleri arasında kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Sosyal ilişkilere ilişkin mobbingin kıdem değişkeninde 11-15 yıl kıdemdeki öğretmenlerin 6-10 yıl ve 1-5 yıl kıdemdeki öğretmenlere göre daha fazla mobbing'e maruz kaldıkları ancak aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Göreve ilişkin mobbing'in kıdem değişkeninde ise 1-5 yıl kıdemdeki öğretmenlerin 6-10 yıl ve 11-15 yıl kıdemdeki öğretmenlere göre daha fazla mobbing'e maruz kaldıkları ancak gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yıldırım'ın (2008) araştırmasında, genel olarak örgütte mobbing'e uğramanın, öğretmenlerin kıdemine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. 1-5 yıl kıdemdeki öğretmenlerin diğer öğretmenlere göre, geneli bakımından örgütte mobbing'e daha fazla uğradıklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Boydak Özan ve Nanto'nun (2017) yaptıkları araştırmada, kıdemi 1-5 yıl arası olan öğretmenler ile 20 yıl ve üstü olan öğretmenler mobbing davranışlarına daha fazla maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir. Bu durum, kendini

ispat etmek isteyen genç ve dinamik öğretmenlerin gayretli çabaları sonucunda kendilerini tüketmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Ertürk (2005) araştırmasında, 21 yıl ve üzeri kıdemdeki öğretmenlerin en fazla yıldırma eylemine maruz kalan öğretmenler olduğunu tespit etmiştir. Akpunar (2016), Çivildağ ve Sargın'ın (2011) yaptıkları araştırmalarda da kıdemın mobbing davranışları üzerinde etkisi olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, mobbing etik dışı davranış süreçleri aracılığıyla, işgörenlerin iş ve özel hayatını olumsuz yönde etkileyen bir olgudur. Dolayısıyla okulların yaşamsal alanlarına sinsice girip, insan kaynaklarını, kaliteyi ve başarıyı olumsuz yönde etkileyen mobbing, öğretmenleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yönde alınabilecek önlemlerle ve üretilebilecek sağlıklı eğitim politikaları ile mobbing'in zararlı etkisi minimize edilebilir.

ÖNERİLER

Araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler belirtilmiştir:

1. Okulda yönetici ve öğretmenlere yönelik mobbing konusunda bilinçlendirme çalışmaları bağlamında toplantılar, konferanslar, kitle iletişim araçları ile hazırlanacak kamu spotları, görsel örneklere dayalı anlatıma sahip kitapların hazırlanması vb. düzenlenerek, okul çalışanlarının mobbing konusunda duyarlılık kazanmaları sağlanabilir.

2. Mobbing ile ilgili okullarda yaşanabilecek çatışmaların çözümü için etik kurulların daha sağlıklı bir şekilde görev yapması sağlanabilir.

3. Bu araştırmanın benzerleri değişik il, bölgelerde ve ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında yapılabilir.

4. Okullarda yaşanan mobbing eylemlerinin nedenlerine ilişkin daha kapsamlı ve farklı yöntemler kullanılarak (nitel araştırma) araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Agervold, M. ve Mikkelsen, E. G.(2004). Relationships between bullying, psychosocial work environment and individual stress reactions. *Journal of Work and Stress*, 18(4), 336-351.
- Ak Küçükçayır, G. (2016). *Eğitimcilerin yıldırma yaşantıları üzerine nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara:Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akpınar, E. N. (2016). Öğretmenlerin Mobbing Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(56), 295-308.

İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma) Yaşama Algıları

- Araujo, M. S., Elmes McIntyre, S. ve Mendonca McIntyre, T. (2010). Bullying at workplace:Prevalence, individual and organizational consequences. *6.th International Conference on Workplace Bullying- Sharing Our Knowledge*. Abstracts, 4-6 June (ss. 202-205). Montreal:Institut Sante et Societe, Canada.
- Beşoğlu, Ç. (2014). Öğretmenlerin mobbinge maruz kalma düzeyleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki kocaeli ili gölcük ilçesi örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli:Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boydak Özcan, M. ve Nanto, Z. (2017). Öğretmenlerin yaşadıkları yıldırma eylemlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34,173-187.
- Cemaloğlu, N. ve Daşcı, E. (2017). “Mobbing”. Örgütsel Davranış ve Yönetimi (Edit.: Servet Özdemir ve Necati Cemaloğlu) Ankara:Pegem Akademi Yayınları.
- Cemaloğlu, N. (2011). The relationship between leadership styles of primary school principals and organizational health of school and workplace bullying. *Journal of Educational Administration*, 49(5), 1-37.
- Cemaloğlu, N. (2007). Öğütlerin kaçınılmaz sorunu: Yıldırma. *Bilig* 42, 111-126.
- Cemaloğlu, N. ve Ertürk, A. (2007). Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin cinsiyet açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 345-365.
- Cemaloğlu, N. ve Ertürk, A. (2008). Öğretmen ve okul müdürlerinin maruz kaldıkları yıldırmanın yönü. *Bilig*, 46, 67-86.
- Cemaloğlu, N. ve Okçu, V. (2012) İlköğretim okulu yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin yıldırma (mobbing) yaşama düzeyleri arasındaki ilişki.*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 213-238.
- Çalışkan, O. (2005). Turizm işletmelerinde çalışanlara yapılan yıldırma davranışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin:Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çay, H. (2008).İş yerinde psikolojik şiddet (mobbing) ve bir uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul:İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çivildağ, A. ve Sargın, N. (2011). Farklı ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerde psikolojik taciz: (mobbing). *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 11-22.
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *Mobbing - işyerinde duygusal saldırı ve mücadele yöntemleri*.İstanbul: Timaş Yayınları.
- Daşcı, E. (2014). *Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile mobbing ve örgütsel sessizlik yaşanma arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara:Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Davenport, N., Schwartz, R. D. ve Elliott, G. P. (2003).Mobbing işyerinde duygusal taciz. (Çev. Osman Cem ÖnerToy). İstanbul: Sistem.
- Einarsen, S. ve Raknes, B. I. (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and Victims*, 12, 247-263.

*İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma)
Yaşama Algıları*

- Einarsen, S. ve Skogstad, A. (1996). Bullying at work: Epidemiological findings in public and private organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 185-201.
- Daşcı, E. (2014). *Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile mobbing ve örgütsel sessizlik yaşanma arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erdoğan, N. (2009). Duygusal taciz (mobbing) etkisi ve sonucu. *Eğitim Bilim ve Sanat Dergisi*, Sayı 22, www.egitirim.gen.tr
- Ertuna, D. G. ve Ertuna, E. (2015). Yıldırma (mobbing): Kuramsal bir çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 127-138.
- Ertürk, A. (2005). Öğretmen ve okul yöneticilerinin okul ortamında maruz kaldıkları yıldırma eylemleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gül, H. (2009). İş sağlığında önemli bir psikososyal risk: Mobbing-psikolojik yıldırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(6), 515-520.
- Gündüz, H. B. ve Yılmaz, Ö. (2008). Ortaöğretim kurumlarında mobbing (yıldırma) davranışlarına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri (Düzce ili örneği). *Milli Eğitim Dergisi*, 37(179), 269-282.
- Güveyi, Ü. (2013). Memur disiplin hukukunda mobbing. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1455-1481.
- Işık, E. (2007). *İşletmelerde mobbing uygulamaları ile iş stresi ilişkisine yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jenkins, M., Winefield, H. ve Sarris, A. (2010). What's in a name? Workplace bullying: Perceptions of organisational justice and outcome in workplace bullying policies and procedures. *6.th International Conference on Workplace Bullying-Sharing Our Knowledge*. Abstracts. 4-6 June 2010 (ss. 49-50). Institut Sante et Societe, Canada.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karcıoğlu, F., ve Çelik, Ü. H. (2012). Mobbing (yıldırma) ve örgütsel bağlılığa etkisi. *Atatürk üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 59-75.
- Karyağdı, A. (2007). Örgütlerde yıldırma (mobbing) ve bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, A. Ç. (2009). *Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları gösterme düzeyleri ile öğretmenlerin yaşadıkları örgütsel güven ve yıldırma arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kırel, Ç. (2008). Örgütlerde Psikolojik Taciz ve Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2007). *Mobbing (işyerinde psikolojik taciz, yıldırma) uygulamaları ve motivasyon arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma) Yaşama Algıları

- Kul, M. (2010). *Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile beden eğitimi öğretmenlerinin yıldırma (mobbing) yaşama düzeyleri, örgütsel bağlılıkları ve iş doyumunu arasındaki ilişki.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara:Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*,5(2), 165-184.
- Mikkelsen, E. G. ve Einarsen, S. (2002). Relationships between exposure to bullying at work and psychological and psychosomatic health complaints: The role of state negative affectivity and generalized self efficacy. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 397-405.
- Nielsen, M. B., Matthiesen, S. B., Hetland, J. ve Einarsen, S. (2010). Workplace bullying, mental health and job-satisfaction:findings from a longitudinal study. *6.th International Conference on Workplace Bullying -Sharing Our Knowledge.* Abstracts. 4-6 June 2010 (ss. 58-59). Institute Sante et Societe, Montreal-Canada.
- Okçu, V. (2011). *Okul yöneticilerinin liderlik stiller ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ve yıldırma yaşama düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü.
- Okçu, V. ve Çetin, H. (2017). Investigating the relationship among the level of mobbing experience, job satisfaction and burnout levels of primary and secondary school teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 5(1), 148-161.
- Okçu, V. ve Anık, S. (2017). Okul yöneticilerinin otantik liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyon ve mobbing yaşama düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi.12. *Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi Bildiri Özet Kitabı.* (ss.321-323),11-13 Mayıs 2017, Kızılcahamam/Ankara.
- Onbaş, N. (2007). İlköğretim okulu öğretmenlerinin eğitim örgütlerinde duygusal şiddete ilişkin görüşleri üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa:Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, Ş. (2010). Öğretmenlerin iş yerinde yıldırma (mobbing) algıları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul:Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özan Boydak M. ve Nanto, Z. (2017). Öğretmenlerin yaşadıkları yıldırma eylemlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi KazımKarabekir Eğitim Fakültesi Dergisi.*, 34.
- Özkul, H. ve Çarıkçı, D.(2010). Mobbing ve Türk hukuku açısından değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 15, 481-499.
- Sağlam Çiçek, A. (2008). İlköğretim okullarında mobbing'e (psikolojik şiddete) ilişkin öğretmen görüşleri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 32: 133-142.
- Toker Gökçe, A. (2006). İş yerinde yıldırma: Özel ve resmi ilköğretim okulu öğretmen ve yöneticileri üzerinde yapılan bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara:Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tayyar, S. (2008). İşletmelerde psikolojik yıldırma (mobbing) ve etkilerine yönelik bir araştırma.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmit: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.

*İlkokul ve Ortaokulda Görev Yapan Öğretmenlerin Mobbing (Yıldırma)
Yaşama Algıları*

- Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 81-89.
- Tınaz, P. (2008). İşyerinde psikolojik taciz (Mobbing). 2. Baskı. İstanbul: Beta.
- Tutar, H. (2004). İşyerinde psikolojik şiddet. (4. Baskı). Ankara: Platin Yayıncılık.
- Vardarher, P. ve Canol, S. (2017). İnsan Kaynakları Departmanının İşyerinde Mobbingi Azaltmaya ve Engellemeye Yönelik Uyguladığı Stratejiler:Çalışanlar Üzerine Yapılan Bir Araştırma. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,3(3), 1-17.
- Vartia, M. (1996). The sources of bullying-psychological work environment and organizational climate. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 203-214.
- Yatçı, D. (2011). *Ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin psikolojik şiddete (mobbing) ilişkin görüşleri*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Şanlıurfa:Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, T. (2008). İlköğretim okullarında öğretmen-yönetici ilişkilerinde yıldırma ve etkile-ri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul:Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, F. ve Eken, M. (2014). İlkokul ve ortaokul öğretmenlerine yönelik yıldırma davranış-larının incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*,4 (8), 13-30.
- Zapf, D. (1999). Organizational, work group related and personal cause of mobbing /bullying at work. *International Journal of Manpower*, 20(1-2),70-84.

OKUL MÜDÜRLÜĞÜ ATAMALARINDA İDARİ YARGININ İPTAL GEREKÇELERİ VE ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR*

Engin ASLANARGUN**

Taner ATMACA***3

ÖZET

Okul yöneticiliğine atanmada getirilen yeni yasal değişikliklerle birlikte Türkiye’de binlerce okul müdürü yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuş ve belirlenen alt sınır olan yetmiş beş puanı alamayanların görevlerine son verilmiştir. Gerçekleştirilen bu görevden alma işleminin ardından görevi sona eren pek çok okul yöneticisi, göreve iade edilmek ve yapılan atamaların durdurulması için buldukları şehir veya bölgede idare mahkemelerine dava açmışlardır. Açılan davaların sonucunda idare mahkemesi okul yöneticilerinin davalarının çoğunu lehlerine olacak şekilde karara bağlamıştır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı bu kararlara rağmen tesis edilen işlemlerde ısrarcı olmuştur. Buradan hareketle yargı ve idare arasında yetki karmaşası yaşanmakta ve belirsiz bir durum eğitim kurumlarına egemen olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’nin farklı şehirlerinden yüz altmış beş dava dosyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Yönetimi, İdari Yargı, Atama Yönetmeliği.

* Bu çalışma 13-15 Mayıs 2015 tarihlerinde Ankara Üniversitesi’nce düzenlenen ICEFIC’te (Gelecek İçin Eğitim) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-mail: enginaslanargun@gmail.com,

*** Arş. Gör., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-mail: atmaca.t@hotmail.com

ADMINISTRATIVE JURISDICTION'S REVERSE JUDGEMENT ABOUT APPOINTMENT OF PRINCIPALS AND EMERGING POINTS

ABSTRACT

Legal appointment procedure about principals in Turkey caused many principals to have been evaluated once more time and many of them dismissed as a result of commission's decisions. Great majority of principals that were dismissed objected to this administrative procedure brought an action to administrative court of provinces or regions on the basis of unjust administrative decision and demanded authorities to revoke so called decisions. Furthermore, administrative courts mostly decided to revoke so called principals back to their former positions and found administrative decisions unjust and irrelevant. Ministry of Education on the other hand insisted on his administrative decisions and refused to revoke former principals to their former principalship positions. As a result great turmoil of uncertainty dominated to educational institutions between administrative and judicial organs. In this study a hundred and sixty five case documents had been analysed on the basis of administrative appointment procedures and justifications of administrative courts.

Key Words: *Administration, Administrative Court, Appointment Procedure*

GİRİŞ

Yönetim hukuku, en genel anlamıyla yönetim gücünün hukuk sınırları içerisinde kullanılmasıdır. Yönetimler tarafından halk adına kullanılan bu gücün hukuka uygunluğuna karar veren makamlar idari yargı mahkemeleridir. Yönetimin yetkilerinin sınırsız olmadığı ve geçerli mevzuata uygun olması gerektiği yargı makamlarınca denetlenmekte, yönetimlerin bir anlamda kural dışına çıkmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Yasal metinlerce yönetime tanınmış olan atama ve görevlendirme yetkisi işlerin yürütmesi ve düzenin sağlanmasına yöneliktir. Kamu gücünü kullanan idari makamlar her türlü tasarrufta bulunma hakkına sahip değildir. Yönetim gücünü elinde bulunduran ve bunu kamu adına kullanan yöneticiler bu yetkilerini yasal mevzuatlarda belirtildiği şekilde ve ölçüde kullanmak durumundadır. Yönetim kademelerinin görevlendirme yaparken uymak zorunda oldukları yasal mevzuatlar, bu atamalara yönelik itirazları değerlendirme durumunda olan idari yargı makamları açısından da temel dayanak noktasıdır. Hem görevlendirmeyi yapan yönetimler, hem de bu görevlendirmenin yerinde olup olmadığını değerlendiren idari yargı makamları mevzuata, dolayısıyla hukuka göre hareket etmek zorundadır.

Bu genel hukuk ilkelerinden hareketle Türkiye’de okul yöneticilerinin görevlendirilmesi ile ilgili yönetmelik (Resmi Gazete, 2014 a) atama yetkisini il valiliklerine bırakmaktadır. İl milli eğitim müdürlükleri tarafından gerçekleştirilen mülakatlar ve doldurulan formlar üzerinden en son atamayı valilik makamı yapmaktadır. Yapılan görevlendirmelerin yönetmeliğe ve genel hukuk kurallarına uygunluğunu denetleyen makam olarak idari yargı birimleri görev yapmaktadır. Son yıllarda yönetmeliğe göre yapılan görevlendirmeler çeşitli açılardan idari mahkemelere taşınmakta ve değerlendirme formu üzerinden yapılan değerlendirmeler eleştirilmektedir. Görevlendirmelerin kamu yararı açısından yerinde olmadığı ve hukuk içerisinde gerçekleşmediği noktasında yapılan eleştiriler idari yargı birimlerinde değerlendirilmektedir.

Yönetimde Kamu Yararı

Yönetim, genel anlamda belli bir amacın yerine getirilmesi için insanların bir araya gelerek işbirliği içerisinde olmalarıdır. Bu anlamda yönetim kavramı, örgütlenmenin yanı sıra örgütlerin işlerliğini gerçekleştirecek her türlü yönetsel eylemlerin yapılmasını, farklı bir deyişle insan ve madde kaynaklarının eşgüdümünün sağlanmasını, izlenecek usul ve yöntemlerin belirlenmesini de kapsamaktadır. Türkiye’de kamu yönetimine, Kara Avrupası’nda olduğu gibi, kısaca “yönetim”

veya “idare” denilmekte iken Anglo-Amerikan ülkelerinde ise “kamu yönetimi” tabiri daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Gözübüyük, 2011, s.3).

Türkiye’de “devlet” örgütlenmesi denildiği zaman akla gelen belirgin nitelikler devletin ulus devlet biçiminde kurgulanmış olması, merkeziyetçiliğe dayalı olması, hukuk devleti olması, parlamenter demokrasiyi esas alması ve laiklik ilkesi temelinde kurulmuş üniter bir devlet oluşu sayılabilir. Türkiye’nin yönetim şeklinin genel çerçevesi 1982 Anayasasının 123. maddesinde belirlenmiştir. İlgili maddeye göre idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla tanzim edilir. İdarenin kuruluş ve görevleri “merkezden yönetim” ve “yerinden yönetim” esaslarına dayanmaktadır. İdarî faaliyetler, toplumun günlük ihtiyaçlarını yerine getirmeye yönelik faaliyetlerdir. İdarenin görevi, bu ihtiyaçlara en hızlı ve toplum yararının baskın olduğu çözümler üretmektir (Eroğlu, 1985, s.12). Kişiler, kamu yönetimine değişik alanlarda ve farklı düzeylerde hem dâhil olurlar hem de katkıda bulunurlar. Kamu yönetimi, hizmetleri düzenlerken bireylerden çok, bireylerin içinde yer aldığı toplumu dikkate alır. Toplumsal yarar ile bireysel yarar çatıştığında kamu yönetimi, önceliği toplumsal yarara verir. Kamu yönetiminin öncelikli amacı kamunun yararını koruyup kollamak ve gözetmektir (Gözübüyük, 2011, s.10). Akıllıoğlu’na göre (1991, s.1) kamu yararı, oldukça işlevsel bir kavramdır ve devletin doğrulanması için kullanılır. Ancak her ne kadar üzerinde tartışma olsa da kamu yararının tam olarak sınırı, çerçevesi ve ölçütü net değildir.

Kavram olarak kamu yararı, (common good of public / l’interet general) 1789 Fransız Devriminden sonra ortak iyilik (common good) kavramının yerini almıştır. İngiltere’deki karşılığı “public interest”tir. Türk Anayasa Mahkemesi, kamu yararını, “*kişinin ve toplumun huzur ve refahını sağlamak*” olarak betimlemektedir. 1961 Anayasası, kamu yararını sadece mülkiyet (md.36), kamulaştırma (md.38), devletleştirme (md.39), çalışma ve sözleşme hürriyeti (md.40) açısından özel sınırlama nedeni olarak belirlerken 1982 Anayasasının 13’üncü maddesiyle -diğer unsurlarla birlikte- bütün temel haklar için sınırlama nedeni saymıştır (Saraç, 2002, s.3). Kamu yararı kavramının anayasal yargıda ve akademik ortamda kamu menfaati olarak kullanılması oldukça yaygındır. Kamu yararı, devlet kurumlarının takdir yetkisini de beraberinde getiren bir ögedir ve nesnel şekilde üzerinde uzlaşılmış bir tanımı bulunmamakta, anılan kavram “zamana” ve “yere” göre değişiklik göstermektedir (Gül, 2014, s.537, Akıllıoğlu, 1991, s.11).

Kamu yararı kavramı üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireysel yararı esas alan görüştür. Bireysel yarara öncelik tanıyan görüş, kamu yararının bireysel yararların bir araya gelmesinden oluştuğunu ve dolayısıyla bireysel yararlarla çelişen bir kamu yararından söz etmenin imkânsız olacağını kabul

etmektedir. İkinci görüş ortak yararı esas alan görüştür. Bu görüşü savunanlara göre kamu yararı kavramı bir topluluğun ortak menfaatlerine karşılık gelmekte ve bunların teşvik edilmesi halinde bireysel menfaatler bastırılmayıp, aksine, bireylerin başka bir şekilde kazanmaları mümkün olmayan yararları elde etmeleri mümkün hale gelmektedir. Son olarak toplum yararını esas alan görüşe göre, insanların toplum halinde yaşamalarının sebebi, insanın toplumsal bir varlık olması ve yalnız başına yaşamasının mümkün olmamasıdır (Tombaloğlu, 2014, s.356)

Okullara Yönetici Seçimi ve Atamaların İptaline İlişkin İdari Davalar

Eğitim, bir toplumun sahip olduğu insan kaynağını şekillendirerek geleceği kontrol altında tutma girişimi olarak da kabul edilebilir. Bir uzmanlık alanı olarak eğitim yönetimi, amaç ve işlevleri ile kamu yönetiminden kendine özgü bileşenleri ile ayrılır (Aydın, 2010, s.179). Eğitimin yönetimi, okul yöneticilerinin belirlenmesi, yönetim politikalarının üretilmesi hemen her zaman eğitsel tartışmaların içinde olan konular olmuştur. Ülkemizde eğitim yöneticileri ile ilgili yapılan tartışmalarda genellikle yöneticilerin nasıl atanması gerektiği ve bu işlemin kim tarafından gerçekleştirileceği gibi güç ve politika konuları gündeme gelmektedir (Aslanargun, 2012, s.352).

Okullar modernleşmenin hızla yaygınlık kazandığı zamanlara paralel olarak 19. ve 20. yüzyılda toplum hayatında yer bulan kamu kurumları olarak ortaya çıkmışlardır. Okulların yaygınlaşması, okullara olan talebin giderek artması, insan ve madde kaynaklarının toplum yararına düzenlenmesini ve yönetilmesini de zorunlu kılmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda, ülkemizde faaliyet gösteren binlerce okulun yönetimi ile ilgili akademik ve politik tartışmalar devam etmektedir. Günümüzde, Türkiye’deki okullar ve okulların yönetimi üzerinde gerçekleştirilen güç mücadelelerinin pek çok aktörü bulunmaktadır. Bu aktörler arasında siyasi oluşumlar, sendikalar, sivil toplum kuruluşları ve diğer devlet kurumları sayılabilir. Aktörlerin fazlalığı, yönetime olan müdahalenin de artmasına neden olmakta, kimi zaman okul yönetimi için bu durum engel oluşturmaktadır. Özellikle okullar ile ilgili alınacak kararlarda paydaşları veya okullar üzerinde gözetimi bulunan oluşumları memnun etmek bir hayli güç duruma gelmiştir.

Okul yöneticilerinin atanması sürecinde belirgin olarak ortaya çıkan siyasi veya sendikal yanlılık tartışmalarının gerisinde eğitimin kamu otoritesi eli ile bir ideolojik dönüşüm aracı olarak kabul edildiği görüşü yer almaktadır (Apple, 2012, s.84). Her devlet yönetimi kendi ülkesi için “makbul” sayılan vatan-
daş tipini yetiştirirken, kendi politik duruşunu ve kabullerini sunarken eğitimin

kurumsallaşmış mekânları olan okulları kullanır. Bu anlamda okullar, pedagojik birer ideoloji aktarım merkezleridir. Okulların yönetiminin, baskın bir siyasi görüş veya sendika tarafından belirlenmesi bu ideolojik dönüşümü kolaylaştıracak faktörler arasındadır (Can, 2013, s.168).

Okul yöneticilerinin seçilme metodu, görev sürelerinin düzenlenmesi, görevlerinin hangi durumlarda sona ereceği vb. ile ilgili tartışmalar özellikle son zamanlarda hem akademik çevrelerin hem de siyasi gündemin ayrılmaz bir parçası olagelmıştır. 2013 yılında yapılan okul yöneticilerinin yeniden seçilmesi ve atanması ile ilgili kanuni değişiklik (652 sayılı KHK) ile birlikte binlerce okul müdürü ve müdür yardımcısının görevine son verilirken bunların yerine yeni yöneticiler atanmıştır. Bu atamalarla birlikte görevine son verilen okul yöneticileri tarafından birtakım yasal dayanaklara binaen hukuki itirazlar yapılmış ve idare mahkemelerine davalar açılmıştır. Yapılan hukuki incelemelerin çoğunda edilen itirazlar haklı bulunmuştur. Açılan davalarda mahkeme heyetinin davacıları esasta haklı bulmalarındaki temel faktör, yapılan büyük çaptaki değişikliğin kamu yararını zedeleyeceği öngörüsüdür. Bu çalışmada, yerel ve bölge idare mahkemelerine, kamu otoritesi aleyhine açılan davalar incelenmiştir.

Okul Yöneticilerinin Atanmasında Yetki Karmaşası

Yetki kavramı, kurumlaşmış güç, gücün dış gösterisi, başkalarının davranışlarını etkileyecek kararlar alabilme gücü, yöneticinin karar verme hakkı gibi farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Yetki, örgütteki üyeleri ve eylemleri birleştiren ögedir. Ayrıca, en yüksek koordinasyon sağlayan güç de yetkidedir (Bursalıoğlu, 2010, s.179). Kısacası yetki, bir işi yapabilme hakkını elinde bulundurmaktır. Bir kurumun görev alanına giren iş ve işlemlerin başka bir kurum tarafından belirlenmeye çalışılmasında ise yetki aşımı ve karmaşası doğmaktadır. Hukuk terminolojisinde yetki aşımı, bir kurum veya kişinin hukuk kurallarının kendisine verdiği yetki alanını aşarak başka bir kimsenin veya kurumun yetki alanına giren işlemlerde bulunması olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2004, s.1341; TÜBA, 2011, s.1289). Türk eğitim sisteminde okul yöneticilerinin belirlenmesinde temel yetkili organ Milli Eğitim Bakanlığı'nın merkez teşkilatıdır. Bunun yanında, bakanlık merkez teşkilatı valiliklere son zamanlarda okullara yönetici atamada yetki devretmiştir.

Okul yöneticilerinin belirlenmesi ve atanmasında önceki yıllarda bazı yönetsel ve yargısal karmaşalar meydana gelmiş, uygulamalarda kimi zaman farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bakanlık tarafından hazırlanan yönetmeliklerin yürürlüğünün Danıştay tarafından durdurulması ve geriye dönük olarak yapılan atamaların iptal edilmesi, geçmiş yıllarda okul yöneticiliklerine asaleten atama yapılamaması so-

nucunu doğurmuş, birçok okul ve kurumun vekâleten yönetilmesine neden olmuştur (Aslanargun, 2012). Yönetimsel ve idari kararlar arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklı bu durum, devlet kurumlarının işleyişinde sahadaki uygulamacıların sorun yaşamalarına yol açmaktadır. Kamu otoritesinin merkez ve taşra teşkilatlarına okul yöneticisi atamalarında tanıdığı takdir hakkı ve yetkisi mahkemeler tarafından yerinde ve yasal sayılmayarak idarenin bu doğrultudaki görevine bir sınırlama getirmektedir.

652 sayılı KHK ile yapılan değişiklikle birlikte görevlerine son verilen okul yöneticileri, idare mahkemelerine yürütmenin durdurulması istemi ile iptal davası açmışlardır. Açılan davaların çoğu, davacıların lehine, davalının aleyhine sonuçlanmış ancak davacılara yargı kararlarına rağmen görevleri iade edilmemiştir. Buradan hareketle, okul yöneticilerinin belirlenmesi noktasında idari karar mekanizmaları ile yargı erki arasında bir uyumsuzluk ve bir yetki karmaşası olduğu görülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 37. Maddesinin 8. Fıkrası gereği yöneticilik görevine son verilip yeniden öğretmenlik görevine atanan okul yöneticilerinin yürütmenin durdurulması istemi ile idare mahkemelerine açtıkları davaları ve bu davalarda öne çıkan hususları ayrıntılı olarak incelemektir. Araştırmanın diğer amaçları arasında ise dava dosyalarında yer alan davacının, davalının ve mahkeme heyetinin söylemlerinin incelenmesi ile bu süreçte öne çıkartılan yönetsel kavramlarının irdelenmesi yer almaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma doküman inceleme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tür araştırmalar doküman analizi yoluyla verilerin toplandığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma yöntemidir. (Yıldırım ve Şimşek, 2004, s.35). Doküman, araştırma öncesi elde mevcut olan kaynaklardır. Yaygın doküman türleri, resmi kayıtlar, tarihsel dokümanlar, basılı materyaller olarak sıralanabilir (Merriam, 2013, s.131). Doküman incelemesi ise, hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.

Araştırmaya konu olan dava dosyaları, 2014-2015 eğitim öğretim yılında yürütmeyi durdurma davasını bağlı buldukları sendikalar aracılığı ile açan ve bu

*Okul Müdürlüğü Atamalarında İdari Yargının İptal Gerekçeleri ve
Öne Çıkan Hususlar*

dava dosyalarını sendikaların resmi web sayfasında yayımlayan okul yöneticileri aracılığı ile elde edilmiştir. Dava dosyaları, Türkiye'nin çeşitli kentlerinde yaşayan ve buldukları yerlerdeki idare mahkemelerine açılan davaları kapsamaktadır. İncelenen toplam dava sayısı 165'tir. İncelenen 165 dava Türkiye'nin toplam yirmi (20) değişik şehirde açılmıştır.

Araştırma ile ilgili dava dosyaları incelenmiş elde edilen veriler sistematik bir biçimde bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bulgular arasında ilişki kurularak ve yargılar oluşturularak değerlendirmeler yapılmıştır. Dava dosyalarının incelenmesinde beş temel alan esas alınmıştır. Bunlardan birincisi davacının istemleri, ikincisi müdafin iddiaları, üçüncüsü mahkemenin değerlendirmede esas aldığı hususlar, dördüncüsü ise davalı lehine şerh koyan mahkeme üyelerinin söylemleridir. Beşincisi ise idare mahkemelerinin yürütmeyi durdurma kararlarına karşı bölge idare mahkemelerinin kararlarındaki gerekçelerin analizidir.

BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmı altı ana başlık etrafında toplanmıştır. Birincisi iddia makamının yürütmeyi dava etme nedenlerinde öne çıkan kavramların analizi, ikincisi savunma makamının davanın durdurulmasına ilişkin söylemlerinin analizidir. Üçüncüsü mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı alma gerekçelerinin analizi, dördüncüsü mahkeme üyelerinden davacı aleyhinde şerh koyan üyelerin söylemlerinin incelenmesi, beşincisi dava sahiplerine takdir edilen puan aralıklarının incelenmesi ve mahkemenin davacılar lehine yürütmeyi durdurma kararı alma biçimlerinin analizi şeklindedir.

A. Atamalara Karşı Açılan Davaların Gerekçeleri

Bu başlık altında yürütmenin durdurulmasını talep eden davacıların yürütme makamına yönelik iddiaları yer almaktadır. İddia makamının istemlerinde öne çıkan iddialar şeklinde dava dilekçelerinde yer alan bu başlıkta davacılar, idareye yönelik olarak yöneticilik görevlerinin sona erdirilmesinin haksız olduğunu yirmi bir ayrı alt tema altında dile getirmişlerdir. Bunlar arasında öne çıkanlar aşağıdaki tablodadır.

Tablo 1. Davacıların İfade ve İtiraz Gerekçeleri

Temalar	(f)
Objektifsizlik-sübjektiflik	96
Hukuka aykırılık	76
Geçmiş yıllardaki başarılar ve ödüller	51
Kısa süren mesai arkadaşlığı ve yeterince tanımama	39
Hakkaniyete aykırılık	31
Başarısızlığa ilişkin tespit yokluğu	23
İdarenin takdir yetkisini yanlış kullanması	21
Ölçme ve değerlendirme tekniğine aykırılık	19
Gerekçesizlik	17
Hakkında olumsuz kanaat olmaması	11
Sendikal yanlılık	9
Yetkisizlik	9
Geçmiş teftişlerden alınan olumlu sonuçlar	8
Uzun süren idarecilik görevi	8
Hak ihlali	7
Puanlamanın gerçeklikten uzak oluşu	7
Soyut ve politik değerlendirme	7
Kamu yararına aykırılık	5
Liyakata uymama	5
Kazanılmış hakkın elden alınması	4
Değerlendirme yapanların değerlendirilenleri tanımaması	3

Görevlerine son verilen okul yöneticilerinin Milli Eğitim Bakanlığı veya bakanlık adına atamaya yetkili valiliklere yöneltilen iddialar incelendiğinde gerçekleştirilen yeni atamalar öncesi yapılan yeni değerlendirme yönteminin objektiflikten uzak olduğu, sübjektif bir değerlendirmenin yapıldığı hususu sıklıkla dile getirilmektedir. İkinci olarak en çok dile getirilen iddia, yapılan işlemin hukuka aykırı olduğudur. Üçüncü olarak yöneltilen iddia, daha önceki örnek çalışmalarından dolayı veya yapılan denetimler sonucunda okul yöneticilerinin üst amirleri tarafından taltif görmeleri, başarılarının çeşitli şekillerde ödüllendirilmiş olmaları ve bu şekilde çalışmaları varken başarısız görülmelelerinin yerinde olmadığıdır.

*Okul Müdürlüğü Atamalarında İdari Yargının İptal Gerekçeleri ve
Öne Çıkan Hususlar*

Öne çıkan diğer bir iddia ise, atamaya esas puanlamada yetkisi olan amirlerin değerlendirmeye tabi olan okul yöneticilerini kişisel olarak tanımadıkları veya tanıyacak kadar birliktelikleri olmadığı halde haklarında okul yöneticiliğinde başarısız olduğuna ilişkin kanaat bildirmeleridir. Diğer iddialar arasında başarısızlığa ilişkin tespit yokluğu, idarenin takdir yetkisini yerinde kullanmadığı, ölçme ve değerlendirme kriterlerine aykırılık, gerekçesizlik, hakkında olumsuz kanaat olmaması, sendikal yanlılık, yetkisizlik, geçmiş teftişlerden alınan olumlu sonuçlar ve uzun süren idarecilik görevleri sayılabilir. Ayrıca hak ihlali yapıldığı, puanlamanın gerçekliği yansıtmadığı, değerlendirmenin soyut ve politik olduğu, bu atamada kamu yararının zedelendiği, liyakata uyulmadığı, kazanılmış hakkın ellerinden alındığı ve değerlendirme yapanların değerlendirilenleri tanımadığı iddiaları da bulunmaktadır.

B. İdarenin Atamaları Savunma Sürecinde Öne Çıkan Hususlar

Bu başlık altında, davalı olan idarenin yürütmenin durdurulmasına karşı açılan davanın iptali için yaptığı savunmada öne çıkan söylemler incelenmiştir. Öne çıkan söylemler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2: İdarenin Savunmalarında Öne Çıkan Başlıklar

Temalar	(f)
Yeterli puan alamama	127
Mevzuata / hukuka uygunluk	72
Tarafsızca değerlendirilme yapıldığı	51
Yenilikçi yönetim anlayışına geçiş	48
Eğitim kurumlarına yerleşme anlayışından vazgeçiş	44
Değerlendirmenin şifreli ve gizli yapıldığı	35
Yasayla tanınan idarecilik görevinin sona ermesi	33
Değerlendirmeyi yapan personelin takdir hakkı	33
İdarenin takdir yetkisine müdahil oluş	28
Usulen yanlı hasma yönelik açılan dava olma niteliği	25
Kamu yararının gözetilmesi	17
Değerlendirmeye yetkili oluş	16
Mahkemelerin yerindelik denetimi yapmaya yetkisiz oluş	10
Takdir yetkisini mahkemenin ortadan kaldıramayacağı	10
Hukuki mesnetten yoksunluk	8

Dava edilen Milli Eğitim Bakanlığının veya atamaya yetkili valiliklerin açılan davalara ilişkin yaptıkları savunmalarda öne çıkan başlıklar incelendiğinde en çok dile getirilen savunma türünün değerlendirmeye tabi olan okul yöneticilerinin yeni değerlendirme sürecinde gerekli asgari 75 puanı alamadıkları için yeniden atanmadıkları görülmektedir. Atama yönetmeliğine göre (Resmi Gazete, 2014 a) okul müdürlüğüne atanmak için gerekli olan 75 puanın alamayanlar yeniden atanmamaktadır. 75 puanın dağılımında izlenen sırada 25 puan ilçe milli eğitim müdürü tarafından, 20 puan insan kaynaklarından sorumlu şube müdürü tarafından, 15 puan o eğitim kurumundan sorumlu şube müdürü tarafından, 10 puan okuldaki en kıdemli ve en az kıdemli 2 öğretmenin puan ortalamalarından, öğretmenler kurulunca seçilen iki öğretmenden 10 puan, okul aile birliğinden 10 puan ve öğrenci meclis başkanından 10 puan şeklindedir.

Savunmada ikinci olarak en çok dile getirilen başlık, yapılan atamanın hukuka uygun düzenlemeler içerdiği olmuştur. Üçüncü sırada, yapılan değerlendirmenin tarafsız şekilde gerçekleştiği bulunmaktadır. Öne çıkan diğer bir başlıklar arasında ise artık yenilikçi yönetim anlayışına geçildiği, okullarda çok uzun süre aynı kişi tarafından yönetimin terk edilmesi gerektiği, değerlendirmeye yetkili olanların değerlendirmeyi şifreli girişle gizli yaptığı, yasayla tanınan idarecilik görevinin bittiği yer almaktadır. Ayrıca yer alan diğer başlıklar arasında değerlendirmede takdir hakkının bulunduğu, idarenin takdir hakkına müdahale yapılamayacağı, kamu yararının gözetilmesi gerektiği, değerlendirme heyetinin değerlendirmeye yetkili olduğu, mahkemelerin yerindelik denetimi yapamayacağı, idarenin takdir yetkisini mahkemenin ortadan kaldıramayacağı ve iddialarının hukuki mesnetten yoksun olduğu bulunmaktadır.

C. İdare Mahkemesinin Yürütmeyi Durdurma Gerekçeleri

Bu başlık altında davacı lehine, davalı aleyhine yürütmeyi durdurma kararı veren idare mahkemelerinin yürütmenin durdurulmasına esas teşkil eden gerekçeler incelenmiştir. Öne çıkan gerekçeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Okul Müdürlüğü Atamalarında İdari Yargının İptal Gerekçeleri ve Öne Çıkan Hususlar

Tablo 3: İdare Mahkemelerinin Yürütmeyi Durdurma Kararı Almalarındaki Temel Gerekçeler

Temalar	(f)
Verilen düşük puana istinaden delil yetersizliği	155
Değişiklikten kaynaklı telafisi güç zarar doğma riski	141
Soyutluk ve dayanaksızlık	104
Objektif olmayan değerlendirme	93
Nesnel ölçme ve değerlendirme kriterlerine aykırılık	66
Birbiri ile çelişen değerlendirme	55
Tutarsızlık	55
Görevde devamda hukuka aykırılığın olmayışı	36
Soruların yargısal denetimden uzaklığı	8
Belirli ve öngörülebilir idari anlayıştan uzaklık	8
Ölçmede hata	5
Hakkaniyete aykırılık	5
Sendikal yanlılık	1

Davaların görüldüğü ve sonuçlandığı idare mahkemelerinin davacıları haklı bulunduğu dosyalarda öne çıkan gerekçeler Tablo 3'te sıralanmıştır. Buna göre, okul müdürlerinin görevine son verilmesinde görevin sona ermesini gerektirecek delillerin yokluğu en çok öne çıkan gerekçe olmuştur. İkinci olarak en çok gösterilen gerekçe yapılacak bu büyük değişiklikten dolayı ortaya çıkacak yeni durumdan kaynaklı telafisi güç zararların doğma riskinin olduğudur. Üçüncü olarak en çok gösterilen gerekçe ise yapılan değerlendirme işleminin soyut ve dayanaksız olduğudur.

Diğer öne çıkan gerekçeler arasında objektif olmayan değerlendirme yapıldığı, nesnel ölçme değerlendirme kriterlerine aykırı davranıldığı, yapılan değerlendirmelerde birbiri ile çelişen kısımlar olduğu yer almaktadır. Şube müdürünün, insan kaynakları müdürünün ve ilçe milli eğitim müdürünün değerlendirmelerinde birbiri ile tutarlı olmayan kısımlar görülmektedir. Kimi dosyalarda ilçe milli eğitim müdürünün olumlu değerlendirdiği okul müdürüne diğer amirleri olumsuz kanaat bildirdiği veya tam tersi bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, değerlendirmede bütünlüğün olmadığı iddialarını güçlendirmektedir. Farklı gerekçeler arasında görevde devamda hukuka aykırılığın olmadığı, değerlendirme

sorularının yargısal denetim uzak olduğu, belirli ve öngörülebilir idari anlayıştan uzak olduğu, ölçmede hata yapıldığı, hakkaniyete aykırılık bulunduğu, sendikal yanlılık bulunduğu yer almaktadır.

D. Değerlendirme Puanları

Bu kısımda, değerlendirmeyi yapan idarenin değerlendirilen okul yöneticilerine takdir ettikleri puanların skalası sunulmuştur. İlgili yönetmelik gereği yeniden okul yöneticisi olabilmek için kanun koyucu, yüz puan üzerinden asgari yetmiş beş puan almayı şart koşmuştur. Bu bağlamda değerlendirilen ve dava dosyaları incelenen okul yöneticilerinin sekiz tanesi (% 4,84) 40,99 ve altı puan almıştır. On tanesi (% 6,06) 41,00-50,99 arası puan; elli bir tanesi (% 30,90) 51,00-60,99 arası puan; altmış iki tanesi (% 37,57) 61,00-74,99 arası puan almışlardır. Otuz dört davada (%20,60) ise davacının aldığı puan belirtilmemiştir.

Tablo 4: Değerlendirme Sonucunda Davacı Okul Müdürlerine Verilen Puanlar

Alınan Puan	Frekans	Yüzde
40,99 ve aşağısı	8	4.84
41,00-50,99 arası	10	6,06
51,00-60,99 arası	51	30,90
61,00-74,99 arası	62	37,57
Puan belirtilmeyenler	34	20,60

E. Mahkemenin Kararı Alma Şekli

Bu kısımda, idare mahkemelerinin yürütmeyi durdurma yönünde aldıkları kararların alınma türü incelenmiştir. İncelenen dava dosyalarındaki alınan kararların çok büyük bir kısmı oy birliği ile alınırken (yüz elli dört dava - % 93,33), az bir kısmı oy çokluğu ile alınmıştır (on bir dava, % 6,67).

Tablo 5. Mahkemelerin Yürütmeyi Durdurma Kararını Alma Şekli

Karar şekli	Frekans (f)	Yüzdelerik (%)
Oy birliği	154	93,33
Oy çokluğu	11	6,67

Oy çokluğu ile alınan kararlara üç kişilik mahkeme heyetinin birisi katılmamış ve alınan karar aleyhine davaya şerh düşmüştür. Düşülen şerhin gerekçesini ise çoğunlukla idare mahkemesinin yürütmeye gerekçe gösterdiği “*telafisi güç zararların doğma riski*” ile “*idari işlemin açıkça hukuka aykırı*” oluşunun 2577. Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 27. maddesinin 2. fıkrasına aleyhte olarak birlikte gerçekleşmeyişi oluşturmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yürütme erkini temsil eden idare ve yargı erkini temsil eden mahkemeler kendi takdir haklarını ve gerekçelerini kullanarak okul yöneticilerinin atanmasında iki farklı kararın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki, idarenin kendi haklı gerekçeleri ve takdir yetkisine dayanak oluşturan gerekçeleri ile okul yöneticilerinin görevlerine son verilmesi, yerlerine yeni okul yöneticilerinin görevlendirilmesi iken diğeri ise oluşan durumdan hoşnut olmayan davacıların iddialarını destekler nitelikte olan ve yürütmenin durdurulmasına hükmeden mahkeme kararlarıdır. Her iki taraf da haklı olduğunu iddia etmekte ve yasal mevzuata dayalı olarak işlem tesis ettiklerini ileri sürmektedir.

2014 yılında çıkarılan kanun (Resmi Gazete (2014 b) ve bu kanunun uygulama basamağı olan yönetmeliğe göre (Resmi Gazete, 2014 a) yapılan okul müdürü atamalarına yönelik idare mahkemelerine iptal istemiyle başvurular yapılmış ve yüzlerle ifade edilen sayıda yürütmeyi durdurma kararları verilmiştir. Bu yürütmeyi durdurma kararları dava açan sendika veya eski okul müdürlerinin haklı olduğu veya görevlerine iade edilmeleri gerektiği anlamına gelmemektedir. Ancak idarenin yaptığı değerlendirmelerde hukuka uygun olmayan hususların olduğunu göstermektedir. Benzer araştırmalarda (Aslanargun, 2012) idare ile yargı arasında daha ciddi güç çatışmalarının olduğunu ve çok daha fazla sayıdaki atamanın iptal edildiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak idarenin yaptığı okul müdürü atamaları, atanamayan adaylar tarafından subjektif ve hukuka aykırı olarak görülmekte ve dava açılmakta; idare buna karşı atanamayan adayların yeterli puanı alamadığını ve dolayısıyla idarenin mevzuata uygun adım attığını iddia etmektedir. İdari yargı makamı ise iptal gerekçelerinde valiliklerin / il milli eğitim müdürlüklerinin oluşturduğu komisyonların verdiği düşük notların herhangi bir delile dayanmadığı, soyut ve dayanıksız olduğu, objektif olmadığı gibi hususların altını çizmektedir. Bu noktada vurgulanması gereken husus idarenin herhangi bir ölçüte dayanmadan ve objektif olduğu noktasında şüphe uyandıran tasarruflardan kaçınması gerekliliğidir. Kamu adına güç kullanan idareler mevzuata bağlı kalarak gerektiğinde okullardaki yöneticilere

ri değiştirebilir ve yerine diğer eğitimcileri görevlendirebilir. Yürürlükteki yasal metinlere aykırı olmamak şartıyla ve kamu vicdanında tereddütlere yol açmayacak şekilde güç ve yetki kullanımı kurumlar arasındaki çatışmayı önleyebilir. Belirli ölçütlere bağlı olmak ve eğitim kurumlarını daha nitelikli hale getirecek adayları seçmek şartıyla idare makamlarının takdir hakkını kullanması kabul edilebilir, ancak sınırsız ve hesap verebilir olmayan bir yetki kullanımı hem idare mahkemelerinde hem de eğitim kamuoyu vicdanında iptal olmaya mahkûmdur.

KAYNAKÇA

- Akılhoğlu, T. (1991). Kamu yararı kavramı üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 24 (2), 1-13.
- Apple, M. (2012). *Eğitim ve iktidar* (E. Bulut, Çev.). İstanbul: Kalkedon
- Aslanargun, E. (2012). Okul müdürlerinin atanmaları sürecinde idari yargı kararları ve öne çıkan değerler, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(3), 347-376.
- Aydın, M. (2010). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Hatiboğlu.
- Can, N. (2013). Okul yönetiminde rol oynayan öğeler. Niyazi Can (Yay. Haz.). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* içinde, (ss.155-177). Ankara: Pegem.
- Eroğlu, H. (1985). *İdare hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Gözübüyük, Ş. (2011). *Yönetim hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Gül, İ. (2014). Danıştay kararlarında kamu yararı kavramı. *Ankara Barosu Dergisi*, 72(2), 533-550.
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma. (Selahattin Turan, Çev.Ed.). Ankara: Nobel Yayınları
- Resmi Gazete, (2014 a). Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine İlişkin Yönetmelik, 10 Haziran 2014, Sayı: 29026.
- Resmi Gazete, (2014 b). Millî Eğitim Temel Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Karamamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 14 Mart 2014, Sayı: 28941.
- Saraç, O. (2002). Kamu yararı kavramı, *Maliye Dergisi*, 139, 16-26.
- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2011). Ankara:TÜBA
- Tombaloğlu, N. (2014). Anayasa mahkemesi kararlarında kamu yararı kavramı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 353-388.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. Yılmaz, E. (2004). *Hukuk sözlüğü*, Ankara: Yetkin yayınları

ORTAÇAĞDA İHTİYAT BAĞLAMINDA HÜKÜMDARIN ASLİ BİR VAZİFESİ: İSTİHBARAT (YUSUF HAS HACİB VE NİZAMÜ'L MÜLK EVRENİNDE)

Aziz BAŞDİN*

Erol TOPÇU**

ÖZET

Tarihten bu yana devletler, ülke güvenliğini sağlamak için muhtelif yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden biri olan istihbarat ve istihbarat faaliyetleri, devlet mekanizmasının en önemli yapılarından birini oluşturur. Zira askeri gücü ne kadar güçlü olursa olsun istihbarat olmadan bir devletin bu gücünü sistemli ve verimli kullanması mümkün değildir. Tarihte istihbarat faaliyetlerini yürüten milletlerin başında devlet kurmakta mahir olan Türkler gelmektedir. İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki istihbarat faaliyetleri hakkında detaylı malumat yoktur. Ancak, İslamiyet sonrasında ise istihbarat faaliyetleri, Türk-İslam devletleri için çok önemli bir konumda olmuştur. Ortaçağ'da istihbarat faaliyetlerini kamil şekilde tatbik eden devletlerin başında Karahanlılar ve Büyük Selçuklular gelmektedir. Bu devletler zamanında yetişmiş ve bu devletlerin hizmetinde bulunmuş olan bilge devlet adamları her konuda olduğu gibi istihbarat ve istihbarat faaliyetleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu çalışmada Ortaçağ'da istihbaratın hükümdarlar için önemi, iki büyük devlet adamı olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde ve Nizamü'l Mülk'ün Siyasetnamesinde ortaya koydukları bilgiler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Nizamülmülk, Siyasetname

IN THE CONTEXT OF PRECAUTION A VITAL DUTY OF THE RULER IN MIDDLE AGE: INTELLIGENCE (IN THE UNIVERSE OF YUSUF HAS HACIB AND NIZAMÜ'L MULK)

ABSTRACT

Since history, states have used various methods to ensure country security. One of these methods, intelligence and intelligence activities, constitutes one of the most important structures of the state mechanism. No matter how powerful the military might be, it is not

* Gazi Üniversitesi Doktora Öğrencisi

** Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

possible for a state to use this power systematically and efficiently without intelligence. At the beginning of the nations that have carried out intelligence activities in the history, Turks are the ones who are privileged to establish the state. There is no detailed information about the intelligence activities in pre-Islamic Turkish states. However, after Islam, intelligence activities were very important for the Turkish-Islamic states. In the Middle Ages, Karahanlılar and the Great Seljuks are among the leading states that apply the intelligence activities. These wise statesmen who were brought up in time and served in these states gave information about intelligence and intelligence activities as they are in every case. In this study, the importance of intelligence for rulers in the Middle Ages was discussed in the light of two great statesmen, Yusuf Has Hacib in his Kutadgu Bilig and Nizamü'l Mülk's Siyasetname.

Key Words: *Intelligence, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Nizamü'l Mülk, Siyasetname*

1.GİRİŞ

Yaklaşık 4 bin yıllık Türk tarihinde kurulmuş olan onlarca devlet ve devlet adamları için temel gaye, hükmedilen ülkenin ve ülke halkının her manada refahını tesis etmek olmuştur. Bu amaçla devleti idare edenler kendilerine düşen vazifeleri ifa etmek için siyasi ve iktisadi olarak muhtelif politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu yöntemlerden biri de ülke güvenliğini iç ve dış tecavüzlere karşı korumak ve bu yönde politikalar üretmek için kullandıkları istihbarat faaliyetleri olmuştur. İstihbarat faaliyetleri, devlet kurumunun ortaya çıkmasıyla başlamış ve nizam kazanmıştır. Zira bir devletin yönetici konumundaki kişi ve kişiler, tehlikelere karşı nasıl güvende oluruz, topraklarımızı nasıl koruruz düşüncesiyle basit ve gelişmiş şekilleriyle istihbaratla ilgilenmiş, zamanla bu faaliyetleri geliştirerek istihbaratı devlet mekanizmasının en önemli teşkilatlarından biri haline getirmişlerdir. Ortaya çıkan teşkilatlanma gerek savaş, gerekse barış dönemlerinde iç ve dış tehditlere karşı devlet adamlarının tedbir aldığı faaliyetlerin ürünü olmuştur(Gökalp,2014:41). Bu yapılanmayı ve Türk İstihbaratının tarihsel gelişimini anlatmak için öncelikle “İstihbarat nedir, ne işe yarar, görevleri nelerdir?” sorularına sırasıyla cevap vermek gerekir. İstihbarat kelimesi, “Haber” kelimesi gibi Arapça kökenli “Habera” fiilinden türemiş bir isimdir. Sözlük anlamı olarak yeni bir bilgi vermek ya da yeni bir bilgi almak demektir(Aydın, 2011:17). Ancak bugün teknik olarak kullanılan manaları farklıdır. Modern anlamda istihbarat basit bir haber alma-verme faaliyeti değil, elde edilen bilginin, güvenilirlik tezgâhından geçirilerek işlenmesi, değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni bilgiyle ülke lehine politika üretme aracıdır. İstihbarat teşkilatının görevi; planlama, toplama, işleme, çözümleme, üretim ve dağıtım tekniklerini kullanarak, devlet adamlarına karmaşık durum ve konuların kavranmasını sağlayacak uygun ve güvenilir bilgileri vermektir. İstihbarat kurumları ulusal güvenlikle ilgili alanlarda çözümlemeler sunar, muhtemel krizler hakkında erken uyarı sağlar, mevcut ve

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

muhtemel rakiplerinin niyetlerini ayırt ederler. Bunun yanında ulusal savunma planlaması ve askeri harekâtları bilgilendirir. Ayrıca devletin çıkarlarını korumak için örtülü faaliyetlerde bulunurlar. İstihbaratın yapılandırılması ülkeden ülkeye fark gösterir. Aslına bakıldığında bir ülkede istihbaratın olması, egemenlik alametlerinden biridir. Zira modern hukukta egemenlik, devletin kayıtsız ve şartsız bağımsızlığına sahip olması, diğer devlet ve milletlerle her alanda eşit durumda bulunması ve sahip olduğu güç ve kuvvetle ülke dahilinde o ülkeye karşı koyabilecek gücün olmamasıdır(Taneri,2015:72). Bu sebeple, neredeyse tüm ülkelerin ayrı olarak Askeri İstihbaratı, Güvenlik İstihbaratı, Suç İstihbaratı ve Dış İstihbaratı gibi karar alıcıları destekleyen örgütleri vardır (Aydın, 2011:19).

Türklerde istihbaratın tam manasıyla teşkilatlanması, İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan ilk Türk-İslam devletleriyle birlikte, Emevi ve Abbasi devlet teşkilatının etkisinde kalınarak başlamıştır. Çünkü, casusluk ve istihbarat İslam hukukunda da yer almıştır. Öyle ki Maliki mezhebinde düşman lehine çalışan Müslüman zındık olarak kabul edilmiş, tövbe etse de hakkında idam hükmü verilmiştir(Gökalp,2014:41). Bakıldığında zaten bu zamana kadar Türklerde ki istihbarat faaliyetleri bölücü ve yıkıcı casusluk faaliyetlerine karşı iç güvenliği sağlamaktan ve basit casusluk faaliyetlerinden öteye gidememiştir. Bütün bu etkilerin dışında Türklerin İslam coğrafyasına girmesiyle yeni rakiplerle karşılaşması ve onlar tarafından yıkıcı ve bölücü istihbarat faaliyetleriyle daha şiddetli bir şekilde karşı karşıya kalması sonucunda istihbaratı teşkilatlandırma zaruri bir durum haline gelmiştir. Çünkü doğru ve eş zamanlı üretilen ve dağıtılan bir istihbarat olmadan sürdürülen mücadelenin başarıya ulaşma şansının az olduğu söylenebilir(Özer,2015:1).

Ortaçağda istihbarat faaliyetleri Türk ve İslam devletlerinde Berid Teşkilatı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kelimenin aslına dair muhtelif görüşler hakimdir. Latince “posta hayvanı” manasındaki “veredus”tan geldiğini iddia edenler olmasına karşın Arapça veya Farsça “kesik kuyruklu” anlamına gelen “büridedüm”den alındığını savunanlarda vardır. Berid Teşkilatı, Sasaniler ve Bizans'ta olduğu gibi Cahiliye devri Araplar'da vardır. Hz. Peygamber döneminde de resmi bir posta teşkilatı düzenlenmesine gidilmiştir. Emeviler devrinde ise bu teşkilatı sistemli hale getiren ilk Emevi halifesi Muaviye'dir. Abbasiler'in ilk zamanlarında da posta teşkilatında düzenlemeye gidilmiş, Halife Mehdi devrinde Bağdat-Bizans liman şehirleri arasında bağlantı bir posta bağlantısı sağlanmıştır. Bu teşkilatın sorumlusuna da “sahib-i berid” veya “haraiti” denilmiştir. Bu devirde ana yollar üzerinde yaklaşık 12 veya 24 kilometrede bir menzil noktası kurularak buralara beridi katarlar ihdas edilerek teşkilat genişletilmiştir. Menzil noktalarında habercilerin konaklaması ve araç olarak binek hayvanı değiştirmeleri için imkânlar sağlanmıştır. Bu uygulama Karahanlılar ve Büyük Selçuklu devletlerinde de uygulanmıştır. Bu uygulama ile devlet liderleri, “sahib-i haber” ler vasıtasıyla ülke içinde gelişen hadiseler hakkında malumat sahibi olmuşlardır(Ha

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

rekat,1992:498-501). Berid teşkilatı posta işlerini düzenleyen bir kuruluş olsa da günümüz manasında bir posta teşkilatı gibi çalıştığını söylemek yanlış olacaktır. Zira, o dönemde berid idaresinin müdür veya başkanı, günümüzdeki istihbarat dairesi başkanı veya müfettişine benzerdi. Berid reisi, hükümdarın özel ajanı, gören gözü ve işiten kulağıydı ki günümüzde posta ve istihbarat teşkilatının iç içe geçmiş hali durumundaydı(Zeydan,2012:299).

Türk tarihinde hükümdarların istihbarata dair tutumları ve faaliyetleri, açık bir şekilde olmasa da, ülkenin güvenliğini temin etme noktasında üzerlerine düşen bir görev olduğu devlet adamları tarafından hatırlatılmıştır. Ayrıca, toplumda huzursuzluğa anarşiye ve çöküntüye sebep olan durumların ortaya çıkmaması için veya devletin içerisine düştüğü sıkıntılı ortamdan kurtarılması amacıyla yönelik olarak devlet adamlarının siyaset bilimi niteliği taşıyan ve özde devlet hayatına ilişkin kurallar ve tavsiyeler içeren eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu türden eserlere misal vermek gerekirse; Orhun Kitabeleri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi, Beydabâ'nın Kelile ve Dimne'si, Katip Çelebi'nin Mizanu'l-Hakk'ı, Koçi Bey'in Risalesi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l Ümerâ'sı ilk akla gelenler olarak sayılabilir (Özbek,2007:149). Siyasetname olarak adlandırılan bu eserler, hem mevcut dönemin liderlerine nasihat türünde olurken, hem de gelecek nesle bir tür siyasi vasiyetname görevi taşımışlardır. Çünkü siyasi vasiyetnamelerdeki temel amaç, kendinden sonraki kuşaklara telkinlerde bulunarak ilgili konuda sorumluluk yüklemektir(Kılınç,2008:3). Türk tarihinde "siyasetname" denilince akla ilk önce Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizamülmülk'ün¹ "Siyasetname-si" gelmektedir. (Taneri,2015:227). Bundan başka Karahanlı devlet adamı Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan "Kutadgu Bilig"² adlı eser de siyasetname türünün özelliklerini taşımaktadır. Nizamü'l Mülk'ün Siyasetnamesinde olduğu

1 Büyük Selçuklu İmparatorluğunun meşhur veziri ve İslam şarkının büyük devlet adamlarından biridir. Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tus şehrinde doğmuştur. 1040'daki Dandanakan Savaşı'ndan sonra kısa bir süre için Gazne'ye gitmiş ise de, tekrar Horasan'a dönerek Selçuklu hizmetine girmiş ve Sultan Alp Arslan'ın Belh valisi Abu Ali b. Şadan tarafından vilayet işlerinin düzenlenmesi için memur edilmiştir. Alp Arslan'ın 1064'te resmen Selçuklu Sultanı ilan edilmesinden sonra Selçuklu Devleti vezirliğine getirilmiş, Halife al-Kaim bi Arm Allah tarafından, "nizam al-mulk ve kivan al-davla ve'l din" lakapları verilmiştir. 29 yıl süren vezirliği esnasında Büyük Selçuklu en büyük mesuliyetli adamı sıfatı ile ve yüksek bir dirayet ile vazife görmüştür. Yazdığı Siyasetnamesi ile Büyük Selçuklu Devletinin devlet teşkilatlanması hakkında bilgi vererek olması gereken yönetim biçimi, teşrifat ve kurallar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bkz. (Kafesoğlu, 2016:307-308)

2 Kutadgu Bilig, Karahanlı Devleti zamanında, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından Türk dilinde yazılan ilk İslami eserdir. Kutadgu Bilig mesnevi biçiminde yazılmış bir siyasetnamedir. Eser, 6645 beyitten oluşmaktadır. Eser Yusuf tarafından Balasagun'da yazılmaya başlanır, 1068 yılında Doğu Karahanlı Devleti'nin merkezi Kaşgar'da tamamlanmıştır. Eser Tavgaç Buğra Han'a sunulduktan sonra, Yusuf, Has Hacib unvanını almıştır. Bkz. (Taş,2010:188-189)

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

gibi Kutadgu Bilig’de de devlet yönetim prensipleri ele alınmıştır. Yusuf’un eserinde hükümdarın vasıfları, halkın hükümdara karşı vazifeleri biraz ülküleştirilmiş olduğunda şüphe olmasa da, mevzu bahis olunan konuların hayattan alındığı muhakkaktır(Aksal,2014:95).

İstihbarata ve siyasetnelere dair genel bilgilerin ardından mezkur büyük devlet adamlarının yazdığı siyasetname türündeki eserlerinde zikrettikleri istihbarata dair bilgiler ışığında Ortaçağ’da bir hükümdar ve devlet için istihbaratın önemine dair değerlendirmeye geçebiliriz.

2.KUTADGU BİLİG-SİYASETNAME VE İSTİHBARAT

Türk devlet ve toplum düşüncesini en açık ve sade bir şekilde yansıtan ilk Türk-İslam eserlerinin başında gelen Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı Doğu Karahanlı hükümdarına takdim edilen Kutadgu Bilig, birçok konuda bilgiler vermektedir. Devlet liderlerinin vazifelerine de yer veren müecelif, haydutların ortadan kaldırılmasını ve yolların emin bir şekilde sokulmasından hükümdarın mesul olduğunu belirtmiştir (İnalçık,1966:7). Şüphesiz bir hükümdarın ülke içindeki asayişini sağlayabilmesi mevcut haber alma sisteminin gelişmiş olmasına bağlı olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bir hükümdar haber alma sistemi ile ülke içindeki ahvalden malumat sahibi olarak müspet ya da menfi durumlara göre tedbir alarak bir iç güvenlik politikası oluşturabilir. Yusuf Has Hacib kaleme aldığı bu eserde istihbarata dair bilgiler de vererek hükümdarın asli bir vazifesi olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Büyük Selçuklu Devletinin en ileri devlet adamlarından olan Nizamü'l Mülk, devlet yönetimi ve siyasetiyle ilgili kaleme aldığı Siyasetname adlı eserinde istihbarat konusu hakkında da detaylı bilgiler vermekte ve istihbaratın yani Berid Teşkilatının gerekliliğini vurgulayarak hükümdarların memleketinde olup bitenleri bilmesi gerektiğini söylemektedir. Nizamü'l Mülk, Siyasetname adlı eserinde bunu şöyle açıklamaktadır;

“Uzak yakın ordu ve raiyyet ahvalini arayıp sormak, az ve çok olup biteni bilmek padişahların vazifesidir. Zira böyle yapmazsa, ayıp olur, gaftet, tembellik ve zulme hamlederler ve memlekette olup biten fesadı ve zulmü ya biliyor ya da bilmiyor. Eğer biliyorsa meselenin çaresine bakmıyorsa zalimdir ve eğer biliyorsa gaftete düşürülmüştür. Her iki husus da iyi değildir. Mutlaka Sahib-i habere ihtiyaç vardır”(Nizamü'l Mülk, 2013:46).

Bu bilgidен anlaşılıyor ki; Yusuf Has Hacib gibi Nizamü'l Mülk de ülkenin genel durumu hakkında hükümdarın bilgi sahibi olması gerektiği üzerinde durmuş, bunu bir vazife olarak belirtmiştir. Dün olduğu gibi bugün de güçlü bir devlet, iyi bir haber alma ağına sahip olan devlettir. Bunun şuurunda olan devlet adamlarının devleti ayakta tutmak için, içeriden ve dışarıdan gelecek tehdit saldırı ve isyanları daha başlamadan haber alıp ona göre tedbirlerini almaya yönelik teşkilatlar kurduğu görülmektedir. (Özbek,2009:88) Bu konunun hükümdarın vazifesi

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

fesi olduğu noktasında diğer siyasetname yazarları da iki devlet adamını tasdikler niteliktedir. Misal olarak Garsu'd-Din Halil b. Şahin ez-Zahiri'nin Memlük idaresi altında bulunan Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerini idari ve siyasi bir tablosunu çizdiği “Kitab-u Zübdetü Keşfü'l Memalik ve Beyam-ıt-Turuk ve'l-Mesalik” adlı eseri verilebilir. Garsu'd-Din Halil, bu eserinde ideal devlet başkanının nasıl olması gerektiğini örneklerle açıklayarak Hunlardan günümüze uzanan çizgide Türk devlet telakkisinin temel prensiplerini ele almıştır. Ayrıca, onun ikinci sırada zikrettiği göreve dair “*ülkenin her parçasından haberdar olmalı*” sözleri ve arkasından “*her zaman yakındaki ya da uzaktaki olayları takip etmeli ve ilim sahiplerine, sahip çıkmalı, askerlerin ve halkının, hal ve hatırını sormalı*” ifadeleri, bir sultanın iyi bir istihbarat ağı kurmasını teşviktedir(Özbek,2009:88)

Yusuf Has Hacib, dolaylı olarak da olsa ilk olarak istihbarata dair “*bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık biri kanun; bunlar esastır*” (Yusuf Has Hacib, 1998:152) beytinde zikretmektedir. Buradan ihtiyatlılıktan maksat tedbirli davranmadır ki bu, istihbaratın en önemli unsurlarından biridir ve karşılaşılabilecek olumsuz vaziyetler karşısında önlemler olarak doğabilecek olumsuzlukları bertaraf etmektir. Bu beyit Yusuf’un savaş dışı istihbarata dair önemine de dikkat çekmektedir. Çünkü savaştan önce tedbirli davranmak tarihten bu yana harp geleneği olmuştur. Bunun yanında Nizamü'l Mülk, Sahib-i haber ve Münhi(İstihbarat teşkilatında ki memurlara verilen isim) tayin etmenin hükümdarın adalet, uyanıklık ve basiretindedir demiş ve bunlar uygulandığı takdirde hükümdarın otoriteyi sağlayacağını söylemiştir. Ayrıca düşüncelerini pekiştirmek için de “Cahiliyette ve İslam’da padişahların büyük şehirlerde hayır ve şer olup bitenden haberdar olan Sahib-i Berid’i olmuştur” (Nizamü'l Mülk, 2013: 46) diyerek kanıt niteliğinde örnekler sunmuştur.

Yusuf Has Hacib, savaş zamanlarında o dönemin geleneği olarak iki ordunun karşı karşıya kalması durumunda nasıl vaziyet alması gerektiği üzerinde önerilerde bulunmuştur. Örneğin; ordu tertibatını anlatırken “*ordu kumandanı düşmana karşı harekete geçerken, düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulundurmalıdır*” (Yusuf Has Hacib, 1998: 174) demiştir. Ardından “*öncü ve keşif kolları seçip ayırmalı: ihtiyatlı olmalı, göz ve kulağını uzaklara çevirmelidir*” (Yusuf Has Hacib, 1998: 174) diye ekleyerek aslında bilgi almakta ön hazırlığın ve dolayısıyla istihbaratın öneminden bahsetmiştir. Çünkü geleneksel askeri istihbaratta önemli olan düşmanın kapasitesi ve muharebe düzenin ortaya çıkarılmasıdır (Özer,2015:1) Bunun dışında “*öncü kuvveti ile düşman yakınlarına sokulmalı, otuna ve suyuna iyice dikkat ederek, karargâh kurmalıdır*” (Yusuf Has Hacib,1998:174) diyerek de düşmanın savaş meydanındaki ahvali hakkında bilgi almanın önemine değinmiştir. Yusuf Has Hacib’in temas ettiği bu savaş ve istihbarat tekniği, İslamiyet öncesi Türk ordu teşkilatının özelliklerini yansıtmaktadır. Zira Türkler’in eskiden beri uyguladıkları savaş teknikleri, iki esasa dayanmaktaydı ki

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

bunlar, keşif seferleri ve yıpratma savaşları idi. Ele geçirme planları yapılan ülkelerin önceden küçük birliklerle gözden geçirilmesi, bu memleket ne kadar uzak olsa da ilk şart idi ve akıncılar vasıtası ile düzenlenen keşif mahiyetindeki seferler, bazen yıllarca sürerdi. Ayrıca Türk ülkesini güven altında tutmak ve ani baskınları önlemek amacıyla etrafı gözcüler dikerek, erken haber almayı sağlayan içinde daimi nöbetçilerin bulunduğu yerler inşa ederdi (Kafesoğlu,2009:281). Yusuf Has Hacib, Müslüman Türk devlet adamı kimliğiyle yazdığı eserde İslami değerler ön plana çıkmasına rağmen, devlet yönetimi ve harp tekniklerine dair verdiği bilgiler eski Türk devlet anlayışını ve askeri geleneğini yansıttığı muhakkaktır.

Nizamü'l Mülke göre ise büyük yolların önemli noktalarına ribatlar yapmak sultanın başlıca vazifelerindedir. Stratejik mevkiilerde kurulan bu ribatlar askeri amaçla da kullanılırdı (Bahar, 2009:64). İstihbaratın en önemli unsurlarından olan güvenilir haberleşmenin düzenli ve hızlı yapılabilmesi için yollar üzerinde karakollar ve daimi kontrolü gerektiren yerlerde kontrol için Ribatlar kurulurdu. Ayrıca imparatorlukta “peyk”ler ve “perende”lerden kurulu çabuk haber alma teşkilatı, muntazam ulak şebekesi, askeri ve ticari yollardaki karakollar ve asayişin sürekli olarak korunması gereken yerlerdeki “ribat”lar gizli istihbaratın merkezleri olmuştu ve hükümet teşkilatının tamamlayan unsurlardı (Kafesoğlu,2007:369). Fuad Köprülü bu konu hakkında yeni bir yorum getirerek, “*bu ribatların içinde veya dışında ateş kuleleri vasıtasıyla, düşmanın herhangi bir hareketi derhal bütün İslam memleketlerine bildiriliyordu. Bu konu hakkındaki bilgiler mübalağalı olsa da süratli bir haberleşme sisteminin olduğu muhakkaktır*” demektedir (Sönmez,2010:298).

Selçuklu sultanları arasında sadece Alp Arslan’ın devletin posta ve istihbarat işlerine bakan Divan-ı Berid’e çok önem vermemesi, özellikle istihbarat kısmını büsbütün kaldırması o dönem devlet adamlarınca tenkit edilir. Alp Arslan zamanında Nizamü'l Mülk’ün bütün ısrarlarına rağmen tarihi kaynakların ifadelerine göre casusluk ve casuslardan nefret eden Alp Arslan bu divanın istihbarat kısmını kaldırmıştır (Pehlivanlı, 2002:31). İstihbaratın Alp Arslan tarafından kaldırılmasına denk gelen bir takım olaylar istihbarat teşkilatının ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Selçuklu İmparatorluğu içinde İsmaililer’in uzun müddet gizli faaliyette bulunduktan sonra birden bire o kadar kuvvetli ve geniş bir teşkilat halinde ortaya çıkmalarını, o devrin tarihçileri Berid Teşkilatının ortadan kaldırılmasına atfederler (Köprülü, 2003:81). Alp Arslan istihbarat teşkilatının sakat taraflarını anlatmak bakımından verdiği şu cevap tarihi olaylara da uygundur: “*Bana dost olanlar, bu istihbarat memurlarına pek tabii önem vermezler, hâlbuki düşmanlarım, maddi ve manevi her vasıtaya başvurarak, onunla anlaşırılar. O da bana, dostlarımı düşman ve düşmanlarımı dost gösterecek haberler verir. İyi ve kötü sözler, ok gibi tesirlidir; tekrar edilirse insanı dostlarından soğutur ve düşmanlarına ısındırır. Bunun neticesi olarak da dostlar uzaklaşır ve düşmanlar insanın etrafında kalır*” (Köprülü, 2003: 82). Alp Arslan bu sözleriyle istihbarata bakış açısını ortaya

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

koymuş ve gerekçelerini belirtmiştir. Aslında Sultan günümüzde de üzerinde durulan çok önemli bir meseleye parmak basmış, istihbaratın hukukuna işaret etmiştir. Sultan Alp Arslan'ın söylediği sözlerden nereye kadar, nasıl ve ne şekilde istihbarat yapılacak ve bilgiler ne amaçla, ne şekilde kullanılacaktır meselesine önem verdiğini anlamaktayız. Ayrıca istihbarat elemanlarının görevlerini istismar edeceği noktasından şüpheli bir şekilde meseleye yaklaşmaktadır. Sultan Alp Arslan bu düşüncesinde haksız olmadığı gibi ortaya koyduğu çözüm şeklini de kabul etmek mümkün değildir. Yetkili bir devlet başkanı olarak istihbaratçıların görevini kötüye kullanmalarını önleyebilecek tedbirler alınabilecek durumdadır. İstihbarat teşkilatında teşkilat içi kontrolü sağlayarak istihbarat elemanlarını başka istihbaratçılarla takibe alarak görevin kötüye kullanılması engellenebilirdi (Pehlivanlı,2002:32). Keza muktedir bir hükümdar olan Alp Arslan'ın Bâtıniler tarafından suikast sonucu ölümünden sonra istihbaratla ilgili bu zafiyeti ortadan kaldırmak adına istihbarat teşkilatı yeniden devlet teşkilatındaki yerini almıştır. Belki de Sultan Alp Arslan bu teşkilatı ortadan kaldırmasaydı Bâtıniler'in önüne geçilebilecekti.

Günümüzde bu dönem ile ilgili çalışan araştırmacılar arasında Sultan Alp Arslan'dan sonra teşkilatın yeniden canlandırılıp canlandırılmadığı konusunda görüş ayrılıkları vardır. İbrahim Kafesoğlu, "*Sultan Alp Arslan tarafından ortadan kaldırılan Berid teşkilatının Nizamü'l Mülk'ün bütün ısrarlarına rağmen Melikşah devrinde yeniden kurulduğuna ilişkin kesin deliller yoktur*" diye yazmaktadır (Aydın,2011:63). Fuad Köprülü ise aynı kanaatte değildir. Köprülü "...*bu kadar kuvvetli ve geniş bir imparatorluk idaresinde, merkezi idareler ile vilayetler ve Büyük Sultan ile diğer prensler arasında süratle haberleşmeyi sağlayacak resmi posta teşkilatının ve her türlü istihbarat vasıtalarının (piyade postacılar, ateş kuleleri vs.) bulunmamasına hiçbir zaman ihtimal verilemez*" (Köprülü,2003:82) demekte ve verdiği örneklerle bu fikrini pekiştirmektedir. Mehmet Altay Köymen ise aksi kanaattedir. Köymen, "*Mamañih, Melikşah zamanında istihbarat ve devlet posta teşkilatının tekrar faaliyete geçtiği anlaşılıyor*" diyerek istihbarata dair düşüncelerini dile getirmiştir (Bahar,2009:52). Mehmet Altay Köymen'in ve Fuad Köprülü'nün düşündüğü gibi, kudretli bir devlet olan Büyük Selçuklularda Posta teşkilatının Alp Arslan zamanında ortadan kaldırılması, sonraki dönemlerde de bu teşkilatın olmadığı anlamına gelmez. Alp Arslan dönemini istisna olarak saymak gerekir. Çünkü Alp Arslan muktedir ve kuvvetli bir hükümdar olarak devleti posta teşkilatı olmadan da yönetebilecek kudretteydi. Nitekim Alp Arslan'ın ölümü Bâtıniler'in suikasti sonrası olmasıyla istihbaratın öneminin anlaşılması ve istihbaratı bir ihtiyaç olarak gören Nizamü'l Mülk'ün devlet yönetiminde güç kazanması sonucunda, teşkilatın yeniden devlet teşkilatında ki yerini aldığını söylemek mümkündür.

Yusuf Has Hacib istihbarat tekniği olarak casusların ve düşman askerinin yakalanmasının gerekliliği üzerinde durmuş "*daha önce dil yakalamaya gayret*

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

etmeli ve bu dilden düşmanın durumunu öğrenmeye çalışmalıdır'' (Yusuf Has Hacib, 1998: 174) diyerek istihbaratın en önemli konusuna değinmiştir. Bu beyitte geçen "dil yakalama" tabiri düşman hakkında bilgi alabilecek casus veya asker ele geçirmedi ki bu istihbaratın asıl mevzuunu oluşturmaktadır. Burada kullanılan "til" sözcüğü beyitlerde açık bir şekilde istihbarat için elde edilen bilgi veya istihbarat için ele geçirilen düşman esiri anlamlarında kullanılmıştır (Gökalp,2014:60). Kutadgu Bilig'de zikredilen birçok askeri savaş taktiğine yönelik bilgilerin yanında istihbarata dair bilgilerin olması bize Türk devletlerinde istihbaratın olduğu bilgisini vermekte, aynı zamanda eserin yazıldığı dönemin devleti olan Karahanlılarda da bu konunun önemli olduğuna işaret etmektedir. Yusuf Has Hacib istihbarat hakkında bilgi verirken en başta ihtiyatlılığa vurgu yapmış hepsinin başında ve sonunda bu konuya temas etmiş, ihtiyatlılık istihbaratında önüne geçmiştir. Zira bu mevzuya dikkat edilmediğinde edilen istihbaratın da harp nizamında boşa gayret olacağına dikkat çekmiştir.

Nizamü'l Mülk, siyasetnamesinde istihbarat teşkilatında görev alacak elemanlarda bulunması gereken vasıfları ve onların ne gibi özelliklere sahip olmaları hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre; "Bu iş çok nazik ve üstün bir iştir. Bu iş haklarında şüphe bulunmayan ve gayesi ile meşgul olmayan kimselerin eline, diline ve kalemine bırakılmalıdır. Zira memleketin salaha kavuşması ve fesada uğramaması onlara bağlıdır" (Nizamü'l Mülk, 2013: 46). Bunun yanında o devrin eserlerinde istihbarat elemanlarının gelişi güzel seçilmemesi gerektiği, ahlaki faziletlere sahip olması gerektiği de belirtilmekteydi. Casuslar, Sultan ya da Selçuklu Devleti'nin veziri, istihbarat işlerinden sorumlu üst düzey memur tarafından atanırdı. Nitekim büyük vezir bu konuda da "casus, başkası tarafından değil, doğrudan doğruya sultan tarafından atanmalıdır. Onların getirdiği gizli bilgileri yalnız Sultan bilmelidir. Bu iş için haklarında şüphe bulunmayan, güvenilir ve sultana büyük bir sadakatle bağlı kimselere verilmelidir. Casuslar görev yaptıkları bölgeyi ve o bölge insanını iyi tanıyan, onların konuştuğu dili bilen, ağzı sıkı zeki ve soğukkanlı olmalıdırlar" (Kesik,2014:113) demektedir. Bu bilgiden istihbarat için verilen bilgilerin yanında Nizamü'l Mülk'ün istihbarat için çalışacak kişileri seçmekte hükümdarlara psikolojik ve karakter tahlili yapmaları gerektiğini söylemesi casusluk için seçilecek kişilerin özelliklerini saymasından anlaşılmaktadır.

Teşkilat elemanlarının görevlerini suiistimal etmemeleri içinde gayet tabii tedbirler alınmalıydı. Bu tedbirlerin başında istihbarat elemanlarının kendi maddi menfaatlerinin önüne geçilmesi için maaşlarının eksiksiz verilmesi gerekirdi. Nizamü'l Mülk siyasetnamesinde bu konu ile ilgili şöyle diyordu; "...Gönül rahatlığı ile hadiseleri bildirmeleri için ücret ve aylıkları hazine emre amade kılınmalıdır" (Nizamü'l Mülk,2013:46).Bunun yanında istihbarat elemanlarının suiistimalini önlemek için istihbarat elemanlarının başka elemanlar tarafından kontrollerinin gerekliliği şarttır. Bütün bu tedbirlere rağmen bazı istihbarat ele-

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

manlarının kendi maddi menfaatlerini temin etmekten başka bir şey düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Bu tip memurların zaman zaman merkezi yalan haberlerle oyalamaya çalıştıkları görülmektedir(Pehlivanlı,2002:33). İstihbarat elemanlarının görevlerini yaparken şüphe çekmemek için hangi iş, sanat, meslek erbabı olarak hareket ederek gizliliği sağlayacakları da belirtilmektedir. İstihbaratçılar “*tüccar, seyyar, sufi, derviş, satıcı, elçi vs*”. kılığında ülkenin çeşitli yerlerine giderek olan biteni hükümdara bildirmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır(Aydın,2011:65).

İstihbarat teşkilatı ve elemanlarının oldukça geniş görevleri vardır. İç istihbarat görevi kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu teşkilata yüklenmiş durumdaydı. Ülkenin her tarafındaki kumandanların, valilerin, kadıların ve maliye memurlarının hal ve hareketlerini takip etmekteydiler. Bu kişilerin hükümdara karşı besledikleri niyetlerini merkeze bildirmekteydiler(İyiat,2008:28). Resmi teftiş vazifelerinden başka Sultanın hususi casusluğu görevini de ifa etmektedirler. Melikşah ve Nizamü'l Mülk'ün hususi casuslar kullandıkları bilinmektedir. Mesela Sultan Melikşah'a oğlu Davud'un ölümü esnasında içki ve eğlence tertipleyen İbn Behmenyar'ı, Sahib-i Berid bildirmiştir(Bahar,2009:64). Bu hususi casuslar vezirleri dahi kontrol etmek için kullanılmaktaydı. Çünkü Büyük Selçuklu sultanları, vezirlerin yönetim biçimlerini yakından izleyerek gözetim ve denetim altında tutarak, muhtemel kötü durumların önüne geçmek istiyorlardı. Bu denetimi, memur aracılığı ile yaptığı gibi kişisel olarak da yapabiliyorlardı. Sultanların resmi olduğu kadar gayr-ı resmi olarak da vezirlerin faaliyetlerini kontrol altında bulundurdıklarını, bilhassa saray görevlilerinin istihbarat ile görevlendirildikleri muhakkaktır (Taneri,2015:252-253). Bütün bunların yanında özel istihbarat için saraydaki görevlilerin de devlet adamları tarafından kullanıldığını, yine istihbarat elemanlarının bazı yolsuzluk yapan devlet adamları tarafından kandırılmaya çalışıldığı, raporları kendi istekleri doğrultusunda yazdırmaya çalıştıkları da görülmekteydi. İstihbarat elemanları ise raporları bir yandan onların istekleri doğrultusunda yazmakta diğer bir yandan da olayın aslını gizli bir yolla devletin merkezine bildirmekteydi.

Büyük Selçuklularda, İstihbaratın en önemli kısmı olan dış istihbarattan da bahsetmek gerekir. Dış istihbaratın en önemli kısmını oluşturan elçilerdir. Elçilerin görevi, haber almak ve mektup göndermek dışında gizli vazifelerini de yerine getirmektir. Elçiler gerek askeri gerek stratejik istihbarat faaliyetleri için önemli bir unsur olmuş, Nizamü'l Mülkte bu elçilerin görevini ve önemini yazdığı siyasetnamesinde belirtmiştir. Elçiler, ordunun herhangi bir sefer esnasında yollar ve boğazlardan kolaylıkla geçip geçemeyeceği, o günün şartlarında ordu için stratejik bir madde olan otun nerelerde bulunup bulunmadığı gibi hususlarda bilgi verirdi. Bunun yanında hedef alınan ülkenin asker sayısının tespiti alet ve teçhizatının miktarını da istihbar etmekle görevlidirler. Nizamü'l Mülk hedef alınan ülkenin yönetimi ve yöneticileri ile memurları hakkında bilgi toplama görevinin de elçilere ait olduğunu bildirmiştir. Hedefteki kişilerin kim oldukları, şahsiyetleri, gibi konu-

*Ortaçağda İhtiyat Bağlamında Hükümdarın Asli Bir Vazifesi:
İstihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)*

larda bilgi toplayarak bugünkü gibi bir bakıma biyografik istihbarat faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Nizamü'l Mülk elçilerin tespit ettiği bu bilgilerin ne maksatla kullanılacağını da açıklamaktadır. Ona göre “... Bir vakit olurda onu ele geçirmek veya onunla düşmanlık etmek veya kusurunu yakalamak isterlerse, onun ahvaline vakıf olunca, o işin tedbirlerini düşünürler, iyi ve kötü yönlerini bildiklerinden işi gereği gibi ele alırlar...” (Nizamü'l Mülk,2013:68). Yani hedef ülke ve hükümdarı hakkında edinilen bu bilgiler o hükümdarın ele geçirilmesi veya ona karşı alınacak tedbirlerde rol oynayacaktır. Bunun yanında Selçuklular döneminde elçilere karşı çok dikkatli davranılmakta ve açık verilmemeye gayret gösterilmekteydi.

Son olarak Yusuf Has Hacib de açık bir şekilde ifade etmese de elçilik kurumunun istihbaratı yönünü ele almıştır. Kutadgu Bilig’de elçilik “yalvaç” olarak tanımlanmakta, onda bulunması gereken özelliklerini birçok yönden açıklarken lisan bilmesinin gereğini vurgulamış, “onlar lisanla çeşitli şekilde konuşmasını ve birçok şeyleri gizlemesini de bilmelidirler” diyerek elçinin gizli görevi olan haber alma, yani istihbarat yönüne değinmiştir(Sarıca,2008:96).

SONUÇ

Verilen bilgilerden anlaşılan Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’inde ve Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk’ün Siyasetnamesinde geçen istihbarata dair bilgiler bu eserleri yazanlar tarafından çok önemli görülmüş ve devletin nezdinde hükümdarın sahip olması gereken vasıflar arasında gösterilmiştir. Öyle ki yukarıda zikredilen tarihçilerin Sultan Alparslan’ın istihbaratı geri plana dair atmasına dair ihtilafli görüşleri bile konunun önemini anlatmaktadır. Nitekim bu konunun önemi de Sultan Alparslan’a veziri tarafından anlatılmış, buna rağmen ihmal edilen teşkilat nihayet Sultan Melikşah döneminde tekrar eski önemine kavuşmuştur.

İki farklı zaman ve mekânda yaşamış ancak devlet hayatında dair yazdığı eserlerinde şüphesiz benzerlik olan iki büyük devlet adamının verdiği bilgilerden istihbaratın Türk devletleri için önemi açıkça görülmektedir. Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk verdikleri malumatlarla modern anlamda istihbarat teşkilatlanmasından bahsetmeseler de verdikleri bilgiler ve örnekler Ortaçağ devlet anlayışı için yerinde tespitler olmuştur. Bu bilgiler ışığında devlet mekanizmasında istihbaratın vazgeçilmez bir unsur olduğu anlaşılmış, bu vaziyet üzere tedbir alınarak istihbarat teşkilatı şekillenmiştir. Ortaçağlarda hükümdar için öneminden bahsettiğimiz istihbarat ve istihbarat faaliyetleri, modern dünya için de devletlerin varlığını korumak için politikalar ve stratejiler üretmek için kullandığı araç haline gelmiştir. Bu açıdan günümüz penceresinden iki büyük devlet adamının verdiği bilgilerle Ortaçağ’a baktığımızda onların haklılığını görmek zor olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- AKSAL, Sadri, Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- AYDIN, Nurullah, *Osmanlı İmparatorluğunda İstihbarat*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011
- BAHAR, İlhan, *Teşkilatı Mahsusa Mit ve İstihbarat Örgütleri*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009
- GÖKALP, Haluk, “Bir Askerlik Terimi Olarak Til/Tıl/Dil ile Kurulan Unutulmuş Deyimler”, International Journal of Language Academy, 2/3, 2014
- HAREKÂT, İbrahim, “Berid Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, s.498-501,1992
- İYİAT, Bora, *Hunlardan Günümüze Türk Derin Devleti*, Kripto Yayınları, Ankara, 2008
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, 2016, İstanbul
- KESİK, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçuklularında Ordu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014
- KILINÇ, Aziz, *Vasiyet-nâmelerde Dikkat Çekilen Bir Konu: İlim.I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, (23-26 Ekim), Isparta,2008
- KÖPRÜLÜ, Mehmet, Fuat, *Türk İslam Devletlerinde Resmi Posta ve İstihbarat Teşkilatı*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.72-77, 2003
- NİZAMÜ'L MÜLK, *Siyasetname*, çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara, 2013
- ÖZBEK, Süleyman, *Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, Sayı 2, s.147-162,2007.
- ÖZBEK, Süleyman, Zübdetü Keşfü'l Memalik'de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, s.82-93, 2009
- ÖZER, Yusuf, “Terörizmle Mücadelede İstihbaratın Rolü”: Kültürel İstihbarat Konsepti, İ.G.Ü.S.B.D., Cilt 2, s.51-80, 2015
- PEHLİVANLI, Hamit, “Büyük Selçuklularda İstihbaratçılık”, Bilge, Sy.27, s.31-35, 2000
- PEHLİVANLI, Hamit, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, Türkler, C.V, s.279-285
- SARICA, Bedri, “Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 37, Erzurum,2008
- SÖNMEZ, Selami, “Ortaçağ Türk-İslam Dünyasında Kervansarayların (Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları”, A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2010
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, İstanbul.
- TAŞ, İbrahim, “Kutadgu Bilig'in Teorik Yapısı”, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5/3, 2010
- YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara, 1998
- ZEYDAN, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Cilt 1, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

ŞİİRT MEDRESELERİNDE İCÂZETNÂME SONRASI OKUTULAN ESERLER VE İÇERİKLERİ

Uğur Erman*

ÖZET

Medreseler günümüze kadar varlığını devam ettiren eğitim kurumlarından biridir. İslam âlemi yüzyıllar boyu bu kurumlar vasıtasıyla eğitim sistemini yürütmüştür. Bu kurumların müfredatları zaman ve zemine göre değişebilmiştir. Belirlenen müfredatı bitiren öğrenciye İcâzetnâme adı altında diploma verilmiştir. İş bu makalede Siirt medreselerinde İcâzetnâme sonrası okutulan eserlerin müelliflerine, hangi konuda kaleme alındığına ve içeriklerine değinilmiştir. Bu makalede gaye; bahse konu olan medreselerde icâzetnâme sonrası ağırlıklı olarak okutulan eserlerin muhtevasının gerek insanımız gerekse bilim insanımız tarafından bilinmesine ve alanında mütehasıs olan akademisyenlerin bu konuda yapacakları çalışmalarına kaynaklık etmesidir.

Anahtar kelimeler: Siirt, Eğitim, Medrese, İcâzetnâme, Müellif, Eser.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ugurerman@siirt.edu.tr.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

THE BOOKS TAUGHT IN SIIRT'S MADRASAH AFTER RECEIVING A DIPLOMA AND THEIR CONTENTS

ABSTRACT

Madrasahs are one of the institutions that continue to exist until today. The Islamic world has carried out its education system through these institutions for centuries. The curriculum of these institutions has changed according to time and circumstances. When the student has finished the curriculum, a diploma called "icâzetnâme" has been given. In this article, the authors and contents of books taught after graduation in Siirt madrasahs have been examined. The purpose of this article is to reveal the contents of the books taught after graduation in the madrasahs and to be the source of the studies in this area.

Keywords: Siirt, education, madrasah, İcazetname, author, work

GİRİŞ

İslam dininde eğitim Kurân'ın inmesiyle beraber başlamıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (a.s.), vahiy kriterleri ölçüsünde insanların duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye çalışıyordu. Bu da eğitim sayesinde oluyordu ki İslam'ın ilk emri oku olması hasebiyle İslam eğitime büyük ehemmiyet vermiştir. Zaten Kur'ân ayetleri de eğitim kurumunun ne kadar ehemmiyetli olduğuna vurgu yapmaktadır.²

İslam öncesi Arap toplumunda bilgi ve inanç konusundaki ölçsüzlük bu devrin Câhiliyye devri olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde okuma ve yazma bilenlerin azlığı bu gerçeği göstermektedir. Hatta vahiy nazil olduğu dönemlerde bile okuma yazma bilenlerin sayısının on yedi olduğu bilinmektedir.³

Hz. Peygamber dönemine gelindiğinde ise Dâru'l-Erkâm önemli bir eğitim merkezi haline gelmiş, Hz. Peygamber burayı vahyin eğitim merkezi haline getirmiştir. Hicretten sonra ise Mescid-i nebevî hem ibadet yeri, hem eğitim faaliyetleri hem de diğer birçok faaliyetin uygulama alanı olmuştur. Nitekim Cabir b. Abdullah'ın bu mescitte ilim halakaları oluşturduğu bildirilmiştir.⁴ Yine bu dönemde eğitim için kurulan Suffa hem barınma yeri, hem de insanların eğitim ihtiyacını gideren yüksek âlim zümresini yetiştiren önemli ilmi bir mekân haline gelmiştir.⁵ Bu dönemde Küttâb denilen eğitim kurumlarının olduğu da unutulmamalıdır. Bu kurumlar daha sonraki devirlerde de gelişerek varlığını devam ettirmiş, Hz. Ömer devrinde bu kurumlarda Kur'ân-ı kerim, temel dini bilgilerin yanı sıra yüzme, binicilik, yazı öğretildiği rivayet edilmiştir.⁶

İslam dünyasında medreselerin kurulduğu döneme kadar eğitim genellikle cami ve mescit merkezli icra ediliyordu. Yani eğitim örgün değil yaygın eğitim türü şeklinde devam etmekteydi. Camiler, hükümdar sarayları ileri düzeyde ilmi tartışmaların yapıldığı mekânlar olmuştur.⁷ İlim tahsili ve özellikle hadis öğrenmek için yapılan yolculuklar(Rihle) gelenek haline gelmiştir.⁸

2 Konu ile ilgili ayetler için bkz. Kuran-ı Kerim, Zümer, 8-9; Nahl, 78; Tevbe, 122; Alak 3-5.

3 *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü- Nurullah Altaş (ed.), Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 25.

4 Celaleddin es-Suyûtî, *Hüsni'l Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967, c. I, s. 181.

5 Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, c. XXXVII, s. 470.

6 Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şakir Gözütök, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yay., Ankara 2002.

7 *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü- Nurullah Altaş (ed.), s.29.

8 İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ala Kitabi İbni's-Salah*, Thk. Rebî b. Hâdî, İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmi (Nşr.), Medine 1404/1984, c. I, s. 37.

Emevîler devrinde islâmî fetihlerin artmasıyla beraber tefsir, hadis, fıkıh, kelam ekolleri ilk nüvelerini vermeye başlamış, önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu dönem de eğitim bir önceki döneme göre daha gelişmiş bir vaziyetteydi. Şam Emeviye (Ümeyye) Camii bu dönem de eğitim merkezi haline gelmiş, ilim ve fikrin inşasında yabancı kültürlerin tesiri görülmeye başlandı.⁹

Abbasiler devrine gelindiğinde ise camiler eğitim ve öğretim işlevini devam ettirmiş, bu dönemde tercüme faaliyetlerinin artması Bağdat'ta Beytü'l-Hikme'nin kurulmasına vesile olmuştur. Özellikle halife Mansûr tercüme faaliyetinin alanını genişletmiş, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat gibi geleneksel ilimlerin yanı sıra mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi alanlarda da tercüme-ler yaptırmıştır.¹⁰ Abbasi halifesi Me'mûn zamanında ise tercüme faaliyetleri en parlak devrini yaşamıştır. "Abbâsiler devrinde eğitimle ilgili gelişmelerden biri de kitapçı dükkânları ve kütüphanelerin çoğalmasındır. Bu dükkânların sahipleri sadece tâcir değil aynı zamanda kültürlü ve bilgili insanlardı; dükkânları öğrenci ve bilginlerin toplandığı yerler durumundaydı."¹¹ Anlaşılabacağı üzere Selçuklular devrine kadar camiler, kütüphaneler, mescitler, hükümdar sarayları eğitim ve öğretimin merkezi konumundaydı. Eğitim buralar vasıtasıyla halka aktarılıyordu.

Medreseler kurulduktan sonra artık eğitim ve öğretim bu merkezlerde verilmeye başlanmıştır. Medreselerin ilk defa ne zaman, neden niçin çıktığı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Selçukluların Bağdat'a girmeleriyle birlikte şîi ekole karşı sünnî fikri hâkim kılmak için eğitim müesseselerine ihtiyaç olduğu fark edilmiş, Eğitim ve öğretimin bu devirde medreselerde yapılmaya başlanmıştır.¹² Medresede eğitim geleneği gerek Fatımiler, gerek Eyyubiler gerekse Memlukler devrinde gelişerek devam etmiştir.

Osmanlılar devrinde ise medreseler daha da gelişerek dinî ilimlerin yanında mantık, belâgat, lûgat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi ilimler de okutuluyordu. Ayrıca "Osmanlılar'da yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası da yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı oluyordu."¹³ Medreseler Osmanlı zamanında en

9 Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *DİA*, XXXIX, 517.

10 Mahmut Kaya, "Beytü'l-Hikme", *DİA*, VI, 89.

11 Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *DİA*, XXXIX, 517.

12 Abdülkerim Özyayın, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, 195; ayrıca konu ile ilgili bir makale için bkz. Kasım KOCAMAN, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler" *İMAD (İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi)*, Cilt 2, Sayı 3, 2017.

13 Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 328.

parlak devrini yaşamışsa da XIX. yüzyılda II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken medreseler ihmal edilmiş, 3 Mart 1340 (1924) tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilmiş ve bütün medreseler kapatılmıştır.¹⁴

Ancak medrese eğitimi, gayr-i resmi olarak günümüze kadar hayırsever insanların maddî desteği ve klasik medrese eğitimini almış müderrislerin/hocaların çabalarıyla ülkemizin farklı yerlerinde az da olsa devam ettirilmeye çalışılmıştır. Tarihi geçmişi çok eskilere dayanan medreselerin bulunduğu yerlerin başında da Siirt gelmektedir.

1 . Siirt Medreselerinde İcâzetname Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

Siirt medreseleri denildiğinde akla ilk gelen Aydınlar/Tillo medreseleridir. Bu medreseler bir asra yakın halka dini ve ahlaki alanda eğitim vermektedir. Bu medreselerin takip ettiği belirli bir müfredat bulunmaktadır. Bu müfredat dil ve lügat ilimleri ağırlıklı olmak üzere şeri ilimler, mantık, münazara ayrıca hat/yazı ilimlerinden müteşekkildir.

Bu medreselere öğrenci kabulü için belirli bir metot takip edilmektedir. İsteyen öğrenciye önce Kur'an-ı Kerim'i hıfz etme fırsatı verilir. Bu aşamadan sonra öğrenci Arapça eğitimi veren medreseye gönderilir. Öğrenci bu medresede icâzetname öncesi belirlenen kitapları ezberleyerek bitirir.¹⁵ Eğitim süresi takriben yedi yıldır. Bu eğitim süresi içerisinde sarf, nahiv, mantık, belâğât, münazara gibi ilimler hakkında belirlenen kitaplar takip edilmek suretiyle öğrenciye ders verilir. Öğrenci bu kitapları bitirdikten sonra bir diploma nev'inden olan icâzetname almaya hak kazanır. Sıra kitapları bittikten sonra tefsir, hadis, fıkıh, kelim alanında da eserler okutulur. Ancak icâzetnâme sonrası okunan bu kitapların okunma zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁶

Bu medreselerde özellikle Tillo da bulunan Mucâhidiyye medresesinde tefsir, hadis, fıkıh, akait, tasavvuf gibi alanlarda toplu dersler icra edilmektedir. Bu dersler alanında uzman müderrisler tarafından verilmektedir. Ancak bu derslere katılım zorunlu tutulmamaktadır. Bu medresede her gün ikindi namazından sonra

14 Mehmet İpşirli, "Medrese", XXVIII, 332.

15 Siirt medreselerinde okutulan İcâzetname öncesi okutulan eserler ve içerikleri için bkz. Uğur Erman, "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, cilt: III, sayı: 1, s. 135-172.

16 Konu ile ilgili makale için bkz. Adnan Memduhoğlu, "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi", Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012, 2013, cilt: II, s. 135-149.

hadis ve tasavvuf dersleri yapılmaktadır. Bu dersler Molla Burhâneddin Mücâhidî tarafından yönetilmektedir.

Siirt medreselerinde öğrenci icâzetnâme öncesi belirlenen müfredat programında bulunan kitapları belirli bir sıra ile takip eder. Okunan her kitapla ilgili öğrenci imtihana tabi tutulur. Bu imtihanda başarılı olması durumunda bir üst kitaba geçer. Nihayet öğrenci daha önceden belirlenen sıra kitaplarını bitirdikten sonra icâzetnâme almaya hak kazanır. İcâzetnâme alan talebe medresede kalmaya devam etmeye karar verdiği takdirde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi alanlarda okumalarına devam eder. Bu alanlarda icâzetname sonrası medreseden medreseye değişkenlik arz eden eserler okutulmakta ise de biz sadece ağırlıklı olarak okutulan eserlerin içeriğinden bahsedeceğiz. Bu meyanda genel itibarıyla Siirt medreselerinde icâzetnâme sonrasında okutulan kitapları şöyle sıralayabiliriz:

1. Tâcuddîn Ebu'n-Nasr b. Takiyyuddin Abdulvehhâb es-Sübki (ö.771/1370) *Cem'u'l-Cevâmi'*.
2. Abdullah b. Amr b. Muhammed el-Beyzâvî eş-Şîrâzî (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*.
3. Celâluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî (ö.864/1459) ve Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ö.911/1505) *Tefsîrü'l-Celâleyn*.
4. Yahya b. Şeref Muhyiddin Ebu Zekeriyâ en-Nevevî ed-Dimeşki (ö.677/1278) *Minhâcu't-Tâlibîn*.
5. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö.1277/1860) *Hâşiyetu'l-Bâcûrî*.
6. Osman b. Muhammed el-Bekrî ed-Dimyâtî (ö.1300/1883) *İânetu't-Tâlibîn*.
7. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî el-Bağdadî (ö.428/1037) *Muhtasaru'l-Kudûrî*.
8. Hasan b. Ammâr b. Ali el-Mırî (ö.1069/1659) *Nûru'l-İzâh*.
9. Abdulğani b. Tâlib el-Meydanî ed-Dimeşki, (ö.1298/1881) *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*.
10. Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî (ö.1044/1635) *es-Sîretu'l-Halebiyye*.
11. Ahmed Zeyni Dahlân (ö. 1304/1886) *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye*.
12. Bedreddin Sancar (d.1925/...), *Ebdeu'l-Beyân li-Cemii Âyi'l-Kurân*.

13. Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1041/1631) *Cevheretü't-Tevhîd*.
14. İbrahim Hakkı Erzurûmî “*Akîdetu'l-İman*”.

1.1. el-Verakât

Eser İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri (ö. 478/1085) tarafından kaleme alınmış Fıkıh Usulü dalında yazılan bir eserdir. Tillo Mücâhidiyye müderrislerinden Abdülbaki Yahyaoğlu ile yaptığımız şifahi görüşmeden elde ettiğimiz bilgilere göre bu eser bazen sıra kitabı olarak okutulmakta bazen de icazetname sonrası okutulan eserlerdendir.

Eserde fıkıh usulü kâideleri Kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. Müellif bu kitapta Usûlu'l-fıkhın tarifi, hükümlerin çeşitleri¹⁷, fıkhın tarifi, ilim-zan ve şek arasındaki farklar¹⁸, kelamın kısımları¹⁹, emir²⁰, nehiy²¹, âmm ve hâss²², mücmel ve mübeyyen²³, zahir ve müevvel²⁴, fiiller²⁵, İkrâr²⁶, nesih²⁷, icmâ²⁸, haberler²⁹, kıyâs³⁰, hazr ve ibâhe³¹, tertîbu'l edille³², müftî'nin şartları³³, müstefî'nin şartları³⁴ ve ictihât³⁵ konularını işler. Eser Adnan Memduhoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³⁶

17 İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri, *el-Verakât* (Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahalli eş-Şafîi, Şerhu'l-Verakât fi Usûli'l- Fıkh İçinde), (İstanbul: Hâşemî Yayınları 2013), s14-17.

18 Cüveynî, *el-Verakât*, s.16.

19 Cüveynî, *el-Verakât*, s.18.

20 Cüveynî, *el-Verakât*, s.20.

21 Cüveynî, *el-Verakât*, s.22.

22 Cüveynî, *el-Verakât*, s.23-25.

23 Cüveynî, *el-Verakât*, s.26.

24 Cüveynî, *el-Verakât*, s.27.

25 Cüveynî, *el-Verakât*, s.28.

26 Cüveynî, *el-Verakât*, s.29.

27 Cüveynî, *el-Verakât*, s.33.

28 Cüveynî, *el-Verakât*, s.35.

29 Cüveynî, *el-Verakât*, s.36.

30 Cüveynî, *el-Verakât*, s.38.

31 Cüveynî, *el-Verakât*, s.40.

32 Cüveynî, *el-Verakât*, s.41.

33 Cüveynî, *el-Verakât*, s.41.

34 Cüveynî, *el-Verakât*, s.42.

35 Cüveynî, *el-Verakât*, s.43. Eserle ilgili bkz. Uğur Erman, “*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*”, s. 167-168.

36 Adnan Memduhoğlu, *el-Verakât Fıkıh Usulü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

1.2. Cem'u'l-Cevâmi'

Fıkıh Usûlü konularını ihtiva eden bu eser Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370) tarafından telif edilmiştir.³⁷

Kitap önce fıkıh usulünün tarifini yaparak “mükaddimât” üzerine konuşmakla başlar. Daha sonra müellif “mes’ele” başlığı altında bazı usul meseleleri üzerinde durur. Bunlar: el-hüsnu'l-me'zûn meselesi, câizü't-terk leysa bivâcibin meselesi, el-Emru bi vahidin min eşyâin meselesi, Ferdü'l-kifâye meselesi, öğle vaktinin tümünün edâ vakti olması meselesi, vacibin kendisi olmadan tamamlanmadığı makdûr meselesi, mutlak emir mekrûha şamil olmaz meselesi, Mühallâ teklifin cevâzı meselesi, şer'i şartın husûlü, teklifin sıhhati için şart olmaması meselesi, ancak fülle teklif olur meselesi, teklif sahih olup memura eserinin malum olması meselesi.³⁸

Bu mesâilden sonra hâtîme diye bir konu gelir. Hâtîmeden sonra Birinci kitap gelir. Bu kitabın konusu; Kitap (Kur'an) ve Ekvâl mebâhisi hakkındadır.

Bu kitapta şu kısımlar yer alır.

a- el-Mantûk ve'l Mefhûm: Bu başlığın altında müellif mefhûm'un hüccet oluşu, Ebu ayan ve Âmidî'nin bu konudaki görüşleri, muhkem ve müteşâbih konuları, lügatlerin Cumhur ve İbn-i Fûrek'e göre tevkîfî oluşu, lafız ve mana, iştikâk, müterâdif, müşterek, müşterekin aynı anda iki manaya itlâkının sahih olması meselesi gibi konuları işlenmiştir.

b- Hakikat ve Mecâz Bahsi: Müellif bu başlık altında mu'rab, lafız ya hakikattir ya da mecazdır konusu ve kinaye konularını işler.

c- Harfler: Müellif bu başlık altında bir takım harfler ve manalarını işler.

d- Emir: Müellif bu başlık altında emrin hâs sığasının varlığı hakkındaki ihtilafa değinir. Emrin mahiyetin talebi için olduğuna değindikten sonra Râzi, Şîrâzî ve Kadî Abdulcabbâr'a göre emrin kazayı gerektirdiği konusuna değinir. Sonra emr-i nefis meselesi ile peş peşe olmayan iki emir meselesini açıklar.

e- Nehiy ve Âmm meselesi

f- Tahsis ve Muhassîs: Müellif bu başlık altında amelde hass müteahhirse Âmmın nehy olacağını ifade eder.

37 İbrahim Harrânî, İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'i'l Kutub'i'd-Dirâsiyye*, ts. 1427, s.185-191.

38 Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cemu'l-Cevâmi'*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût: 1426/2005, s.5-10.

g- Mutlak ve Müfid: Müellif bu başlık altında mutlak ve müfidin âmm ve hâss gibi olduğuna değinir.

h- Zâhir ve Müevvel

ı- Mücmel ve Beyân

i- Nesh Meselesi

j- Hâtîme³⁹

Müellif, Birinci kitapta bu konulara değindikten sonra ikinci kitaba geçer.

İkinci kitabın konusu Sünnet'tir. Müellif daha sonra Âhâd haberle fetva ve şehâdâtta amelin vâcib olduğunu, aslın fer'î tekzîbinin mervîyi düşürmeyeceğini, mecnûn ve kâfirin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini, sahâbinin tarifini, mürsel hadisın manayla nakli meselesini ve sahâbi kavlinin hüccet olması meselesini işlemiştir.⁴⁰

Müellif Üçüncü kitapta ise, İcmâ bahsine değinir. Sahih icmânın mümkün olduğunu ispatlamaya çalışır ve bu kitabı Hâtîme ile bitirir.⁴¹

Müellif dördüncü Kitapta ise, Kıyâs bahsini işler. Bu kitabın alt bölümlerinde

İllet yollarına, asl ile fer' arasındaki münâsebetin mefsede ile bozulacağına değindikten sonra bu kitabı iki hatime ile bitirir.⁴²

Müellif beşinci kitapta ise, İstidlâl konusunu işler. Bu kitabın alt bölümlerinde istikrâ, istishâb, Hz. Peygamber(a.s)'in nübüvvetten önceki ibadeti, istihsân, ilham, sahâbinin diğer sahabeye karşı kavlinin delil olmayacağı bahsine değinir. Hatime bölümünde ise Yakîn/kesin bilginin şeklen zail olmayacağı konusuna değinir.⁴³

Altıncı kitapta ise müellif, teâdul ve tercîh konusunu işler.⁴⁴ Yedinci kitapta ise, İctihâd konusunu işler.⁴⁵ Bu kitabın alt bölümlerinde; akliyyât'larda isabet edenin tek şahıs olabileceğini, taklit, vakîânın sübûtu, taklîdu'l-fuzûli, tefrî' ve tercîh yapabilenin fetva verebileceği, usûl-u dinde taklit konularına değinir.⁴⁶ Hatime bölümünde ise, Tasavvufun başlangıcı konusuna değinerek kitabı bitirir.⁴⁷

39 Tâcuddîn es-Sübkî, s.11-32.

40 Tâcuddîn es-Sübkî, s.33-40.

41 Tâcuddîn es-Sübkî, s.41-43.

42 Tâcuddîn es-Sübkî, s.44-56.

43 Tâcuddîn es-Sübkî, s.57-60.

44 Tâcuddîn es-Sübkî, s.61-64.

45 Tâcuddîn es-Sübkî, s.65.

46 Tâcuddîn es-Sübkî, s.65-72.

47 Tâcuddîn es-Sübkî, s.72-74;

1.3 Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil

Eser tefsir alanında yazılan önemli kaynaklardandır. Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) aittir. Müellif Eş'arî kelamcısı ve Şâfiî fakihi kabul edilmiştir. Bu eser onun tefsirciliğini gösteren en önemli kaynak olup bir icaz harikası olarak kabul edilmiştir. Müellif eserde kendinden önce kaleme alınan tefsir eserlerini özetleyerek yaptığı yorumların yanı sıra sarf ve nahiv kaidelerine dayanarak bir takım açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁸

Müellif eserin mukaddimesinde tefsir alanında sahabe, tâbiûn ve bunların dışında yer alan selef âlimlerinin görüşlerine yer veren, itimat edilen kurrâlardan nakledilen şaz kıraatler dâhil kıraat vücûhlarının zikredildiği, belagat yönlerinin açıklandığı bit tefsir yazmaya karar verdiğini ancak bu konuda fazla bilgi sahibi olmadığını düşünerek vazgeçtiğini ifade etmiştir. Yine onun ifadesine göre yaşlılık devrinde yaptığı bir istihareye dayanarak bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.⁴⁹

Rağîb el-İsfâhânî'nin el-Müfredât'ı, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin Mefatihu'l-Ğayb'ı bu eserin en önemli kaynaklarıdır.⁵⁰ Müfessir kelimelerin türemesiyle beraber meydana gelen değişik anlamları tespit ederken Rağîb el-İsfâhânî'nin el-Müfredat adlı eserinden, fıkıh, kelam, mantık, felsefe ve tabiat ilimlerinde Fahreddin er-Râzî'nin Mefatihu'l-Ğayb'ı adlı eserinden⁵¹, Kur'an'ın i'câzı, vücûh, elfâz ve terkiplerin edebi tahlili, dil ve belâğât kaideleri ile Fezâilu's-suver/surelerin faziletleri ve mutezilenin görüşleri konusunda Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı eserinden istifade etmiştir. Bununla beraber müellif keşşaftan fazlaca iktibas yaptığından bu eser Keşşaf adlı eserin muhtasarı olarak kabul edilmiştir.⁵²

Eserde müellif rivayet ve dirayet metotlarını kullanarak tefsir yapmıştır. Ayetler açılırken diğer ayetlere, hadislerle sahabe ve tâbiûn sözlerine başvurulmuş, bu görüşlerin zayıf olanlarına روي / روي kavramlarıyla işaret edilmiştir.⁵³ Ayrıca eserde kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine yer vermek suretiyle

48 Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", DİA, VI, 100.

49 Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1418, c. I, s. 23.

50 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 12.

51 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 13.

52 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 12-14.

53 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 26, 63 vd.

Arap şiiriyle istişhâdda bulunmuş, lengüistik kaidelere ve akli delillere dayanarak dirayet metodunu başarılı bir şekilde tefsirine uygulamıştır.⁵⁴

Müellif kelâmî konularla alakalı ayetleri açıklarken mutezile ve ehl-i sünnet arasındaki polemiklere değinmiş, genellikle Ehl-i sünnet'in görüşünü tercih etmiştir.⁵⁵ Ahkâm ayetleri tefsir ederken ise kendisinin amelde bağlı olduğu Şâfiî mezhebinin görüşlerini tercih etmiş ve Hanefilerin görüşlerini eleştirmiştir. Ayrıca müellif kevnî ayetlerle ilgili açıklamalarda bulunarak ilmi tefsir metodunu da uygulamıştır.⁵⁶

Eserin tümüne, Fatıha, Âyetü'l-kürsî ve İhlas sureleri üzerine yazılmış birçok şerh, haşiye ve taliki vardır. Bunların en meşhurları İbn Temcîd, Şeyhzâde Mustafa b. Kocâvî, Abdülhakîm es-Siyâlkûtî, Şehâbeddin el-Hafâcî ve İsmâil b. Muhammed el-Konevî'nin haşiyeleridir.⁵⁷

1.4. Tefsîrî'l-Celâleyn

Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) tamamladığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. "Lübbü't-tefâsîr/ Tefsirlerin Özü" olarak da bilinmektedir. Muhtasar bir şekilde kaleme alınmıştır. Müddessir suresine kadar yapılan tefsir harfleriyle kur'ân ayetlerinin sayısının birbirine eşit olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ Tefsirin ne kadarının kim tarafından tefsir edildiği konusunda farklı nakiller söz konusudur. Kâtip Çelebi'ye göre Bakara suresi ile İsrâ suresi arasında Mahallî, daha sonraki kısmını Suyûtî tefsir etmiştir.⁵⁹

Eser dirayet tefsiri olup sade bir dille yazılmış, ayetler kısa ve anlaşılır bir üslûpla tefsir edilmiştir. Ayetler tefsir edilirken sadece kelimenin müradifi verilerek tercüme edilmiştir.⁶⁰ Bazı ayetlerde ise sadece i'râb yapılmıştır.⁶¹ Eserde kıraat farklılıklarına da hatta şaz kıraatlere de değinilmiştir.⁶² Bazen ayetlerin sebebi nüzulünün ne olduğu açıklanmıştır.⁶³ Müellifler bazen ayetleri ayetlerle⁶⁴, hadis-

54 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 141.

55 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 37.

56 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 6.

57 İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil", *DİA*, XI, 261.

58 Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Keşfu'z Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l Müsennâ, Bağdat 1941, c. I, s.445.

59 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z Zünûn*, I, 445.

60 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts., s.97.

61 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.2.

62 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.101.

63 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.97-98.

64 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.505.

lerle⁶⁵ veya sahâbî sözleriyle⁶⁶ açıklamaya çalışmışlardır. Bazen kıssalar üzerine geniş açıklamalar da yapılmıştır.⁶⁷

Şâfi mezhebine mensup olan müellifler Şafii fikhına ağırlık vermiş, olarak ve ahkâm ayetlerini Şâfi fikhına göre değerlendirmişlerdir.⁶⁸ Kelâmî ayetleri ise sünnî görüşlere göre değerlendirmişler, Allah'ın varlığı, rû'yetullâh gibi konular da görüşlerini bildirmişlerdir.⁶⁹

Müellifler kuran ayetlerinin lügat sarf, nahiv, meâni vb. yönlerini de ele almışlardır. İstifham, te'kîd, hazf, zamir, istisna gibi durumlar açıklamışlardır.⁷⁰ Keza ayetlerde geçen edebi sanatlarla da değinmişlerdir.⁷¹

Zemahşeri'nin “*el-Keşşâf*” adlı tefsiri⁷², Tabersî'nin “*Mecmau'l-beyân*” ı, Fahreddin er-Râzî'nin “*Mefâtîhu'l-gayb*” adlı eseri, Kâdî Beyzâvî'nin “*Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl*” i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin “*el-Bahrü'l-muhît*” i ile Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in hadis mecmuaları mezkûr eserin kaynakları arasında zikredilebilir.⁷³

1.5. Minhâcu't-Tâlibîn

Şâfi fikhına dair Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) tarafından kaleme alınan eserdir. Eser Şâfi fakihî Abdülkerim er-Râfî'nin *el-Muharrer* adlı kitabının muhtasarıdır.⁷⁴ Müellif eserin mukaddimesinde *el-Muharrer* adlı eserin Şâfi mezhebinde önemli bir yeri olduğunu, ancak metninin ezberlenmesi zor olduğu için bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.⁷⁵

Eserde geçen “*kavl*, *akvâl*” kelimeleri imam Şâfi'ye ait görüşlerdir. Müellif delilin kuvvetine göre “*ألظهر* / *azhar*” ve “*المشهور* / *meşhur*” şeklinde kavramlar kullandığını ifade etmiştir.⁷⁶ , “*Vech*” ve “*Evcuh*” kelimeleri ile mezhep içi yetişen

65 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.32.

66 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.358.

67 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.497.

68 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.462.

69 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.180.

70 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.216, 717, 741, 251, 388 vd.

71 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.61, 74, 352,

72 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.827.

73 Ali Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, *DİA*, XXXX, 294.

74 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftîn fi'l-Fikh*, Thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1425/2005, s. 7. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Minhâcu't-Tâlibîn”, *DİA*, XXX, 112.

75 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.7.

76 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.7.

fakihlerin mezhep önderi olan Şâfiî'nin kaideleri veya kendi ictehadları doğrultusunda elde ettikleri sonuçları kastetmiştir. Bunları da “esah/ أحصاح” ve “sahih/ صحیح” şeklinde ifade etmiştir.⁷⁷ Müellif Şâfiî'nin ve sonra gelen Şâfiî fakihlerin içinden tercih edilen görüşü “mezhep/ المذهب” şeklinde ifade ettiğini, “Nas/ صن” kelimesiyle bizatihi Şâfiî'nin görüşünü kastettiğini, “kîle kezâ/ كيلة كذا” ifadesiyle sahih ve esahh olana “افیق ول كذا” ve fi kavlin kezâ” ifadesiyle de tercih edilen görüşe aykırı olan görüşleri kastettiğini ifade etmiştir.⁷⁸

Eser diğer klasik fıkıh kaynakları gibi olduğu gibi kitap ve bab sistemine göre tasnif edilmiştir. Eser “Kitâbu't-Tahâre/Temizlik Bölümü” ile başlar, sonra namaz, oruç, zekât, hac, alışveriş, selem, rehin, nikah, boşama gibi geniş içerikli konular işlenmiş, sonra bu ana bölümler alt başlıklar açılarak “bab” başlığı altında işlenmiştir. Eser “Kitâbu Ümmühâti'l-Evlâd/ Efendisinden çocuk doğuran cariye” bölümü ile son bulur.⁷⁹

Mezkûr eser üzerine Demîrî'nin *en-Necmu'l-Vehhâc fi Şerhi'l-Minhâc*, İbnü'l-Mülakkin'in *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti Ehâdîsi'l-Minhâc*⁸⁰ adlı eserler gibi bir çok şerh yazılmıştır.

1.6. Muhtasar'ı Kudûrî

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından kaleme alınan hanefî fıkhına dair olan eseridir. Hanefî mezhebinde “*el-Kitâb*” dendiğinde Kudûrî'nin bu eseri kastedilmiştir.⁸¹ Hanefilerin bu eseri salgın hastalık zamanında okudukları, bu kitabı okuyanın fakirlik görme-yeceğini iddia etmişlerdir.⁸²

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının 12 bin fikhî mesele içerdiği de iddialar arasındadır.⁸³ Eser kitâb ve bâb sistemine göre yazılmış olup “Kitâbu't-Tahâre/temizlik bölümü”⁸⁴ ile başlar, “Kitâbu'l-Ferâiz/Miras Bölümü”⁸⁵ ile son bulur.

77 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.8.

78 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.8.

79 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.369.

80 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1875.

81 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

82 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

83 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

84 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Thk. Kamil Muhammed Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, s.11.

85 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, s.245.

Eser muhtasar olması sebebiyle Kur’ân ve sünnetten çok az deliller verilmiştir. Sadece Hanefî mezhebinin görüşlerine yer verilmiş diğer mezhepler zikredilmemiştir. Fıkhi mesele hakkında görüşler nakledilirken öncelikle Ebû Hanîfe’nin sonra İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in ittifak ettikleri konular⁸⁶, sonra Ebû Yûsuf⁸⁷ ile İmam Muhammed’in tek kaldığı görüşler⁸⁸ aktarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde sadece bir yerde “وقل محمد زفر”⁸⁹ ifadesini kullanarak imam Muhammed ile Züfer’in ortak görüşlerini aktarmıştır.

Eser; düzenli sistematığı, muhtasar olması, sade üslubu gibi sebeplerle hanefî mezhebinde şöhret bulmuş bir eserdir. Nitekim Alâeddin es-Semerkandî “*Tuhfetü’l-fukahâ*” adlı eserini yazarken keza Merginânî “*el-Hidâye*” adlı eserini yazarken “Muhtasar”dan istifade ettiklerini ifade etmişlerdir. Keza İbrâhim el-Halebî’nin Mülteka’l-Ebhur adlı eserinin temel kaynaklarından biri de Kudûrî’nin bu eseridir.⁹⁰

Muhtasaru’l Kudûrî’nin üzerine yazılmış birçok şerh ve haşiye vardır. Nitekim Akta’ el-Bağdâdî, Hâherzâde, Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî, Zâhidî, Ebû Bekir el-Hâddâd, İbn Kutluboğa, Abdülganî el-Meydânî gibi âlimler tarafından bu eser üzerine şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.⁹¹ Bu eser halen Siirt medreselerinde icazetname alan hocaların hanefî fikhına dair okudukları kitap olarak devam etmektedir.

1.7. **Nuru’l-İzâh ve Necâtü’l-Ervâh fi’l-Fıkhi’l-Hanefî**

Ebü’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürübülâlî el-Vefâî el-Mısırî (ö. 1069/1659) tarafından Hanefî fikhına dair kaleme alınan eserdir. Eser sadece Tahâret⁹² ve Namaz⁹³ Oruç⁹⁴ konularını ele almıştır. Müellif eserde yer almayan zekat ve hac konularına Merâki’l-Felâh isimli eserinin sonunda değinmiştir.⁹⁵

86 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.247.

87 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.15.

88 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.40.

89 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.20.

90 Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65.

91 Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 322. Bu eser üzerine yazılan şerh ve haşiyeler için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, II, 1631; Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, XXXI, 66; .

92 Ebü’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürübülâlî el-Vefâî el-Mısırî, *Nuru’l-İzâh ve Necâtü’l-Ervâh fi’l-Fıkhi’l-Hanefî*, Thk. Muhammed Enis Mihrat, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût 1246/2005, s.13.

93 Şürübülâlî, *Nuru’l-İzâhs*.44.

94 Şürübülâlî, *Nuru’l-İzâhs*.125.

95 Şevket Topal, “Şürübülâlî”, *DİA*, XXXVIII, 275.

Müellif fikhî konulara dair görüşleri verirken hanefî mezhebinde tercih ehli sayılan fakihlerin görüşlerini aktarmış ve bu görüşleri esas almıştır. Eserde İmam Muhammed'in⁹⁶ Ebû Yusuf'un⁹⁷ görüşleri tercih edilmiştir. Diğer mezheplerin görüşlerine ise yer verilmemiştir.

Eserde ana bölümler “Kitap”⁹⁸ başlığı altında alt başlıklar ise genellikle “Fasl”⁹⁹ Bazen de “Bap”¹⁰⁰ adı altında işlenmiştir. Eser Taharet bölümüyle başlayıp “Hatime”¹⁰¹ ile son bulmuştur. Eserin bir çok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerin en meşhuru Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî'nin “*el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*” adlı eseridir. Bu şerh halen Siirt medreselerinde medreseden mücâz olanların okudukları kitaplar arsında yer almaktadır.

1.8. el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb

Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî (ö. 1298/1881) Kudûrî'nin el-Muhtasar adlı eseri üzerine yazılan bir şerhtir. Meydânî Kudûrî'nin el-Muhtasarı'nın başlıkları üzerine hemen hemen hiçbir eklemeye bulunmamıştır. Sadece metinde geçen meselelerin hükümlerini şerh etmiştir.

Müellif Kudûrî'nin Muhtasar adlı eserinde geçen kapalı kelimeleri açıklamış, Kudûrî daha önce ifade edildiği gibi fikhî meseleleri açıklarken hanefî fakihleri olan imam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşlerini nakletmiştir. Ancak bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Ancak Meydânî mezkûr eserinde bu görüşlerden hangisini tercih ettiğini nizami bir şekilde ifade etmiştir. Bazen de mezhep ulehasının konu ile ilgili görüşünün ne olduğunu açıklamıştır.¹⁰² Müellif Kasım b. Kutluboğa'nın “*et-Tercih ve'l-Tashih*” adlı eserinden birçok alıntı yapmış ve bu eseri kitabına derç etmiştir.¹⁰³ Mezhep içi hangi görüşün revaçta olduğunu ifade etmek için “عليه الفتوى”¹⁰⁴, “بهي فتوى”¹⁰⁵ gibi tabirler kullanmıştır.

96 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.78.

97 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.138.

98 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.44.

99 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.47.

100 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.50

101 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.148.

102 Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Mektebetu'l İlmîyye, Beyrût ts., c. I, s.52, 67 vd.

103 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 181.

104 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 52; III, 12.

105 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 50.

Eser klasik fıkıh eserlerine benzer şekilde fikhî konular ana bölümler “*kitâb*”, tali bölümler ise “*bâb*” adı altında işlenmiştir. Eserin kaynakları Haskefî’nin *ed-Dürrü’l-Muhtâr*¹⁰⁶, Merğînânî’nin *el-Hidâye’si*¹⁰⁷, el-Haddâd’ın *el-Cevheretü’n-Neyyire’si*¹⁰⁸, Kasım b. Kutluboğa’nın “*et-Tercih ve’t-Tashih*”¹⁰⁹ ve İbni Âbidîn’in “*Reddü’l-muhtâr*” adlı eserleridir.

1.9. İânetu’t-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Mûîn

Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ ed-Dimyâtî el-Bekrî’ye (ö. 1300/1883) ait olan bu eser Şâfiî fıkıhına dair kaleme alınan bir şerh niteliğinde eserdir. Eser Zeynuddîn b. Abdilaziz el-Melîbârî’nin (ö.987) Fethu’l-Muîn bi şerhi kurreti’l-ayn bi Mühimmâtî’d-dîn adlı eserine üzerine yazılmış şerhtir. Müellif eserin mukaddimesinde dost ve sevdiklerinin bu esere yazılan şerh ve haşiyeleri bir araya getirmesini istediğini ancak kendisini bilgisinin azlığı sebebiyle bu işe yeterli bulmadığını, ancak dostları tarafından bu istek tekrarlanınca bu eseri kaleme almaya karar verdiğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Müellif bu haşiyesini yazarken sadece cumhur ulemadan nakillerde bulunduğu ifade etmiştir. keza bu eseri kaleme alırken ana kaynaklarının Tuhfetu’l-Muhtâc, Fethu’l-Cevâd, Nihâyetu’l-Muhtâc, Şerhu’r-Ravd, Havâşî İbn Kasım gibi müteahhir ulemanın eserlerinden oluştuğunu dile getirmiştir.¹¹¹

Müellif bu eserinde bazı ıstılahlar kullanmıştır. Bu ıstılahlar ve bu ıstılahlarda kastedilen Şafii uleması şunlardır:

ش/شيخي/Şeyhî¹¹²: Ahmed b. Hamza er-Remlî

نا/ش/شيخنا/Şeyhunâ¹¹³: Zekeriyâ el-Ensari

خ/الش/شيخ/eş-Şeyh¹¹⁴: Zekeriyâ el-Ensari

ح/الش/شرح/eş-Şârih¹¹⁵: Muhammed b. Ahmed el-Mahallî

106 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 29, 33,38; II, 21, 24,43,46 vd.

107 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 54, 83, 86, 100,103 vd.

108 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 138, 156, 190, 196 vd.

109 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 9, 10, 11, 15; II, 14, 23, 32, 34, 40 vd.

110 Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ ed-Dimyâtî el-Bekrî, *İânetu’t-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Mûîn*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1418/1997, c. I, s.7.

111 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 7.

112 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 168.

113 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 171.

114 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 293.

115 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 295.

العش/Şeyhân¹¹⁶: Sahabilerden bahsederken Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer; Muhaddislerden bahsederken Buhârî ve Müslim; fikhî meselelerde ise er-Râfî ve Nevevî kastedilmiştir.

القاضي/el-Kâdî¹¹⁷: mütekaddimîn şâfiî alimlerinden bahsederken Ebû Hâmid el-Mervezî; Müteahhirîn şâfiî ulemasını zikrederken Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Mervezî; Hadis kitaplarından bahsederken İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî; Tefsîr kitaplarından bahsederken Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî; Şafii fıkıh usulünden bahsederken Ebubekr el-Bâkillânî kastedilmiştir.

Adı geçen eserde bir takım rumuzlar da kullanılmıştır. Bu rumuzlar ve karşılıkları şunlardır:

مر¹¹⁸: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî'nin Nihâyetu'l-Muhtâc adlı eseri.

عش¹¹⁹:

رشيدي¹²⁰: Ahmed b. Abdirrezzâk b. Muhammed el-Mağribî

ح: İbn Hacer el-Heytemî'nin Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc adlı eseri.

ش: İbn Hacer'in Tuhfetu'l-Muhtâc isimli eseri

الكردى¹²¹: Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin el-Mevâhibi'l-Medeniyye ala Şerhi'l Mukaddimeti'l-Hadremiyye adlı eseri.

يوبرش¹²²: Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî'nin el-Fetâvâ ve Hâşiye ala Şerhi't-Tahrîr adlı eseri.

Müellif şâfiî fakihlerini bir takım rumuzlar kullanarak vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

أج¹²³: Atiyyetullâh b. Atiyye el-Burhânî el-Echûrî.

بج¹²⁴: Muhammed el-Buceyrimî.

ح ف¹²⁵: Muhammed el-Hafnâvî.

116 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 305; II, 27, 43 vd.

117 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 99, 121, 167 vd.

118 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 171, 172, 173 vd.

119 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 33, 34, 38 vd.

120 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 401.

121 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 53, 54, 63 vd.

122 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 72 vd.

123 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 212.

124 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 274.

125 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 153.

- حل¹²⁶: el-Burhan Ali el-Halebî
 زي¹²⁷: Ali b. Yahya ez-Ziyâdî.
 سل¹²⁸: Sulatan b. Ahmed Sellâme.
 سم¹²⁹: Ahmed b. Kasım el-İbâdî.
 شق¹³⁰: Abdullah b. İbrahim eş-Şerkâvî.
 طب¹³¹: Mansur et-Tablâvî.
 قل¹³²: Şihâb Ahmed b. Ahmed b. Sellâme el-Kalyûbî.
 الشهاب¹³³: Ahmed b. Hamza el-Kebîr.

Eserin Fethu'l-muîn metnine şerh olması sebebiyle klasik fıkıh kitaplarının bölümlerine göre dizildiği görülmektedir. Konular bâb başlığı altında dizayn edilmiştir. Eser Namaz babı ile başlar, sonra zekât, oruç, hacc, alışveriş bölümleriyle devam eder.¹³⁴ Daha sonra Muâmelât konularına geçilir. Bu başlık altında satış akdi, karz, rehin hacr, havale daman sulh, vekalet, mudarebe, şirket, şuf'a, icâre, âriye, gasb, hibe, vakıf, vasiyet gibi akitlerden bahsedilir.¹³⁵ Bölümün sonunda Miras hukukuna ve vedîa/emanet ve lukâta/buluntu mal konularına değinilir.¹³⁶ Daha sonra Aile hukuku konularına geçilir. Bu başlık altında Nikâh, Hul', Talak, Hidâne meseleleri işlenir.¹³⁷ Cinayet ve cezalar başlığı altında kısas ve kısasın hükümlerine değinildikten sonra zina, kazif, içki, hırsızlık, yol kesenin cezasının ne olduğu açıklanmış, son olarak da müteferrik birkaç meseleye değinilir.¹³⁸ Daha sonra cihâd bölümüne geçilir ve cihatla ilgili hükümlere değinilir.¹³⁹ Kazâ bölümü başlığı altında yargı adabından, şahitlik ve şartlarından, yemin ve yemin kefaretin-den bahsedilerek son olarak i'tâk/köle azat etmek başlığı altında tedbir, mükâtebe akdi ve ümmü veled konularına değinilerek kitap hitama erdirilmiştir.¹⁴⁰

- 126 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, I, 175.
 127 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 61.
 128 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 412.
 129 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 415.
 130 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 420.
 131 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 96.
 132 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 127.
 133 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, II, 131.
 134 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, III, 99.
 135 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, III, 5-260.
 136 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, III, 261-295.
 137 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, III, 295-IV, 123.
 138 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 124-204.
 139 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 205-239.
 140 ed-Dimyatî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 239- 384..

1.9. es-Sîretü'l-Halebiyye

Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî'ye (ö. 1044/1635) ait Siyer alanında yazılmış bir eserdir. Eserin asıl adı "*İnsânu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*"dur. "Halebî, Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Muhammed es-Siddîkî'nin işaretleriyle kaleme almış ve bu eserini, İbn Seyyidünnâs'ın *Uyûnu'l-eser*'i ile Şemseddin eş-Şâmî'nin *es-Sîretü'ş-Şâmiyye*'sini ihtisar ederek meydana getirmiştir."¹⁴¹ Ayrıca esere Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin "*el-Hemziyye fi'l-medâihi'n-nebeviyye*"¹⁴² ve "*el-Kevâkibu'd-dürriyye fî medhi hayri'l-beriyye*" adlı eserleri, İbn Seyyidünnâs'ın "*Büşra'l-lebîb bi-zikra'l-habîb*" adlı divanı ve Takıyyüddîn es-Sübki'nin "*et-Tâkiyye*"¹⁴³sinden de iktibaslar yapmıştır.

Müellif esere öncelikle mukaddime ile başlamıştır. Daha sonra öncelikle Hz. Peygamber'in (a.s.) nesebi, babasının evlenmesi, Annesinin O'na hamile kalması, babasının vefatı, Muhammed Ahmed olarak isimlendirilmesi, annesinin vefat ve sütanne edinmesi, Ficâr harbi, hilfu'l-fudûl, Hz. Hatice ile evlenmesi, kâhinlerin Hz. Peygamber'in (a.s.) geleceğinden haber vermesi, Vahyin başlangıcı, Hz. Peygamber'in abdest almayı öğrenmesi, Hz. Peygamber'e ilk iman edenler, dârul-erkâm, Medine'ye ilk hicret, Habeşistan'a hicret, İsrâ, miraç ve beş vakit namazın farz olması gibi konulardan bahsetmiştir.¹⁴⁴

Müellif daha sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) Arap kabilelerine islam dinini tebliğ etmesi, ezanın meşruiyeti konularını işlemiş daha sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat katıldığı askeri harekâtlarından/megâzî bahsetmiştir.¹⁴⁵ Bilahare müellif Hz. Muhammed (a.s.)'in bizzat katılmadığı seriyyelerini konu edinmiş¹⁴⁶, sonra Hz. Peygamber'in islâma davet ettiği hükümdarlara yazdığı mektuplardan bahsederek veda haccına değinmiştir.¹⁴⁷ Müteakiben eserde Hz. Peygamber'in mucizeleri, çocukları, amcaları, eşleri, hizmetkârları, yazıcıları, bekçileri, yakınları, şairleri, müezzinleri ve aşere-i mübeşşere vs. hakkında bilgi verilmektedir.¹⁴⁸ Eser, Resûl-i Ekrem'in doğumundan ölümüne kadar cereyan eden olayların kronolojik sıralamasıyla hitama ermektedir.¹⁴⁹

141 Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427, c. I, s. 3; Cevat İzgi, "Nûreddin Halebî", *DİA*, XV, 233.

142 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 42.

143 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 436.

144 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 5-588.

145 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, II, 3-III, 183.

146 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 213-298.

147 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 337-388.

148 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 389-466.

149 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 519-528.

1.10. Hâşiyetu'l-Bâcûrî/Beycûrî

İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860) tarafından Fıkıh konusunda kaleme alınan eserdir. Eser Şafii fihhına dair konuları ihtiva etmektedir. Müellif esere öncelikle İbn Kasım el-Gazzî tarafından yazılan mukaddimeyi şerh etmekle kitaba başlamıştır.¹⁵⁰ Müellif eserine Kitâbu't Tahâre/Temizlik bölümü ile başlamış¹⁵¹, Kitâbu Ahkâmî'l-Itk/ Kölelik Hükümleri¹⁵² ile bitirmiştir. Eser esasen Ebû Şücâ'a ait et-Takrîb adlı esere Muhammed b. Kasım el-Gazzî tarafından yapılan *Fethu'l-karîb* adlı şerhin hâşiyesidir.¹⁵³ Bu sebeple fikhî ana konular kitâb başlığı altında tali konular ise Fasıl başlığı altında verilmek suretiyle *Fethu'l-karîb*'in muhtevasına uygun, klasik fikhî eserlere göre tasnif edilmiş bir eserdir.¹⁵⁴

Müellif şerh yaparken Arapça dilbilgisi/nahiv kurallarını kullanarak açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵⁵ Asıl metinde yer alan fi Ba'dı'n-nusah / في بعض النسخ 'tan kastın metnin bazı nüshalarının farklı olabileceğini bunun sebebinin ise musannifin metni öğrencilerine imla ettirdiğini bunun da bazı kelimelerin yanlışlıkla karışma ihtimalinin olmasına bağlamıştır.¹⁵⁶ Eserde açıklaması yapılan fikhî meselelerde hadisle ihticac edilmiştir.¹⁵⁷ bazı kelimelerin anlamını tespit edebilmek adına Arap şiirine müracaat edilmiştir.¹⁵⁸

1.12. es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye.

Eser es-Sîretü'z-Zeyniyye olarak da bilinmektedir. Müellif eserde Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri ve hilyesine dair bilgiler vermektedir. Ayrıca Nûreddin el-Halebî'nin İnsânu'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn adlı eserinin kenarında da basılmıştır.¹⁵⁹ Müellif eserini kaleme alırken İbn-i Hişâm'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye, Kastallânî'nin el-Mevâhibi'l-Ledünniyye, Süheylî'nin er-Ravdu'l-Unuf adlı eserlerinden istifade ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁰

150 İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım el-Gazzî alâ Metni Ebi Şücâ*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1420/1999, c. I, s. 4.

151 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 43.

152 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, II, 679.

153 Ahmet Saim Kılavuz, "Bâcûrî", *DİA*, IV, 416.

154 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 43,69.

155 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 100.

156 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 101.

157 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 165 vd.

158 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 96-97.

159 İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", *DİA*, VIII, s. 417.

160 Ahmed Zeynî Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye, Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb 1417/1996.

Müellif eserinin birinci cildinde Hz. Peygamber'in (a.s.) gelmeden önce oluşan harikulade hallerinden, annesinin vefâtından, dedesi Abdulmuttalib'in vasiyetinden, çocukluk yıllarından ve peygamber olarak gönderilmeden önce onda zuhur eden harikulade hallerden¹⁶¹ vahyin kısımlarından, Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk iman edenlerden, Kureyşli müminlerin gördükleri eziyetlerden¹⁶², İsrâ ve miraç mucizesinden¹⁶³ bahsetmiştir. İkinci cildinde ise Hz. Peygamber'in (a.s.) katıldığı Kaynuka, Gatafan, Uhud, Zâtu'r-Rika gibi gazveleri konu almıştır.¹⁶⁴ Akabinde ise Hz. Peygamber'in (a.s.) seriyyelerinden¹⁶⁵ ve Hz. Ebubekir'in Hacc ile görevlendirilmesi, Hz. Halid b. Velid ve Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in ise Yemen'e gönderilmelerinden bahsetmiştir.¹⁶⁶ Üçüncü ciltte ise Hz. Peygamber'in veda haccından¹⁶⁷, yazmış olduğu mektuplardan¹⁶⁸, mucizelerinden¹⁶⁹, O'na itaatın ve muhabbetin vacip olduğundan¹⁷⁰ ve vefat sürecinden¹⁷¹ bahsederek kitabı sonlandırmıştır.

1.13. Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân

Eser Siirt'in Tillo ilçesinde doğmuş ve ilmi tahsilini bölgedeki değişik medreselerde tamamlamış olan, 1925 Siirt doğumlu Molla Bedreddin Sancar hoca efendi tarafından kaleme alınmıştır. Halen hayatta olan müellif Siirt'te Fahr Kurran Kursu bünyesinde öğrencilerine ders vermekle meşguldür. Müellifin bu eseri dışımda *Akidetü'l-Mü'mini's-Sedîde*, *Hulâsatu't-Tasrîf*, *Lemhât Mine's-Sîreti'z-Zâtiyye* ve *Bedî'u'l-Beyân li-Mâ Asâ en Yehfâ fi'l-Kur'ân* adlı eserleri mevcuttur.

Mezkûr eser incelendiğinde müellif eserinin kaynakları arasında İbn Kesir, Kurtubî, Beyzâvî, Hazin, Celâleyn, Âlûsî, Fahreddin-i Râzî gibi birçok müfessiri saymaktadır.¹⁷² Eserin dipnotlarında müellif birçok bilgiye yer vermiştir. Dipnotlarda yer alan bilgilerin çoğunu da Âlûsî ve Sabûnî'nin tefsirlerinden almıştır.¹⁷³ Eserin geneli göz önünde bulundurulduğunda İmam Asım'ın Hafs kıraati esas

161 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 15-170.

162 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 17-276.

163 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 277-280.

164 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 11-151

165 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 151-364.

166 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 365-370.

167 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 11-13.

168 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 56-90.

169 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 91-295.

170 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 295-316.

171 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 316-332.

172 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nîl, Kâhire/İstanbul 1428/2007, s. 14.

173 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.15.

alındığı görülmektedir. Anlam ve dilbilgisi hususlarında ise ittifak edilen görüşleri ön planda tutulmuştur. Ayetlerde geçen bilinmeyen kelimelerin eşanlamlısını verip anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Müteşâbih ayetleri açıklarken gelenekçi bir tavır sergilenmiştir.¹⁷⁴ Ahkâm ayetleri tefsir edilirken zaman zaman mezhep görüşlerine yer verilmiştir.¹⁷⁵ Ayetlerin nüzûl sebeplerine¹⁷⁶, ayetler arasındaki tenasübe, ayetlerin belagat yönüne, bazı kavramlarda yer alan ihtilaflara değinilmiştir.¹⁷⁷ Zaman zaman müellifin şiir ile istişhâd ettiği¹⁷⁸, nâsih ve mensûh'a işaret ettiği¹⁷⁹ de görülmektedir.¹⁸⁰ Ayetlerin i'râb ve tahlili de eserde önemli yer tutmaktadır.¹⁸¹

Eser hem rivayet hem de dirayet tefsiri sayılmaktadır. Zira eser incelendiğinde ayetler bazen ayetlerle bazen hadislerle¹⁸² bazen sahabi kavliyle açıklandığı gibi bazen de akli delillerle izah edilmektedir. Müellif kelâmî konularda ise Ehl-i sünnet'in görüşlerini tercih etmiştir.¹⁸³ Bu eser üzerine Hasan Çağlar tarafından "*Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemü Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*" isimli yüksek lisans tezi yazılmıştır.¹⁸⁴

1.14 Cevheretü't-Tevhîd

Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1041/1631) akaide dair manzum eseridir. Eser 144 beyit şeklinde manzum olarak yazılmıştır. Eserde ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât konuları işlenilir.

Giriş beyitlerinde her Müslümanın bilmesi gereken ana akâid konularından bahsedilir. Birinci bölümde Allah'ın varlığı konusuna hudûs delili ile temas edilir.¹⁸⁵ Sonra iman ile İslâm'ın tarifi ve iman-İslâm ilişkisi üzerinde durulur¹⁸⁶, daha

174 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.131.

175 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 89-90.

176 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 285.

177 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.18.

178 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.40.

179 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.59.

180 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.

181 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 251.

182 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.233.

183 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 364.

184 Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemü Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*, Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2010.

185 Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-Tevhîd*, Hâsemî Yayınları, İstanbul 2011.

186 el-Lekânî, s.7-8.(18 ila 22. beyitler arası.).

sonra Allah'ın (c.c.) selbî ve subûtî sıfatlar sıralanır¹⁸⁷. Allah'ın (c.c.) sıfatlarının kadim, İlâhî isimlerin tevkîfî oluşuna, Kur'ân'ın hudûstan tenzih edilmesi gerektiğine işaret edilir¹⁸⁸. Ayrıca kulların fillerini Allah'ın yarattığını, kulun kesb yetisiyle sorumlu olduğunu ifade eder. Ayrıca mutezilenin aslah ideolojisini reddeder, rüyetullâh'ın mümkün olduğunu ifade edip kaza ve kadere imanın vücûbiyetinden bahsederek ilâhiyyât konuları tamamlanır¹⁸⁹.

Nübüvvât bahsinde peygamberlerin vasıfları, peygamberliğin mûcize ile ispatı, Allah tarafından korundukları, Hz. Muhammed'in (a.s.) mü'cizeleri, insanların en üstünü olduğu, miraç mucizesine ima edilmesi gerektiği, Hz. Âişe'yi kazftan tenzîh etmek gerektiğini, ashabın en hayırlı çağ olduğunu, hilafet sırasına göre sahabilerin fazilet sırasının olduğu gibi konuları işler¹⁹⁰.

Eserin sem'iyât kısmında ise meleklerle iman, ruhun ölüm melekleri tarafından kabzedileceği, ruhun ve aklın mahiyeti, mizan, arş, kürsî, sırat, cennet cehennem, şefaât, haşır, rızık, kötü hasletler, devlet başkanının adil olması gerektiği vs. gibi diğer konular üzerinde durulur¹⁹¹. Ayrıca Siirt medreselerinde kelim alanında mezkûr esere İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî (ö.1277/1860)'nin "*Tuhfetü'l-Mürîd alâ Cevhereti'l-Tevhîd*" adlı şerhi okutulmaktadır.¹⁹²

Öte yandan Siirt medreselerinde kelim alanında İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin "*Akîdetü'l-İman*" adlı eseri de okutulmaktadır. Eserin muhtevası ile ilgili çalışma yapıldığından bu eserin içeriği hakkında bilgi vermeyi makaleyi uzatamama adına gereksiz buluyoruz.¹⁹³

Siirt medreselerinde icazetname sonrası okutulan eserler bunlardan ibaret değildir. Daha önce ifade edildiği gibi bazı medreselerde icazetten sonra okutulan eserler medreseye göre farklılık gösterebilmektedir. Nitekim bazı medreselerde tefsir alanında *Safvetü'l-tefâsir*, *Nesefî Tefsiri* de okutulabilmektedir. Hadis alanında *Riyâzu's-salihîn*, *Muhtâru'l-Ehâdis*, İmam Malik'in *Muvatta*, Muhammed

187 el-Lekânî, s.8-10.(22 ila 37. beyitler arası).

188 el-Lekânî, s.11-12(38 ila 44. beyitler arası).

189 el-Lekânî, s.13-14.(45 ila 54. beyitler arası).

190 el-Lekânî, s.15-19.(55 ila 89. beyitler arası).

191 el-Lekânî, s.22-32.(90 ila 144. beyitler arası.). Ayrıca bkz. Uğur Erman, "*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*", s. 162-163.

192 Uğur Erman, "*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*", s. 163.

193 Anılan eserin muhtevası ile ilgili bkz. Adnan Memduhoğlu, "*İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Manzûm İlmihâli*", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: II, sayı: 2, ss. 11-52, s. 34-37 arası.

Fuad Abdülbâki'nin *el-Lü'lü ve'l-Mercân* adlı eseri ve Kütüb-ü sitte tercih edilmektedir. Özellikle Tillo Mücâhidiyye medresesinde her gün ikinci namazından sonra Kütüb-ü sitte dersleri yapılmaktadır. Hadisler okunurken Arapça dil kaideleleri göz önünde bulundurulur. Hadisler okunmadan önce talebeler tarafından mütalaa edilir. Hadislerden fikhî hüküm elde etmek için fıkıh eserlerine müracaat edilir. Fıkıh alanında ise; *Kifâyetu'l-mübtedi*, *el-Hediyyetu'l Alâiyye*, *el-İhtiyâr*, *Merâki'l-Felâh* ve *el-Hidâye* gibi eserler de tercih edilebilmektedir. Bu eserlerden *Kifâyetu'l-mübtedi*'nin ezberlenme şartı vardır. Bu eserlerin içerikleri hemen hemen aynı olduğu için bu eserlerin muhteviyatına değinmenin fuzuli olduğunu düşünmekteyiz. Siyer alanında ise İbn-i Hişâm'ın *Sîret* adlı eseri veya Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ'sı* da isteğe bağlı olarak okutulduğu ilgililerden müşâfehe yoluyla aldığımız bilgiler arasındadır. Kalam alanında sünî gelenek takip edilmekte genelde Eş'arî kaynaklar okutulmaktadır. Kalam alanında ise bazı medreselerde Seyyid Ahmed Alevî'nin *Akîdetu'l-Avâm* adlı eseri veya İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin *Akîdetu'l-Îmân* adlı eseri tercih edildiği müşahede edilmiştir. Bunun yanında hanefî mezhebine mensup talebeler için Matûrîdî eserler de okutulmaktadır. Ancak Siirt medreselerinde görev yapan bazı müderrislerle yaptığımız şifahi görüşmede yukarıda saydığımız eserlerin ağırlıklı olarak okutulmadığı ifade edildiği için bu eserlerin içeriklerine değinmeyi uygun bulmadık. Bununla beraber fıkıh alanında takip edilen adı farklı olsa da eserlerin içerikleri genellikle aynı muhtevada yazılması sebebiyle eserlerin içeriklerine değinmek sadece makalemizin uzamasına sebep olacaktır. İşte mezkûr sebeplerden dolayı bütün eserlere değinmeyi uygun görmedik.

SONUÇ

Siirt medreseleri halen Arapça dil eğitimi alanında önemli merkezlerden biridir. Öğrencilerini belirli sınavlarla medrese eğitimine alan bu medreselerde ilim tahsil süresi takriben yedi yıldır. Bu medreselerde takip edilen müfredat genellikle aynı olmakla beraber bazen farklılık arz edebilmektedir.

Bu medreselerden mezun olanlara diploma niteliğinde icazetname verilmektedir. Bu medreselerden mücâz olanlar aynı medresede müderris olarak vazife yapabilmektedirler. Medreseden mücâz olanlar isteğe bağlı olarak icazetname sonrası bazı eserler okumaktadırlar. Bu eserler Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Siyer ve Kalam alanlarında olmaktadır. Bununla beraber icazetname sonrası okutulan eserler medreseden medreseye farklı olabilmektedir.

Eserlerin içerikleri göz önüne alındığında genellikle Şâfiî/Eş'arî ağırlıklı olduğu göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebebi bölgede hâkim mezhebin

Şâfiî mezhebi olmasıdır. Öte yandan hanefî mezhebine mensup olan talebelere de hanefî fıkıh kitapları da okutulmaktadır. Bu eserlerin okunması öğrencinin isteği hocanın kabul etmesine bağlıdır. Yani makalemizde muhtevasını tanıttığımız eserlerin okunma zorunluluğu yoktur. Tamamen hoca ve öğrenci birlikteliği ile arz talep ilişkisine bağlıdır. Bu medreselerin eğitim öğretim müfredatlarında Tefsîr ve Hadis usulü derslerinin okutulmaması dikkat çekicidir.

Bu medreselerde eğitim gören öğrencilerin Arapça seviyesi iyi olan talebelere tefsir, hadis, fıkıh, kelam ilimleri ile alakalı ikmal dersi verildiği görülmüştür. Keza bu medreselerde öncelikli olarak Arapça dilbilgisi üzerinde çokça durulmaktadır. Daha sonra ikinci önemli ilim Fıkıh alanında olduğu müşahede edilmiştir. Özellikle fıkıhta şâfiî geleneği takip edildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Hanefî fıkının da ihmal edilmediği görülmektedir.

Bu meyanda adı geçen medreselerde icâzetnâme sonrası okutulan eserler isteğe bağlı değil bilakis zorunlu olmalıdır. Bu dersler sadece mücâz olanlara değil Arapça seviyesi istenen seviyeye gelen bütün talebelere okutulmalıdır. Öte yandan Tefsîr ve hadis usulü derslerine de ehemmiyet vermeli, bu derslerin de okutulması ve belirli bir eser takip edilmesi gereklidir. Zira hadis ve tefsir okunmadan önce okunulan ilmin metodolojisini, usûl ve araştırma tekniklerini öğrenmek o ilmi anlamının yarısıdır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Ali, "Tefsîrü'l-Celâleyn", *DİA*, c.XXXX, İstanbul 1994.
- ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *en-Nüket ala Kitabi İbni's-Salah*, Thk. Rebî b. Hâdî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmi (Nşr.), Medine 1404/1984.
- AYCAN, İrfan, "DAHLÂN, Ahmed b. Zeynî", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1994.
- BÂCÛRÎ, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye alâ Şerhi İbn Kasım el-Gazzî alâ metni Ebî Şücâ*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1420/1999.
- BAKTIR, Mustafa "Suffe", c. XXXVII, *DİA*, İstanbul 1994.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1418.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil", *DİA*, XI, İstanbul 1994.
- ÇAĞLAR, Hasan, *Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2010.
- ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh Kâtip, *Keşfu'z Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

- DAHLÂN, Ahmed Zeynî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb 1417/1996.
- DİMYATÎ Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ el-Bekrî, İânetu't-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Mûîn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1418/1997.
- ERMAN, Uğur, "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c: III, sy: 1.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yay., Ankara 2002.
- HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *İnsânü'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1427.
- HARRÂNÎ, İbrahim *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'i'l-Kutub'i'd-Dirâsiyye*, ts. 1427.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese", *DİA*, c. XXVIII, İstanbul 1994.
- İZGİ, Cevat "Nûreddin Halebî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1994.
- KALLEK, Cengiz, "Kudûrî", *DİA*, c. XXVI, İstanbul 1994.
- KAYA, Mahmut "Beytu'l-Hikme", *DİA*, c. VI, İstanbul 1994.
- KAZICI, Ziya - AYHAN, Halis, "Talim ve Terbiye", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 1994.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, "Bâcûrî", *DİA*, c. IV, İstanbul 1994.
- KOCA, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 1994.
- KOCAMAN, Kasım, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler" *İMAD* (İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi), Cilt 2, Sayı 3, 2017.
- KÖYLÜ Mustafa, ALTAŞ Nurullah (ed.), *Din Eğitimi*, Ensar Yay., İstanbul 2014,
- KUDÛRÎ, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fikhi'l-Hanefî*, Thk. Kamil Muhammed Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997.
- LEKÂNÎ, Ebû İshak İbrâhîm b. İbrâhîm, *Cevheretü't-Tevhîd*, Hâşemî Yayınları, İstanbul 2011.
- MAHALLÎ, Celâluddîn es-Suyûtî, Celâleddin, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts.
- MEMDUHOĞLU, Adnan, "İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Manzûm İlmiyhâli", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 2, ss. 11-52.
- "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012, 2013*, cilt: II, ss. 135-149.
- el-Verakât Fıkıh Usulü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- MEYDÂNÎ, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimeşkî, *El-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitâb*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcu't-Talibîn ve Umdetu'l-Müftîn fi'l-Fikh*, Thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1425/2005.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim "Nizâmülmülk", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 1994.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

- SANCAR, Bedreddin, *Ebdeu'l-Beyân li-Cemî'i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nîl, Kâhire/İstanbul 1428/2007.
- SUYÛTÎ, Celaeddin, *Hüsnü'l Muhâdara fi Târihi Mısr ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967.
- SÛBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî Abdilkâfî, *Cemu'l-Cevâmi'*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût 1426/2005.
- ŞÛRÛNBÛLÂLÎ, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî, *Nuru'l-Îzah ve Necâtü'l-Ervâh fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Thk. Muhammet Enis Mihrat, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1246/2005.
- TOPAL, Şevket, “Şürünbülâlî”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 1994.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Minhâcu't-Tâlibîn”, *DİA*, c.XXX, İstanbul 1994.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Beyzavi”, *DİA*, c.VI, İstanbul 1994.

ŞEYH MAHMÛD ZOKAYDÎ'NİN “KİTÂBU ÂDÂBÎ'L- HUKÛKİ VE HÛSNİ'S-SUHBE” ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ÂDÂB-I MUÂŞERET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Hamit SEVGİLİ*

ÖZET

Bu çalışmada, gerek doğu medrese geleneğinin ve gerekse tasavvufta Nakşibendilik/ Halidîlik ekolünün önemli temsilcilerinden olan Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin “Kitâbu Âdâbî'l-Hukûkî ve HÛsnî's-Suhbe” adlı eseri bağlamında âdâb-ı muâşeret ile ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Zokaydî, zikredilen eserinde dini ve dünyevi açıdan sorumluluk sahibi bireylerin çok yönlü olan sosyal ilişkilerinde riayet etmesi gereken kurallar üzerinde yoğunlaşmakta, islâmî/tasavvufî bir bakış açısıyla ideal insan ve erdemli bir toplumun şekillenmesini hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Mahmûd Zokaydî, Âdâb-ı Muâşeret, ahlak, hukuk.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, hamit_sevgili@hotmail.com.

*Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsni's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-I Muâşeret ile İlgili Görüşleri*

THOUGHTS OF SHEIKH MAHMUD ZOKAYDI ON THE ETIQUETTE IN THE CONTEXT OF "KITÂBU ÂDÂBI'L- HUKÛK VE HUSNI'S-SUHBE"

ABSTRACT

In this article, it was tried to determine the views of the eastern madrasa tradition regarding the etiquette rules of Sheikh Mahmud Zokaydi, who is one of the important representatives of Naqshibendilik/Halidilik school, in the context of his work titled "Kitabu Adabi'l-Hukuk ve Husni's-Suhbe". In his book Zokaydi focuses on the rules that individuals must respect in their multifaceted social relations and seeks to form an ideal human and virtuous society with an Islamic/Sufi perspective.

Key Words: *Sheikh Mahmûd Zokaydî, etiquette, morality, law.*

GİRİŞ

Âdâb, 'edeb' kelimesinin çoğulu olup terbiye, utanma, yol, kaide anlamlarına gelir. Muâşeret ise, birlikte yaşamak, ilişki kurmak, arkadaşlık etmek anlamlarına gelir. 'Âdâb-ı muâşeret' tamlaması ise ictimai yaşayış bilgisi ve usulleri olarak tanımlanmaktadır.²

Bireyin toplumda huzur bulup topluma huzur verebilmesi, ilişkilerini âdâb-ı muâşeret olarak tanımlayabileceğimiz toplum tarafından benimsenmiş makul ölçülere göre oluşturmasıyla mümkündür. Bu yönüyle âdâb-ı muâşeret, sosyal ilişkilerde bir denge unsuru rolünü ifa etmektedir.

Âdâb-ı muâşeret, tarihi bir birikimin sonucu olarak bir toplumun sahip olduğu medeniyetin nişanesidir. Âdâb-ı muâşeret, sosyal ilişkilerde esas alınması gereken bir ölçü olup insanın erdeme ulaşmasını taahhüt ederken toplumsal huzur ve istikrarı da temin etmektedir.

İslâm âlimleri, ilk dönemden itibaren âdâb-ı muâşereti ilmi çalışmalarına konu edinmiş, böylece âdâb türü geniş bir literatür meydana gelmiştir. Örneğin, İmâm Gazzâlî, *İhya*'sında âdâb-ı muâşeret konularına geniş yer ayırmış³, Şihâbuddîn el-Ebşîhî de *el-Müstatraf* adlı eserinde bu konuya müstakil bir başlık ayırmıştır.⁴ Mâverî'nin yazmış olduğu *Ebebu'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*⁵ adlı eserini ise bu alanda yazılmış müstakil bir eser olarak görmemiz mümkündür. Bu tür çalışmalardan biri de makalemizin konusunu oluşturan Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin *Kitâbu Âdâbi'l-Hukûk ve Hüsnî's-Suhbe* adlı eseridir. Zokaydî, eserinde öğrenci-öğretmen ilişkisi, aile ilişkileri, komşuluk ilişkileri, arkadaşlık ilişkileri, câhiller ve düşmanlarla ile ilişkilere değinmiştir.

Bu çalışmamızda, Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin hayatı ve eserlerine ana hatları ile değinildikten sonra, onun âdâb-ı muâşeret ile ilgili görüşlerine yer verilecektir.

2 Bkz. Muhammed b. Mukrim b. Munzir, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 2010, md: "edb" ve "uşr", s. 2955; Heyet, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, md: "edb" ve "Uşr", s. 602; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, md: "âdâb" ve "muâşeret", s. 8, 659.

3 Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1426/2005, s. 610, 837.

4 Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed el-Ebşîhî, *el-Müstatraf fî külli ilmin müstazraf I-II*, el-Mektebetü'l-Âlemî, Beyrut 1412/1992, c. I, s. 182.

5 Ebu'l-Hasen el-Mâverî, *Ebebu'd-dünyâ ve 'd-dîn*, Dâru İkra, Beyrut 1405/1985.

I. Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî'nin Hayatı Ve Eserleri⁶

A. Hayatı

Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin kuruluş yılları arasında yaşayan Şeyh Mahmûd Zokaydî, doğu medrese geleneğinde yetişen önemli bir âlim ve mutasavvıftır. 1877'de Siirt'in Halenze/Bağtepe köyünde doğmuştur. Babası Şeyh Abdülkahrî (v. 1324/1906) annesi ise Salihâ hanımdır (v. 1343/1925). İyi bir âlim ve mutasavvıf olan babası, önceleri Siirt merkezde ikamet etmiş daha sonra Halenze/Bağtepe, ardından da bugün Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Zokayd/Kayabağlar beldesine yerleşerek burada büyük bir medrese inşa etmiştir.⁷ Zokaydî'nin üçüncü göbekten dedesi, doğunun yetiştirdiği en büyük Osmanlı müelliflerinden ve aynı zamanda doğu medrese geleneğinin de mimarlarından olan Molla Halîl el-İs'irdî'dir (v. 1259/1843).

İlköğrenimine Zokayd Medresesinde babasının yanında başlayan Şeyh Mahmûd, Siirt'te amcazadesi Molla Hasan'dan (v. 1313/1895) da bir süre ders aldı. Tahsilini babasının yanında tamamlayıp ilmi icâzetini alan Şeyh Mahmûd, Zokayd Medresesinde ders vermeye başladı. Zokayd Medresesi, Şeyh Abdülkahrî ve oğlu döneminde bölgedeki en gözde medreselerden biri olmuştur.⁸ Osmanlı Devleti İstatistiklerinde ismi ve talebe sayısı verilen Siirt'teki otuz üç medrese içerisinde en yüksek öğrenci kapasitesine sahip bu medrese, Şeyh Mahmûd dönemi ve sonrasında da eğitim-öğretim faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüştür.⁹

Şeyh Mahmûd Zokaydî, babası Şeyh Abdülkahrî'nin vefatı sonrasında bu medresede baş müderrislik görevini yürütmüş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Nakşibendî tarikatında Halidîlik kolunun Güneydoğu Anadolu'daki önemli temsilcilerinden olan Şeyh Diyâuddîn'den (v. 1924) tarikât icâzetini alan Şeyh Mahmûd, babasının vefatı sonrasında irşâd faaliyetlerini de sürdürmüştür.¹⁰

6 Zokaydî'nin Hayatı ve Eserleri bölümü, Şeyh Mahmûd Zokaydî ile ilgili daha önce yayımlanmış bir makalemizden özetlenip bazı eklemeler yapılarak hazırlanmıştır. Bkz. Hamit Sevgili, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve İzâletü's-şühbeh fî tezkiyeti'l-luhûm fi'l-islâm Adlı Eseri*, Siirt Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Siirt 2016, c. 3/2, s. 51-77.

7 Şeyh Fudayl, *Menâkibu'l-vâlidî'l-üstâz eş-şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve'l-cedd eş-şeyh Abdülkahrî*, el yazma, 1400/1980, v. 19a-19b.

8 Abid Sevgili, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve "ed-Da've'd-devâ'" Adlı Eseri*, Dicle Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2011, s. 7.

9 *Salnâme-i nezâret-i me'arif-i umûmiyye*, Dârü't-Tibâ'ti'l-Âmire, İstanbul 1316, s.950-951.

10 Zokayd tekkesi için bkz. Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkâri Ve Nehri Deregâhi*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s. 136-138.

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsnî's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-ı Muâşeret ile İlgili Görüşleri

Tevhid-i tedrisat kanununun kabulü ile medreselerin büyük çoğunluğu baskılara direnemeyerek kapanmıştır. Zokayd Medresesi, tüm baskılara rağmen gizli mekânlarda tadrîsât faaliyetlerini sürdüren sınırlı sayıdaki medreselerden biridir. Şeyh Mahmûd Zokaydî, zor şartlar altında tedrisat faaliyetlerini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda doğu âlimlerini de bu geleneği sürdürmeleri için cesaretlendirmiştir.

Şeyh Mahmûd Zokaydî, bir yandan tadrîsât faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da bölge halkı için fetva mercii görevini üslenmiştir. Ayrıca bölgede aşiret ve ağalık sistemlerinin hâkim olduğu feodal yapının halka yaptığı zulüm ve haksızlıklara karşı da mücadele yürütmüştür.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı hazırlık evresinde tertip ettiği kongreler için Şeyh Mahmûd Zokaydî ile yazışmış ve kendisinden destek talebinde bulunmuştur.¹² Şeyh Mahmûd, talebeleri ve maiyetindeki yöre halkıyla birlikte Kurtuluş Savaşı'nda Ruslara karşı savaşıarak büyük kahramanlıklar göstermiştir.¹³ Varlıklı bir kişi olan Zokaydî, Birinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulan genel kıtlık ile 1940'lı yıllarda bölgede yaşanan kıtlık dönemlerinde tüm maddi

11 Abid Sevgili, *a.g.e.*, s. 24.

12 Söz konusu mektup "Nutuk"ta şu şekilde geçmektedir:
Vesika, 51. (13 Ağustos 1335/1919)
Şeyh Mahmûd Efendi Hazretlerine
Faziletlü Efendim;

Makamı muallâyı hilâfete ve saltanatı Osmanîyeye olan revâbıtı hakikiyeleri ve vatanı azizimiz hakkındaki alâkai kat'iyeleri cümlelerin malûm ve müsellemdir. Harbi Umumînin makûs neticesi düşmanlarımıza çok fırsatlar bahşeylediğinden mütarekeden beri devlet, millet ve vatanımız hakkında reva görülen tecavüz ve taaddile gayri-kâbili tahammül ve kabul dereceye vâsıl olmuştur. Hilâfet ve saltanat izmihlaline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her taraftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir olması gayelerine matuftur. Milletten kuvvet alamayan ve esir vaziyetinde bulunan hükûmeti merkezîye acizden başka bir şey gösterememektedir. Millettin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka çare-i halâs ve nokta-i istimdat kalmamıştır. Bu sebeple senaverleri resmî makam ve sıfatının haylûletini gördüğümden derhal silki askerîden istifa ederek vatan ve milletimizin halâsı tâmmına kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmaya karar verdim. Zâtı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına mutmainim. Bu defa Erzurum Kongresince takarrür ettirilen beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalice tevsi ve takviye-i teşkilât zımınada sarfı makderet buyurulmasını rica ederim. Yakında Sivas'ta in'ikat edecek olan umumî bir kongre ile de daha nâfi ve kat'î netayic elde edileceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin muğfil telkînatının önüne geçilmesi pek ziyade lâzımdır. Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun. Gözlerinizden öperim Efendim. Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, c. III, s. 941-942.

13 Savaş yıllarından bazı anekdotlar için bkz. Şeyh Fudayl, *a.g.e.*, v. 21a-22b.

imkânlarını seferber etmiş, kendisi de ihtiyaç sahiplerinin her birine düşen günlük azık miktarıyla yetinmiştir.¹⁴ Zokaydî, ayrıca Türk Teyyâre Cemiyeti'ne yaptığı maddi katkılardan dolayı devlet tarafından cemiyeti sembolize eden altın nişan ile ödüllendirilmiştir.¹⁵

Şeyh Mahmûd Zokaydî, Tevhid-i Tedrisat, şapka, tekke ve zaviyelerin kapatılması vb. kanun ve inkılaplar sonrasında büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen 1925 Şeyh Said ayaklanması sonrasında çıkarılan Şark Islahat Fermanı ile hakkında sürgün kararı çıkarılmıştır. Bir yıl Antalya merkez, iki yıl da Korkuteli ilçesinde sürgün hayatı yaşayan Zokaydî, bu süre zarfında hatıralarını kaleme almıştır. Zokaydî, hatıralarında uzun ve çileli sürgün yolculuğu boyunca karşılaştığı zorlukları, gördüğü yerlerin doğal yapısı ile sosyolojik ve tarihi dokusu hakkındaki tespitlerine yer vermiş, ayrıca tanışıp dostluk kurduğu önemli şahsiyetlerden de bahsetmiştir.¹⁶

Şeyh Mahmûd Zokaydî, 22 Rebiyülevvel 1364 (5 Nisan 1945) yılında Zokayd/Kayabağlar'da vefat etmiş ve bu beldede defnedilmiştir.

B. Eserleri

Şeyh Mahmûd Zokaydî, zor şartlar altında yürüttüğü tedrisat faaliyetleri ile birlikte telifât çalışmalarını da kesintisiz sürdürmüştür. Zokaydî'nin fıkıh, hadis usulü, nahiv, edebiyât, tecvîd ve tasavvuf gibi alanlarda pek çok eseri bulunmaktadır. Müstakil eserler olmamakla birlikte Zokaydî'nin medrese müfredatında bulunan pek çok esere yazdığı talikâtları da önemlidir. Zokaydî'nin el yazma halindeki eserlerinin tamamı Siirt Merkez ve Kayabağlar/Zokayd beldesindeki aile kütüphanelerinde mahfuzdur. Müellifin tespit ettiğimiz eserleri şunlardır:

1. Hulâsatü'l-edeb fî mekârimi'l-ahlâki'l-me'sûre min seyyidi'l-acem ve'l-arab

Bu eser, Ebu'l-Hasan el-Mâverdî'nin (v.450/1058) *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı eserinin hulasasıdır. Müellif, Mâverdî'nin bu eserinin, her Müslüman için okunması gerekli bir kitap olmakla birlikte uzun ve zor ibaresi nedeniyle insanların okuyup istifade edemediklerini, insanların istifadesine sunmak üzere mümkün olduğunca kitabı ihtisar edip anlaşılır bir ifade ile yazmayı amaçladığını belirtmektedir.¹⁷

14 Şeyh Fudayl, *a.g.e.*, v. 22a-23b.

15 Bu nişan ve resmi vesikası müellifin aile fertlerinde mahfuzdur.

16 Bkz. Şeyh Mahmûd Zokaydî, *et-Teb'id ilâ Antalya ve's-seyâha fî diyâri'l-islâm*, el yazma, 1925, v. 5a, 13.

17 Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Hulâsatü'l-edeb fî mekârimi'l-ahlâki'l-me'sûre min seyyidi'l-acemi ve'l-arab*, el yazma, 1349. v. 1a.

2. ed-Dâ ve'd-devâ

Müellif bu eserinde, İslâm âleminin içinde bulunduğu sıkıntıların ve geri kalmışlığın sebeplerini ve tarihi arka planını irdelemeye çalışmakta, bunlara çözüm önerileri getirmektedir.¹⁸

3. Şerhu'l-ma'fuvvât

Dedesı Molla Halil el-İs'irdî'nin Şâfi mezhebini esas alarak, fikhî hükümlerde kural olarak câiz olmamakla birlikte zaruret ve benzeri sebeplerden dolayı mükellefin mazur sayıldığı durumları konu edindiği "el-Ma'fuvvât" adlı eserine yazdığı şerhtir.¹⁹

4. Şerh 'alâ diyâ basîreti'l-kalbi'l-'arûf fi't-tecvîd ve'r-resm ve ferşi'l-hurûf

Müellifin, yine dedesi Molla Halil'in tecvîd, kırâat ve hat ilmine dair "Diyâ Basîreti'l-Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserine yazdığı şerhtir.

5. İzâletü'ş-şübeh fi tezkîyeti'l-luhûm fi'l-islâm

Müellifin, hijyeni sağlandıktan sonra domuz etinin dahi yenilebileceğini iddia eden Milaslı İsmâil Hakkî'nın "Tezkîyetü'l-Luhûm fi'l-İslâm" adlı eserine yazdığı reddiyedir.²⁰

6. Hulâsatü'n-nuhbe fi fenni mustalahi'l-hadîs

Şeyh Mahmûd, hadis usulü ve ıstılahlarının mutlaka öğrenilmesi gereken bir ilim olmasına rağmen kendi dönemindeki âlimlerin bu ilme ilgilerinin kalmadığını, bu nedenle eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Zokaydî, eserin yazımında İbn Hacer el-Askalânî'nin *en-Nuhbe* adlı eserinin tasnifini esas aldığını, ayrıca yine

18 Eser, Abdullah Unalan tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, ayrıca eser hakkında bir makale ve bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Abdullah Unalan, *Molla Mahmûd es-Si'irdî "Dert ve Çare"*, Albi Yayınları, İzmir 2013; Metin Bozan, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve Kitâbu'd-dâ' ve'd-devâ' Adlı Eseri*, Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 227-237; Abid Sevgili, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-devâ' Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniv. Diyarbakır 2011.

19 Eser hakkında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Hüseyin Bayrak, *Mahmûd b. Abdülkahrî'nin 'Şerhu'l-Ma'fuvvât' Adlı Eserindeki Konuların Mezhepler Arası Mukayesesi ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2014.

20 Eser, tarafımızdan tahkik edilerek neşredilmiştir. Bkz. Hamit Sevgili, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve İzâletü'ş-şübeh fi tezkîyeti'l-luhûm fi'l-islâm Adlı Eseri*, c. 3/2, s. 51-77.

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsni's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-ı Muâşeret ile İlgili Görüşleri

Askalânî'ye ait olan *en-Nuhbe*'nin şerhi, Kastallânî'nin *İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserin mukaddimesi ile Nevevî'nin *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* adlı kaynaklardan yararlandığını belirtmektedir.²¹

7. Tevdîhu'l-mesâlik fî nesr elfiyye ibn mâlik

Şeyh Mahmûd Zokaydî, bu eserinde İbn Mâlik el-Endelûsî'nin (v. 672) manzum şekilde yazdığı *Elfiyye*'sini oldukça muhtasar ve anlaşılır bir ibâre ile nesre çevirmeye çalışmıştır.²²

8. Ba'du mesâili't-talâki ve'l-eymân

Zokaydî'nin, bazı talâk ve yemin konularını İbn Teymiyye'nin *Fetâvâ*'sından özetleyerek yazdığı bir risâledir.

9. Kitâbu âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe

Zokaydî'nin, makalemizin konusunu oluşturan eseridir.

10. Risâle fî'l-ferâid

İslâm miras hukuku konularını içeren bu risâle, Yûsuf el-Erdebîlî'nin (v. 779/1377) *el-Envâr* adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır.

11. Risâle fî'l-eymân

Zokaydî'ye ait bu eser, Allah dışındaki varlıklar üzerine yemin etmenin fikhî hükmünü ve itikâdî açıdan sakıncalarını konu edinmektedir.²³

12. Risâle fî resmi'l-hatt

Zokaydî, bu risâlede *Şerh 'alâ diyâ basîret'l-kalbi'l-'arûf fî't-tecvîd ve'r-resm ve ferşi'l-hurûf* adlı eserinin *resmu'l-hurûf* bölümünü özetlemiştir.

21 Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî, *Hulâsatu'n-nuhbe fî mustalahi'l-Hadis*, el yazma, 1355, v. 1a.

22 Eserin tahkiki Suhaib Muhammed tarafından yapılmıştır. Bkz. Suhaib Muhammed, *Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî'nin "Tevdîhu'l-mesâlik" adlı Eserinin Edisyon Kritiği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Diyarbakır 2017.

23 Risâle, tarafımızdan tahkik edilerek neşredilmiştir. Bkz. Hamit Sevgili, *Risâle fî'l-eymân li'ş-şeyh Mahmûd ez-Zokaydî*, Şırnak Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2016/2, c. 7/14, s. 153-174.

13. er-Risâletu'l-'arûziyye ve'l-kavâfiyye

Zokaydî'nin bu risâlesi, isminden de anlaşılacağı üzere arûz ve kâfiye ilmini konu edinmektedir.

14. Risâle fi't-telaffuz bi'd-dâd ve't-tâ

Bu risâle, kırâatte 'dâd' ve 'tâ' harflerinin mahreçlerini, bu mahreçlerin düzeltilmemesi durumunda namazın sıhhatine etkisini konu edinmektedir.²⁴

15. Târîhu ensâbi'l-enbiyâ

Eser, tarihçi Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr'e (v. 774) ait *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserden ihtisar edilerek yazılmıştır.

16. Kitâbu'l-hutab

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, Cuma hutbelerini konu edinmektedir.

17. Et-Teb'îd ilâ Antalya ve's-seyâha fî diyâri'l-islâm

Eser, 1925 yılında başlayıp üç yıl süreyle devam eden Şeyh Mahmûd'un sürgün hayatındaki günlüklerinden oluşmaktadır.

18. es-Seyâha ilâ Haleb ve Beyrut

Zokaydî'nin, büyük oğlu Molla Ahmed'in tedavisi için önce Haleb'e (4 Safer 1341) ardından da Beyrut'a gittiği ve dokuz ay süren yolculuğundaki hatıralarını konu edinmektedir.

19. Kitâb fi'l-bahs 'an mesâil müteferrika:

Eser, Temel İslâm Bilimleri ve Mantık alanlarının bazı tartışmalı meselelerini konu edinmektedir. Eser, hicri 1358 yılında Zokaydî'nin Diyarbakır'da sürgün döneminde kaleme alınmıştır.

20. Risâle fî ilmi't-tecvîd:

Zokaydî'ye ait bu eser, medrese talebelerine okutulmak üzere tecvîd ilmine dair kısa bir risaledir.

24 Eser, Adnan Memduhoğlu tarafından tahkik edilip neşredilmiştir. Bkz. Adnan Memduhoğlu, *Molla Mahmud Zokaydî ve "er-Risâle fi'd-dâd ve't-tâ"*, Siirt Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Siirt 2015, c. 2, sy. 2., s.127-165.

21. Divan

Zokaydî'nin Arapça, Farsça ve Kürtçe yazdığı beyit, şiir ve kasidelerden oluşmaktadır.

II. Kitâbu âdâbi'l-hukûki ve hüsni's-suhbe Adlı Eserin İncelenmesi

1. Eserin İsmi, Müellife Aidiyeti ve Şekil Açısından İncelenmesi

Eserin ismi bazı kaynaklarda "Kitâbu âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe" şeklinde zikredilmekte, bazı kaynaklarda ise "Risâle fî beyân âdâbi'l-mu'âşera" şeklinde geçmektedir.²⁵ Müellifin oğullarından Şeyh Fudayl, eserin ismini "Risâle fî âdâb hüsni'l-mu'âşera" olarak zikretmektedir.²⁶ Makalemizde esas aldığımız nüshada ise "Kitâb âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe" olarak zikredilmektedir.²⁷ Kanaatimizce bu durum, müellifin doğrudan eserine bir isim vermemesi, zikredilen isimlerin muhtevadan hareketle oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

Elimizdeki nüsha müellifin oğullarından Şeyh Cüneyd tarafından h. 1349/m. 1930 tarihinde istinsah edilmiştir. Mukaddimede Eserin müellife nispeti belirtilmemekte, ancak gerek müellif ve eserleri ile ilgili yazılan eserlerde, gerekse elimizdeki nüshanın sonunda eserin Şeyh Mahmûd Zokaydî'ye ait olduğu açıkça belirtilmektedir.²⁸ Ayrıca eserin Şeyh Mahmûd'a ait olduğu aile fertlerince de teyit edilmiştir.

Elimizdeki nüsha, nesih hatla yazılmış 210/130 mm. Ölçülerinde adi kâğıda yazılmış karton ciltli ve on altı varaktan oluşmaktadır. Tek yüzden oluşan ilk varak, on iki satır son varak ise dört satırdan oluşmaktadır. Diğer varakların ön ve arka yüzleri on üç satırdan oluşmaktadır.

2. Eserin Yazılış Amacı

Şeyh Mahmûd Zokaydî, eserin mukaddimesinde yazılış gerekçesine dair ayrıntılı bilgi vermektedir. Zokaydî, yaşadığı dönemde insanların çoğu tarafından sosyal ilişkilerde karşılıklı hakların gözetilmediğine, güzel ahlakın adeta bir cenezeye gibi teçhizi yapıp gömülerek unutulmaya yüz tuttuğuna dikkat çekmektedir. Talebelerin üstatlarına, çocukların ebeveynlerine, eş ve dostların birbirlerine ve cahil ile düşmanlara karşı riayet edilmesi gereken haklarda ahlakın bozulduğunu

25 Bkz. Abid Sevgili, *a.g.e.*, s. 44.

26 Şeyh Fudayl Sevgili, *a.g.e.*, v. 39a.

27 Bkz. Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî, *Kitâbu âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe*, el yazma, h. 1349, v. 16a.

28 Bkz. Zokaydî, *Kitâbu âdâbi'l-hukûk*, v. 16b; Abid Sevgili, *a.g.e.*, s. 44.

belirten Zokaydî, emr-i bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker ile emrolunan insanların bu hakları ihlal ederek, esas gayesi aralarında kin ve nefreti körüklemek olan Şeytan'ın görüşüne uyduklarına vurgu yapmaktadır. Zokaydî, eserin yazımında insanların sosyal ilişkilerinde riayet etmeleri gereken karşılıklı haklarını beyan ederek bu ihlalin önüne geçmeyi, ayrıca unutulmaya yüz tutmuş bir sünneti ihya edenlerden olmayı amaçladığını belirtmektedir.²⁹

3. Eserin Kaynakları

Şeyh Mahmûd Zokaydî, eserinde istifa ettiği kaynakları sadece bir yerde bahsettiği Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* dışında hiç zikretmemektedir. Ancak eserinde dört sınıf kaynaktan istifa ettiği anlaşılmaktadır. Bunlar, 1. Kur'ân âyetleri ve Hadis kaynakları 2. Sahâbe kelâmı 3. Ulema ve hükemânın vecizeleri 4. Tasavvuf kaynakları şeklindedir.

Zokaydî, her bir bölüme başlarken genelde konuyla ilgili âyet yahut hadislere yer vermektedir. Bazen de konuyla ilgili görüşlerini ortaya koyduktan sonra bunları ilgili âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmakta, zikrettiği âyetlerin kısa bir şekilde tefsirini yaparak konuyla irtibatını ortaya koymaktadır.

Zokaydî'nin istifa ettiği kaynaklar arasında sahabe kelâmı da bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz sahabeler arasında, Hz. Ömer, Hz. Ali, Cafer-i Sâdık, Ebu'd-Derda, Ebu Zerr, Selmân-ı Fârisî, İbn Abbâs yer almaktadır.

Zokaydî'nin çokça yer verdiği diğer bir sınıf kaynak da ulema ve hikmet ehli olarak tavsif ettiği kimselerin görüşleridir. Zokaydî, çoğunlukla bunları "bazı âlimler der ki... hikmet ehli der ki... قال بعض الحكماء... قال بعض العلماء)" ifadeleri ile nitelendirmektedir. Ancak nadir de olsa bizzat isimlerini zikrettiği şahıslar da bulunmaktadır. Bunlardan tespit ettiklerimiz arasında, Lokman Hekim, İmâm Şâfi'i, Gazzâlî, Muhammed b. el-Hanefiyye, Cüneyd Bağdâdî, Süfyân es-Sevrî, el-Ahnef, Alkame el-'Atârîdî ve Me'mun yer almaktadır.

Zokaydî'nin tasavvufi kişiliğini en çok yansıttığı eserlerinin başında bu eser gelmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz şahsiyetlerin bazıları tasavvuf ilminin

29 Eserin mukaddimesi şu şekildedir:

الحمد لله الذي غفر صفة عباده بلطفان نعمه تفضلنا وامتدانا، وألف بين قلوبهم فأصبحوا بنعمته إخوانا، ونزع الغل من صدورهم فظفروا أصديقا وإخوانا. والصلاة والسلام على أشرفهم محمد المصطفى صلى الله تعالى عليه وعلى آله وصحبه وسلم، الذين أتبعوه واقتدوا به فولا وفعلوا وعدلا وإحسانا. أما بعد فلما رأيت الخلق كلهم بل غلبهم تركوا حقوق الصحبة مع بعضهم، إما جهلا منهم بذلك، أو عنادا مع خالفهم فيما هنالك، خالجنى خاطري أن أبين لهم تلك الحقوق، وأنفع عنهم ذلك العقوق، إذ قد اندرس من هذه عملها وعلماها، وانمحى بالكلية حقيقتها ورسمها، ونبت حسن الأخلاق وراء الظهور، وغسبت وكفنت وصلبت عليها ودفنت في القبور، واسترسل الناس في أتباع الشهوات استرسل البهائم، وعز على الأرض مؤمن صادق لا تأخذه في الله لومة لائم، فأساوا الأخلاق في حق الأساتذة والآباء والأمهات والأزواج والزوجات والخلائن والأصدقاء والمجاهيل والأعداء، فوافقوا رأي إبليس عليه اللعنة، لأن مطمح نظره أن يوقع بين المسلمين العداوة والبغضاء، وقد أمزنا بالأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، خصوصا عند فساد الزمان وسد الثم التي تظهر في الدين عند تبادر الدوران، عسى أن نكون من الذين أحيا سنة أفضى الزمان إلى إمامتها واستبدوا بقرية تنقص درجات القرب دون ذروتها...

Bkz. Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî, *Kitâbu âdâbi'l-hukûk*, v. 1b.

öncülerindedir. Dolayısıyla bu eserinde müellifin tasavvuf kaynaklarından istifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Zokaydî'nin, eserinin ikinci bölümünde şeyh/mürîd arasındaki karşılıklı hak ve görevlere yer vermesi, bu eserinde tasavvuf kaynaklarından istifade ettiğini göstermektedir.

III. Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin Âdâb-ı Muâşeret Konusundaki Görüşleri

Bu çalışmada, Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin âdâb-ı muâşeret ile ilgili görüşleri, zikredilen eseri esas alınarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Zokaydî eserini bir mukaddime ve yedi fasıldan meydana getirmiştir. Mukaddime kısmında, eserin yazılış gerekçesini ortaya koymuştur. Âdâb-ı muâşeret kurallarının ihlal edilmesini ciddi sosyal bir problem olarak gören Zokaydî, bu problemin pek çok hukuk ihlallerini de beraberinde getirdiğine eserin mukaddimesinde vurgulamıştır. Zokaydî, ideal bir bireyin ve toplumun âdâb-ı muâşeret kurallarına riayet ile şekillenebileceği kanaatine sahiptir.

Zokaydî'nin eseri, gerek yararlandığı kaynaklar açısından ve gerekse içerik açısından incelendiğinde, sünnî-tasavvufî çizginin etkisi açıkça görülmektedir. Zokaydî, ortaya koyduğu âdâb-ı muâşeret kurallarının önemli bir kısmının dini bir vecibe olduğunu âyet ve hadislerle destekleyerek ortaya koymakta, bir kısmını ise tavsiye niteliğinde ele alarak kâmil insan tipini oluşturmayı hedeflemektedir.

Sosyal bir varlık olması hasebiyle insan ilişkileri çok yönlüdür. Bu ilişkilerin bir kısmı süreklilik arz ederken bir kısmı ise geçicidir. Şeyh Mahmûd Zokaydî, eserinde oluşturduğu fasıllarda sürekli ilişkilerin önemli bir bölümüne ayrıntılı bir biçimde yer vermekte, riayet edilmesi gereken âdâbı izaha çalışmaktadır. Zokaydî'nin eserinde oluşturduğu fasıllar şunlardır:³⁰

1. Çocuklar ile ebeveyn arası sohbet âdâbı
2. Şeyh/üstad ile mürîd/talebe arası sohbet âdâbı
3. Kardeşler/arkadaşlar arası sohbet âdâbı
4. Karı-koca arası sohbet âdâbı
5. Cahillerle sohbet âdâbı
6. Düşmanlarla sohbet âdâbı
7. Allah'a karşı sohbet âdâbı

Şeyh Mahmûd Zokaydî, ayrıca Kardeşler/arkadaşlar arası sohbet âdâbı faslı altında *komşularla sohbet âdâbı*na da alt başlıkta yer vermektedir. Yine Âllah'a

30 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v.2a.

karşı sohbet âdâbi öncesinde *tüm insanlara karşı sohbet âdâbı*na ara başlık altında yer vererek bireylerin tüm sosyal ilişkilerde esas almaları gereken temel ilkele-ri belirlemeye çalışmaktadır. Çalışmamızda, zikredilen iki alt başlığı da müstakil bir başlık olarak ele almayı tercih ettik.

A. Çocuklar ile Ebeveyn Arası Sohbet Adabı

Gayesi insanların dünya ve ahiret saadetini temin etmek olan İslâm dinine göre ebeveyn ve çocuklar, karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip olup bunlar aynı zamanda dini birer vebidir. Bu hususta mevcut âyet³¹ ve hadisler³² azımsanmayacak sayıda-dır. İslam âlimleri de ilk dönemden itibaren, irşad faaliyetlerinde bu hususa ehemmiyet göstermiş ve bunu eserlerine konu edinmişlerdir.

Bu hususu eserine konu edinenlerden biri de Şeyh Mahmûd Zokaydî'dir. Zokaydî, makalemizin konusunu oluşturan eserin birinci bölümünde ebeveyn-çocukların karşılıklı hak ve sorumluluklarına yer vererek görüşlerini âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmaktadır. Öncelikle çocukların ebeveynine karşı sorumluluklarına yer veren Zokaydî'nin bu görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:³³

1. Çocuk ebeveynine karşı son derece yumuşak olmalı, sert olmamalı, onları rahatsız edecek davranış ve söylemlerden uzak durmalıdır. Yaşlılık hallerinde bu hususa daha da hassasiyet göstermelidir.
2. Ebeveynin rızasını almaya gayret sarf etmelidir.
3. Ebeveynine lütufta bulunmalı, taleplerini yerine getirmelidir.
4. Ebeveynine söz ve davranışlarıyla değer vermelidir.
5. Ebeveynine karşı sorumluluklarını yerine getirmede kusurlu olduğunu itiraf etmeli, gönüllerini hoşnut edip rıza ve dualarını alana dek özrünü beyan edip bundan ötürü nefisini aşağılamalıdır.
6. Öldüklerinde onlara dua etmeli, verdikleri sözlerini yerine getirmeli, dostlarına ikramda bulunmalıdır.

Zokaydî, ebeveynin çocukları üzerindeki hakları olduğu gibi çocukların da ebeveyn üzerinde bazı hakları olduğunu ifade ederek bunları şöyle sıralamaktadır:³⁴

31 Bkz. Bakara 2/293; Nisa 4/11, 36; Tahrîm 66/6; Lokman 31/14-15; İsrâ 17/23-24.

32 Bkz. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1419/1998, c. I, s. 53; Muhammed b. İsmâil Ebû İsmâ et-Tirmizî, *Sünen*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1417, Kitâbu Mevâkîti's-Salât 187/407, s. 111; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen*, Beytül-Efkârî'd-Devliyye, Riyad 1420, Kitâbu's-Salât 2/26-495, Beyrut, s. 76.

33 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 2a-3b.

34 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 3b-4a.

1. Çocuklarına eşit davranmalı, hiçbir şekilde aralarında fark gözetmemelidir.
2. Çocuklarını korumalıdır.
3. Doğumlarının yedinci gününde çocukları için akika kesmeli, kendilerine güzel isim koymalıdır.
4. Yedi yaşına geldiklerinde edebi öğretmelidir.
5. On üç yaşına girdiklerinde namaz kılmaya zorlamalıdır.
6. On altı yaşına girdiklerinde evlendirmeli³⁵, sonra ellerinden tutarak: "Sana terbiye verdim, ilim öğrettim, evlendirdim. Dünyadaki fitnenden ve âhiretteki azabından Allah'a sığınırım."
7. Sila-i rahimde bulunmalıdır.
8. Kendilerine marufu emredip münkerden sakındırmalıdır.

Zikrettiğimiz maddelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Zokaydî'ye göre çocuk ebeveyn karşı tutumunda son derece yumuşak, saygılı, hizmetkâr, vefakâr ve destek olmalı, bunları vazife telakki ederek rızalarını almayı gaye edinmelidir. Ebeveyn de çocuklarına karşı tutumunda eşit, koruyucu, eğitici ve destek olmalıdır.

B. Şeyh/Üstad ile Mürid/Talebe Arası Sohbet Âdâbi

Hem medrese hocası hem de mutasavvıf olan Zokaydî'nin, şeyh-mürîd ile üstad-talebe ilişkisini, ayırımı gitmeden bir arada zikredip karşılıklı hak ve sorumluluklarda aynı yaklaşımı sergilemesi ilme ve tasavvufa eşit zaviyeden baktığını ve ikisini bir bütün olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Zokaydî, konuya mürîd/talebenin şeyh/üstada karşı sohbet adabından başlayarak mürîd/talebenin, şeyh/üstada karşı görevlerini şöyle sıralamaktadır:³⁶

1. Şeyh/üstadının huzurunda az konuşmalı, kendisine soru sormadıkça susmayı tercih etmeli, iznini almadıkça şeyh/üstada soru yöneltmemelidir.
2. Sözlerine itirazda bulunmamalı, daha bilgili olduğunu ifade edercesine şeyh/üstada karşı imalarda bulunmamalıdır.
3. Şeyh/üstadının meclisinde yanındakilerle konuşmamalı, sağa-sola bakmamalı, başı eğik, sessizce oturmalıdır.
4. Şeyh/üstadının sıkıldığını anladığında meclisinden hemen kalkmalıdır.

35 Bu yaklaşımı, Zokaydî'nin kendi dönemindeki realite ile ilişkilendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

36 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 4a.

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsnî's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-ı Muâşeret ile İlgili Görüşleri

5. Üstadı ayağa kalktığında beraber kalkmalıdır.
6. Sorularıyla şeyh/üstadını sıkmamalıdır, yürüdüklerinde menzile varmadıkça soru sormamalıdır.
7. Şeyh/üstadına zahiren münker olan fiillerinden dolayı kötü zanda bulunmamalı, Musa (a.s.) ile Hızır'ın (a.s.) kıssasını anımsayarak şeyh/üstadının daha iyi bildiğini kabul etmelidir.

Zokaydî, Şeyh/üstadın, mürîd/talebelerine karşı görevlerini ise şöyle sıralamaktadır:³⁷

1. Mürîd/talebesine karşı son derece sabırlı ve yumuşak olmalı ve daima Allah'tan yardım dilemelidir.
2. Kendilerini ziyaret eden mürîd/talebelerine değer vermeli ve onlara teşekkür etmelidir.
3. Talep ettiklerinde irşat etmeli, yüz çevirdiklerinde bunu ganimet bilmelidir.
4. Haklı olduklarında mürîd/talebelerini desteklemeli, şerre meylettiklerinde onlara muhalefet etmeli, onları reddedip terk etmelidir.
5. İmkân dâhilinde tüm haklarını ifa etmeli, ziyaretlerinde bulunmalıdır.
6. Mürîd/talebelerinin kendisine arz ettikleri ihtiyaçlarını gidermelidir.
7. Mürîd/talebelerinden mükâfat talebinde bulunmamalı, kendilerine ümit beslememelidir.
8. Maddi yardımlarını kabul etmekten çekinmeli, ihtiyaçlarını mürîd/talebelerine hissettirmeden kendisi gidermeye çalışmalıdır.
9. Eziyetlerine tahammül göstermelidir.
10. Kendi nefesine bakmalı, böylece ibadetten haz duymalıdır.

A. Kardeşler/Arkadaşlar Arası Sohbet Âdâbı

Şeyh Mahmûd Zokaydî, bu bölümde öncelikle kardeşliğin tesis edilebilmesinde güzel ahlakın önemine vurgu yapmaktadır. Kardeşliğin güzel ahlakın bir semeresi olduğunu, kötü ahlakın ise buğzu intaç ettiğini belirtmektedir. Zokaydî, "Şüphesiz ki sen (Ey Muhammed!), yüce bir ahlak üzeresin"³⁸ ayeti ile Hz. Peygamberi, "Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim"³⁹ hadisine

37 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 4a-4b.

38 el-Kalem, 68/4.

39 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999, XIV/512:8952; Buhari, *el-Edebu'l-müfred*, s. 104: 273; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Kitâbu'ş-şehâde 39, X/191: 21301.

yer vererek güzel ahlakın dini açıdan ehemmiyetine vurgu yapmaktadır. Zokaydî, güzel ahlakı bir takım hadislerle tanımladıktan sonra din kardeşliğinin önemi üzerinde durmakta, birlik olmanın dini bir emir olduğu, ayrılığın ise dinen yasaklandığını ilgili ayet ve hadisleri delil getirerek dile getirmektedir.

Zokaydî, arkadaş edinirken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde uzunca durmaktadır. Zokaydî'ye göre akıl ve güzel ahlak sahibi olmak, güvenilir olmak, fasık, cimri ve korkak olmamak arkadaş edinirken dikkat edilmesi gereken kriterlerin başında gelmektedir. Zokaydî kardeş/arkadaşlar arası sohbet adabını şöyle izah etmektedir:⁴⁰

1. Konuştuğunda arkadaşını tasdik etmelidir.
2. Bir işe koyulduklarında arkadaşını kendine tercih etmelidir.
3. Arkadaşına karşı söz ve davranışlarında dürüst olmalıdır.
4. İhtiyacı halinde arkadaşına maddi ve manevi destek sağlamalıdır.
5. Arkadaşının ayıbını örtmelidir.
6. Arkadaşı ile tartışmaktan sakınmalıdır.
7. Arkadaşını ispiyonlamamalıdır.
8. Ziyaretinde bulunmalıdır.
9. Hoşlanmadığı şeyleri söylemekten sakınmalıdır.
10. Hata yaptığında affetmelidir.
11. Vefalı olmalıdır.
12. Yük olmamalıdır.
13. Nasihatte bulunmalıdır.
14. İstişare etmelidir.
15. Arkadaşına karşı güler yüzlü olmalı, konuşmalarından zevk almalı, muhabbetini ifade etmelidir.
16. Mütevazı olmalı, alay etmemelidir.
17. Gerek hayattayken gerekse vefatı sonrasında arkadaşına dua etmelidir.
18. Tüm hallerde orta yolu takip etmelidir.

D. Komşularla Sohbet Âdâbı:

Şeyh Mahmûd Zokaydî, bu konuda müstakil bir başlık oluşturmayı aralarındaki bağlantıya binaen kardeşlerle sohbet âdâbı başlığı altında bir tetimme oluşturarak yer vermektedir. Ancak biz bu konuya müstakil bir başlık olarak yer

40 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 4b-10a.

vermeyi tercih ettik. Zokaydî, komşuluk haklarının önemini ifade eden bir hadise yer verdikten sonra komşularla sohbet âdâbı hakkındaki görüşlerini şöyle izah etmektedir:⁴¹

1. Komşusuna eziyet etmemeli, eziyetini tahammül etmelidir.
2. Komşusunu selamlamalı, kendisiyle uzun uzadıya konuşmaya dalma-
malıdır.
3. Hastalığında ziyaret etmeli, musibete duçar olduğunda teselli etmelidir.
4. Sıkıntısında yanında olmalı, mutluluğunda kendisini tebrik etmeli, se-
vincine ortak olmalıdır.
5. Affetmelidir.
6. Mahremini gözetlememelidir.
7. Sözleri ile üzmemelidir.
8. Çocuklarına şefkatli davranmalıdır.
9. Dini ve dünyevi işlerde kendisini bilgilendirmelidir.
10. Hediyeleşmelidir.

Zokaydî, son olarak zimmînin de İslamî haklar dışındaki tüm haklarda Müs-
lüman komşu ile aynı haklara sahip olduğunu belirtmektedir.

E. Karı-Koca Arası Sohbet Âdâbı:

Günümüzde sosyal medya üzerinden hemen hemen her gün aile içi şiddete tanıklık etmekteyiz. Aile içi ilişkiler, aynı zamanda toplumsal ilişkileri de doğru-
dan etkilediğinden bu vakia bir silsile şeklinde toplumda huzursuzluğa ve şidde-
tin artmasında sebebiyet vermektedir. Şiddete dönüşen bu huzursuzlukların arka
planında tarafların karşılıklı hak ve sorumluluklarını ihlal etmeleri yatmaktadır.
Toplumsal huzuru doğrudan etkileyen aile saadetinin tesis edilebilmesi için eşle-
rin âdâb-ı muâşeret olarak nitelendirebileceğimiz toplum tarafından benimsenmiş
karşılıklı hak ve görevlere riayet etmeleri son derece önemlidir.

Şeyh Mahmûd Zokaydî, eşler arası sohbet âdâbı bölümünde dini açıdan ideal
bir birlikteliğin nasıl oluşabileceği üzerinde durmaktadır. Zokaydî, evliliğin dini
açıdan fazileti ve faydaları üzerine bir giriş yaptıktan sonra, karı-kocanın karşı-
lıklı hak ve sorumluluklarının İslâm dininde ne denli önem arz ettiğini, istidalde
bulunduğu âyet ve hadislerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Kadının erkek üye-
rindeki hakları ile konuya başlayan Zokaydî, bu hakları şöyle sıralamaktadır:⁴²

41 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 10a-11a.

42 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 11a-12b.

1. Evlendiğinde, erkek düğün merasimi düzenleyip masrafları kendisi üstlenmelidir.
2. Güzel ahlak ile muamele etmeli, esprili olmalı, gönlünü hoşnut etmelidir.
3. İtidalli davranmalıdır.
4. Eşi hakkında su-i zanda bulunmamalıdır.
5. İhtiyaç duyduğu dini bilgileri öğretmelidir.
6. Nasihatte bulunmalıdır.
7. Anlaşmazlık halinde aralarında uzlaşa sağlamak üzere tahkime (tarafardan birer hakem seçilmesi) gitmelidir.
8. Gücü ölçüsünde cinsel ilişkide bulunmalıdır.
9. Kız doğurduğunda hüzünlenecek eşini üzmemelidir.
10. Mümkün oldukça boşamamalı, aksi takdirde ric'î talâk ile boşamalıdır.
11. Boşasa dahi gönlünü hoşnut etmeli, sırrını ifşa etmemelidir.

Zokaydî, kocanın hanımı üzerindeki haklarını ise şöyle sıralamaktadır:⁴³

1. Kocasına karşı itaatkâr olmalı, meşru taleplerini olumsuz karşılamamalıdır.
2. Mahremi olmayan erkeklere sesini işittirmemeli, dışarı çıkmak ve kocasının malından bir şey vermek isterken kocasından izin almalıdır.
3. Kocasının izni olmadan nafile oruç tutmamalıdır.
4. Varlığında sevinmeli, yokluğunda üzülmemelidir.
5. Kocasına eziyet etmemelidir.
6. Ev işlerini minnet etmeden yapmalıdır.
7. Kocasını korumalıdır.
8. Kocasına ihanet etmemelidir.
9. Kocasının verdiği rızaya razı olmalı, teşekkür etmelidir.
10. Kocasının haklarını kendi haklarına tercih etmemelidir.
11. Çocuklarını sürekli şikâyet etmemelidir.
12. Kocasına danışmalıdır.

F. Cahillerle Sohbet Âdâbı:

Şeyh Mahmûd Zokaydî, cahil insanlarla münasebeti bir imtihan olarak tanımlayarak bu hususta riayet edilmesi gereken âdâbı şöyle sıralamaktadır:⁴⁴

43 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 12b-13b.

44 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 13b-14a.

1. Fazla konuşmaya dalmamalı, fazla karşılaşmamaya özen göstermelidir.
2. Kem sözlerini duymazlıktan gelmelidir.
3. İhtiyacını arz etmekten sakınmalıdır.
4. Kabul edeceklerse münkere saplandıklarında nasihatte bulunmalıdır.
5. İyilerinden sakınmalı, kötülerini için istiğfarda bulunmalı, sırt çevirenlerine dua etmeli, tövbe edenlerini sevmelidir.
6. Kendisi için istediklerini onlar için de istemelidir.
7. Fiilleriyle alay etmemeli, üstünlük taslamamalıdır.
8. Hatalarını affetmeli, ayıplarını gizlemeli, münker görmedikçe tevazu göstermelidir.
9. İyilikte bulunmalı, güzel ahlak ile muamele etmelidir.
10. Yaşlı olanlarına saygı, küçüklerine şefkat göstermeli, güler yüzlü davranmalıdır.
11. Verdiği sözde durmalı, ihanet etmemelidir.

G. Düşmanlarla Sohbet Âdâbı:

Düşmanlığın kabul edilebilir bir yönü olmamakla birlikte, realiteye bakıldığında insanlık tarihinin düşmansız bir dönem geçirmediği bir hakikattir. Hal böyle iken, düşmanlarla ilişkilerin tamamen koparılamayacağı, düşmanlara karşı da belli sorumlulukların bilincinde olmanın insan olma faziletinin bir gereği olduğunu unutmamak gerekir. Bu husustaki duyarlılığını eserinde oluşturduğu müstakil bir bölümle ortaya koyan Zokaydî, düşmanlarla sohbet âdâbı hakkındaki kanaatlerini şu şekilde ifade etmektedir:⁴⁵

1. Kişi, düşmanlarına karşı yumuşak olmalıdır.
2. Düşmanlığını içine sindirmeye çalışmalıdır.
3. Düşmanlığın ortadan kalkması için çaba sarf etmeli, iyilikte bulunmaya çalışmalıdır. Akıl ve güzel ahlakın gereği de bunu göstermektedir.
4. Düşmanına karşı güler yüzlü olmalı, ancak onlara güvenip sırtını dayamamalıdır. Zira düşmanlık kişide yerleşince değişmesi zor bir fitrata dönüşür.
5. Affetmeyi bilmelidir.
6. Hüsni-ü ahlak ile muamele etmelidir.

45 Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 14a-15a.

H. İnsanlara Karşı Sohbet Âdâbı:

Şeyh Mahmûd Zokaydî, düşmanlarla sohbet âdâbı başlığı altında, tüm insan sınıflarına karşı sohbet âdâbı hakkında şu genel tavsiyelerde bulunmaktadır:⁴⁶

1. Hiç kimseyi küçük görme.
2. Dünyalıkları için insanları yüceltme.
3. Düşmanlık besleme.
4. İhtiyacını arz etme.
5. Mallarına göz koyma.
6. Sana karşı muhabbetlerini ifade edip övgüde bulduklarında böbürlenme.
7. İhtiyacını giderirlerse faydalı bir kardeş olarak bil, gidermezlerse sitemde bulunma.
8. Kabul etmesini hayal edemediğin kişilere nasihat etmeye kalkışma.
9. Kendilerinden bir hayır gördüğünde Allah'a şükret, şer gördüğünde Allah'a tevekkül et.
10. Değerini bilmediklerini söyleyerek sitemde bulunma. Zira Allah katında değerlin olsaydı insanların kalbinde de yer edinirdin.
11. Haklarına kulak ver, bâtıllarına kulak tıka.
12. Her insanla dostluk kurma.
13. İyice tecrübe etmedikçe sevgilerine güvenme. Güven veriyorlarsa büyüklerini baban gibi, küçüklerini oğlun gibi, dengin ise kardeşin gibi gör. Güven vermiyorlarsa cahil ve düşmanlarla ilgili zikrettiğimiz âdâbı gözet.

I. Allah'a Karşı Sohbet Âdâbı:

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin eserini hitame ettiği diğer bir bölüm ise kulun Allah'a karşı sohbet âdâbı hususundadır. Zokaydî, Allah'a karşı sohbet âdâbında sorumluluğun kul üzerinde tek taraflı olduğu inancından hareketle sadece kulun Rabbine karşı duruşu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zokaydî'nin bu hususta ortaya koyduğu ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür:⁴⁷

1. Kul, Rabbine karşı müeddeb olmalıdır.
2. Emirlerini yerine getirmede hızlı, nehiylerinden uzak durmalıdır.
3. Kadere itiraz etmemelidir.

⁴⁶ Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 15a-15b.

⁴⁷ Bkz. Zokaydî, *Âdâbu'l-hukûk*, v. 15b-16a.

4. Daima zikir ve tefekkür halinde olmalıdır.
5. Hakkı batıla tercih etmelidir.
6. Halktan değil Hakk'tan ümit beslemelidir.
7. Heybet altında huzu, hayâ altında inkisar halinde olmalıdır.
8. Haram rızıktan uzak durup fazl-ı ilahiye tevekkül etmelidir.

SONUÇ

Sosyal ilişkilerde hukukun son derece hırpalandığı, sosyal bağların oldukça zayıfladığı çağımızda, sosyal ve kültürel ruhun tekrar canlandırılması adına âdâb-ı muâşeret eğitimine olan ihtiyaç daha da önem arz etmektedir. Âdâb-ı muâşeret kapsamına dâhil ettiğimiz ahlaki değerlerimiz ile bunların pratikleri arasındaki farkın günümüzde ne denli açıldığı görmezden gelinemez. Bu nedenle âdâb-ı muâşeret kurallarının işletilmesi son derece gereklilik arz etmektedir. İslâm kültür ve medeniyetine mal olmuş bu kuralların işlerlik kazanmasıyla, yoksullaşmış vicdanların da işlevsel hale gelmesi sağlanacak, böylelikle toplumsal huzur ve istikrarın temin edilmesinde de önemli bir rol ifa edilecektir. Bu nedenle âdâb türü eserlerin okuyucuların istifadesine sunulması temel bir ihtiyacı gidermeye yönelik önemli bir hizmet olacaktır.

Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin, "Kitâbu âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe" isimli eseri de zikredilen temel ihtiyacı gidermeye yönelik bir çalışmadır. Zokaydî, ideal bir bireyin ve müreffeh bir toplumun, eserinde İslâmî/tasavvufî bir perspektifle oluşturduğu âdâb-ı muâşeret kurallarına riayet ile şekillenebileceği kanaatine sahiptir. Zokaydî'nin bu eserini önceki âdâb türü eserlerden ayıran en önemli tarafı, şark medrese geleneği ile özdeşleşmiş olan Hâlidîlik kolunun öğretilerini de eserine yansıtmasıdır.

Zokaydî, güzel ahlakın sosyal ilişkiler yumağında temel hareket noktası olması gerektiği üzerinde hassasiyetle durmakta, hemen hemen tüm fasıllarda bu hususa vurgu yapmaktadır. Zokaydî'nin yine ısrarla üzerinde durduğu diğer bir husus da akıl ile ahlak-ı hasene arasındaki bağlantıdır. Zokaydî, ikisi arasında bir telazüm/karşılıklı gerektirimin olduğu kanaatindedir.

Zokaydî, hak ifadesi üzerinde de ısrarla durarak ortaya koyduğu prensiplerin aynı zamanda tarafların birbirleri üzerindeki hukuku ve dini vecibeleri olarak algılanması gerektiği kanaatindedir. Zokaydî, sosyal bir varlık olan insanların iç içe olan ilişkilerinde tüm kesimlere karşı sorumluluk sahibi olduklarını istidalde bulunduğu âyet, hadis ve ilim ile hikmet ehlinin sözleriyle desteklemeye çalışmaktadır.

*Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsni's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-ı Muâşeret ile İlgili Görüşleri*

Son olarak Zokaydî'nin makalemizin konusunu oluşturan eserinin tahkik ve tercümesinin yapılarak okuyucuların istifadesine sunulmasının araştırmacılar üzerinde ilmi bir görev olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Atatürk, Kemal, Nutuk, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- Bayrak, Hüseyin, Mahmûd b. Abdülkahrâr'ın 'Şerhu'l-ma'fuvvât' Adlı Eserindeki Konuların Mezhepler Arası Mukayesesi ve Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ün., Kayseri 2014.
- Beyhaki, Ahmed b. el-Huseyn b. Alî, es-Sunenü'l-kubrâ I-XI, Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Bozan, Metin, Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve Kitâbu'd-dâ' ve'd-devâ' Adlı Eseri, Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, el-Edebü'l-Müfred, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 1419/1998.
- Çakır, Mehmet Saki, Seyyid Tâhâ Hakkârî Ve Nehrî Deregâhı, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017
- Develioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- Ebşîhî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, el-Müstatrafi fi külli ilmin müstazraf I-II, el-Mektebetü'l-Âlemî, Beyrut 1412/1992.
- Ğazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, İhyâu ulûmi'd-dîn, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1426/2005.
- Heyet, el-Mu'cemu'l-Vasît, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- İbn Hanbel, Ahmed, el-Müsned I-L, Thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, Lisânü'l-arab, Dâru Sâdir, Beyrut 2010.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen, Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn, Dâru İkra, Beyrut 1405/1985.
- Memduhoğlu, Adnan, Molla Mahmud Zokaydî ve "er-Risâle fi'd-dâd ve't-tâ", Siirt Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Siirt 2015.
- Salnâme-i nezâret-i me'arif-i umûmiyye, Dâru't-Tibâ'ti'l-Âmire, İstanbul 1316.
- Sevgili, Abid, Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve "ed-Da' ve'd-devâ'" Adlı Eseri, Dicle Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2011.
- Sevgili, Hamit, Risâle fi'l-eymân li'ş-şeyh Mahmûd ez-Zokaydî, Şırnak Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, 2016.
- _____, Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve İzâletü's-şübeh fi tezkiyeti'l-luhûm fi'l-islâm, Siirt Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Siirt 2016.

*Şeyh Mahmûd Zokaydî'nin "Kitâbu Âdâbi'l-Hukûki ve Hüsni's-Suhbe" Adlı Eseri
Bağlamında Âdâb-ı Muâşeret ile İlgili Görüşleri*

Sevgili, Şeyh Fudayl, Menâkibu'l-vâlidî'l-üstâz eş-şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve'l-cedd eş-şeyh Abdulkahhâr, el yazma, 1400/1980.

Sicistânî, Ebû Dâvûd, Sünen, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad 1420.

Suhaib Muhammed, Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî'nin "Tavdîhu'l-mesâlik" Adlı Eserinin Edisyon Kiriği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Ün. Sosyal Bilimler Ens., Diyarbakır 2017.

Tirmizî Muhammed b. İsa Ebû İsa, Sünen, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1417.

Unalan, Abdullah, Molla Mahmmûd es-Si'irdî "Dert ve Çare", Albi Yayınları, İzmir 2013.

Zokaydî, Şeyh Mahmûd, Kitâb fî beyân âdâbi'l-hukûk ve hüsni's-suhbe, h. 1349.

_____, et-Teb'îd ilâ Antalya ve's-Seyâha fî diyâri'l-İslâm, el yazma, 1925.

_____, Hulâsatü'l-edeb fî mekârimi'l-ahlâki'l-me'sûre min seyyidi'l-acemi ve'l-arab, el yazma, 1349.

_____, İzâletü'ş-şübeh fî tezkiyeti'l-luhûm fî'l-islâm, el yazma 1349.

_____, Hulâsatu'n-nuhbe fî mustalahi'l-hadîs, el yazma, 1355.

KURBANCAN'IN AĞITLARI

Gülnisa AYNAKUL*

ÖZET

1876'da Çar II. Aleksander'in manifestosuyla Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra Kurbancan Datha oğulları Abdullahbek, Ömerbek, Mamatbek, Hasanbek ve Alay Dağlık bölgesinin Kırgızları ile, yetersiz askeri gücü ve silahlarına rağmen Rusya devletinin sömürgecilik siyasetine karşı şiddetli direniş göstermişlerdir. Ala Dağları'nın kahraman halkı, mevcut imkânlar dahilinde Rus silahı ve Rus savaş teknolojisine karşı daha fazla karşı koyamayacaklarını, direnişin artık fayda sağlamayacağını anladıktan sonra Rus hakimiyetine boyun eğmişlerdir. Kurbancan Datha'nın Kırgızlar arasındaki büyük itibarı, halk üzerindeki tesiri Rus idarecilerini hep kuşkulandırmıştır. Bundan dolayı Rus idarecileri Kurbancan Datha ve oğullarını cezalandırmak üzere Datha'nın oğlu Kamçibek'e iftira atarak idama mahkum ettikleri gibi diğer oğullarını da Sibirya'ya sürgüne göndermişlerdir. Alay Kırgızları, Kamçibek ve diğer Beyleri buldukları zindandan kaçırarak Ruslara karşı tekrar savaşıma hazır olduklarını, Datha'dan emir ve işaret beklediklerini belirtmişlerdir. Fakat Kurbancan böyle zor, karmaşık durumda da hislerine yenik düşmemiş, devlet adamı olmanın getirdiği büyük sorumluluğu üstlenerek öz evladının hayatı söz konusu olmasına rağmen, devleti ve milletinin yüksek çıkarlarını üstte tutmayı bilmiştir. Datha Kırgız halkı ve devletinin bekası için öz oğlunu feda ederek milleti büyük katliamdan kurtarmıştır. Kurbancan acı kaderini, dayanılması zor üzüntülerini şiirlere, ağıtlara dökmüştür. Onun bu ağıtları, benzer sıkıntılar içinde aynı kaderi paylaşan tüm Kırgız halkı arasında çok rağbet görmüş, bütün Kırgız halkı tarafından sevilerek benimsenmesine yol açmıştır. Datha, halkı için verdiği mücadelesi, vatanperverliği, büyük fedakârlığı, ağıtları, şiirleriyle tüm Kırgız halkının kalbinde taht kurmuştur.

Bu çalışmada Kırgız ve Türkistan tarihinde büyük tarihi şahsiyet, kadın lider olarak bilinen Kurbancan Datha'nın ağıtlarından, şiirlerinden örnekler verilerek Kurbancan'ın manevi yönü, aile hayatı, halkına olan sevgisi, duyguları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Kültürü, Ağıtlar, Kadın Liderler, Kurbancan Datha

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi (gaynakulova@gmail.com)

KURBANCAN'S REQUIEM

ABSTRACT

In 1876, when Kokand Khanate was eliminated by the manifesto of Emperor Alexander II Kurbanjan Datha and her sons Abdullahbek, Ömerbek, Mamatbek, Hasanbek and Kyrgyz people of the Alay mountainous region despite the shortage of military forces and weapons showed fierce resistance against the Russian colonial policy. They obeyed Russian authority just after they understood that they were not able to resist any more against Russian weapon and technology within these reduced circumstances. They understood that the resistance would not provide them any benefit. But Kurbanjan had a big reputation and influence upon the Kyrgyz people. Therefore, in order to punish Kurbanjan Datha and her sons, Russian administrators slandered Datha's son Kamchibek and sentenced him to the death. Her other sons were sentenced to penal servitude and sent to Siberia. The Kyrgyzs of Alay region expressed readiness to take away Kamchibek and other beks from the place where they were under custody and fight back against the Russians. So they were waiting for orders from Datha. But Kurbanjan did not succumb to her feelings even in such difficult and complex situation. She managed to keep high interests of the state on the top although the matter was the life or death of her son. Kurbanjan Datha had sacrificed her own son for the salvation of the nation for the peace in the country. In this way she saved the nation from the great massacre.

Kurbanjan expressed her painful destiny in posthumous songs. Her lamentations were very popular among all the Kyrgyz people who shared the same destiny in similar troubles. She took a place of honour in the peoples hearts by her requiem. This article investigates inwardness of Kurbanjan, her family relations, her love to her family and people.

Keywords: *Kyrgyz culture, Women leaders, Kurbanjan Datha, Requiem*

1. Giriş

Kurbancan Datha büyük cesareti, önderliği ve ince diplomatik kabiliyeti sayesinde eşi Alimbek Datha'nın (Карасаев, 1996: 242; Kanar, 2000: 504) ölümünden sonra Buhara Emiri ve Hokand Hanı tarafından *Datha* unvanıyla şereflendirilmiş bir kadın generaldir. Araştırmacılara göre Datha unvanı Hokant sarayındaki en yüksek rütbelerden olup hiyerarşide dördüncü makam (Валиханов, 1985, I: 379), Rus ordusunda ise general rütbesine denk gelmektedir (Терентьев, 1906, I: 412). 1876'da Çar II. Aleksander'in manifestosuyla Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra Kurbancan Datha oğulları Abdullahbek, Ömerbek, Mamatbek, Hasanbek ve Alay Dağlık bölgesinin Kırgızları ile yetersiz askeri gücü ve silahlarına rağmen Rusya devletinin sömürgecilik siyasetine karşı şiddetli direniş göstermişlerdir (Өмүрбеков ve Чоротегин, 1995: 151; Плоских, 1992: 98). Ala Dağları'nın kahraman halkı mevcut imkânlar dahilinde Rus silahı, Rus savaş tekniği ve teknolojisine karşı daha fazla karşı koyamayacaklarını, direnişin artık fayda sağlamayacağını anladıktan sonra Rus hakimiyetine boyun eğmişlerdir. Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'daki iktidar temsilcisi olan General Skobelev Kurbancan ile yapılan görüşmeler esnasında Kurbancan'ın cesaretine, halkına olan sevgisine, sorumluluk duygusuna hayran kalmıştır. Halkı için yaptığı mücadeleye bizzat şahit olan General, Kurbancan Datha'ya "Alay Dağları'nın gerçek Çarıçesi (Melikesi)" diyerek şahsiyetini layıkıyla takdir etmiştir. İşte bu yıllardan itibaren Kurbancan Datha'nın şöhreti Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'daki hâkimiyet temsilcileri olan Türkistan Genel Valileri'nden başlayıp St. Petersburg'daki Rus İmparatoru'na kadar yayılmıştır. General Skobelev "Alay Dağları'nın Melikesi"ne çok değerli cüppe sunarak saygılarını ifade etmiş (Ювачев, 1991: 251), 1893'de İmparator II. Aleksander özel bir kararla Kurbancan Datha'ya hizmetlerinden dolayı Andreev kurdela altın madalya (Какеев ve Плоских, 2002: 98) ve 300 ruble olmak üzere emekli maaşı bağlamıştır (Галицкий ve Плоских, 1987: 55). İsyancıların hezimetini kabul eden Kurbancan Datha Rus Çarı'na hizmet etmek mecburiyetinde kalmış ve oğullarıyla birlikte bütün Alay Dağları Kırgızları arasında Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin tanınmasında önemli rol oynamıştır. Rus idaresiyle birlikte burada beş *boluşluk* (Мустафаев ve Щербинин, 1996: 100) teşkil edilmişti. Kurbancan'ın ileri görüşlülüğü, bilgeliği, diplomatik kabiliyetleri ve Rus yönetimiyle oluşturduğu olumlu münasebetleri sonucunda oğulları Ömerbek, Kamçibek, Hasanbek, ve Batırbek söz konusu idari bölgelerin hâkimleri olarak tayin edilmişlerdir. Güney Kırgızistan topraklarının Fergana Bölgesi adı altında Rusya İmparatorluğu'na ilhak edilmesi ve bütün Türkistan'ın Rusya İmparatorluğu'nun sömürmesine dönüştürülmesinden sonra da Kurbancan

Datha, önemli siyasi lider olarak Türkistan Genel Valiliği'nin üst düzey askeri makamlarıyla münasebetlerine devam etmiştir.

2. Kurbancan'ın Trajedisi

Dışarıdan bakıldığında Kurbancan “mutlu bir kadın” olarak değerlendirilebilir. Sevmediği eski kocasından boşanmış daha sonra kendisinin seçtiği ve sevdiği kişiyle evlenerek (Плоских, 1977: 172-173; Урстамбеков ve Чороев, 1990: 91; Айнакулова, 2011: 217-220) mert, biri diğerinden daha akıllı, yakışıklı oğullar dünyaya getirmiştir. Неп refah içinde yaşamış, saygı görmüş, şiirler yazmış hatta Hokant hanlığının elit şairleri tarafından kabul görmüştür (Бабабеков, 1989: 20-21). Kocasını Alimbek Datha, Hokant'ın en iyi medreselerinde eğitim görmüş, vakıfıyla kendisi de Oş'ta büyük bir medrese ve vakıflar tesis etmiştir. Kurbancan'ın bütün oğulları, babaları Alimbek Datha'nın Oş'ta yaptırdığı medresede (Мамытов, 1998: 100; Асанканов, 2000: 162; Ильясов, 1986, II: 239-241) talim terbiye görmüşlerdir. Ama olaylar görüldüğü ve beklendiği gibi gelişmemiştir. Çünkü Kurbancan sadece bir anne olmayıp tüm Kırgız halkının sevdiği, benimsediği ve umut bağladığı bir idareci yani “Datha” idi. Rus idarecileri, Kurbancan Datha ve oğullarının halk arasındaki büyük itibarı ve tesirinden hep kuşkulunmuşlar, onlara güvenmemişlerdir. Çünkü Çarlık idareciler “istedikleri gibi serbest hayat süren ve rahatlıktan şırmamış olan” Türkistanlılar'a gözdağı vermek, gerekirse 1876 olaylarını tekrar hatırlatmak için fırsat kollamaktaydılar (Өмүрзакова, 2002: 149). 1895 yılında yaşlı Datha hayatının en acı olayını yaşamıştır.

Çarlık Rusya idare temsilcileri uzun zamandan beri Kurbancan'ın oğullarının Kaşgar hududu üzerinden kaçakçılık yaptıklarından şüphe duymaktaydılar. Fakat bu iddiaların aslı astarı yoktu. Zira daha sonra yapılan arşiv araştırmalarında söz konusu olayı doğrulayacak her hangi belgeye rastlanmamıştır. Kurbancan'ın aile fertlerinin ifadelerine göre, bu olayın şiddetlenmesinde kervan görevlilerini tahrik eden Rus gümrükçülerinin büyük payı vardır. Tursunay Ömürzakova'ya göre (2002: 150-152) olaylar şu şekilde gelişmiştir:

“1893 yılı Ekim ayının sonuna doğru Kurbancan Datha'nın küçük oğlu Kamçibek'e ait olan ve gözdesi Asel Hanım'ın bizzat başında bulunduğu kervan kafilesi, Kaşgar'dan Alay istikametinde yol almaktaydı. Erkeçtam'a ulaştıklarında Rus gümrük görevlileri tarafından durdurularak develerden yüklerin indirilmesi ve sandıkların açılması emredilmiştir. Güya gümrük görevlilerinin aldıkları gizli “istihbarata” göre kafilenin taşıdığı ticaret mallarının arasında ithal edilmesi yasaklanan kaçak mallar bulunmaktaydı. Kervanbaşı, aynı zamanda kafilenin güvenliğinden sorumlu olan Akpalvan ve Kamçibek'in diğer nökerleri, Rus gümrük-

çülerin taleplerini yerine getirmeyi reddetmişlerdir. Gümrük görevlileri sandıkları açmak için Kamçıbek'in eşi Asel Hanım'ın uzun örgülü saçlarını bağlayan saçbağıyla birlikte saçlarını da keserek anahtarı elde eder ve sandıkları açarlar. Bütün eşyalar: çay, şeker, baharat vs. birbirine karıştırılır ama kaçak mallara rastlanmaz. Beklediklerini bulamayan gümrük askerleri, kadınların boynundaki incileri kaçak mal olarak göstererek ceza keser, onlardan para isterler”.

Orta Asya Türk geleneklerine göre bir kadının saçlarının kesilmesi hakaret anlamına gelip namus meselesidir. Dolayısıyla Kamçıbek Bey'in hanımının saçlarının kesilmesini kendi namusu olarak bilen nökerleri, Rus gümrük görevlileriyle çatışmaya girmişler, bunun sonucunda bütün Rus gümrük askerlerini kılıçtan geçirmişlerdir.

Dört Rus gümrük görevlisinin öldürüldüğü bu vakayı araştırmak için Rus memuru M. Mamleev görevlendirilmişti. Olayı araştıranlar, kaçakçıların, tutuklanmamak için gümrük görevlilerini öldürüp cesetlerini yaktıklarını belirtmişlerdir. Bu olayda kaçakçılığın organizatörü olarak Kurbanca Datha'nın oğlu Kamçıbek ve küçük torunları Arstanbek, Mirzapayaz ve diğer oğlu Mamatbek, Rus gümrükçülerini öldürmekle suçlanmışlardır. Kısa süre sonra, olay yerinde bulunmamasına rağmen kervan kafilesinin sahibi Kamçıbek ve kervanbaşı Akpalvan idama mahkûm edilmişler; bu vakanın yaşandığı Gülçö bölgesinin hâkimi (Kurbanca Datha'nın diğer bir oğlu) Mamatbek, olayı örtbas etmekle itham edilerek Sibirya'ya sürgüne mahkûm edilmiştir. Kurbanca'nın torunları on iki yaşındaki Arslanbek ve Mirzapayaz da olayı örtbas etmekle itham edilerek (önce kürek cezasına çarptırılmışlar, fakat halkın tepkisinden çekinen Rus idaresi kararı değiştirerek) Sibirya'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Kurbanca Datha'nın Çarlık yönetime yazdığı mektupları, Rus devletine sunduğu onurlu hizmetleri hiç fayda etmemiş, iktidar ve itibar sahibi arkadaşlarının müdahaleleri mahkeme sonucunu etkileyememiştir. 3 Mart 1895'te eski Oş meydanında Kamçıbek ve Akpalvan idam edilmişlerdir.

İdam esnasında Çarlık rejimin temsilcileri tarafından Kurbanca Datha'nın oğlu Kamçıbek'e teamül gereği son söz hakkı tanınmıştır. Fakat Kamçıbek merhamet dilemeyeceğini, eşkıya gibi keyfi hareket eden bu idareden af dileyip hayatta kalmaktan daha aşağı bir duygunun olmadığını, öyle yaşamaktansa ölmeyi tercih ettiğini, yalanla iftirayla lekelenen onurunu kaniyla yıkayacağını, dolayısıyla ölümden korkmadığını söyleyerek dar ağacı ipini kendi elleriyle boynuna geçirmiştir.

Çok sevdikleri Beylerinin, yalanla iftirayla idama mahkûm edildiğini öğrenen Alay Kırgızları, Kamçıbek ve diğer beyleri, buldukları zindandan Alay (Орузбаева, 1983: 48; Абдылдаев, 1995: 194) dağlarına, oradan da Kaşgar'a kaçırarak Ruslar'a karşı tekrar savaşıma hazır olduklarını, Kurbancan Datha'dan sadece işaret beklemediklerini belirtmişlerdir. Fakat Kurbancan, böyle zor, karmaşık durumda hislerine yenik düşmemiş, büyük devlet adamı gibi davranarak öz evladı olmasına rağmen, devleti ve milletin yüksek çıkarlarını ön planda tutmayı bilmiştir. Datha, kendinden işaret bekleyen halkına verdiği mesajda "Bir ana için öz evladını kendi elleriyle öbür dünyaya göndermekten daha ağır, daha acı bir imtihan yoktur. Çok zor durumdayım. Oğlumun hayatını kurtarırsam Ruslar masum insanların kanını dökecekler, halkımın soyunu kurutacaklar. Kararımı halkımdan yana kullanırsam evladımı kaybedeceğim. Dipsiz kuyuya düşmüş gibiyim... Kaderden kaçılmaz. Günahsız ölüm şehit olmak, şehitlik mertebesine yükselmektir. Kamçıbek'in mekânının cennet olması için birlikte dua edeceğiz" diyerek Kırgız halkı ve devletinin bekası için öz oğlunu feda etmiş, milletini büyük katliamdan kurtarmıştır.

İdamdan sonra Kurbancan Datha, kimsenin ağlayarak düşmanı sevindirmemesini söylemiş, oğlunun cenazesinin doğduğu Gülçö'ye götürülüp aile kabristanında hürmetle toprağa verilmesini emretmiştir.

İlk olarak eşi Alimbek Datha'nın Hokant sarayındaki talihsiz ölümü, sonra büyük oğlu Abdullahbek'in ölümü, şimdi de küçük oğlu Kamçıbek'in idamı ve diğer oğullarının Sibirya'ya sürgünü, Kurbancan için çok yıkıcı ve yıpratıcı olmuştur. Kurbancan Datha'nın büyük oğlu Abdullahbek'ten söz açılmışken; Türkistan medreselerinde eğitim görmüş, gururlu, onuruna düşkün Abdullahbek, hayatının sonuna kadar Rusya'ya karşı mücadele eden son Hokant hükümdarı (Düzme Pulat Han) Molla İshak Hasanoğlu'nun (1986: 77-86) silah arkadaşı idi. Annesi Kurbancan'ın, kendilerinden kat kat güçlü olan Rusya'ya karşı ümitsiz mücadelesine son vererek artık yeni iktidara itaat etme zamanı geldiğini söylediğinde, bir Datha oğluyken Rus Çarı'nın hazinesi için çadır vergisi toplayan bölge idarecisi olmayacağını belirterek teklifi reddetmişti. Fakat Ruslar'a karşı mücadelesinde başarılı olamayınca, mağlubiyeti hazmedemeyerek çok üzülmüştü. Hacca gitmeye karar vermiş, fakat yolda iken Allah'ın rahmetine kavuşmuştu. Kırgız geleneklerine göre Abdullah'ın naaşı, anavatanı Alay'a getirilmiş ve Gülçö'deki aile kabristanında gömülmüştür. Kader, Kurbancan'ın hayatını merhametsizce altüst etmiş, bütün ümitlerini yıkmıştı. Kurbancan acı kaderini, dayanılması zor üzüntülerini şiirlere, ağıtlara dökmüştür. Onun bu ağıtları, benzer sıkıntılar içinde aynı kaderi paylaşan tüm Kırgız halkı arasında çok rağbet görmüş, bütün Kı-

gız halkı tarafından sevilerek benimsenmesine yol açmıştır. Kurbanca'n oğlu Kamçıbek'in ölümlü ve Sibirya'ya sürgüne gönderilen oğulları için yaktığı ağıtlardan bazıları halk arasında řu şekilde muhafaza edilmiştir:

3. Kurbanca'n oğlu Kamçıbek için yaktığı ağıt (Kırđızca):

Кабылан дүйнө утумдуу
 Кайрылбас жакка учурдум.
 Камчыбек балам туйгунум
 Капаска түшүп тутулдуң.
 Жазасы болуп сыйыртмак,
 Жаш жанын кыйдын элим деп
 Калкына тилеп ынтымак
 Кайгымды ичке жутундум.
 Элиме коога кезигип
 Апа деп жүрок эзилип
 Эр жигит коргоп ар-намыс
 Эңилбес башы кесилип.
 Эзелтен кайрат күрөшкө
 Баатырлар кирген чечинип,
 Эңкейбей кеткен өлүмгө,
 Чыдайм го шордуу сезилип.
 Ичимден боздоп турганда
 Ирмебей кирпич жумганда
 Иргесем акыл, ажалды
 Дабалап душман туйбасын.
 Ийнедей сайып жүрөккө
 Моокуму канып турбасын.
 Кесирим тийип элиме
 Касташкан душман кырбасын.
 Ак көйнөк кийип турганым

Айттырбай аза кылганым.
Ак сүтүмдү актадың
Ажалды күтүп турганың,
Тумчуктуруп тайгылтып
Туюкка тагдыр бурганың,
Түйшөлбөй тоскун ажалды
Түркөйдүй капа турбагың.
Мойнунда аркан кыл чылбыр
Койнума түшкөн жыландай.
Армандуу болгон тагдырдан
Кудурет кетип жыла албай.
Кол куушуруп жалынып
Калкалап сени калалбай.
Кадырман элге бейпилдик
Каалагандан бара албай.
Калкалап элди калайын
Курманга сени чалайын.
Кыргызга датка болгону
Аялдан мени койгону
Көргүсү келди баскынчы
Кайгынын көлдөй толгонун.
Өмүрүң кыска болсо да
Балам ар-намысың коргогун.
Кайыр кош ботом, кайрылгыс

Кут болсун шейит жолдоруң (Какеев ve Плоских, 2002: 7-108;
Өмүрзакова, 2002: 167-168; Арстанбекова, 2015: 205-208).

Kurbanca'nın Oğlu Kamçıbek İcin Yaktığı Ağıtın Türkçe Tercümesi:

Şahbazım, oğlum Kamçıbek
Terk ediyorsun fanı dünyayı.

Tuzak kurdu zalim dünya,
Dönüşü olmayan yola gönderdim seni.
Boynuna ipi doladılar;
Değmesin zalimin eli namusa diye
Kıydın canına tereddütsüz.
Ezelden beri güreşe
Baturlar çıkardı soyunup.
Korkmadın genç yaşına rağmen,
Okudun ölüme meydan.
Eğmedin bey boynunu,
Dik durup düşmana karşı,
Korudun milletin onurunu.
Kurtarmak için halkımı azaptan,
Taş bastım bağıma sızlanarak.
Biçare dayanıyorum bu acıya,
Yüreğim kan ağlıyor ümitsizce.
Düşman güçlü, sinsî, merhametsiz,
Saplayacak iğnesini yüreğime.
İdamdan önce hazırlandı;
Azmetmiş beni yere sermeye.
Ama göstermem gözyaşlarımı düşmana;
Görmesin; sevinmesin yaşadığım üzüntüye.
Hata yapar, bir kusur işlersem,
Katleder düşman halkımı acımasızca,
Dipsiz kuyuya düşmüş gibiyim.
Ecelden korkma! Dik dur!
Boynuna dolanmış o ip, bil ki,
Yılan misli bana da sarılmış durumda.
Mecelim yok kurtarmaya seni,

Koparıp almaya kaderden seni.
Boyun eğip yalvarıp,
Gidemem düşmanın kapısına!
Ama kaldıramam halkımı isyana;
Zor felaketlere yol açar bu savaş,
Kurtarmaz ki senin hayatını da,
Zamanı değil henüz isyanın.
Girmeyelim öyleyse bu kavgaya.
Savunmak vazifemdir milletimi,
Olası savaşın elim akıbetinden.
Halkımın üzerine düşen bu kaygıyı,
Kurban edip senin canını,
Bir başıma çekeyim acısını.
Görmek istedi işgalci,
Kalbimi nasıl parçaladığını.
Evet, ben bir kadın- Datha'yım,
Ama her şeyden önce bir anayım.
Affet beni, mecbur kaldım,
Kaderin emrine boyun eğdim.
Akladın ak sütümü, olsun helal!
Ak giydim, hazırım senin ölümüne.
Kısa sürdüyse de ömrün,
Oğlum, korudun er namusunu
Hayırlı olsun şehitlik yolun.

4. Kurbanca'nın Diğer Oğlu Mamatbek, Torunları Mirzapayaz ve Arstanbek İçin Yaktığı Ağıt (Kırgızca):

Жарылгансыйт жүрөгүм,
Мен эмнеге күйөмүн.
Мырзапаяз жоодугер,

Бек кеткенге күйөмүн.
Ага тууган аман бол,
Деп кеткенге күйөмүн.
Уезддеги акимдер,
Пул салганга күйөмүн.
Тобу менен айымдар,
Тул калганга күйөмүн.
Кара дарга асылып,
Баш кеткенге күйөмүн.
Он үчтөгү Арстанбек,
Жаш кеткенге күйөмүн.
Мейманкана аксарай,
Бош калганга күйөмүн.
Так Сулайман ыйык жер
Ош калганга күйөмүн.
Алтын, күмүш зерлериң,
Пул калганга күйөмүн.
Айдай бейбак айымдар,
Тул калганга күйөмүн.
Бала-чака буркурап,
Боздогонго күйөмүн.
Башка түшкөн кайгыны,
Козгогонго күйөмүн.
Буйладагы атан тай
Төө калганга күйөмүн.
Букаралар бозоруп,
Жөө калганга күйөмүн.
Жайдакталып токумсуз,
Ат калганга күйөмүн.

Kurbanca'nın Ağıtları

Жалгыз барак бектерден,
Кат калганга күйөмүн.
Кылычы сынып, дат басып,
Кын калганга күйөмүн.
Кызыгы кетип куу дүйнө,
Чын калганга күйөмүн.
Атактуу Алай кең жайлоо,
Жер калганга күйөмүн.
Тунжурап башсыз элеңдеп,
Эл калганга күйөмүн.
Алакандай айылдын,
Аздыгына күйөмүн.
Тили буруу душмандын,
Кастыгына күйөмүн.
Бек тукумун шыбырга,
Айдаганга күйөмүн.
Буту-колун кишендеп,
Байлаганга күйөмүн.
Башчысынан айрылып,
Чачылганга күйөмүн.
Бакыт кушун башынан,
Качырганга күйөмүн.
Баш көтөргөн бектерди,
Байлап колун артына
Байлагана күйөмүн.
Атын тартып алдынан,
Мингенине күйөмүн.
Өз оюнча болушуп,
Билгенине күйөмүн.

Ата-баба жерлерин,
Тепсегенге күйөмүн.
Акыйкаттан сүйлөсөң,
Кектегенге күйөмүн.
Козголтпостон элимдин,
Алып бүтү жүрөгүн.
Өз үйүндөй башкарып
Бийлегенге күйөмүн.
Өз ырыскың колуңа,
Тийбегенге күйөмүн.
Алтын тогоо, күмүш кур,
Белден кетти бектерим,
Ак калпактуу Ата Журт,
Элден кетти бектерим.
Атактуу калаа, кенен Ош,
Жерден кетти бектерим.
Ак сарайың салдырган,
Абак болду бектерим.
Айтып бүткүс жомоктой,
Санак болду бектерим.
Алтын ордо кеңешчи,
Жыйын калды бектерим.
Ардактаган агайын,
Сыйың калды бектерим.
Айымдарды боздотуп,
Ыйың калды бектерим.
Жамы Кыргыз былк этпей,
Тордо калды бектерим.
Кара жоолук салынып,

Жубай калды бектерим.

Кызмат кылган калкыңа,

Ишиң калды бектерим (Өмүрзакова, 2002: 168-170).

4.1. Kurbancan'ın Diğer Oğlu Mamatbek, Torunları Mirzapayaz ve Arstanbek İçin Yaktığı Ağıtın Türkçe Tercümesi:

Parçalanıyor yüreğim,

Ben nelere yanarım...

Kibar Mirzapayaz Bey'imim,

Sürülmesine yanarım.

Ağalarım, akrabam,

Esen kalın!- diyerek,

Gidişine yanarım.

Bölge hakimlerinin,

Tellallık yapışına yanarım.

Hanımların topluca,

Dul kalışına yanarım.

Asılıp darağacına,

Başının gitmesine yanarım.

On üç yaşındaki Arstanbek'in,

Genç yaşta sürülmesine yanarım.

Misafirhane, ak sarayın,

Boş kalışına yanarım.

Kutlu Süleyman tahtının bulunduğu,

Oş'un boş kalışına yanarım.

Altınların, gümüşlerin,

Sahipsiz kalışına yanarım.

Ay gibi güzel bahtsızların,

Dul kalışlarına yanarım.

Çocukların ağlayan,

Kurbancan'ın Ağıtları

Dertlerine yanarım.
Çektiğimiz acının,
Artmasına yanarım.
Kazıktaki devenin, tayın,
Dağılışıma yanarım.
Fukaranın kederli,
Bineksiz kalışına yanarım.
Eyerleri sıyrılmış
Atlar için yanarım.
Sürgüne giden Beyler'den,
Geriye sadece mektup kalışına yanarım.
Kılıç sınıp kındaki,
Paslanışına yanarım.
Huzuru kalmadı dünyanın,
Bu gerçeğe yanarım.
Ünlü Alay yaylasının,
Boş kalışına yanarım.
Başbuğsuz kalan halkımın,
Kaderine yanarım.
Avuç kadar obanın,
Azlığına yanarım.
Dili farklı düşmanın,
Düşmanlığına yanarım.
Bey soyunu Sibir'e,
Sürgün edişine yanarım.
Elini ayağını zincirleyip,
Esir edişine yanarım.
Önderinden ayrılıp,
(Halkın) darmadağın oluşuna yanarım.

Talih kuşunu başından,
Kovuşuna yanarım.
Başkaldıran Beyleri,
Bağlayıp ellerini,
Sürgün edişlerine yanarım.
Altındaki atına,
El koyuşuna yanarım.
Keyfine göre davranıp,
Yönetişine yanarım.
Ata-baba toprağını,
Çiğneyişine yanarım.
Hakikatten söz etsen,
Öc alışına / kavga edişine yanarım.
Korkuta korkuta halkımı,
Hareket edemez hâle getirdi.
Kendi eviymiş gibi yönetip,
İdare edişine yanarım.
Kendi rızkının kendisine,
Verilmemesine yanarım.
Altın yüzüklü, gümüş kemerli,
Belden gitti Beyler'im.
Ak kalpaklı Ata Yurtlu,
Halktan gitti Beylerim.
Meşhur şehir, uğurlu Oş,
Şehrinden gitti Beylerim.
Beyaz sarayı yaptıran,
Mahpus oldu Beylerim.
Anlata anlata bitmeyen,
Masal oldu Beylerim.

Altın ordo danışman,
Meclisin kaldı Beylerim.
Saygıda kusur etmeyen,
Ağaların kaldı beylerim.
Hanımları ağlatan,
Ağıtların kaldı Beylerim.
Camı Kırgız sessizce,
Ağa düştü Beylerim.
Kara örtü örtünüp,
Eşiniz kaldı Beylerim.
Hizmet ettiğin halkına,
İşin kaldı Beylerim (Юдахин, 1985: 78).

5. Sonuç

Düşmanından merhamet dilemek, bir insanın sahip olduğu özgürlük ve bağımsızlığından kendi iradesiyle vazgeçerek düşmana teslim olmak anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Kurbancan Datha'nın oğlu Kamçıbek, Rus idarecilerinden merhamet dilemeyi kabul etmemiş, düşmanlarına yalvarıp özgür kalmaktansa ölmeyi yeğlemiştir. Kurbancan Datha'ya gelince, merhamet dilenmek için Rus idarecilerinin kapısına gitmek şöyle dursun, öz çocuğu olmasına rağmen Kırgız halkının mutluluğunu, özgürlüğünü, devletin yüksek çıkarlarını kendi ailesinin saadeti ve menfaatlerinden yüce tutarak verdiği kesin kararıyla yüzbinlerce Türk insanının hayatını, topraklarını, mal-mülkünü kurtararak Kırgız halkının etnik ve siyasi bütünlüğünü korumayı bilmiştir. Kurbancan, kendi soydaşları arasında “Kırgız halkının anası” olarak; Rusya ve Buhara Hanlığı, Hokant Hanlığı, Kaşgar Hanlığı, Afganistan, İran vs. gibi diğer ülkelerde ise “Ala Dağları'nın Melikesi” olarak bilinmektedir. Kurbancan Datha'yı, vaktiyle Rus ve yabancı bilimadamları, diplomatlar, seyahatçiler vs. ziyaret etmişler, hepsi Kurbancan Datha hakkında hayranlık ve övgüyle bahsetmişlerdir. Bir zamanlar Türkistan Genel Valiliği'nin en üst makamlarında görev yapan Rus askeri ve idari memurlarının hemen hepsi; General K. P. Kaufman, General M. D. Skobelev, General M. E. İonov, General A. Cherniaev, General V. Rozenberg, General N. Korolkov, General A. B. Vrevskiy, General A. N. Kuropatkin ve General S. M. Duhovskiy Kurbancan Datha'yı bizzat ziyaret etmişlerdir. Bilim adamları ve sehayatçilerden B. L. Tageev (Rustam-

bek), Alexander von Taube, Yu. Golovnin, İ. P. Yuvachev, söz konusu dönemlerde henüz Albay rütbesinde olan (müstakbel Mareşal ve Finlanda Cumhurbaşkanı) Carl Gustaf Emil Mannerheim de Kurbancan'ı ziyaret edenler arasındadır. Mannerheim, 1906 tarihli Çin seyahati sırasında Kurbancan'ı ziyaret etmiş ve bizzat kendisi Datha'nın resmini yaparak onu ebedileştirmiştir.

Bu cesur, bilge ve dirayetli kadın Ala Dağlı Kırgızlar'ın özgürlük ve bağımsızlığını, gücünün sonuna kadar savunmuştur. Kurbancan Datha, akıl dolu, iletir görüşlü politika izleyerek Kırgız halkını zor, inişli yokuşlu yoldan aydınlığa çıkarmayı başarmıştır. Datha, halkı için verdiği mücadelesi, büyük fedakârlığı, vatanperverliği, ağıtları, şiirleriyle tüm Kırgız halkının kalbinde taht kurmuştur.

Son notlar

Kurbancan'ın eşi Alimbek Datha, Hokant Hanlığı'nda *hâkim, pervaneci, başvezir* gibi kilit mevkilerde görev yapmış, bunun yanı sıra şerefli *datha* unvanına nail olmuş Hokant Hanlığı'nın yüksek erkânındandır. Fars dilinde *datha* “*adalet / hakikat arayan / veren*” anlamına gelip Türkistan Hanlıkları'nın devlet hiyerarşisinde yüksek bir makamı teşkil etmektedir.

Kurbancan Datha'nın gençliği, evliliği ve Alimbek Datha hakkında daha çok bilgi almak için bakınız; Какеев, А. ve Плоских, В. (2002). (Ред.). Горная Царица Курманджан и Её Время. Благотворительный Фонд Курманджан Датки. Бишкек: Илим; Өмүрзакова, Т. (2002). Курманжан Датка; Доор Инсан Ишмедүүлүк, Бишкек: Кыгызстан; Арстанбекова, Б. (2015). Курманжан Датка. *Тарыхый* Поэма. Бишкек: Турар.

Türkistan'daki 1876 olayları ve diğer milli isyanlar hakkında bilgi almak için bakınız; Ziyayev, H. (2007). *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*. Tercüme eden A. Çelikbay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Hayit, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Кастельская, З. Д. (1980). *Из Истории Туркестанского Края (1865-1917)*. Москва: Наука vs.

1996 yılında Kurbancan Datha hakkında “Курманжан Датка. Эпоха. Личность. Деяние” adlı doktora tezi hazırlamış olan Tursunay Ömürzakova, Kurbancan Datha'nın torunlarından olup günümüzde Kırgızistan Bilimler Akademisi Güney Şubesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün müdürüdür.

Alay / Alay Dağları = Ala / Ala Dağları; Güney Kırgızistan'daki yüksek dağlık bölge, Güney Tanrı Dağları'nın bir koludur. Manas destanına göre Alay, Kırgızlar'ın en eski zamanlardan beri yaşadıkları ana coğrafyalardan biridir. Manas Altay'dan Tanrı Dağları'na göç ettiğinde ilk olarak işte bu Alay bölgesinde yaşamıştır. Destanda zikredilen ana olaylar da Alay'da gerçekleşmiştir.

Sürgüne gittiği sırada Arstanbek artık on üç yaşına gelmiş bulunuyordu.

Sibir yani Sibirya

1. Han sarayı, han ordası, han otağı; 2. Zengin çadır. Вакınız; Юдахин, К. К. (1985: 78). Кыргызча-Орусча Сөздүк. Киргизско-Русский Словарь. Т. II. Фрунзе: Главная Редакция Киргизской Советской Энциклопедии.

КАУНАКÇA

АБДЫЛДАЕВ, Э. А., “Алай”, Карыпкулов А., (Башкы Редактор), *МАНАС. Энциклопедия*, Т. I, Мурас, Бишкек, 1995, s. 194.

АСАНКАНОВ, А., (Башкы Редактор), *Кыргыз Республикасынын Тарыхы*. Жогорку Окуу Жайлары Үчүн Окуу Китеп, Кыргызстан Басма Үйү, Бишкек, 2000.

АРСТАНБЕКОВА, Б., Курманжан Датка. *Тарыхый Поэма*, Турар, Бишкек, 2015.

АУНАКУЛОВА, G., “Alay Dağlarının Melikesi Kurbanca Datha (1811-1907)”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Bilgisi*, 2011, 8, s. 217-230.

БАБАБЕКОВ, Х., “Курманжан Датканын Ыр Сабактары”, Кыргызстан Аялдары, 1989, 12, s. 3-9.

ГАЛИЦКИЙ, В. ve ПЛОСКИХ, В., Старинный Ош, Издательство Илим, Фрунзе, 1987.

ВАЛИХАНОВ, Ч. Ч., “Записки О Кокандском Ханстве”, Валиханов, Ч. Ч., Собрание Сочинений в 5-ти Томах, Т. I, *Баур, Алма-Ата*, 1985.

ИЛЬЯСОВ, С. И., (Башкы Редактор), *История Киргизской ССР*, Т. 2, Кыргызстан, Фрунзе, 1986.

КАКЕЕВ, А. ve ПЛОСКИХ, В., (Башкы Редактор), Горная Царица Курманжан и Её Время. Благотворительный Фонд Курманжан Датки, Илим, Бишкек, 2002.

КАНАР, М., *Farsça-Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

КАРАСАЕВ, Х., Камус Нама, Шам Басмасы, Бишкек, 1996.

МАМЫТОВ, С., “Новые Сведния Об Алайской Царице”, Фергана Долина Дружбы и Взаимосогласия, Кыргызстан, Бишкек, 1998.

МУСТАФАЕВ, Э. М. ve ЩЕРБИННИН, В. Г., Русско-Турецкий Словарь. Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul- Русский Язык, Москва, 1996.

ОРУЗБАЕВА, Б. Ө., (Башкы Редактор), Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы. Энциклопедия, Кыргыз ССР ИА Кыргыз ССР Басма, Полиграфия Жана Китеп Соода Иштери Боюнча Мамлекеттик Комитети, Фрунзе, 1983.

ӨМҮРБЕКОВ, Т. Н. ve ЧОРТЕГИН, Т. К., Кыгыздардын Жана Кыгызстандын Жаны Доордогу Тарыхы. (XVII-XX Кылымдардын Башы), Кыргызстан, Бишкек, 1995.

ӨМҮРЗАКОВА, Т., Курманжан Датка; Доор Инсан Ишмедүүлүк, Кыргызстан, Бишкек, 2002.

ПЛОСКИХ, В., (Главный Редактор), *История Кыгызов (Досоветский Период)*, МП Табылга, Бишкек, 1992.

- _____, Киргизы и Кокандское Ханство, *Илим*, Фрунзе, 1977.
- ТЕРЕНТЬЕВ, М. А., “История Завоевания Средней Азии”, Терентьев, М. А., Собрание Сочинений в 3-х томах, Т. I, *Наука*, СПб., 1906.
- УРСТАМБЕКОВ, Б. ve ЧОРОЕВ. Т. К., Кыргыз Тарыхы. Кыскача Энциклопедиялык Сөздүк (Мектеп Окуучулары Үчүн), Мектеп, *Фрунзе*, 1990.
- ЮВАЧЕВ, И. П., “Курманжан Датка Алайлык Кара-Кыргыздардын Канышы”, Кыргыздар, Кыргызстан Басмасы, Бишкек, 1991, s. 241-263.
- ЮДАХИН, К. К., Кыргызча-Орусча Сөздүк. Киргизско-Русский Словарь, Т. II, Главная Редакция Киргизской Советской Энциклопедии, Фрунзе, 1985.

UĞUR MUMCU'NUN SAKINCALI PİYADE VE HEINARKİPPHART'IN OPPENHEIMER OLAYI ADLI ESERLERİNDE YABANCILAŞTIRMA ETKENİ

Tahir YAŞAR*

ÖZET

Bilindiği gibi yabancılaştırma etmeni 1930'larda Brecht Berthold tarafından dile geliştirilmiş ve tiyatro eserlerine uygulanmıştır. Brecht geleneksel tiyatronun seyirciler üzerinde kötü etki bıraktığına, onları olay ve karakterlerle özdeşleştirerek hayal âlemine götürdüğünü ve olayların arkasındaki nedenleri bu yüzden yorumlayamadıklarını savunmuştur. Bu nedenle yazar geleneksel tiyatronun alışla gelmiş tüm kurallarını yok etmeye çalışmıştır. Sahne düzeni, olay örgüsü, anlatım tarzı, ışıklandırma, müzik, olay kahramanının davranış biçimi ve hatta seyircinin olayları izleme tarzında bile değişikliğe gitmiştir. Yazar bu değişikliklerle tiyatronun insanlar üzerinde daha etkili olabileceğini ve kitleri kolayca harekete geçirebileceğini savunmuştur. Dolayısıyla eski geleneksel tiyatronun insanları değiştiremediğini yalnız yeni tiyatro anlayışıyla insanın değişebileceğini iddia etmiştir. Tüm bunları gerçekleştirmeye çalışan Brecht tiyatroyu çok etkili bir propaganda aracı olabileceğini ve bu şekilde inandığı Marksist devrimi gerçekleştirmede daha iyi hizmet edebileceğine inanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Belgesel ve epik tiyatronun ne oldukları ayrı ayrı açıklanmıştır. Birbirine yakın olan bu iki tiyatro türünde kullanılan yabancılaştırma etkeninin tarifi yapılmıştır. Ayrıca birer belgesel tiyatro eseri olan Uğur Mumcu'nun Sakıncalı Piyade ve HeinarKipphart'ın Oppenheimer Soruşturması adlı eserler incelenmiş ve bu eserlerde uygulanan yabancılaştırma etkeni tüm açılardan tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Belgesel Tiyatro, Epik Tiyatro, Yabancılaştırma etmeni

* Siirt Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

UGUR MUMCU'S SAKINCALI PIYADE AND HEINARKIPPHAT'S THE OPPENHEIMER INVESTIGATION

ABSTRACT

The Sakıncalı Piyade and Oppenheimer Investigation are both documentary theater Works. In this study the epic and documentary theatre are defined. In both kind of these theatres which are close similar to each other; the alienation effect is used. So the features of alienation effect used in those Works is studied and reported.

As it is known, the alienation effect was established and developed by German play writer and editor Brecht Berthold and it is applied to many theatre works. Brecht believed that the realistic traditional theatre had inadequate effects on audience and identified them with characters and they lose themselves in drama. That is why they had not interpreted unjust in social events clearly. Thus he tried to destroy all the rules of the traditional theatre which had been developed by Aristophanes. He had tried to change the stage, the narration, illumination, music, the acting style of characters and even the behaviors of audience. The writer had expressed that by means of those changes, theatre would be more effective and deductive for the audience. So by the new theatre created by Brecht, the emotions of audience will be trained and they will be stimulated during social events. Brecht believed that traditional theatre could not change human beings but the new theatre could easily achieve it. Man can be changed.

In both of the works mentioned in the title, the chaotic social conditions states of the writers are handled. In Oppenheimer Investigation the social chaotic circumstances created by Mc Carthy in USA, the anxiety of communism and the hunt of communists in 1960's is expressed obviously. The investigation about Jewish professor who was known as father of atomic bomb is an interesting document about that era. And also same thing can be said for Uğur Mumcu's Sakıncalı Piyade. In his work Mumcu has expressed the influences of the chaotic social event created by armies revolutions in 12th Mart 1972 and 12 thSeptember 1980 in a very humorous style in his work The Sakıncalı Piyade

Key words: *Documentary Theatre, Epic Theatre, The alienation effect*

GİRİŞ

Belgesel Tiyatro Erwin Piscator ve Bertolt Brecht'un Birinci Dünya savaşından sonra kitlelerin Sosyalist devrime doğrudan katılmalarını sağlamak amacıyla geliştirdikleri devrimci tiyatronun bir türüdür. Bu tiyatro eserlerinin amacı kitleleri olaylara daha kolay inandırmak ve eyleme geçirmek için olayları belgelerle sunmaktır. Belgesel ve epik tiyatro bir birlerine benzer veya devamı olan tiyatro türleridir. Bu tür eserlerde özellikle olay örgüsü (plot) belirgin değildir. Ayrıca belgesel tiyatro eserlerinde kurgu olayı da yok denecek kadar azdır. Geçmişte olan olaylar belgelerle seyirciye güçlü sahne efektleriyle doğrudan sunulur. Sahnede oyuncuların yanı sıra film, resim, müzik yansı, güçlü ışık ve benzeri araçlar kullanılarak seyircinin olayla veya oyuncularla özdeşleşmelerini engelleyerek uyanık kalmalarını sağlarken aynı zamanda olayın nedenlerinin sağlıklı bir şekilde yorumlanmasını ve anlaşılmasını sağlar. Geleneksel tiyatrodaki "Seyirci kendisinden saklanmış olan, ya da görmeye alışık olmadığı gerçekleri belgelere bakarak tanıyor, belgelere inanıyordu. Piscator'un tiyatrosunda belgeler, filmle, hoparlörden verilen konuşmalarla, fotoğraflarla, istatistik bilgilerle sunulurdu." (Şener, 2010: s. 261) fakat belgesel tiyatro bu geleneğin dışına çıkmıştır. Burada yararlanılan temel etmen yabancılaştırma etmenidir.

Yabancılaştırma Etkeni

Yabancılaşma konusunda modern dünya ile Brecht arasında tam zıt bir görüş ayrılığı vardır. Bu hususu Özdemir Nutku modern toplumlarda yabancılaşmayı 'insana ilişkin anlamların yitirilmişliği' (Nutku, 1985: s. 172) şeklinde ifade ederken aynı eserinde Brecht'in düşüncesini ise 'insana ilişkin anlamları bulmak için yabancılaştırma kavramına yönelir; çünkü benimsediği dünya görüşünde insan bilinen bir değer değil, bir inceleme konusudur.' (Nutku, 1985: s. 172) Brecht seyircilerin, sahnelenen olayla, olay kahramanı ile, sahneyle özdeşleşmelerini, olayın hayaline kapılarak kendilerini duygu seline kapılmalarını önlemek için sürekli bir gözlemci durumunda tutmaya ve olayın gerçek nedenlerini ve oluş şeklini anlamaya çalışmalarını sağlamayı hedeflemiştir. İnsanların hayal aleminden uzaklaşmalarını sürekli uyanık tutulmalarını ve iyi bir gözlemci olmalarını sağlayan bu hususa 'Yabancılaştırma Etmeni' denilmiştir. Brecht, Yabancılaştırma etmenini bir oyunun sahnelenmesi esnasında aşağıda belirtilen tüm alanlarda uygulanması gerektiğini savunmuş ve uygulamaya çalışmıştır.

- Oyuncu kendisini oynadığı rolle özdeşleştirmemeli. Performans esnasında her an bir oyun oynadığını kendisinin asla oynadığı karakter ol-

madığının bilincinde olmalıdır. Oyuncu duyguları canlandırmaz, eğilimleri yönlendirmelidir.

- Seyirciler seyrettikleri olayın duygu seline kapılmamalı, kendilerini oyunun kahramanı ile özdeşleştirmemeli sürekli gözlemci olmalı. Her an bir oyunu seyrettiklerinin bilincinde uyanık olmalıdır.
- Oyuncu sahnenin bir oyun yeri olduğunun bilincinde olmalı ve bunu vurgulamalıdır.
- Sahne yabancılaştırma etmenin önemli bir yere sahiptir. Sahnede gerçekçi bir dekor bütünlüğü yoktur. Gerçekçi dekorun parçaları bulunmalıdır.
- Işıklandırma çok güçlü olmalı ve sahne seyirciyi hayal alemine sürükleyecek romantik bir atmosfer olmamalıdır.
- Performans esnasında film, fotoğraf, yansı, şiir, hoparlörlerden verilen konuşmalar hatta arada bir yönlendirici konuşmalar yapılır.
- Bu türde plot yani olay örgüsü gevşektir. Epizotik parçalar halinde olaylar anlatılır. Her epizot kendi içinde bir birlik oluşturur. Seyirci bundan sonra ne olacak merakı içinde bulundurulamaz; çünkü her epizottun başında seyirciye olacaklar akında bilgi verilmektedir.
- Seyirci ve oyuncular arasındaki duvarlar kalkmalı, seyirci ve oyuncular iç içe olacak şekilde sahne dizayn edilmelidir. Burada klasik çağın sahne yapısına bir dönüş olduğu açıkça görülmektedir.

Sakıncalı Piyade ile Oppenheimer Olayı Eserlerinde Yabancılaştırma Etkeni

Hem *Sakıncalı Piyade* hem de *Oppenheimer Olayı* yazıldıkları ülkenin belli kaotik dönemlerini belgelerle ve alaycı bir üslupla ele alan eserlerdir. Eserler Ülkelerin yakın tarihlerini anlatmaktadır. Oppenheimer Olayı ABD'de McCarty dönemi diye adlandırılan, soğuk savaş dönemi rüzgarlarının en sert estiği 1950'li yıllarda Cumhuriyetçi Senatör Joseph McCarty tarafından sürdürülen komünist ve komünizm tehlikesinin topluma pompalandığı, bir çok insanın suçlandığı ve cezalandırıldığı kaotik yılları anlatmaktadır. Daha önce atom bombasının yapımında çalışmış, bu komisyonda çalışma için güvenlik belgesi almış olan ve bilim adamları tarafından atom bombasının babası olarak bilinen ünlü fizik Profesörü J. Robert Oppenheimer icat ettiği atom bombasının insanlar üzerinde denenmesi kendisini vicdanen rahatsız etmiştir. Kendisine hidrojen bombasının yapımında da görev alması teklif edilmiş ancak bilimsel icatların insanların aleyhine kullanılmasını kabul etmediği için komisyonda doğrudan görev almayı ret etmiştir.

Bunun üzerine McCarty'ler tarafından komünist ajan olarak ilan edilen Dr. Oppenheimer Güvenlik belgesinin iptali için yargılanır. Bu eserde ünlü bilim adamının yargılanışı belgelerle ortaya konur.

Uğur Mumcu, *Sakıncalı Piyade* adlı eserinde Sakıncalı piyade adlı kahramanı 12- Mart 1972 ve 12 Eylül 1980'li yılların sıkıyönetim ve askeri darbe dönemlerinin insanlarda yarattığı psikolojik, sosyal ve ekonomik sıkıntıları çok alaycı bir dille ve belgelerle ortaya koymaktadır. Mumcu, Yedek Subay Okulundan "Sakıncalı Piyade Eri" olarak başarıyla mezun olduktan sonra yaşadıklarını dile getirirken son dönem edebiyatçılarımızın en başarılı mizahçısı olarak da karşımıza çıkar.

İncelenen her iki eserde de birçok başka ortak özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerden biri her iki eserde de epik ve belgesel bulunan yabancılaştırma etmeni birçok alanda kullanılmış olmasıdır.

Her iki eserde de gevşek bir olay örgüsü vardır, baştan sonuna kadar bir olayın anlatımı yerine kendi içinde bir bütünlük arz eden epizotlar kullanılmıştır. Örneğin iki perdelik bir oyun olan *Sakıncalı Piyade* de her perde 10 ayrı epizottan oluşur. Her epizotta ayrı konular bazen alaycı bir anlatım bazen de normal bir anlatımla verilir. İki perdelik bir oyun olan *Oppenheimer Olayı*nda ise 8 tablo bulunmakta her tablo ayrı bir epizottan oluşurken epizotlar arasında zayıf da olsa bir bağ bulmak mümkündür; çünkü olayın başından sonuna kadar değişik kişilerin sorgulandığı ve bir sonuca varıldığı bir olay söz konusudur.

Her iki oyunda da performansın hemen başında seyirci yaşanan olaylar hakkında bilgilendirilmiştir. Seyircinin oyunun gidişatına dair merakı oyunun en başında giderilmiştir. Örneğin *Sakıncalı Piyade*'de olayın kahramanı Sakıncalı, yaşamış olduğu sıkıntıları tarihi bir perspektifle anlatmakta, ilerdeki sahnelerde olacak olayların konusunu seyirciye sunmakta ve hatta bazı sahnelerde direkt olarak konuşan oyuncuların konuşmalarını bölerek araya girmekte ve açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin birinci perdenin hemen başında şöyle bir giriş yapar

SAKINCALI-" Efendim, bir zamanlar ülkemizde oynanan Sakıncalı Piyade oyununa hoş geldiniz. Bu akşam izniniz olursa Sakıncalı Piyade'yi ben oynayacağım. Bu ismi ben takmadım. Onlar taktılar. Bizlere, üniversite bitirmişlere yedek subay olma hakkını çok gören etkili ve yetkili ... 3. (Mumcu, s. 5)

Geçirdiği rahatsızlığı anlatan epizottun hemen başında neden ülser ve ne ülseri olduğunu seyirciye anlatır ve ondan sonra yaşadığı olaylar sahnelenir.

SAKINCALI- “Hiç ülser oldunuz mu? Ben oldum. Adı 12 parmak ülseri. Ama bana kalırsa 12 Mart ülseri. Bir gün uzun bir yürüyüşte sırtıma havan döşemesini döşediler...” 4 (Nutku, s.6)

Deyip hastalığının sebebini seyirciye mizahi bir dille anlatır ve sahnenin gelişiminde yaşadığı komiklikler belgelerle verilir. *Oppenheimer Olayında* da benzer sunumlarla karşılaşılıyor. Biri perdenin hemen girişinde yazar ünlü fizik profesörünün neden soruşturma komisyonunun önünde bulunduğu seyirciye anlatılır ve seyirci böylece olacaklar hakkında bilgilendirilir. Ayrıca her tanığın dinlenilmesinden sonra üyelerden birisi seyirciye kendi yorumunu sunar. Böylece seyirci çok büyük bir ustalıkla uyanık tutulur. Örneğin Atom Enerjisi komisyonunun avukatı ROBB üç sayfalık bir yorumla konu hakkındaki düşüncelerini sunar. Bir başka üye ise bu soruşturmanın gereksizliği hakkında yorum yapar ve seyirciyi gözlemci durumunda tutmaya devam eder.

Her iki eserde de sahnede ses, müzik, yansı ve hoparlör gibi enstrümanların kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin Oppenheimer Olayında sahnenin açılışıyla birlikte hoparlörde yüksek bir biçimde McCarty'nin radyo konuşması duyulur. Özetle hidrojen bombasının yapımını engelleyen bilim adamlarını ihanetle suçlar ve bu tip silah teknolojileri hususunda Rusya'nın gerisine düşürülmenin Amerikan halkına ihanet olduğunu ifade eder. Başka sahnelerde fizik komisyonunda bulunan bilim adamlarının fotoğrafları yansı ile perdeye yansıtılır. Oyun başlamadan önce sahne tarifi şöyledir.

“Sahne açıktır, açık spotlar. Aşağıdaki dokümanter filmleri gösterilebilecek yükseklikte bir beyaz perde... Çeşitli Atom patlamalarının meydana getirdiği bulutların çok güzel bir görüntüsü vardır... Hiroşima'daki Atom bombası kurbanlarından bir kaçının radyoaktif gölgesi bir evin duvarına vurur..” 5. (Kipphart, s.7)

Sakıncalı Piyade'de müzik, şiir ve slaytlarla yabancılaştırma etmeninin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin son sahnede müzik eşliğinde 12 Mart muhtırası okunur ve hayatını yitirmiş olan aydınların fotoğrafları perdeye yansıtılır. Ayrıca bazı sahnelerde oyuncu ve seyircilerin birlikte şarkı söyledikleri görülür. Hatta dans ederler. “oyuncular rol kişiliklerinden sıyrılarak, “buzlar kırılıyor” şarkısını söyler ve dansını yapar.”6. (Mumcu, 1997: s. 35)

Her iki eserde de ışıklar yabancılaştırma etmenine uygun kullanılmıştır. Yabancılaştırma etmeninde istenildiği gibi ışıklar canlı ve her tarafı aydınlatacak sekil de dizayn edilmiştir.

Eserlerin benzer yönleri yanında, elbette benzemeyen yanları da mevcuttur. *Oppenheimer Olayı*nda tamamıyla remi bir üslup kullanılmıştır. Dolayısıyla sahnelerde ağır bir atmosfer hâkimiyeti vardır. Az da olsa belki insanları gülümsetecek bir mizah bulunuyor. Ancak tıpkı Oppenheimer Olayı gibi belgesel bir eser olan *Sakıncalı Piyade* de yerel ağzın çok kullanıldığı ve bol miktarda mizahın olduğu görülmektedir. Mumcu'nun eserini okuyan insanlar anlatılan o korkunç olayları bile gülerak takip etmekte. Bir başka deyişle gülerak ağlıyor seyirci. Seyirci acıyı, acı gerçeği ve düzenin komik yanlarını ve komik işleyişini aynı sahnede görebiliyor. Bir başka deyişle Mumcu düzenle resmen dalga geçiyor. Bir kaç örnek vermek gerekirse: Mumcu nasıl ülser olduğunu anlatırken on iki parmak ülserini 12 Mart ülseri olarak adlandırıyor. Komutanının sayesinde Amerika'nın sosyalist bir ülke olduğunu şu konuşmalarla anlıyor:

GENERAL-Orada devlet özel teşebbüse göz açtırmıyor... Amerika sosyalist!...

SAKINCALI-(seyirciye)Amerika'nın sosyalist olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.”7.

(Mumcu, 1997:s. 61)

İçeride yatmakta olan bir genç babasına “Şu muhtıracılar yarın halkın karşısına nasıl çıkacak?” 8. (Mumcu,1997: s.61) Sorusunu duyan biri kendilerini ispiyon eder. Şikâyet edilen genç yargıcın önüne çıkar. Şikayetçi ere gencin kime küfrettiğini soran yargıca “muhtara komutanım”8. (Mumcu, s.41) cevabını olur. Görüldüğü gibi er muhtıracı ile muhtar arasındaki farkı bilememektedir. Rahatsızlanınca hastaneye sevk edilen Sakıncalı hakkında dosyasına düşülen şu not içler acısıdır.

“Hastanemizde bulunan Sakıncalı piyade eri, fevkalade tehlikeli olup, mahalli illegal öğütlerle temasa geçip bir fesat hareketine girişebilir. Bu nedenle kendisi ile temasta bulunan, er, erbaş, astsubay ve subaylara bildirilmesine ehemmiyetle...” 9 (Mumcu, 1997: s.62)

Bu yüzden hastanede doktorların dışındaki tüm personel Sakıncalıya cüzzamlı gibi muamele eder.

Başka bir sahnede bir albay ve öğrencileri yargılanmaktadır. Yargıç albaya ve tüm tanık askerlere iddianın doğru olup olmadığını sorar. Hepsi aynı cevabı verir “Kemal-ı ciddiyetle reddederim.”10 (Mumcu, s.63) Yargıç önceden emirle hazırlanmış bu cevaplara “ben de sizi kemal-ı ciddiyetle tutukluyorum” 11(Mumcu, 1997: s.63)

Mumcu'nun eserinde her epizotta birçok böyle komik olaylar vardır. Bunlar bizi güldürüyor. Aslında onlar ağlanacak halimizin gerçek belgeleridir. Gelecek nesiller okudukça Cumhuriyetimizin geçirmiş olduğu merhaleleri anlayacak ve diğer nesillere aktaracaklar. Mumcu'nun *Büyüklerimiz* adlı eserinde de çok önemli mizah vardır. Yazar hakkında bilgi sunduğu her büyüğümüzün bir heykelinin en uygun yere dikilmesini tavsiye ederken tam isabet sağlıyor. Aziz Nesin Mumcu'nun *Sakıncalı Piyade*'si için şu yorumu yapmıştır:

“Ellerin dert görmesin Uğur Mumcu! Sakıncalı Piyade'yi yazdığın için, eline sağlık, ağzına sağlık, canına sağlık.Kendi yazdıklarına gülemem. Ama senin yazdıklarını gülerek okudum. ‘Acı acı gülmek’ deyimi vardır ya, işte öyle acı acı güldüm.” 11 (Mumcu, arka sayfa)

Oppenheimer Olayı'nda da her ne kadar kasvetli bir atmosfer bulunsa da yer yer mizahi cümlelere rastlamak mümkündür. Ancak bu Mumcunun eserindeki seviyede değildir. Örneğin birinci perdenin girişinde soruşturma komisyonunun adları ve meslekleri açıklanırken komisyon üyesi GRAY sırayla isimleri ve mesleklerini okur üyelerden Morgan'ın ifade tarzı ilginçtir. Morgan-“Atom Tesisleri, Yroscope Şirketinin Genel Müdürü. Ticaret Dünyasının Büyük balıklarından”12. (Kipphart,1980: s.12) Özellikle Morgan'un özel şirket temsilcisi olması, Ticaret Dünyasını Büyük balığı ifadesinin kullanılmış olması ve sırtması kapitalist sistemin insanları ne kadar etkilediğini ve bilim insanları üzerindeki etkileri alaycı bir şekilde vurgulanıyor.

SONUÇ

Her iki eserde de belgesel ve epik tiyatro özellikleri büyük bir ekseriyetle mevcuttur. Eserlerde aynı zamanda Yabancılaştırma Etmeni özellikleri kullanılmış ve seyircinin olaylarla veya oyunun kahramanıyla özdeşleşmesini engellemiş ve uyanık kalmaları sağlanarak gözlemci durumuna getirilmişlerdir. Ancak Mumcu'nun *Sakıncalı Piyadesi*'nde yukarıda sayılan özelliklerin yanında çok etkileyici bir mizah tarzı vardır. Oyunda kasvetli bir atmosfer bulunmamaktadır. Çok resmi dil yerine yerel diyalekt kullanılmış, insanlar eğlendirilerek gözlemci haline getirilmişler. Oppenheimer Olayında ise kasvetli bir atmosfer ve resmi bir dille bilim insanlarının düşürüldüğü kötü durum ve bilimin insanlara karşı zararlı bir şekilde kullanılmasını ifade edilmiştir. Her iki eser de belgelerle yazıldıkları ülkelerin o dönemdeki demokratik olmayan kaotik ortamını anlatmaktadır. Burada görüldüğü üzere belgesel eserler resmi bir üslupla yazıldığı gibi mizahi bir bakış açısıyla da sahnelenebilmektedir. Ayrıca tiyatronun klasik dönemden günü-

Uğur Mumcu'nun Sakıncalı Piyade ve Heinarkipphart'in Oppenheimer Olayı Adlı Eserlerinde Yabancılaştırma Etenki

müze dek farklı coğrafya ve kültürlerde önemli aşamalar ve değişiklikler geçirdiği görölmektedir.

KAYNAKÇA

BRECHT, Bertolt, Epik Tiyatro, İstanbul: Ađora kitaplığı, 2011.

ÇELİK, Y., Epik Tiyatro Neden ve Nasıl Yabancılaştırır?, Ankara

KİPPHARDT, H., Oppenheimer Olayı, Ankara: İzlem Yayınları, 1966.

MUMCU, U., Sakıncalı Piyade, Ankara: um:ag yayınları, 2010.

_____Büyüklerimiz, Ankara: um:ag yayınları,2014.

NUTKU, Ö. Dünya Tiyatrosu Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi,1985.

ŞENER, Sevda, Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, Ankara: Dost kitabevi, 2010.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEK SEÇİMİNDEKİ KARARSIZLIKLARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER (TRABZON ÖRNEĞİ)*

Leyla AYDEMİR**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, dokuzuncu sınıf öğrencilerinin onuncu sınıfta yapacakları alan tercihine bağlı olarak mesleki kararsızlık doğuran faktörleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmada ayrıca mesleki kararsızlığın cinsiyet değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmektedir.

Araştırmaya Trabzon ilinde farklı türlerdeki ortaöğretim kurumlarından 240 dokuzuncu sınıf öğrencisi katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı "Mesleki Karar Verme Envanteri" kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS 20 programı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonuçları, cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin mesleki karar düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve kız öğrencilerin mesleki kararsızlık düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kendini yeterince tanımama, meslek ve alan bilgisi eksikliği ve meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inanç puanları arasında cinsiyetlere göre anlamlı bir farklılık söz konusu iken, içsel çatışma, dışsal çatışma puanları ve toplam puanlarında bir farklılık görülmemiştir. Kız öğrencilerin kendini yeterince tanımama, meslek/alan bilgisi eksikliği ve meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inanç puanlarının, erkek öğrencilerin puanlarından anlamlı derecede yüksek olduğu sonucu çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Lise öğrencileri, mesleki kararsızlık, mesleki kararsızlık envanteri, Trabzon*

* Bu çalışma 18-21 Mayıs 2017 tarihleri arasında Berlin Humboldt Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Konferansında" sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd.Doç.Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, leyla.aydemir@ktu.edu.tr

FACTORS AFFECTING THE INSTABILITY OF HIGH-SCHOOL STUDENTS' CAREER PREFERENCE (TRABZON SAMPLE)

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the situations that cause instability in the career preferences of ninth grade students for field selection in the tenth grade in high-school. The study also examines whether or not the occupational instability of the students differ according to gender variables.

A total of 240 ninth grade students from various high-schools located in the city of Trabzon participated in the research. 'A Vocational Decision Making Inventory' was used as the data collection tool. The analysis of the obtained data was carried out using the SPSS 20 software.

The results of the study showed that there exists a meaningful relation among genders and career decision levels of the students, and the instability levels of female students are higher than those of males. Besides, there was a meaningful difference among genders in the scores of insufficient self-recognition, lack of occupation and field knowledge and unreasonable beliefs about career choice. However, there was no difference in intrinsic conflict, external conflict and total scores. The scores of female students' insufficient self-recognition, lack of occupation and field knowledge and unreasonable beliefs about career choice are meaningfully higher than those of male students.

Key Words: *High-school students, vocational indecision, vocational decision making inventory, Trabzon*

GİRİŞ

Günümüz dünyasının modern eğitim sistemlerinde, öğrencilerin sadece bilgiyi öğrenmesi değil, kendi yeteneklerini ve hedeflerini belirlemeyi, amaçlarını gerçekleştirmeyi ve geleceğe yönelik planlama becerisi kazanmalarını amaçlanmaktadır.

İnsan, yaşamı boyunca çeşitli seçimler yapar. Meslek seçimi, insanın hayatını etkileyen en önemli seçimlerden bir tanesidir. Gündelik yaşamın büyük kısmını kaplayan meslek hayatında, kişi kendisini belirli bir sosyal çevrenin, dünya görüşünün, günlük yaşam biçiminin ve alışkanlıklarının içinde bulur ve buna uygun bir sosyal benlik geliştirir. Çağımızda teknoloji ve endüstri alanındaki değişme ve gelişmeler, yeni iş gruplarının ve mesleklerin ortaya çıkmasına, bunlar ise iş ve meslek yaşamında seçeneklerin artmasına ve dolayısıyla karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum insan yaşamında çok yönlü etkiye sahip meslek seçiminin günümüzde güçleşen bir olgu haline gelmesine neden olmuştur (Kuzgun, 2000).

Ülkemizde genel lise öğrenimine devam eden öğrenciler Lise I. sınıftan sonra ilgi, yetenek, istekleri doğrultusunda gelecekte sahip olmak istedikleri mesleklere uygun alanını belirlemek ve buna bağlı (seçmeli) dersleri seçmek zorundadırlar. Öğrenciler, ilgi, yetenek ve gelecekte beklentilerinin yanı sıra çevresel faktörlerin de etkisiyle bir alan seçiminde bulunmaktadır. Alan tercihleri gençlerin ileride gireceği yüksek öğretim programlarını ve mesleklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Lise öğreniminde seçilen alana uygun yükseköğretim programlarını seçme işlemleri lise IV. sınıfta yapılmaktadır. Seçilen alan dışında farklı yüksek öğretim programlarına girmek oldukça zordur. Bu nedenle öğrencilerden mesleki tercihlerini genel lise II. sınıfta, yaklaşık 14-15 yaşlarında somutlaştırmaları beklenmektedir. Bazı öğrenciler, birtakım mesleki kararlar vererek tercihlerini yapıp eğitim-öğretim hayatına devam ederlerken, birçoğu mesleki kararsızlık içinde bocalamaktadırlar. Mesleki kararsızlık içerisinde alan seçimi yapan gençlerin, gelecekte meslek seçimine yönelik seçimlerinde zorlaştırıcı etki yaratmaktadır (Çakır, 2004).

Öğrencinin mesleki karar verme becerilerini geliştirmenin önemi ile liselerde onları doğru tercihe yönlendirecek rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu hizmetler ile, öğrencilerin mesleki karar verme becerilerinin ölçülmesi ve bu becerilerini kullanacakları en uygun mesleklere yönlendirilmeleri amaçlanmaktadır. Ekonomik şartlarda meydana gelen değişiklikler, iş bulmada yaşanan zorluklar, üniversiteye giriş sınavında başarılı

olabilme kaygısı, mesleğin maddi getirisi gibi etmenler öğrencilerin mesleki karar süreçlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bu süreçte dışsal etmenler birçok öğrenci için karar vermeyi güçleştirici bir durum yaratmaktadır. Bireyin kendi ilgi, istek ve yeteneklerine uygun bir alanda aldığı eğitim, ideal meslek seçimi, mutlu, başarılı ve yararlı bir yaşam sürdürebilmesi içi önemlidir.

Öğrencilerin kendi ilgi ve yeteneklerine göre sistemli olarak eğitilememesi sorunu, eğitim sistemimizde çözülmesi beklenen sorunlardan birisidir. Bazı öğrenciler, gerek tek başına, gerekse ailesi ya da çevresindeki diğer insanların yönlendirmesi ile ilgi ve yeteneğine uygun bir alanda eğitim alma şansını yakalayabilmektedir. Bu şansı yakalayamayanlar ise, yetenek ve ilgilerinden bağımsız seçtikleri bir alanda eğitim görmektedirler. Bu öğrenciler seçmiş oldukları alanlarda (mesleklerde) başarı göstermekte zorlanmakta ve gelecek hayatlarında yürüyecekleri yolu el yordamıyla bulmak zorunda kalmaktadırlar. Bu anlamda gençlerin, gelecekteki mesleklerine yönelik kararlar aldıkları öğrencilik yıllarındaki mesleğe yönelik algıları anlaşılması gereken önemli bir durumdur (Lai, Lin, Chang, Chen, Peng ve Chang, 2008).

LİTERATÜR

Meslek seçimine ilişkin kuramlara bakıldığında; mesleki gelişim kuramı (Ginzberg vd.,1951) meslek seçimini bir anda gerçekleşen bir olay değil, çocukluktan yetişkinliğe kadar uzanan dönemi kapsayan bir gelişim süreci olarak kabul eder. Holland, kendi ilgi ve yeteneklerini tanıyan bireylerin, aktif bir biçimde kendilerine en uygun mesleği arayacağı düşüncesini savunur. Mesleki gelişim, kişilik dinamiği, mesleklerin yaratıldığı çevre ve mesleklerin gerektirdiği faaliyetler arasında ilişki vardır. Holland bunu altı tip kişilik ve altı tip meslek ile açıklar. Ona göre bu meslekler kişiliğin bir tür yansımasıdır (1973). Roe'nun kuramına göre, meslek seçimi, yaşamın erken dönemlerinde oluşan ihtiyaçlarla ortaya çıkan bir olgudur. Ona göre, sevilme ihtiyacı yeterince karşılanmamış veya bir koşula bağlanmış kimseler, ileride insanlarla etkileşimde bulunmayı gerektirmeyen mesleklere eğilim gösterirler. Kuramın bir diğer önemli ismi Super'e göre meslek seçimi bireyin kendini algılama biçiminin, bir başka deyişle benlik algısının bir ifadesidir (Kuzgun, 2000). Gardner çoklu zekâ kuramı ile insanları sözel/sayısal ayırımından çıkarmış, her bireyin ilgi ve yeteneklerine göre farklı alanlarda başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre her insan zekidir, asıl olan bireyin kendi yeteneğini keşfetmesi ve sevdiği işi yapmasıdır (1993).

Türkiye'de üniversiteye yeni başlayan gençlerin meslek seçimini etkileyen etmenlere ilişkin çalışma ve bu amaçla kullanılacak ölçek az sayıda bulun-

maktadır (Sarıkaya ve Khorsid, 2009; Karadeniz ve Çakmakçı, 2001). Ancak, öğrencilerin genel karar verme davranışları ve kararsızlıkları üzerine yapılan çalışmalar ve geliştirilen envanterler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Kuzgun (1992) tarafından geliştirilmiştir. Güçray (1998) tarafından “Karar Verme Davranışları Ölçeği”nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bacanlı (2000) tarafından geliştirilen Kararsızlık Ölçeği ise kararsızlık sorunu olan bireylerin nasıl karar verdiklerini, kararsızlık örüntülerini ve kararsızlık düzeylerini ölçmeye yönelik bir oluşturulmuştur. Envanter, Araştırmacı Kararsızlık ve Aceleci Kararsızlık olmak üzere iki alt ölçekten oluşmaktadır.

Kariyer kararsızlığının ilişkili olduğu değişkenleri belirlemek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmında, akılcı olmayan inançlar ve mesleki olgunluk (Bacanlı, 2012; Hamamcı ve Çoban: 2007), özsaygı ve özgüven (Kishor, 1981; Santos, 2001) ve kaygı (Fuqua, Seaworth, & Newman, 1987; Öztemel, 2012) ile kariyer kararsızlığı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Diğer bir kısımın araştırmalarda ise, kariyer kararsızlığı ile özyeterlilik (Betz et al., 1996; Creed, Patton, & Bartrum, 2004; Guay, Ratelle, Senécal, Larose, & Deschênes, 2006; Nota, Ferrari, Solberg, & Soresi, 2007; Taylor & Betz, 1983) ve kontrol odağı (Fuqua, Blum, & Hartman, 1988; Lee, Yu ve Lee, 2008; Santos ve Ferreira, 2012; Taylor, 1982) değişkenleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Çapan ve Korkut Owen cinsiyetleri, okulları, sınıfları ve genel not ortalamaları farklı olan orta öğretim öğrencilerinin Uluslararası Standart Eğitim Sınıflamasına göre yönelmeyi düşündükleri eğitim alanlarının değişip değişmediğini ve en çok istenen eğitim alanlarının hangilerinin olduğunu araştırmış. Analizler dört demografik değişken ve sekiz eğitim alanı olmak üzere toplam 32 kombinasyona dayalı olarak analizler gerçekleştirilmiştir. Sekiz farklı eğitim alanına bakıldığında, sınıfın beş, cinsiyetin dört, okul türünün üç ve genel not ortalamasının bir eğitim alanını seçmeyi düşünmede fark yarattığı görülmüştür. Araştırmada ayrıca en fazla istenen ilk üç eğitim alanının, mühendislik, üretim ve yapı, sağlık ve sosyal hizmet ile sosyal bilimler iş yönetimi ve hukuk olduğu bulunmuştur (2017).

Tüm bu bilgilerin ışığında, lise öğrencilerinin mesleki kararsızlıklarını etkileyen faktörlerin anlaşılması, geleceğe yönelik yapacakları seçimlerde çeşitli yanlışlara düşmelerini engelleyici tedbirlerin alınması konusunda hem gençlere, hem ailelerine hem de onları yönlendirme sürecinde destek veren öğretmen ve uzmanlara yardımcı olması açısından önemlidir. İş bu çalışma lise öğrencilerinin mesleki kararsızlıklarına etki eden faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda öğrencilerin mesleki kararsızlıklarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği sorusuna cevap aranmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Bu çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelin kullanıldığı çalışmalarda, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2000).

Araştırmanın çalışma grubunu basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiş Trabzon'un beş farklı ortaöğretim okullarından seçilmiş 240 öğrenci oluşturmaktadır. Yomra Fen Lisesi'nden 48 (%21), Of Taşhan Lisesi'nden 50 (%20), 88. yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi'nden 42 (%17,5), Sosyal Bilimler Lisesi'nden 46 (%19,17), Kaşüstü Çok Programlı Lisesi'nden 54 (%22,5) dokuzuncu sınıf öğrencisine ölçek uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, öğrencilerin mesleki kararsızlıkları Çakır (2003) tarafından geliştirilmiş "Mesleki Karar Verme Envanteri" ile ölçülmüştür. Bu ölçme araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Mesleki Karar Verme Envanteri

Envanter, beşli likert araştırma ölçeğine uygun olarak düzenlenmiş, 30 madde ve beş alt ölçekten oluşmaktadır. Bunlar: İçsel çatışmalar, kendini yeterince tanımama, meslek ve alan bilgisi eksikliği, meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inançlar ve dışsal çatışmalar.

Mesleki karar verme envanterinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması lise 1. sınıf öğrencileriyle yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla uygulanan faktör analizi sonuçlarına göre 5 faktörde toplanan maddelerin faktör yükleri .36 ile .73 arasında değişmektedir. Ölçeğin madde toplam korelasyonlarına bakıldığında, korelasyon katsayılarının 0.23 ile 0.57 arasında değiştiği görülmektedir. Envanterin benzer ölçekler geçerliliğini saptamak için Bacanlı'nın (1996) "Mesleki Olgunluk Envanteri" kullanılmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen korelasyon katsayısı $r=0.68$ olarak bulunmuştur. Mesleki karar verme envanterinin güvenilirliği iki farklı yöntem ile test edilmiştir. Envanterin iç tutarlılık düzeyine göre Cronbach Alfa Katsayısı 0.85 olarak bulunmuştur. Test tekrar test yöntemi sonucunda elde edilen korelasyon katsayısı ise 0.83'dir. Ölçeğin top-

lamından alınabilecek puanların aralığı ($X=68,84$, $ss=23,39$) 30-150 arasında değişmektedir. Puanın yüksekliği mesleki kararsızlığın yüksekliğini ifade eder.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde ilk olarak ölçek puanlarının normal dağılıp dağılmadığı (Shapiro Wilks) incelenmiş ve normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Böylece verilerin analizinde parametrik test kullanılmıştır. Buna göre mesleki karar envanteri ve alt boyutların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Analizler SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır ve hata payı $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Mesleki karar envanterinin iç tutarlılık düzeyi: Mesleki karar envanterinin 30 maddelik son formundan bireylerin aldıkları puanların aritmetik ortalaması $X=15,77$ standart sapması $ss= 5,76$ 'dir. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı ise 0.953 bulunmuştur.

Öğrencilerin mesleki karar envanteri alt ölçekleri ve toplam puanlarına ilişkin ortalama, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Mesleki Karar Envanteri Alt Ölçekleri Puanlarının Ortalama, Standart Sapma, Minimum ve Maksimum Değerleri

	F	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
İçsel Çatışmalar	240	8,0	40,00	21,2458	8,2209
Kendini Yeterince Tanımama	240	7,0	35,00	19,2125	8,1390
Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği	240	7,0	35,00	19,2542	7,2555
Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar	240	4,0	20,00	9,9417	4,6145
Dışsal Çatışmalar	240	4,0	20,00	9, 2375	4,5562
Toplam	240	6,00	29,20	15,7783	5,7603

*Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimindeki Kararsızlıklarına Etki Eden Faktörler
(Trabzon Örneği)*

İçsel çatışmalar alt ölçeğinden alınabilecek puanların aralığı (min8, max40) ($X=21,24$; $sd=8,22$), kendini yeterince tanımama ($X=19,21$, $sd=8,13$) ve meslek ve alan bilgisi ($X=19,25$, $sd=19,25$) alt ölçeklerinden alınabilecek puanların aralığı (min7-max35), meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inançlar ($X=9,94$, $ss=4,61$) ve dışsal çatışma ($X=9,23$, $sd=4,55$) alt ölçeklerinden alınabilecek puanların aralığı (min4-max20) arasında ve ölçeğin toplamından alınabilecek puanlar ise 30-150 ($X=78,89$, $ss=44,76$) arasında değişmektedir.

Tablo 2: Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Mesleki Karar Envanteri Alt Ölçekleri Puanlarının Ortalama, Standart Sapmaları

	Cinsiyet	F	Ortalama	Standart Sapma	Ortalamanın Standart Hatası
İçsel Çatışmalar	Erkek	120	20,3250	7,9135	,7224
	Kadın	120	22,1667	8,4498	,7713
Kendini Yeterince Tanımama	Erkek	120	17,7833	7,5539	,6895
	Kadın	120	20,6417	8,4771	,7738
Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği	Erkek	120	17,9167	6,6276	,6050
	Kadın	120	20,5917	7,6284	,6963
Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar	Erkek	120	9,2333	4,1943	,3828
	Kadın	120	10,6500	4,9155	,4487
Dışsal Çatışmalar	Erkek	120	9,3667	4,3073	,3932
	Kadın	120	9,1083	4,8068	,4388

Tablo 2’de öğrencilerin cinsiyetlerine göre mesleki karar envanteri alt ölçek ve toplam puanları görülmektedir. Buna göre; İçsel Çatışmalarda ortalama erkeklerde 20.32, kadınlarda 22.16, standart sapma erkeklerde 7.91, kadınlarda 8.44; Kendini Yeterince Tanımamada ortalama erkeklerde 17.78, kadınlarda 20.64, standart sapma erkeklerde 7.55, kadınlarda 8.47. Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliğinde ortalama erkeklerde 17.91 kadınlarda kadın 20.59, standart sapma erkeklerde 6.62, kadınlarda 7.62. Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlarda ortalama erkeklerde 9.23, kadınlarda 10.65, standart sapma erkeklerde 4.19, kadınlarda 4.91. Dışsal Çatışmalarda ortalama erkeklerde 9.36, kadınlarda 9.10, standart sapma erkeklerde 4.30, kadınlarda 4.80 olarak görülmektedir. Her beş boyutta da kadınların standart sapması erkeklerin standart sapmasından yüksektir.

Tablo 3: Öğrencilerin cinsiyetlere göre Mesleki Karar envanterinden aldıkları toplam puanlar

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Ortalamanın Standart Hatası
Erkek	120	74,6250	27,75737	2,53389
Kadın	120	83,1583	29,30626	2,67528

Genel olarak ortalama erkeklerde 74,62, kadınlarda 83,15; standart sapma erkeklerde 2,5; kadınlarda 2,6 olarak bulunmuştur. Kadınların ortalamaları ve standart sapmaları erkeklerden daha yüksek çıkmıştır.

Bağımsız Örneklem T Testi

İçsel Çatışmalar Sig (2-tailed) ,083 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,083 > ,05$). Kendini Yeterince Tanımama Sig (2-tailed) ,006 anlamlı bir fark bulunmaktadır ($,006 < ,05$). Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği Sig (2-tailed) ,004 anlamlı bir fark bulunmaktadır ($,004 < ,05$). Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar Sig (2-tailed) ,017 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,017 > ,05$). Dışsal Çatışmalar Sig (2-tailed) ,661 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,661 > ,05$). Kendini Yeterince Tanımama alt boyutunda anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu bireylerin ilgi, yetenek ve mesleki değerleri yeterince ayrışmamıştır. Bu tip bireylerde yaşanan kararsızlığın temelinde, kendilerine açık pek çok seçenek arasında bocalama yer almaktadır. Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliğinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır, bu alt boyutta bireylerin ilgi alanlarına yönelik meslekleriyle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi değildiler. Seçmeli dersler ve ilerdeki eğitim görebileceği eğitim kurumlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiye gereksinim duyabilmektedirler. Kendilerini tanısalar dahi, meslekler ve çeşitli çalışma alanları konusunda yeterince bilgi sahibi olmayan bireylerin kararsızlık yaşamaları olasıdır.

Tablo 4: Bağımsız Örneklem T Testi

Alt Ölçekler	Eşit Varyans Varsayımı	Varyansların Eşitliği İçin Levene Testi		Anlamaların Eşitliği İçin T-Testi		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
İçsel Çatışmalar		,301	,584	-1,743	238	,083
Kendini Yeterince Tanımama		3,288	,071	-2,758	238	,006
Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği		3,414	,066	-2,900	238	,004
Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar		4,897	,028	-2,402	238	,017
Dışsal Çatışmalar		2,470	,117	,438	238	,661

Varyansların Eşitliği İçin Levene Testi

İçsel Çatışmalar F ,301 Sig ,584 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,584 > ,05$). Kendini Yeterince Tanımama F 3,288 Sig ,071 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,071 > ,05$). Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği F 3,414 Sig ,066 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,066 > ,05$). Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar F 4,897 Sig ,028 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,028 > ,05$). Dışsal Çatışmalar F 2,47 Sig ,117 anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($,117 > ,05$). Beş boyutta da homojen dağılım yoktur, çünkü her bir boyutun anlamlılık değeri güven sınırını aşmaktadır ($p > q$).

SONUÇ

Bu araştırma da 9. sınıf öğrencilerinin cinsiyete göre mesleki kararsızlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Mesleki Kararsızlık Envanteri'ni 120 kız ve 120 erkek öğrenci olmak üzere 240 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmayı yapmadan önce erkeklerin mesleki kararsızlık düzeyinin kız öğrencilerden daha yüksek olacağını düşünüyordu. Araştırma sonuçlarına baktığımızda kızların genel ortalaması 83,15 erkeklerin genel ortalaması 74,62 bulunmuştur. Bu sonuçlardan görüldüğü üzere kızların karar düzeyi, erkeklerden daha yüksek çıkmıştır.

Cinsiyetlere göre yapılan kıyaslamada, İçsel Çatışmalar ortalama (erkek 20.32, kadın 22.16) ve standart sapma değerlerine (erkek 7.91, kadın 8.44), Kendini Yeterince Tanımama ortalama (erkek 17,78, kadın 20.64) ve standart sapma değerlerine (erkek 7.55, kadın 8.47), Meslek ve Alan Bilgisi Eksikliği ortalama (erkek 17.91, kadın 20.59) ve standart sapma değerlerine (erkek 6.62, kadın 7.62), Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlara ilişkin ortalama (erkek 9.23, kadın 10.65) ve standart sapma değerlerine (erkek 4.19, kadın 4.91) bakıldığında, bu boyutlardaki tüm kadın ortalama ve standart sapma değerlerinin erkeklerin değerlerinden yüksek olması ile dikkat çekmektedir. Dışsal Çatışmalar ortalama (erkek 9.36, kadın 9.10) ve standart sapma değerlerine (erkek 4.30, kadın 4.80) bakıldığında ise diğer alt boyutlardan farklı olarak erkeklerin ortalama ve standart sapma değerlerinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Genel olarak mesleki kararsızlık ortalamaları ve standart sapmalarına bakıldığı zaman kadınların daha yüksek kararsızlık yaşadığı gözlenmektedir. Çakır'ın mesleki kararsızlık envanteri ölçeğinde erkeklerin mesleki kararsızlık düzeyi daha yüksek görülmüştür. Ancak bu çalışmada kız öğrencilerin mesleki kararsızlık düzeyleri erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Genel envanterlere bakıldığında, erkeklerin mesleki kararsızlık düzeyi daha yüksektir. Bu sonucunun çıkmasında birçok karıştırıcı değişken etken olabilir. Bu karıştırıcı değişkenlerin başında dış etkenler ya da bireysel farklılıklar öngörülebilir. Örneğin sosyal çevre, ailelerin sosyoekonomik yapısı, anne-babanın tutumu vs. Elde edilen bu bulgular, Van Hareven'in (1999) yaptığı araştırmanın sonuçları ile ters düştüğünü göstermektedir. Öztemel ve Yüksel (2011), bu durumun geçmişte kadın çalışana yüklenmiş bir takım toplumsal inançlardan kaynaklanabileceğini vurgulamaktadırlar. Ona göre kız öğrenciler kadınların çalışmasına karşı toplumda geliştirilmiş olumsuz tutumlara karşı, bir tepki tutumu geliştirmişlerdir. Bu nedenle erkeklerden bağımsız olma, kendi kararlarını verebilme, ekonomik özgürlük kazanarak güç elde etme gibi bir çaba içinde bulunuyor olabilirler. Alan yazın incelendiğinde erkek öğrencilerin mesleki kararlarını verme aşamasında kız öğrencilere oranla daha fazla güçlük yaşadığı söylenebilir. Erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla daha çok mesleki kararsızlık yaşamakta (Khasmohamma ve diğ. 2010), kariyer kararı almada daha az bağımsız davranabilmekte (Mau, 2000), ebeveynlerinin mesleklerle ilgili model olmasına daha çok ihtiyaç duymakta (Alliman-Brissett, Turner ve Skovholt, 2004), lise sonrası bir eğitim kurumuna devam etme kararını daha zor alarak kararsızlık ve yetersizlik yaşamaktadırlar. Bu bulgu Bacanlı'nın (2012) ve Öztemel'in (2012) ve Fatma Funda Akkoç (2012) erkek öğrencilerin kariyer

karar verme güçlüklerinin kızlarıkinden daha yüksek olduğunu bulduğu araştırma sonuçlarını desteklememektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin mesleki kararsızlıklarının ortalama bir seviyede olduğu görülmektedir. Gençlerin yaşamış oldukları mesleki kararsızlıkların ortadan kaldırılabilmesi için, öncelikle kararsızlığın nedeninin belirlenmesi (Germeijs ve De Beck), akılcı olmayan inanç ve düşünceler üzerine yapılan grup çalışmaları (Mitchell ve Krumboltz, 1987), akılcı olmayan inançların yerine akılcı inançların koyulması çalışmaları (Yılmaz Erdem ve Bilge, 2008), kariyer rehberliği çalışmaları (Bholanath, 2007), grup rehberliği, grupla danışma ve kariyer rehberliği çalışmaları (Mitchell ve Krumboltz, 1987) önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkoç, Fatma F. (2012). Lise Öğrencilerinin Mesleki Kararsızlıklarının Sosyo-Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 12, Sayı 23, 215-233.
- Alliman-Brissett, A.E., Turner, S.L. ve Skovholt, T.M. (2004). Parent support an African American Adolescents' career self-efficacy. *Professional School Counseling*, 7(3), 124-132.
- Bacanlı, F. (1996). *Bir Mesleki Grup Rehberliği Programı ve Uygulama Klavuzu*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Bacanlı, F. (2000). Kararsızlık Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(14), 7-16.
- Bacanlı, F. (2012). Kariyer Karar Verme Güçlükleri ve Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançların İlişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 86-95.
- Betz, N. E., Klein, K. L., & Taylor, K. M. (1996). Evaluation of a short form of the career decision making self-efficacy scale. *Journal of Career Assessment*, 4, 47– 57.
- Bholanath, S. (2007). *Effects of career guidance on grade learners' readiness to make career chois*. Unpublished Master Dissertation. University of Zululand, KwaDlangezwa.
- Creed, P. A., Patton, W., & Bartrum, D. (2004). Internal and external barriers, cognitive style, and the career development variables of focus and indecision. *Journal of Career Development*, 30, 277–294.
- Çakır, M.A. (2004). Mesleki Karar Envanterinin Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, yıl: 2004, 37(2), 1-14
- Çapan, B.E.; Korkut Owen, F. (2017). Orta Öğretim Öğrencilerinin Yönelmeyi Düşündükleri Eğitim Alanları ve Kariyer Psikolojik Danışmanlığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:61, 551-568.

*Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimindeki Kararsızlıklarına Etki Eden Faktörler
(Trabzon Örneği)*

- Fuqua, D. R., Seaworth, T. B., & Newman, J. L. (1987). The Relationship of Career Indecision and Anxiety: A Multivariate Examination. *Journal of Vocational Behavior*, 30, 175–186.
- Fuqua, D. R., Blum, C. R., & Hartman, B. W. (1988). Empirical Support for The Differential Diagnosis of Career Indecision. *Career Development Quarterly*, 36, 364–373.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: A Division of Harper Collins Publishers.
- Germeijs, V & Boeck, P. (2003). Career Indecision: Three Factors From Decision Theory. *Journal of Vocational Behavior*, 62, 11-25.
- Ginzberg, E., Ginsburg, S., Axelrad, S. & Herma, J. (1951). *Occupational Choice: An Approach to a General Theory*. New York: Columbia University Press.
- Guay, F., Ratelle, C. F., Senécal, C., Larose, S., & Deschênes, A. (2006). Distinguishing Developmental From Chronic Career Indecision: Self-efficacy, autonomy, and social support. *Journal of Career Assessment*, 14, 235–251.
- Güçray, S. (1998). KDÖ- Karar Verme Davranışları Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği. *Ç.Ü: Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2 (14): 60-68.
- Hamamcı, Z. ve Çoban, (2007). Mesleki Olgunluk Ve Mesleki Kararsızlığın Akılcı Olmayan İnançlarla İlişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 31-42.
- Holland, J. L. (1973). *Making Vocational Choices: A Theory of Careers*, New Jersey, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs.
- Karadeniz, G. & Çakmakçı, A. (2001). Bir Yüksekokul Hemşirelik Öğrencilerinin Kendini Kabul Düzeyleri. *İbni Sina Tıp Dergisi*, 6, 170–174.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Khasmohammadi, M., Noah, S., Kadir, R.A., Baba, M., Bakhsh, K.F., & Keshavarz, H. (2010). Manifestation of Parentel Perfectionism on Career Indecision. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1200-1204.
- Kishor, N. (1981). The Effect of Self-Esteem And Locus of Control İn Career Decision- Making of Adolescents İn Fiji. *Journal of Vocational Behavior*, 19, 227–232.
- Kuzgun, Y. (1992). Karar Stratejileri Ölçeği: Geliştirilmesi ve Standardizasyonu. VII: Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ankara: Türk Psikologlar Derneği, (161170).
- Kuzgun, Y. (2000). *Meslek Danışmanlığı: Kuram ve Uygulamalar*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Lai, H. L., Lin, Y. P., Chang, H. K., Chen, C. J., Peng, T. C., & Chang, F. M. (2008). Is Nursing Profession My First Choice? A follow up survey in pre-registration student nurses. *Nurse Education Today*, 28(6), 768-776.
- Lee, S. H., Yu, K. and Lee, S. M. (2008). A Typology of Career Barriers. *Asia Pacific Education Review*, 9(2), 157-167.
- Mau, W.C. (2000). Cultural Differences in Career Decision-Making Styles And Self-Efficacy. *Journal of Vocational Behavior*, 57, 365-378.

*Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimindeki Kararsızlıklarına Etki Eden Faktörler
(Trabzon Örneği)*

- Mitchell, L.K. & Krumboltz, J.D. (1987). The Effects of Cognitive Restructuring And Decisionmaking Training on Career Indecision. *Journal of Counseling and Development*, 66, 171-174.
- Nota, L., Ferrari, L., Solberg, V. S. H., & Soresi, S. (2007). Career Search Self-Efficacy, Family Support and Career Indecision With Italian Youth. *Journal of Career Assessment*, 15, 181-193.
- Öztemel, K. (2012). The Investigation of Career Indecision of High School Students: Personal Indecisiveness and Anxiety as Predictors of Career Indecision. Paper Presented At The International Counseling And Education Conference (ICEC 2012), İstanbul, Turkey, May 3-5.
- Öztemel, K. ve Yüksel, G. (2011). Ergenlerin Çalışma Anlayışının Yordayıcıları. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 205-226.
- Santos, P. J. (2001). Predictors Of Generalized Indecision Among Portuguese Secondary School Students. *Journal of Career Assessment*, 9, 381-396.
- Santos, P. J. and Ferreira, J. A. (2012). Career Decision Statuses Among Portuguese Secondary School Students: A Cluster Analytical Approach. *Journal of Career Assessment* (in press).
- Sarıkaya, T. ve Khorsid, L. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423
- Taylor, K. M. (1982). An Investigation of Vocational Indecision in College Students: Correlates And Moderators. *Journal of Vocational Behavior*, 21, 471-476.
- Taylor, K. M., & Betz, N. E. (1983). Applications of Self-Efficacy Theory to The Understanding and Treatment of Career Indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 22, 63-81.
- Van Hareveb, R.A. (1999). *Levels of Career Decidedness and Negative Career Thinking By Athletic Status, Gender and Academic Class*. Unpublished Doctoral Dissertation, Oklahoma State University, Oklahoma City.
- Yılmaz Erdem, A. Ve Bilge, F. (2008). Lise Öğrencileri İçin Meslek Seçimine İlişkin Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 95-114.

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİ İLE DİĞER FAKÜLTE VE YÜKSEKOKULLARDA ÖĞRENİM GÖREN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ATILGANLIK DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Servet REYHAN*

Yunus Emre YARAYAN**

ÖZET

Yapılan bu araştırmada beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri ile diğer fakülte ve yüksekokullarda öğrenim gören üniversite öğrencilerinin atılgnlık düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmaya Siirt Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda öğrenim gören 83 öğrenci ile diğer fakülte ve yüksekokullarda öğrenim gören 106 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların atılgnlık düzeylerinin tespit edilmesinde Rathus Atılgnlık Envanteri kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 programında analiz edilmiştir. Rathus Atılgnlık Envanterine ilişkin veriler normal dağılım göstermediğinden dolayı ölçek puanlarının katılımcıların yaş gruplarına göre karşılaştırılmasında Kruskal Wallis H testi, cinsiyetlerine ve eğitim gördükleri fakülte türüne göre karşılaştırılmasında ise Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, üniversite öğrencilerinin atılgnlık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında öğrencilerin atılgnlık düzeylerinin yaş gruplarına, cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri fakülte/yüksekokul türüne göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0.05$). Bu doğrultuda üniversite öğrencilerinin atılgnlık düzeyleri üzerinde sosyo-demografik değişkenlerin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Atılgnlık, Demografik Özellikler

* Yrd. Doç. Dr. Siirt Üniversitesi BESYO Müdürlüğü, Öğretim Üyesi

** Arş. Gör. Siirt Üniversitesi BESYO Müdürlüğü, Araştırma Görevlisi

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri ile Diğer Fakülte ve Yüksekokullarda Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

COMPARISON OF ASSERTIVENESS LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS STUDYING AT SCHOOLS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS AND OTHER FACULTIES AND COLLEGES

ABSTRACT

Introduction and Purpose: The current study aims at comparison of the assertiveness levels of the students of physical education and sports college and the students of other faculties and colleges. Method: The study was conducted with the participation of 83 students studying at Siirt University School of Physical Education and Sports and 106 students studying at other faculties and colleges. "Rathus Assertiveness Inventory" was utilized to determine the assertiveness levels of participants. The obtained data were analyzed in the SPSS 22 program. Since the data on the Rathus Assertiveness Inventory did not show a normal distribution, the Kruskal Wallis H test was used to compare the scale scores according to the age groups of the participants, and the Mann Whitney U test was used to compare gender and type of faculty studied. Findings: According to the findings of the research, the assertiveness levels of university students were low. Besides, it was determined that the assertiveness levels of the students did not show statistically significant differences according to age groups, genders and faculty college students ($p > 0.05$). In this context socio-demographic variables on the assertiveness levels of university students do not have a significant effect.

Keywords: *University Students, Assertiveness, Demographic Characteristics*

GİRİŞ

Günümüzde duygu ve düşüncelerimizi açık olarak ifade edememek aile, okul, iş gibi ortamlarda yaşanan iletişim kısıtlılıkları son yıllarda eğitimcileri ve psikologları sosyal beceriler üzerinde durmaya yöneltmiştir.

Sosyal bir varlık olarak çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan insanoğlunun, kişilerarası ilişkilerinde atılgan, pasif ve saldırgan davranması; kültürü ve bireysel yaşantılarıyla, toplumsal ve mesleki rolleriyle yakından ilgilidir (Kahri-man, 2005).

Araştırmacılar, kişilik özelliklerinin doğru durumlar göz önüne alındığında davranışlara dönüşebileceğini savunmasına rağmen, dışa dönük ve egemenlik gibi diğer yapıların alt boyutlarından biri olan atılganlık, genellikle liderlik literatüründeki davranış olarak değil kişilik özelliği olarak kabul edilir (House ve Aditya, 1997; Judge, Piccolo ve Kosalka, 2009).

Bu bağlamda önemi giderek artan atılganlığın tanımlanmasına ilişkin bazı gelişmelere değinmek yararlı olacaktır. Genel olarak atılganlıkla ilgili tanımlara bakıldığında bir görüş birliğinin olduğu görülmektedir.

Sipe ve Frick (2009) atılganlık kavramını, kişilerin kendi duygu ve bakış açılarından birbirlerine açık olduğu ve karşısındaki bireyin duygularına saygı duyduğu “becerili” bir iletişim biçimi olarak tanımlarken, Alberti ve Emmons (1970), kendi haklarını iyi bilen, açık, esnek ve aynı zamanda diğer bireylerin haklarıyla da gerçekten ilgili, kişi olarak nitelendirmektedir.

Koroğlu (2002), atılgan bireylerin konuşarak çözüm bulan, başkalarını dinleyen, iletişime ve iş birliğine yatkın olduğunu, başka bir literatürde Voltan ve ark. (2008), atılganlık kavramının bireylerin eşitlik ve adalet çerçevesinde hareket ederek istediklerini diledikleri gibi yapmalarının yerine bireyler arası sevgi, saygı, güven ikliminin oluşumu esasına dayandığını ve bununla birlikte atılganlığı yüksek olan bireylerin toplumsal yaşamlarında daha başarılı oldukları ve daha etkili iletişim becerileri sergilediklerini belirtmektedir.

Gündoğdu (2012), genel olarak 17-25 yaş aralığında olan Üniversite öğrenciliği dönemindeki bireylerin, çekingen, saldırgan ve atılgan davranışlar arasındaki farkları ve yaşamına katkılarını tecrübe ettiğini ve aynı zamanda bu dönemin, kişilikleri ve yaşamları için önemli bir süreç olup, atılganlığın ise bu dönem de büyük önem arz ettiğini belirtmektedir. Yükseköğrenime başlamak bireye güven ve sorumluluk kazandırmaktadır. Bir mesleğe aday olmanın yanında, farklı kültür ve yaşam düzeyinden gelerek farklı çevreye ve kişilere uyum sağlanması, bağım-

sız karar verilmesi gereken durumların artması gibi birçok faktör bireylerin atılganlık düzeylerinde etkili olmaktadır (Yılmaz, 2001). Nitekim Ekinci vd. (2013), atılganlık düzeyinin kişiye ve duruma göre farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Atılganlığın stres, kaygı ve benlik saygısıyla, ilişkisini inceleyen birçok araştırma yapılmış olup, bu araştırmalar sonucunda çekingen ve saldırgan özelliklere sahip bireylerin kendilerini ifade edemedikleri ve rahat iletişim kuramadıkları için daha stresli, daha endişeli oldukları belirtilmektedir. Dolayısıyla bu durum üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesini olumsuz etkilemekte, eğitim hayatında aksaklıklara ve başarısızlıklara da yol açmaktadır.

Bu doğrultuda araştırma kapsamında üniversite öğrencilerinin atılganlık düzeylerinin belirlenmesi ve aralarında yaş, cinsiyet ve öğrenim gördükleri bölüm değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin atılganlık düzeylerinin ortaya konulması ve sosyo-demografik özelliklere göre atılganlık düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma tarama (betimsel) modelindedir. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama modeli araştırmalarda, bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşleri, ilgi, beceri, yetenek ve tutum vb. özellikleri kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Fraenkel ve Wallen, 2006; Karasar, 1998).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Siirt Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu öğrencileri ile diğer fakülte ve yüksek okullarda öğrenim gören öğrenciler oluşturmakta olup, örneklem seçimi yapılmayarak tüm öğrencilere ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak 225 ölçek formu doldurularak geri dönmüş, eksik ve hatalı doldurmadan dolayı ise 189 ölçek formu değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma Siirt Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu öğrencileri ile diğer fakülte ve yüksek okullarda öğrenim gören öğrenciler ile sınırlı olduğu için tüm üniversite öğrencileri için genellenemez.

Ölçüm Aracı

Araştırmanın amacına ulaşmak için, Rathus (1973) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Voltan (1980) tarafından yapılan “Rathus Atılganlık Envanteri” kullanılmıştır. Rathus Atılganlık Envanteri (RAE), kişilerarası ilişkilerde atılganlığın ölçülmesi amacıyla geliştirilmiştir. Bu envanter farklı kültürlere uygulanması, kısa oluşu ve değerlendirmesinin kolay oluşu gibi avantajlar sağlamaktadır.

Toplam 30 sorudan oluşan Rathus Atılganlık Envanteri, 6’lı Likert (1=Hiç Uymuyor, 2=Fazla Uymuyor, 3=Pek Uymuyor, 4=Biraz Uyuyor, 5=Oldukça Uyuyor, 6= Çok İyi Uyuyor) şeklinde ölçeklendirilmektedir. Alınan toplam puanlar -90 ile +90 arasında değişmektedir.

Katılımcı her bir maddeden -3 ile +3 arasında puan almaktadır (-3= Hiç Uymuyor, -2= Fazla Uymuyor, -1= Pek Uymuyor, +1= Biraz Uyuyor, +2 = Oldukça Uyuyor, +3= Çok İyi Uyuyor). Ölçekten alınan puana göre, **-90 ile +9 puan arası çekingen, +10 ile + 90 puan arası atılgan** davranış olarak değerlendirilmektedir. Ölçekte doğrudan (direkt) ve tersine dönmüş (reverse) olmak üzere iki türlü ifade tarzı yer almaktadır. Doğrudan ifadeler; (3, 6, 7, 8, 10, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29) numaralı sorular; tersine dönmüş ifadeler ise; (1, 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 30) numaralı sorulardır.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklere verilen yanıtların iç tutarlılığı Cronbach alpha (α) ile incelenmiş ve katsayı .71 olarak bulunmuştur. Yapılan tüm değerlendirmelerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak dikkate alınmıştır. Öğrencilerin Rathus Atılganlık Envanterine verdikleri yanıtların normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım göstermemiş olduğu yapılan test sonucu ile belirlendikten sonra iki grup karşılaştırmasında Mann Whitney U testi ve ikiden fazla grup karşılaştırmasında ise Kruskall Wallis Testi kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 programında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamına alınan 189 öğrencinin tanımlayıcı istatistiksel bilgileri verilmiş ve Rathus Atılganlık Envanterinden almış oldukları puanlara ilişkin yapılan Kruskall Wallis H testi ve Mann Whitney U testi değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Değişkenler	Alt Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	101	53,4
	Erkek	88	46,6
Yaş grupları	18-20 yaş	82	43,4
	21-23 yaş	80	42,3
	24+ yaş	27	14,3
Fakülte	Besyo	83	43,9
	Diğer	106	56,1

Tablo 1’de Araştırma kapsamında yer alan öğrenciler Cinsiyet değişkenine göre sınıflandırıldığında, %53,4’ünün Kadın, %46,6’sının Erkek olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine göre sınıflandırıldığında, %43,4’ünün 18-20 yaş aralığında, %42,3’ünün 21-23 yaş aralığında, %14,3’ünün 24 ve üzeri yaşta olduğu belirlenmiştir. Öğrenim gördüğü fakülte değişkenine göre sınıflandırıldığında ise, %43,9’unun Besyo okuduğu, %56,1’inin ise diğer fakültelerde okuduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Atılganlık Düzeylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Atılganlık Düzeyi	Atılganlık Düzeyi Puan Aralığı	N	%	Ss	En Düşük	En Yüksek
Çekingen	-90 +9	166	71,7	19,819	-64	+35
Atılgan	+10 +90	23	28,3			

Tablo 2’de katılımcıların Rathus Atılganlık Envanterinden almış oldukları puanlar görülmektedir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin %71,7’sinin çekingen bir yapıya sahip olduğu %28,3’ünün atılgan olduğu, ayrıca -90 +90 puan aralığındaki en düşük puanın -64 en yüksek puanın ise +35 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması Mann Whitney U testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	Sıra ort.	Sıra top.	U	p
Kadın	101	-10,98	20,297	95,81	9677,0	4362,0	,827
Erkek	88	-11,97	19,357	94,07	8278,0		

Tablo 3'te katılımcıların cinsiyetlerine göre atılganlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 4. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması Kruskal Wallis H testi Sonuçları

Yaş grubu	N	\bar{X}	Ss	Sıra ort.	χ^2	p
18-20 yaş	82	-10,44	17,986	96,21	1,863	,394
21-23 yaş	80	-10,86	20,308	98,19		
23+ yaş	27	-16,19	23,488	81,89		

Tablo 4'te katılımcıların yaş gruplarına göre atılganlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 5. Katılımcıların Eğitim Gördükleri Fakülte Türüne Göre Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması Mann Whitney U testi Sonuçları

Fakülte türü	N	\bar{X}	Ss	Sıra ort.	Sıra top.	U	p
Besyo	83	-11,90	17,689	92,59	7685,0	4199,0	,592
Diğer	106	-11,08	21,415	96,89	10270,0		

Tablo 5'te katılımcıların eğitim gördükleri fakülte türüne göre atılganlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmamızda elde edilen bulguları literatür düzeyinde tartıştığımızda bazı bulguların desteklendiğini bazılarının ise desteklenmediğini görmekteyiz. Bu araştırma, Siirt Üniversitesinde Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda, öğrenim gören öğrencilerin atılganlık düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma metodunda betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın nicel

kısımında Rathus Atılganlık Envanterinden toplanan veriler cinsiyet, yaş ve öğrenim gördüğü bölüm değişkeni açısından tartışılarak ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan öğrenciler Cinsiyet değişkenine göre sınıflandırıldığında, %53,4'ünün Kadın, %46,6'sının Erkek olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine göre sınıflandırıldığında, %43,4'ünün 18-20 yaş aralığında, %42,3'ünün 21-23 yaş aralığında, %14,3'ünün 24 ve üzeri yaşta olduğu belirlenmiştir. Öğrenim gördüğü fakülte değişkenine göre sınıflandırıldığında ise, %43,9'unun Besyo okuduğu, %56,1'inin ise diğer fakülte ve yüksekokullarda okuduğu tespit edilmiştir.

Araştırma Üniversitesi öğrencilerinin %71,7'sinin çekingen bir yapıya sahip olduğu %28,3'ünün atılgan olduğu, ayrıca -90 +90 puan aralığındaki en düşük puanın -64 en yüksek puanın ise +35 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızla paralellik gösteren çalışmalar mevcuttur. Koçak vd. (2014) tarafından yapılmış olan bir çalışmada, katılımcıların 259'unun (%55,3) çekingen bir yapıya sahip olduğunu tespit etmiştir. Ancak Gencer (2013), üniversite öğrencilerinin 228'inin (%57) orta düzeyde çekingen; Küçük vd. (2008) ise; 205'inin (%66,3) atılgan düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılıkların öğrencilerin kültürü, bireysel farklılıkları ve yaşadığı coğrafya faktörüyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin cinsiyet faktörüne göre atılganlık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında anlamlı bir fark olmağı tespit edilmiştir. Bu sonuca paralel olarak Küçükkaragöz vd. (2013); Voltan-Acar vd. (2008), araştırmalarında da cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmazken, Güler (2011); Ekinci v Altun. (2013); Kimble vd. (1984); Karataş ve Tabak (2009). çalışmalarında ise, anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Genel olarak Türk toplumunda erkeklerin atılganlık düzeylerinin yüksek olması beklenmektedir. Cinsiyete değişkenindeki bu tutarsızlığın sebebinin öğrencilerin sosyo-kültürel seviyesi ve çevre faktörleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda kadın ve erkek öğrencilerin atılgan kavramıyla ilgili farkındalıklarının artırılmasının bu konudaki belirsizliğin çözümlenmesine yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin yaş faktörüne göre atılganlık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Yaş değişkenine göre gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Güler (2011) hemşirelik öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmada, Küçükkaragöz vd. (2013) öğretmen adayları üzerinde yapmış oldukları çalışmanın bulguları da araştırmamızla paralellik göstermektedir. Ancak Karataş vd. (2009); Otrar ve Demirbilek (2013); Özkan ve Seviğ (2007) tarafından yapıl-

mış araştırmalarda ise, yaş faktörüne göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda yaş ilerledikçe yaşanmışlığın artacağı, hayat tecrübelerden elde edilen kazanımlarla birlikte atılgan düzeyinin de olumlu yönde etkileneceği beklenen bir durumdur. Dolayısıyla bu konudaki çalışmaların artırılması ve kişilerin atılganlık düzeylerinin artmasında çeşitli eğitimler verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

İlgili alan yazında yapılmış çalışmalar incelendiğinde, sağlıkla ilgili bölümlerde eğitim gören öğrenciler üzerinde oldukça fazla sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Araştırmada üniversite öğrencilerinin bölüm değişkenine göre atılganlık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bölüm değişkenine göre gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Araştırmamızın bulgularını destekleyen Dinçer ve Öztunç (2009) tarafından yapılan çalışmada da bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Dinçyürek vd. (2010) tarafından yapılmış bir araştırmada ise, bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

- Öğrencilerin atılganlık kavramına yönelik farkındalığı artırılarak bu konuda rehberler öncülüğünde yapacakları programlara ağırlık verilmesidir.
- Farklı bölümlerdeki öğrencilerin araştırma kapsamına alınmasıyla literatüre katkı sağlanabilir.
- İncelenen konunun farklı sosyo-demografik bilgiler açısından ayrıntılı ele alınması atılganlık düzeylerinin daha iyi anlaşılmasını ve aradaki farklılıkların daha iyi tanınmasını sağlayabilir.
- Fakülte kapsamında uygulanan eğitim sisteminin öğrenciyi aktif tutacak şekilde dizayn edilmesi, atılganlık düzeyinin artmasında yararlı olabilir.

KAYNAKLAR

- Alberti, R. E. ve Emmons M. L (1970) “*Your Perfect Right*”: a Guide to Assertive Behavior. San Luis Obispo, CA: Impact.
- Dinçer F, Öztunç G. (2009), Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 22-33.
- Dinçyürek S, Çağlar M, Birol C. (2010), Atılganlık ve denetim odağı düzeyi: gelecek nesillere etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39: 142-150.
- Ekinci M, Altun ÖŞ, Can G. (2013). Hemşirelik öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları ve atılganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 4(2):67-74.

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri ile Diğer Fakülte ve Yüksekokullarda Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Fraenkel, R. M. ve Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in Education*. New York: McGraw-Hill International Edition
- Gencer TZ, (2013), Öğrencilerin yaşama alanlarının atılganlık düzeylerindeki rolü: sivas merkez kampüs ve ilçe meslek yüksekokulu karşılaştırması. *Akademik Bakış Dergisi*, 37:1-19.
- Güler, R. (2011). *Hemşirelik öğrencilerinin benlik saygısı ve atılganlık düzeyleri* Yüksek Lisans Tezi, Yakındoğu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Lefkoşa.
- Gündoğdu R. (2012). Yaratıcı drama temelli atılganlık programının psikolojik danışman adaylarının atılganlık becerisine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 12(2): 677-693.
- House, R. J. & Aditya, R. N. (1997). The social scientific study of leadership: quo vadis? *Journal of Management*, 23(3), 409.
- Judge, Piccolo, R. F., & Kosalka, T. (2009). The bright and dark sides of leader traits: A review and theoretical extension of the leader trait paradigm. *Leadership Quarterly*, 20(6), 855-875.
- Kahriman İ, (2005). Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygıları ve Atılganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (1): 24-32.
- Karataş S, Tabak N. (2009), Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Atılganlık Düzeylerinin Bazı Sosyo-demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 143-159.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kimble CE, Marsh NB, Kıska AC. (1984). Sex, Age, and Culture Differences in Self-Reported Assertiveness. *Psychological Reports*.; 55:419-422.
- Koçak BT, Ünalı N, Tuna R. (2014), Hemşirelik öğrencilerinde girişkenlik düzeyi ile duygusal emek davranışı arasındaki ilişki. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(3): 123-129.
- Körođlu E. Atılganlık Nedir? Güncel Psikoloji Dergisi. HYB Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Küçük L, Buzlu S, Can G. (2008), Hemşirelik öğrencilerinde bir davranış biçimi olarak atılganlık düzeyi. İstanbul üniversitesi *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 16 (62): 90-96.
- Küçükkaragöz H, Canbulat T, Akay Y. (2013). Öğretmen adaylarında atılganlık düzeyi ve iletişim becerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.10(22): 123-133.
- Otrar M, Demirbilek M. (2013), Ebeveynleri birlikte olan ergenler ile parçalanmış olan aileye sahip ergenlerin benlik saygıları ve atılganlık düzeyleri üzerine bir inceleme. *Eğitimde Politika ve Analizi Dergisi*, 2 (2): 21-40.
- Özkan B, Seviğ EÜ. (2007), Hemşirelerin Atılganlık Düzeyleri. *Erciyes Tıp Dergisi*, 29(1): 40-46.
- Rathus SA. A 30 (1973). Item schedule for assessing assertive behavior. *Behavior Therapy*. 4:398- 406.

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri ile Diğer Fakülte ve Yüksekokullarda Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

- Sipe, J. W. & Frick, D. M. (2009). *Seven pillars of servant leadership: Practicing the wisdom of leading by serving*. Mahwah, NJ: Paulist Press.
- Voltan N. (1980). Rathus Atılganlık envanteri geçerlilik güvenilirlik çalışması. *Psikoloji Dergisi*. 10:23-25.
- Voltan-Acar N, Arıcıoğlu A, Gültekin F, Genç tanırım D. (2008). Üniversite öğrencilerinin güvengenlik düzeylerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 35:342-350.
- Yılmaz S, Ekinci M. (2001). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinde benlik saygısı ve atılganlık düzeyi arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 4(2):1-10.

YAPAY SINIR AĞI MODELİ YÖNTEMİYLE İŞLETME BAŞARISININ TAHMİN EDİLMESİ: 2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZ ÖRNEĞİ

Serdar KUZU*

ÖZET

Bir işletmenin başarılı ya da başarısız olma durumunu işletmelerin kriz öncesi ve sonrası finansal göstergelere bakarak ele almak mümkündür. İşletmelerin finansal durumu çeşitli finansal göstergelere bakılarak, işletmenin başarılı ya da başarısız olma üzerinde tahmin etme yeteneği ile sağlamaktadır. Bu çalışma da işletmelerin 2008 küresel finansal krizden, kriz öncesi işletmelerin temel mali tablolarında yer finansal göstergelerine bakarak bu krizi nasıl atlattıkları bir diğer ifadeyle başarılı atlatabilme durumlarına göre yapay sınır ağı modeli oluşturulmuştur.

Çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST) İmalat sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli endüstri işletmelerinin çeşitli finansal göstergeleri temel alınarak yapay sınır ağları modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Modelimizde girdi değerleri olarak 18 adet finansal gösterge kullanılmış olup, modelde girdi değerler tanımlandıktan sonra, 24 işletmeden oluşan örneklemeden 5 tanesi test verisi seçilmiş olup her bir şirket için toplamda beş çeyrek dönem olmak üzere ayrı ayrı hesaplanmıştır. Kalan diğer işletmelerin finansal göstergeleri sistem üzerinden eğitilmesi kararlaştırılmıştır. Sistem çıktısı olarak başarılı ya da başarısız durumunu ifade eden çeşitli semboller kullanılmıştır. Yaptığımız çalışma sonucunda herhangi bir kriz anında, finansal göstergeler ele alınarak işletme başarısının tahmin edilmesi hususunda Yapay Sınır Ağları modelinin finansal başarısızlığı tahmin etmede %71'e yakın oranda başarılı bir durum sergilediği gözlemlenmiştir

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Yapay Sınır Ağları Modeli, İşletme Başarısı

Jel Kodu: C45, G01,

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu.

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

ARTIFICIAL NEURAL NETWORK MODELED METHOD ESTIMATION OF BUSINESS SUCCESS: 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS CASE

ABSTRACT

Today's up to date information technologies have enabled the development of new generation risk measurement systems such as artificial neural networks. Various advanced risk measurement and calculation methods have begun to help business managers in their decision-making process in the process of preventing or anticipating the risks that may arise as a result of complex operations of the business. These new generation risk methods are flexible and can be adapted to most different sectors. The biggest advantage of these methods is that they can solve problems that can not be solved by classical methods.

In this paper we tried to create a model of artificial neural networks based on various financial indicators of various industrial enterprises operating in Stock Exchange Istanbul (BİST) manufacturing sector. In the model in the case of failure in the last quarter of 2007 and in 2008, 18 financial indicators are used as input values and after the input values are defined in the model, 5 samples of 24 operations are considered as test data. We have observed that in the event of any crisis in our work, the Artificial Neural Networks model predicts business success by taking financial indications into account and has shown a successful performance in the near 71%

Keywords: *Financial Crisis, Artificial Neural Networks Model, Business Success*

Jel Code: C45, G01,

1.Giriş

Dünya piyasalarında rekabetin artması ile beraber işletmelerin kriz karşısında becerileri, kritik bir başarı faktörü olmuştur. İşletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmek ve herhangi bir finansal krizde gerekli bilginin toplanıp, analiz edilip, değerlendirilmesi ve stratejik karar alma sürecini destekleyecek seviyeye getirilmesi gerekmektedir. Günümüz ekonomisinde bilgi iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve dünya ekonomik piyasasında kesintisiz işlem yapma gibi çeşitli gelişmeler işletmeler arası rekabeti günden güne arttırmaktadır. Her ne kadar işletmeler hayatta kalma sürelerini sınırlandırmasa da gün geçtikçe artan rekabet dolayısıyla çeşitli zamanlarda mali başarısızlığa düşebilmektedirler. Yaşanan başarısızlık sonucunda işletmeler tasfiye, devrolunma hatta iflasa kadar sürüklenebilmektedirler. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında mali başarısızlığa düşen işletmelere fon sağlayan mali kurumları zor duruma düşürebilmektedir.

Günümüzde herhangi bir kriz esnasında etkin risk yönetimi endüstri işletmelerinin yatırımlarının ya da projelerinin başarısı noktasında kritik bir faktör olarak gösterilmesine rağmen endüstri işletmelerinin finansal kriz esnasında risk yönetimi konusunda finansal kurumlar gibi yeterli bilincin sağlanamadığı görülmektedir. İşletmeler bünyelerine entegre edeceği risk yönetimini oluştururken sermaye yapılarına göre maruz kaldıkları risklerin sağlıklı ve etkin bir şekilde tespiti ve ölçümü gerekmektedir. Endüstri işletmelerinin faaliyetleri arasında en önemli faaliyet türü olan üretim faaliyetlerini sürdürürken yaşanabilecek bir finansal krizin faiz oranları, döviz kurları ve emtia fiyatları gibi bir takım parametrelerde yaşanabilecek bir dalgalanma; işletmeleri finansal zorluk maliyetleri, asimetrik bilgi, vergi kalkanı, temsilcilik maliyetleri, nakit akışlarındaki volatilité gibi bir takım parametrelerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Yaşanan krizler sonucunda finansal zorluğa düşen işletmelerin sayısı gün geçtikçe artmakta ve bunun sonucunda ülke ekonomisini sekteye uğratabilecek seviyeye gelmektedir. Piyasada yaşanabilecek bir aksaklık durumunda işletmelerin piyasada faaliyetlerine devam edebilmesi ve piyasaya uyum göstermesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle işletmelerin finansal başarısızlığı ortaya konabilmesi önemli bir konu haline almakta ve yakından incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

İşletmelerin bir finansal kriz esnasında finansal açıdan yeterli olup olmadığı ortaya koyabilmek ve gelecek ile ilgili olarak tahminde bulunabilmek için finansal analiz modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller çerçevesinde işletmenin durumu daha sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmektedir. Özellikle işletmelerin finansal

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

yapı oranları üzerinde bilgi sağlayan ve birçok oranı aynı anda değerlendirme ve işletmenin geleceği hakkında tahmin yürütebilme imkanı sağlayan modeller mevcuttur. Bu yöntemlerden en sağlıklı sonuçlar veren yapay sinir ağları modeli de bu modellerden biridir. Bu model sayesinde işletmelerin başarılı ya da başarısız olma ihtimalleri ortaya konabilmekte ve bu modelde işletmede başarısızlığı ortaya koyan oranların belirlenmesi ve bu oranları ele alarak işletmenin yakın gelecekte bir finansal zorluktan başarılı ya da başarısız çıkma durumu hakkında tahminde bulunmayı mümkün hale getirmektedir.

Son 30 yıl içerisinde İşletme başarısı ya da başarısızlığı hususunda yapılan çalışmaların günden güne artması konunun önemli bir araştırma konusu haline geldiğini göstermektedir. Finansal tablolar, işletme sahipleri ve yatırımcılarına işletmenin mali yapısı, karlılığı, faaliyet yapısı ve likidite durumu hakkında bilgi veren tablolardır. Bu konu hakkında ilk çalışmalar Altman ve Beaver tarafından yapılmıştır. Beaver (1967) yaptığı çalışmada firmaların 5 yıllık süre içerisinde finansal başarısızlıkları ortaya koyabilecek finansal oranlar kullanmıştır. Bu oranlardan karlılık, likidite ve mali yapı oranlarının işletme başarısının ya da başarısızlığı tahmin etmede en iyi rasyolar olduğunu ifade etmiştir (Beaver, 1967). Yapılan literatür çalışmalarının çoğunda da Beaver'in belirlediği bu oranların işletme başarısını ortaya koymak için kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmamızda işletmenin finansal başarısını ortaya koyabilecek karlılık, likidite ve mali yapı ve faaliyet oranlarından 18 adet finansal oran kullanılmasına karar verilmiştir. İşletmelerin mali tabloları işletmelerin finansal açıdan yeterli olup olmadığını ortaya koyan oranlardır. Çalışmamızın uygulama kısmını teşkil eden bu oranlar işletmelerin temel mali tabloları olan gelir tablosu ve bilançodan hesaplandığı için işletmenin başarılı ya da başarısız olma durumu hakkında öngörü yapabilme yeteneği sağlamaktadır. Uygulamamızda kullandığımız oranlar işletmelerin finansal durumunu ortaya koyabilecek oranlar olup, benzer çalışmalarda ve işletmelerin mali rantabilitesini ve finansal durumunu ortaya koyabilmek literatürde genelde bu oranların kullanıldığı görülmektedir.

Aktaş vd. (2003) 2003 yılında İMKB de toplamda 106 işletme üzerinde mali başarısızlığın öngörülmesi: istatistiksel yöntemler ve yapay sinir ağı karşılaştırması adlı çalışmalarında işletmeleri çeşitli kriterlere göre yarısı başarılı yarısı başarısız işletme olmak üzere bir örneklem oluşturmuşlardır. Finansal oranların kullanıldığı çalışmada yapay sinir ağları yönteminin tahmin etme gücünün; çoklu regresyon, logit ve diskriminant analizi yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda yapay sinir ağları yönteminin işletmelerin finansal başarısızlık ya da başarısını ortaya koymakta en iyi yöntem olduğu görülmüştür.

Nguyen (2005) işletme başarısızlığını tahmin etmeye yönelik işletmelerin mali rantabilitesini ve finansal durumlarını ortaya koyan finansal oranları kullanarak yaptığı çalışmada YSA modelinin diğer istatistikî (geleneksel modeller) modellere göre daha kesin sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir (Nguyen,2005:199-202).

Chen ve Du 2009 yılında Tayvan Borsasında 68 işletme üzerinde finansal başarısızlığın tahmin edilebilme olasılığı üzerinde yaptıkları çalışmada, geri beslemeli yapay sinir ağları yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda yapay sinir ağları yönteminin işletme başarısı ya da başarısızlığını tahmin etmede etkili bir yöntem olduğu sonucuna varmışlardır (Chen ve Du , 2009).

Kurtaran (2010) 2010 yılında yapay sinir ağı yönteminin işletme başarısını tahmin edebilme gücünü sınamaya çalışmıştır. Yapılan çalışmada işletme başarısının ortaya konmasında yapay sinir ağları modelinin diskriminant analizine göre daha yüksek tahmin gücü verdiği gözlemlenmiştir.

Yapılan literatür çalışmaların birçoğunda YSA modelinin, kriz dönemlerinde işletme mali başarısızlığının öngörülmesi ve erken uyarı sistemlerinin eğitilmesi hususunda oldukça iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Yaptığımız çalışma yapılan literatür çalışmalarına ek olarak imalat işletmeleri üzerinde yapılması ve daha önce bu kadar oranı ele alan bir çalışma olmadığı için bir öncü çalışma olarak nitelendirilebilir.

2. Mali Başarısızlığı Önlemek için Alınabilecek Tedbirler

İşletmelerde finansal faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülemediği sermaye yapısı ile ilgili kararlarda işletmeler bir takım muhtemel problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Karşılaşmaları muhtemel mali problemler sistematik risklerden kaynaklanıyor olabileceği gibi sistematik olmayan risklerden de kaynaklanabilmektedir. İşletmelerin sermaye yapılarında karşılaştıkları en önemli problemlerin başında yetersiz işletme sermayesi, firma borç yükünün artması, düzensiz nakit akışları ve yetersiz likidite gibi mali problemlerdir.

İşletmeler sermaye yapıları üzerinde ayarlamalar yaparak riskin maliyetini düşürmek için ekonomik ve finansal açıdan düzenlemeler yapmaktadır. Finansal açıdan düzenlemeler genellikle borç/ öz sermaye üzerinde yapılan düzenlemelerdir. İşletmelerin sermaye yapılarından önemli yer tutan ödünleşme teorisi ise (trade-off theory), işletmenin sürekli borçlanma sonucunda borçlanma oranı belli bir noktaya geldikten sonra vergi kalkınının olumlu etkisini aşacağı ve optimal sermaye yapısının bozulmasına neden olacak finansal zorluk maliyetleri üzerinde odaklanmaktadır.

İşletmelerin mali bir başarısızlıkta sermaye yapıları üzerinde etkili olabilecek bir diğer yöntem ise refinersman tekniğidir. Refinersman yüksek faizli bir borcun ödenmesi için düşük faizli ve daha az maliyetli yeni bir borçlanmaya gidilmesi demektir. Endüstri işletmeleri ürün teminini sağlayacak çeşitli olanakların maliyeti ve satışı sonrasında sağlanacak nakit akışı arasında denge kurmak zorundadırlar.

Herhangi bir piyasa dalgalanmasına karşılık etkin bir şekilde faaliyetleri gerçekleştiremeyen işletmeler, faaliyetlerini yeniden düzenlenirken hem sermaye yapısını hem de varlık yapısını yeniden yapılandırılmaları söz konusudur (Ross vd, 2012:857). İşletme faaliyetlerinin düzenlemesiyle riskin maliyetlerini düşürmek için kullanılan en etkili yöntem bilanço içi işlemler ile ilgili yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler arasında; eşleştirme (matching), geciktirme (lagging) ve hızlandırma (leading), aktif-pasif yönetimi, portföy çeşitlendirmesi ve faaliyet kaldırıcı en etkin bir şekilde kullanılan yöntemlerdir. Yukarıda anlatılan yöntemler işletmelerin sermaye yapılarının ortaya konmasında önemli olup, bu yöntemler işletmelerin mali başarısı ya da başarısızlığı ortaya konmasında kullanılacak yöntemlerdir. Bu yöntemler YSA modeli ile kullanıldığı takdirde daha sağlıklı sonuçlar verecektir. İlerde yaptığımız çalışmamızın bu yöntemleri de içine alacak şekilde genişletilmesi düşünülmektedir.

İşletmeler faaliyet karları arttırmalarının bir yolu borçlanma maliyetinin sermaye maliyetini aşmayacağı noktada yaratılabilir. İşletmede borçlanmanın artması ile birlikte vergi kalkanının pozitif etkisinden dolayı işletme değeri üzerinde olumlu sonuçlar doğursa da, artan borçlanma ile birlikte borç/öz kaynak oranında yaşanabilecek artış sonucunda, işletmenin nakit akışlarında yaşanabilecek bir aksama işletmeleri yükümlülüklerini karşılama noktasında zorluğa düşürebilmektedir. Bu durum işletmelerin finansal zorluk maliyetlerini arttırarak işletmenin değerini azaltabilmektedir. Finansal zorluk maliyetlerinde ki artış aynı zamanda temsil maliyetlerini de tetikleyecektir. Bundan hareketle işletme başarısının ortaya koyulması önem arz etmektedir. Yukarıda ifade edilen durumlar işletmelerin başarılı yada başarısız olma durumunu ortaya koymanın önemini arz etmektedir

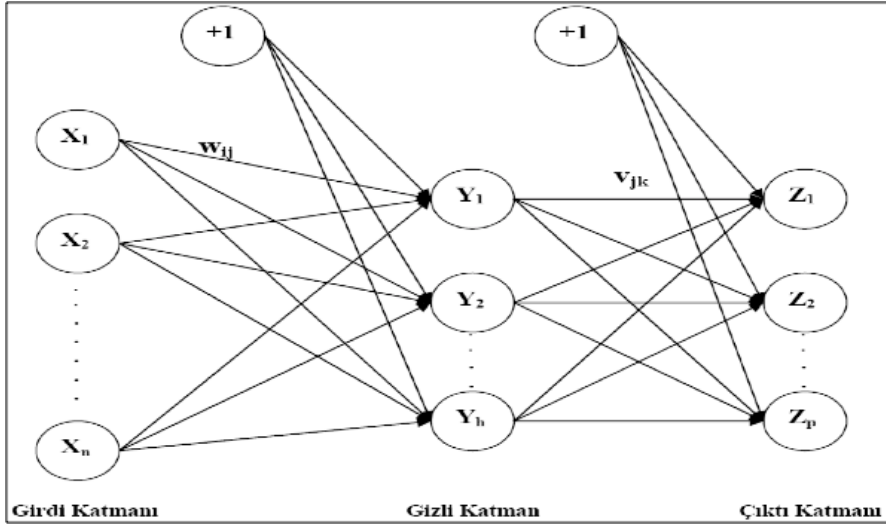
3. Yapay Sinir Ağları

Yapay sinir ağları (YSA), biyolojik sinir ağlarından esinlenilerek ortaya çıkarılan ve biyolojik sinir ağlarına benzer yapıda bazı performans özellikleri içeren bir bilgi işleme sistemi olarak ifade edilmektedir (Fausett , 1994:3). YSA finansal alanda yaygın olarak kullanılan bir yöntem olup özellikle; finansal krizlerin öngörülmesi, gelecekteki fiyatların tahmin edilmesi, döviz kurlarının yönünün

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

belirlenmesi, hisse senetlerinin performansının ölçülmesi, gelecekteki nakit akışlarının seviyesi gibi konularda kullanılabilir. Yapay sinir ağları yapısında bir sinir ağı, n tane farklı değişkenden oluşan, $x_n = [x_1, x_2, x_3, \dots, x_n]^T$, bir takım gözlemlerin sınıflanmasında kullanılabilir. Bir sinir ağı, bir giriş katmanı, bir çıkış katmanı ve bu katmanın arasındaki bazı gizli katmanlardan meydana gelmektedir. Katmanlarda düzenlenen nöronlar sinyallerin işlenmesindeki temel birimlerdir (Claudia vd, 2005: 705). Yapay sinir ağlarında üç katman yer almaktadır.

Birinci katman girdi katmanı olarak ifade edilip bu sistemde sisteme sınıflaması yapılacak bilgiler girilerek diğer katmanlara buradan veriler aktarılır. Bu katmanda herhangi bir işlem yapılmaz. Bu katman örneğin işletme faaliyet akışlarının değişik bantlardaki yansıma değerleri ve sınıflamaya yardımcı olacak diğer verilere (piyasa değeri, borçluluk, hisse beta değerleri, ciro vb.) ait değerleri içerir. İkinci katman gizli katman olarak ifade edilip bu katmanda gizli katmanların sayısı kullanıcı tarafından belirlenir. Genelde bir ya da değişkenliği fazla olan veriler için birden fazla kullanılabilir. Üçüncü katman çıktı katmanı olarak ifade edilip bu katmanda örnek olarak nakit akış riskine neden olan risk bileşimlerinin sınıflandırılmasını içerir.

Şekil 1: Tipik Bir Yapay Sinir Ağının Yapısı

Kaynak: K. A. Smith,(2002) Neural Networks for Business: An Introduction, Neural Networks in Business: Techniques and Applications, Idea Group Publishing, USA, s.4.

Şekil 1’de, $(x_i; i = 1, \dots, n)$ girdi katmanındaki işlem elemanlarını, $(y_j; j = 1, \dots, h)$ gizli katmandaki işlem elemanlarını, $(z_k; k = 1, \dots, p)$ çıktı katmanındaki işlem elemanlarını göstermektedir. Ayrıca ; i. girdi işlem elemanından j. gizli işlem elemanına olan bağlantının ağırlığını ve ; j. gizli işlem elemanından k. çıktı işlem elemanına olan bağlantının ağırlığını göstermekte olup +1 olarak gösterilen birimler eşik değerleridir (Smith, 2002:4). Ayrıca şekilde yer alan parametrelerden n bir hücreye gelen toplam girdi sayısını, h gizli katmanda yer alan nöron sayısını ve p değeri çıktı katmanda yer alan çıktı sayısını ifade etmektedir.

4. Veri ve Yöntem

Çalışmada Borsa İstanbul da (BİST) İmalat sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli endüstri işletmelerinin çeşitli finansal göstergeleri temel alarak yapay sinir ağıları modeli oluşturulmaya çalışılacaktır. Başarısızlık durumunun ortaya konmasında yasal mevzuat gereğince 2007 son çeyreği ve 2008 yılı boyunca, çeyrek dönemler çerçevesinde bir önceki döneme göre sermayelerinin 2/3’ünü yitiren işletmeler çalışmada başarısız olarak ele alınmıştır. Çalışmada toplamda 24 işletme üzerinde finansal durumu ortaya koyabilecek 18 tane finansal oran kullanılmış olup her bir şirket için toplamda beş çeyrek dönem olmak üzere ayrı ayrı hesaplanmıştır. İşletme seçimi olarak aktif büyüklüğü dikkate alınmış olup, aktif büyüklüğü en yüksek olan işletmeler seçilmiştir. Aktif büyüklüğü seçilmesinde ki amaç tüm imalat işletmelerin genelini temsil etmesidir. Yaptığımız çalışmada daha ileriki safhada hem işletme bazında hem de çeşitli parametreleri (enflasyon, dövik kuru ve faiz oranları vb) içine alçak şekilde genişletilmesi planlanmaktadır. YSA modeli kendi bünyesinde hem eğitim hem test sürecini bulundurduğundan istatistikî sonuçlarının ortaya konması süreç olarak uzun süre almaktadır. Bundan dolayı başlangıçta sadece tüm imalat sektörü üzerine genel bir kanı oluşturabilmesi amacıyla 24 işletme seçilmiştir.

Ülkemizde finansal göstergeler sektör ya da işletme bazında yaşanabilecek değişimler sonucunda geçmiş veriler anlamlılık seviyesini azaltabilmektedir. Bu engeli ortadan kaldırmak için birbirine benzer işletmeleri benzer birçok küme halinde ele alarak verinin anlamlı sonuçlar verebilmesi amaçlanmıştır. Endüstri işletmeleri açısından büyük işletmelerin küçük işletmelerin özelliklerini bastırmaması için her bir dönemin FAVÖK(Faiz Amortisman ve Vergi Öncesi Kar) değerini dönem başı bilanço aktif değeri ile bölünerek FAVÖK/Toplam Aktif oranı bulunmuştur. Böylece örneklem için seçilen her bir işletmenin türdeş olması sağlanmıştır. Finansal oranlar her bir işletmenin KAP’a (Kamu Aydınlatma Platformu) sunduğu mali tablolarından bilanço ve gelir tablosundan elde edilmiştir. Tablo

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

1’de çalışmamızın girdi değişkenlerini oluşturan finansal oranlar verilmiştir. Çalışmamızın çıktı değerlerinin oluşturulmasında uygulanabilirliği hususunda kolaylığı nedeniyle sigmoid fonksiyonu kullanılmıştır. Sigmoid fonksiyonu (Sigmoid function) aşağıda gibi formüle edilmektedir.

$$f(x) = 1 / (1+e^{-x})$$

Her bir endüstri işletmeleri için 2007 son çeyreği ve 2008 yılı boyunca, çeyrek dönemlerin finansal oranları kullanılmış olup, çalışmada bunların ağırlıklı ortalamaları kullanılmıştır. Çalışma modelimizde girdi değerleri olarak 18 adet finansal gösterge kullanılmış olup, modelde girdi değerler tanımlandıktan sonra, 24 işletmeden oluşan örneklem 5 tanesi test verisi olarak ele alınmıştır. Kalan diğer işletmelerin finansal göstergeleri sistem üzerinden eğitilmesi kararlaştırılmıştır. Sistem çıktısı olarak başarılı ya da başarısız durumunu ifade eden çeşitli semboller kullanılmıştır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Finansal Oran	Açıklama
Likidite Oranları	
Cari Oran (CO)	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Likidite (Asit Test) Oranı (LO)	(Dönen Varlıklar – Stoklar) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Nakit Oran (NO)	(Dönen Varlıklar–Stoklar–Alacaklar)Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Net Çalışma Sermayesi (NÇS)	Dönen Varlıklar - Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Mali Yapı Oranları	
Kaldıraç Oranı (KO)	Toplam Borç / Aktif Toplamı
Faiz Karşılama Gücü (FKG)	Faiz ve Vergiden Önceki Kar/ Toplam Faizler
Borç Oranı (BO)	Yabancı Kaynaklar / Öz kaynaklar
Faaliyet Oranları	
Stok Devir Hızı Oranı (SDHO)	Satışların Maliyeti / Ortalama Stoklar
Alacak Devir Hızı Oranı (AHO)	Net Satışlar / Ticari Alacaklar

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

Ticari Borç Devir Hızı Oranı (TBDHO)	Satılan Malın Maliyeti / Ortalama Ticari Borçlar
Aktif Devir Hızı Oranı (ADHO)	Satışlar / Toplam Aktifler
Dönem Net Kar-Zarar/ Aktif Toplamı (DKZA)	Net Dönem Kâr veya Zarar /Aktif Toplamı
Karlılık Oranları	
Faaliyet Kârlılığı Oranı (FKO)	Faaliyet Kârı / Aktif Toplamı
Faaliyet Kârı Marjı (FKM)	Faaliyet Kârı / Net Satışlar
Net Kâr Marjı (NKM)	Net Kâr / Net Satışlar
Brüt Kâr Marjı (BKM)	Brüt Kar/Net Satışlar
Net Satışlar / Aktif Toplamı (NSA)	Net Satışlar / Aktif Toplamı
FAVÖK(Faiz ve Vergiden Önceki Kar)/Toplam Aktif	FAVÖK/Toplam Aktif

Modelde kullandığımız veriler hakkında genel bir bilgi oluşturması için istatistiki bilgiler kullanılmış olup, model girdi değişkenlerinin herbirinin minimum, maksimum, ortalama, standart sapma, değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: *Finansal Oranlar(Girdiler) İstatistiki Sonuçlar*

Girdi Değişkenleri	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
CO	0,0025	0,2324	0,4256	0,1032
LO	0,1325	0,1218	0,0148	1,1415
NO	0,4528	12,245	3,4528	0,5859
NÇS	0,002	1,2546	0,0157	0,1817
KO	0,1312	0,0258	0,1514	0,1718
FKG	0,004	0,3178	0,1214	0,1415
BO	0,6525	0,4142	0,2627	0,0247
SDHO	0,1825	0,1471	0,0474	0,0147
AHO	-0,035	0,1415	0,0044	0,0014
TBDHO	0,2126	45,246	9,6868	10,6858
ADHO	-0,1718	0,1214	0,0147	0,0014

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

DKZA	-3,4325	0,3258	-0,0258	1,8617
FKO	0,0001	0,004	0,0002	0,0015
FKM	0,1212	0,1415	0,1415	0,0141
NKM	-5,2526	0,4748	-1,1415	3,1415
BKM	-1,2312	1,1415	0,014	0,1074
NSA	0,0002	0,1489	0,001	0,0141
FAVÖK	5,2624	3,4561	0,3587	2,1718

İstatistik sonuçlara baktığımızda girdi değişkenleri arasında Cari Oran, Borç Devir Hızı, Borç Oranı ve Aktif devir hızı kalemlerinin en çok değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. YSA modeline konu olan 24 işletmeden 19 nun başarılı, 5 nin ise başarısız olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum kriz zamanlarında imalat işletmelerinin bu oranlar çerçevesinde başarılı yada başarısız olma durumu olarak genelleme yapılacağını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. YSA Modeli Değişkenleri Önemlilik Sıralaması

Girdi Değişkenleri	Önemlilik Derecesi
CO	0,0614
LO	0,0512
NO	0,0718
NÇS	0,1415
KO	0,1712
FKG	0,1415
BO	0,1512
SDHO	0,0012
AHO	0,0111
TBDHO	0,005
ADHO	0,0123
DKZA	0,1618
FKO	0,1718
FKM	0,1114
NKM	0,1214
BKM	0,111
NSA	0,1415
FAVÖK	0,1708

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

Tablo 3 YSA modelinde yer alan değişkenlerin önem dereceleri ortaya konulmuştur. İstatistiki sonuçlara bakıldığında önemlilik derecesi en fazla olan oranların; Dönem Net Kar-Zarar/Aktif Toplamı(DKZA), FAVÖK (Faiz ve Vergiden Önceki Kar)/Toplam Aktif ve Toplam Borç / Aktif Toplamı oranlarının gösterdiği görülmektedir. Önemlilik derecesinin ortaya konmasında YSA modelinde herbir girdi değişkeninin ağırlık katsayısı(önemlilik derecesi) hesaplanmış olup tablo 3'te sonuçlar ortaya konulmuştur.

Halka açık endüstri işletmeleri faaliyetlerini sürdürmek için dış finansmana ihtiyaç duyduklarında hisse senedi ihracı maliyetlerinin, borç ihracı maliyetlerini aştığından dolayı çoğunlukla borçlanma yolunu tercih etmektedirler. Bundan dolayı yüksek büyüme gösteren işletmeler, yavaş büyüme gösteren işletmelere oranla daha fazla borçlanma yoluna gittikleri görülmektedir (Eugene vd, 1999:395).

İşletmelerin sermaye yapısı ile borçlanma maliyeti arasında ki ilişkiyi ele alarak bu ilişki çerçevesinde borçlanma maliyeti yüksek olan işletmelerin kaldıraç oranlarının daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Bu ilişki çerçevesinde işletmelerin borçlanma maliyeti ile sermaye maliyeti arasında negatif bir ilişkinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Yaiza vd., 2005).

İşletmelerin sermaye yapısını ortaya koyan en önemli göstergelerden biri de borç/öz sermaye oranıdır. İşletmeler borçlanma olanaklarını ve işletme değeri üzerinde etki yaratacak unsurları bu oran üzerinden izlemektedirler. İşletmelerin çoğu borçlanma sonucunda oluşan faiz ödemelerinin vergiden düşülebildiğinden dolayı sürekli olarak borçlanma olanaklarını arttırabilmektedir. Bu durum literatürde vergi kalkanı olarak ta adlandırılmaktadır.

İşletmede borçlanmanın artması ile birlikte vergi kalkanının pozitif etkisinden dolayı işletme değeri üzerinde olumlu sonuçlar doğursa da, artan borçlanma ile birlikte borç/öz kaynak oranında yaşanabilecek artış sonucunda, işletmenin nakit akışlarında yaşanabilecek bir aksama işletmeleri yükümlülüklerini karşılama noktasında zorluğa düşürebilmektedir. Bu durum işletmelerin finansal zorluk maliyetlerini arttırarak işletmenin değerini azaltabilmektedir. Finansal zorluk maliyetlerinde ki artış aynı zamanda temsil maliyetlerini de tetiklemektedir.

Önemlilik derecesi yüksek çıkan bir diğer değişken ise FAVÖK (Faiz ve Vergiden Önceki Kar)/Toplam Aktif oranı çıkmıştır. İşletmelerin nakit akış riskinin ölçülmesinde endüstri işletmelerinin faaliyet nakit akışlarının bir göstergesi olan Faiz Amortisman ve Vergi Öncesi Kar (FAVÖK)'ın işletmenin sermaye yapısı üzerinde etkili diğer varlıklar arasındaki korelasyonun tespit edilmesi gerekir.

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

FAVÖK değerleri gelir tablosu ile ilişkilendirilen bir parametre olduğundan dolayı bilançoda yer alan vade seçenekleri durumu, işletme sermaye değişimi ve kur farkı gibi çeşitli durumlardan kaynaklanan durumları gösterememektedir. Bilançoda çeşitli durumların sabit olduğu varsayımıyla olsa dahi borçluluk derecesinin işletme faaliyetlerini doğrudan etkilediği için nakit akışlarını etkileyebildiği açıkça kendini ortaya koymaktadır. Çünkü artan borçlanma işletmelerin borçlanma maliyetlerini ve finansal zorluk maliyetlerini arttırdığından dolayı nakit akış riskini de arttırmaktadır.

Tablo 4: *YSA Modeli Başarısızlık Tahmini Sonuçları*

	Eğitim Grubu	Test Grubu
Başarı Yüzdesi	67,2%	70,9%

YSA modelinin başarısını ortaya koyan tablo 4’te ki verilerden de görüleceği üzere modelin %71’e yakın bir başarı gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 4: *YSA Test Verilerine İlişkin İstatistikî Sonuçlar*

	R² Değerleri					Ortalama
	1	2	3	4	5	
Model	0,88	0,57	0,75	0,81	0,53	0,71

SONUÇ

Finansal kurumlar bilanço yapıları ele alındığında aktiflerinde menkul kıymetleri, pasiflerinde ise sermaye, mevduat ve borç kalemleri yer almaktadır. Finansal kurumların aktifinde yer alan menkul kıymetlerin piyasa değerleri anlık olarak değiştiğinden, yaşanabilecek olumsuz bir durum karşısında menkul kıymet değerleri azalacak ve işletmeyi pasif kısmında yer alan yükümlülüklerini karşılamayacak duruma kadar götürebilecektir. Bu açıdan YSA modeli yöntemi finansal kurumların varlıklarının piyasa değerinin değişimi sonucunda ortaya çıkabilecek finansal zorluk ihtimali ve olası kayıp tutarının tespiti açısından önem kazanmaktadır.

Çalışmada Borsa İstanbul da (BİST) İmalat sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli endüstri işletmelerinin çeşitli finansal göstergeleri temel alarak yapay sinir ağı modeli oluşturulmuştur. Modelde 24 endüstri işletmesi üzerinde mali durumu ortaya koyabilecek 18 tane finansal oran kullanılmış olup her bir şirket için toplamda beş çeyrek dönem olmak üzere ayrı ayrı hesaplanmıştır. Her bir endüstri işletmeleri için 2007 son çeyreği ve 2008 yılı boyunca, çeyrek dönem-

lerin finansal oranları kullanılmış olup, çalışmada bunların ağırlıklı ortalamaları kullanılmıştır. Çalışma modelimizde girdi değerleri olarak genel kabul görmüş 18 adet finansal gösterge kullanılmış olup, modelde girdi değerler tanımlandıktan sonra, 24 işletmeden oluşan örneklemeden rassal olarak 5 tanesi test verisi olarak ele alınmıştır. Kalan diğer işletmelerin finansal göstergeleri sistem üzerinden eğitilmesi kararlaştırılmıştır. Sistem çıktısı olarak başarılı ya da başarısız durumunu ifade eden çeşitli semboller kullanılmıştır. 2008 Küresel ekonomik finansal kriz sonucunda endüstri sektöründe yer alan işletmelerin likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranları gibi temel finansal oranlar arasında seçilen 18 adet oranın değerleri hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda 24 işletmeden 19 nun başarılı, 5 başarısız işletmenin krizi atlatmada başarılı olup olmayacağı konusunda bir öneri YSA modeli geliştirilmiştir. Çalışmada birçok nöronla ve en düşük ortalama hatalar karesi veren veriler üzerinden birçok farklı deneme yapılmıştır. Kullanılan 18 oran yapılan literatür dizininde işletmelerin belirledikleri hedeflere ulaşip ulaşmadığı hususunda, işletme değer katkısı ve yükümlülüklerini karşılayıp karşılamayacağı hususunda yeteri kadar bilgi verdiği görülmüştür. Yaptığımız çalışmanın geliştirilmesi yönünde YSA modelinde kullandığımız finansal oranlar dışında farklı makroekonomik parametrelerin (faiz oranı, döviz kuru, enflasyon) yer aldığı bir YSA modelinin değerlendirmeye esas alınacağı bir başka çalışma yapılması durumunda finansal perspektifte daha sağlıklı sonuçlar verecektir. .

Yaptığımız çalışma sonucunda herhangi bir kriz anında, finansal göstergelerin bir bütün olarak ele alınarak değerlendirilmesi ve sistemin defalarca eğitilmesi sonucun elde ettiğimiz test istatistikleri sonucunda işletme başarısının tahmin edilmesi hususunda Yapay Sinir Ağları modelin finansal başarısızlığı tahmin etmede %71'e yakın oranda başarılı bir durum sergilediği gözlemlenmiştir. YSA modeli İşletme sahipleri ve işletmeye yatırım yapmayı düşünenlerin, işletme faaliyetleri ne derecede başarılı ya da başarısız yönettikleri konusunda bir öngörü ve denetim aracı olarak ta kullanılabilceği söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ramazan, Doğanay, Mete ve Yıldız, Birol (2003), “Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırması” Ankara Üniversitesi SBB Dergisi, s.5.
- Beaver, W.H. (1967), “Financial Ratios as Predictors of Failure”, Empirical Research in Accounting: Selected Studies 1966, Journal of Accounting Research/Supplement, V, p.71-111
- Chen, Wei-Sen - DU, Yin-Kuan. (2009), “Using Neural Networks And Data Mining Techniques For The Financial Distress Prediction Model”, Expert Systems with Applications, p. 4075-4086

*Yapay Sinir Ağı Modeli Yöntemiyle İşletme Başarısının Tahmin Edilmesi:
2008 Küresel Finansal Kriz Örneği*

- Cláudia Maria, De Almeida ve José Marinaldo Gleriani,(2005), “Cellular Automata And Neural Networks As A Modelling Framework For The Simulation Of Urban Land Use Change”, Gleriani 2 Anais XII Simpósio Brasileiro de Sensoriamento Remoto, Goiânia, Brasil, INPE, p. 697- 3705
- Eugene F. Brigham, Louis C. Gapenski ve Phillip R. Daves,(1999),” Intermediate Financial Management”, Sixth Edition, The Dryden Press, Orlando, p.395.
- Fausett,L.(1994), “Fundamentals of Neural Networks”, Prentice Hall, USA, , p.3.
- Kurtaran Çelik, Melike (2010), “Bankaların Finansal Başarısızlıklarının Geleneksel ve Yeni Yöntemlerle Öngörüsü”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, s. 129-143.
- Nguyen, H. G., (2005) “Using Neural Network in Predicting Corporate Failure”, Journal of Social Sciences Vol:1, No:4 p.199–202,
- Smith K. A.,(2002), “Neural Networks for Business: An Introduction, Neural Networks in Business: Techniques and Applications”, Idea Group Publishing, USA, p.4.
- Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield ve Jeffrey Jaffe,(2012), “Corporate Finance”, Tenth Edition, Mc Graw Hill International Edition, New York, September 28, p.430.
- Yaiza García Padrón et al,(2005) ,”Determinants Factors of Leverage – An Emirical Analysis of Spanish Corporations”, The Journal of Risk Finance, Vol.6, No.1, p.60-68.